

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

На правах рукопису

ЛЕБЕДЄВА АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 373.5.015.31:78(043)

**ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНОГО
СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙСНОСТІ У ПОЗАУРОЧНІЙ
МУЗИЧНО-ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Науковий керівник:

Молодиченко Наталія Алімджанівна,

кандидат педагогічних наук, доцент

Мелітополь – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЕСТЕТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ДІЙСНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	13
1.1. Естетичне ставлення особистості до дійсності в контексті наукових підходів	13
1.2. Структурно-компонентний аналіз естетичного ставлення школярів до дійсності	25
1.3. Позаурочна музично-творча діяльність як засіб формування у школярів естетичного ставлення до дійсності	44
1.4. Діагностика рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності	58
Висновки до першого розділу	86
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙСНОСТІ У ПОЗАУРОЧНІЙ МУЗИЧНО-ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	92
2.1. Педагогічні умови формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності	92
2.2. Зміст, форми, методи формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності	107
2.3. Впровадження методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності	133
2.4. Динаміка формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності	158
Висновки до другого розділу	180
ВИСНОВКИ	184
ДОДАТКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	317

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Суспільна потреба в естетичній освіті та вихованні громадянина України невідмінно зростає, оскільки виклики глобалізації соціального розвитку висувують гостру вимогу якнайшвидшої гармонізації стосунків у системі «людина – навколишній світ». Кризові явища в екології та економіці обумовлені нівелюванням культурних цінностей, ігноруванням духовно-мистецького досвіду, накопичених людством упродовж цивілізаційного поступу.

Освіта як суспільний інститут зобов'язана адекватно реагувати на потреби сьогодення, вчасно спрямовуючи педагогічну науку і шкільну практику до пошуку оптимальних шляхів підвищення рівня естетичного розвитку учнівської молоді з подальшим формуванням у неї естетичного ставлення до дійсності. Проблемі естетизації освітнього простору абсолютно закономірно приділяється все більше уваги (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Закон України «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та ін.). Сучасна школа покликана розвивати в дітях потребу сприймати культурні цінності, нагромаджувати мистецький досвід та використовувати їх як основу для особистісного самотворення та гармонізації ставлення до навколишнього світу.

Істотно цінну роль у розв'язанні окресленої проблеми здатна відіграти організація позаурочної музично-творчої діяльності школярів, у процесі якої формується естетичне світорозуміння, розширюється палітра художніх уподобань, гартується характер і креативність поведінкових програм вихованців. Музично-творча діяльність учнів, завдяки особистісній спрямованості, благотворно впливає на систему естетичних орієнтацій школярів, направляючи їх вектор у площину духовних

цінностей. Це значно врівноважує ставлення дітей до дійсності, позбавляючи його від зайвого прагматизму, агресії та жорстокості. Натомість у позаурочній музично-творчій діяльності вихованці здобувають досвід естетичного реагування на подразники зовнішнього світу, що врешті-решт збагачує і облагороджує систему стосунків з навколишнім.

Роль музично-творчого розвитку в гармонізації стосунків особистості зі світом завжди наголошувалась мислителями різних епох (Арістофан, Платон, Арістотель, Піфагор, Леонардо да Вінчі, Е. Кант, Г. Гегель та ін.). Проблема формування особистості засобами мистецтва знайшла відображення у працях Я. Коменського, М. Довгалевського, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, М. Чернишевського, М. Драгоманова, Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського та ін.

Сучасний етап дослідження проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності представлений у філософському (В. Андрущенко, Д. Джола, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кудін, Л. Левчук та ін.), психологічному (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Г. Костюк, О. Костюк, О. Леонтєв, А. Мелік-Пашаєв, В. Моляко, В. Роменець та ін.), педагогічному (Н. Ветлугіна, Н. Дмитрієва, Д. Кабалевський, Л. Коваль, Г. Локарева, Б. Неменський, Н. Миропольська, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, А. Щербо та ін.) аспектах.

Аксіологічні механізми духовно-естетичного становлення особистості досліджені в роботах В. Бутенка, О. Глузмана, О. Дем'янчука, О. Коберника, В. Кудіна, В. Рибалки, М. Сметанського, О. Сухомлинської, Г. Тарасенко, Г. Троцько, В. Шахова, Г. Шевченко, О. Шестопалюка, В. Штифурак та ін. Аспект організації позаурочної творчої діяльності школярів висвітлено у працях Т. Дем'янюк, О. Дубасенюк, Н. Кічук, Б. Кобзаря, С. Мартиненко, Н. Молодиченко, Л. Руденко, Л. Серих, С. Сисоєвої та ін. Особливості формування естетичної культури

особистості у музично-творчій діяльності вивчали Б. Брилін, В. Дряпіка, О. Лобова, Л. Масол, О. Отич, В. Орлов, В. Рагозіна, О. Ростовський, Л. Хлебнікова, О. Щолокова та ін.

В останні десятиліття виконано низку дисертаційних досліджень (Л. Аристова, І. Білецька, В. Вербець, С. Замашна, І. Лавриш, О. Лисенко, В. Лихвар, Ю. Максимчук, К. Слесик, М. Татаренко, В. Шахрай, В. Холоденко, Т. Шмельова, Л. Якубова та ін.) з проблем індивідуально-творчого розвитку і музично-естетичного виховання дітей та молоді. Дослідники вивчають педагогічні умови організації виховного процесу в школі у контексті розширення сфери дозвілля дитини, методіку організації музично-творчої діяльності дітей різного віку. Утім комплексного підходу до формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності допоки не розроблено.

Водночас проблема естетичного розвитку учнів у позаурочній музично-творчій діяльності повністю не розв'язана і в практиці шкільного виховання.

Наявна система організації такої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах хибує на формалізм, підпорядкована потребам шкільної звітності, нерідко ігнорує індивідуальні можливості і потреби дитини, що зрештою нівелює духовно-ціннісний вплив музичного мистецтва на вихованця та систему його особистісних ставлень до світу.

Отже, актуальність порушеної проблеми, недостатня її розробка в науково-теоретичному й методичному аспектах, потреби шкільної практики зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану і

загальної проблеми наукових досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького як складову дослідження «Впровадження новітніх педагогічних технологій у практику роботи сучасної школи» (номер державної реєстрації 0103U001165). Тему дисертації затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 28 жовтня 2007 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 27.04.2010 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Гіпотеза дослідження – ефективність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності уможливлена дотриманням таких педагогічних умов:

- створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності;
- забезпечення інтеріндивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів;
- застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування в них прагнення до акмеуспіху;
- варіативного оновлення навчального і концертного репертуару з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності;
- моніторингу динаміки формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність поняття «естетичне ставлення школярів до

дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності».

2. Визначити критерії та рівні сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

3. Виявити педагогічні умови формування в учнів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

4. Розробити методику формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та перевірити її ефективність через впровадження у навчально-виховний процес авторської корекційно-розвивальної програми.

Об'єкт дослідження – процес формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

Предмет дослідження – методика формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: сучасні філософсько-педагогічні концепції виховання (І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Моляко, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.); аксіологічні підходи до духовно-естетичного становлення особистості (В. Бутенко, О. Дем'янчук, О. Коберник, В. Рибалка, М. Сметанський, Г.Тарасенко, В. Шахов, Г.Шевченко, О. Шестопалюк та ін.); наукові положення щодо гуманізації освітньо-виховного середовища навчального закладу (О. Дубасенюк, Т. Дем'янчук, С. Карпенчук, Б. Кобзар, Т. Поніманська, Г. Троцько та ін.); ідеї естетично-практичного освоєння світу засобами мистецтва (П. Бурдьє, С. Гольдентріхт, Б. Замбровський, М. Каган, Л. Левчук та ін.); психофізіологічні основи естетичного освоєння дійсності (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, В. Роменець та ін.); культурологічні засади художньо-естетичного виховання учнівської молоді (Б. Брилін, Н. Ветлугіна, В. Дряпіка, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, Г. Падалка,

О. Ростовський, О. Рудницька, А. Щербо, Б. Юсов та ін.).

Для досягнення поставленої мети й реалізації завдань використано комплекс взаємопов'язаних теоретичних й емпіричних **методів наукового дослідження:**

теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження, вивчення педагогічного досвіду, нормативних документів – для з'ясування стану розробленості проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності та обґрунтування теоретичних положень дослідження;

емпіричні – бесіда, анкетування, тестування, інтерв'ювання учителів, батьків та учнів загальноосвітніх навчальних закладів з метою визначення місця естетичного виховання та музично-творчої діяльності в навчально-виховному процесі, кола пізнавальних інтересів учнів, виявлення впливу емоцій і мотивів на їхню музично-творчу діяльність для розроблення та апробації корекційно-розвивальної програми з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності; спостереження, ранжування, педагогічний моніторинг, методи експертної оцінки та узагальнення незалежних характеристик, педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності педагогічних умов і методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності;

статистичні – для оброблення результатів констатувального й формувального етапів педагогічного експерименту, які дозволили довести їх достовірність, значущість і надійність.

Експериментальна база дослідження: Мелітопольська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1, Мелітопольські спеціалізовані школи I-III ступенів № 23, 25, Одеська гімназія № 1 імені А. П. Бистріної Одеської міської ради, Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 9, загальноосвітня школа I-III ступенів № 3 Черкаської міської ради. На

різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 367 школярів, 54 педагоги, 129 батьків учнів.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше* обґрунтовано методіку формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та експериментально перевірено її ефективність через впровадження у навчально-виховний процес авторської корекційно-розвивальної програми; виявлено педагогічні умови формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності (створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності; забезпечення інтеріндивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів; застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування в них прагнення до акмеуспіху; варіативне оновлення навчального і концертного репертуару з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності; моніторинг динаміки формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності); визначено компонентну структуру естетичного ставлення школярів до дійсності у процесі позаурочної музично-творчої діяльності (ціннісно-орієнтаційний, емоційно-почуттєвий, когнітивно-пізнавальний, творчо-синтезуючий і оцінювально-інтерпретаційний компоненти); визначено критерії (мотиваційно-потребнісний, естетично-осмислювальний, естетично-світоглядний, художньо-інтерпретаційний, діяльнісно-творчий) та рівні (високий, середній, низький) сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності;

- *уточнено* сутність поняття «естетичне ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності», яке в контексті нашого дослідження визначаємо як безкорисливе емоційно-ціннісне сприймання учнями об'єктів і явищ навколишнього світу та його художньо-музичного образу, емпатійне розуміння музичного твору і здатність ідентифікувати себе з художньо-музичним образом на основі набутого мистецького досвіду, уміння інтерпретувати сприйняті художні образи дійсності у власній музично-творчій діяльності зі спрямуванням на акмеуспіх, потребу в творчій самореалізації та інтеріндивідуальному розвитку на основі сформованих музично-естетичних ідеалів, здатність до активно-творчого перетворення дійсності за законами гармонії і краси;

- *подальшого розвитку* набули методичне забезпечення та форми позаурочної музично-творчої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні і впровадженні методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та методичних рекомендацій щодо корекційно-розвивального підходу до формування у школярів означеного феномену.

Матеріали дослідження можуть бути використані для розроблення навчально-виховних програм гуртків, укладання підручників, навчально-методичних посібників.

Основні результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Богуславської спеціалізованої школи № 1 – загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів Київської області (довідка № 70 від 04.03.2011 р.), Мелітопольської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 (довідка № 26 від 21.02.2011 р.), Мелітопольських спеціалізованих шкіл I–III ступенів № 23 (довідка № 87 від 01.03.2011 р.), № 25 (довідка № 11/82 від 26.01.2011 р.), Одеської гімназії № 1 імені А. П. Бистріної Одеської

міської ради (довідка № 121 від 02.03.2011 р.), Сумської спеціалізованої школи I–III ступенів № 9 (довідка № 5 від 17.01.2011 р.), спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ступенів з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу № 302 м. Києва (довідка № 107 від 01.03.2011 р.), середньої загальноосвітньої школи № 182 м. Києва (довідка № 20/1 від 07.02.2011 р.), загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 Черкаської міської ради та на курсах підвищення кваліфікації в Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка № 24 від 25.02.2011 р.).

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення і результати дослідження у формі доповідей та повідомлень оприлюднено на науково-практичних та науково-методичних конференціях:

міжнародних: «Мова і культура» (Київ, 2001), «Українознавство – наука самопізнання українського народу» (Київ, 2001), «Акмеологія – наука XXI століття» (Київ, 2005), IX міжнародний «Тиждень освіти дорослих» в Україні: «Освіта дорослих для безпеки громадян і організацій об'єднаної Європи» (Київ, 2008), «Розвиток творчої особистості студента як суб'єкта професійної самоактуалізації: проблеми, пошук, тенденції» (Донецьк, 2009), «1020-річчя історії шкільної освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2009), Ірпінські науково-педагогічні читання «Проблеми відродження духовності в умовах глобальної кризи» (Ірпін, 2010);

всукраїнських: «Педагогічні технології навчання, виховання і розвитку молодших школярів» (Переяслав-Хмельницький, 2003), «Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації» (Київ, 2005), «Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача» (Київ, 2005), «Формування професійної компетентності вчителя початкової школи в контексті моніторингу якості освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2006);

міжрегіональних: «Шляхи формування духовно-моральної та соціальної культури майбутніх спеціалістів» (Київ, 2003), IV науково-практична конференція «Полікультуротворча діяльність» (Київ, 2006).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 17 одноосібних працях, з яких 9 статей – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (382 найменування), 7 додатків. Робота містить 5 рисунків на 5 сторінках, 15 таблиць на 11 сторінках, 4 схеми на 3 сторінках, 11 гістограм на 6 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 387 сторінок, з яких основного тексту – 187 сторінок.

РОЗДІЛ І. ЕСТЕТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ДІЙСНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі на основі здійсненого теоретико-методологічного аналізу розкривається проблема формування у школярів естетичного ставлення до дійсності як одне з актуальних питань сучасної педагогічної науки і практики, функціонування якого розглядається у широкому спектрі різних наукових галузей, включаючи філософію, психолого-педагогічну теорію та практику.

За результатами теоретичного аналізу розкрито сутність основних понять та висвітлено психолого-педагогічні особливості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, проаналізовано стан сформованості у школярів естетичного світорозуміння, культури сприймання явищ і предметів дійсності, використання й створення естетичних і художніх цінностей.

1.1. Естетичне ставлення особистості до дійсності в контексті наукових підходів

Доцільність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності набуває особливої значущості у сучасних соціокультурних умовах, яке обумовлено нерозвиненістю емоційно-почуттєвої сфери, низьким рівнем естетичної культури школярів, відсутністю довіри та аномією культури суспільства з одночасним превалюванням однобічного та спрощеного ставлення особистості до дійсності, що призводить до руйнування ідеальних суспільних норм. Саме у формуванні комунікативно-культурної особистості з неутилітарним характером ціннісних орієнтирів, одним із яких є естетичне ставлення до дійсності, яке передбачає привласнення особистістю об'єктивно естетичного в природі, суспільстві, матеріальних та духовних продуктах людської діяльності, зацікавлена сучасна українська держава. Таке

становище вимагає підвищення відповідальності школи, яка здатна забезпечити саме таке ціннісно-орієнтаційне ставлення до дійсності поліморфними засобами, зокрема у процесі використання естетико-виховних можливостей позаурочної музично-творчої діяльності.

Серед різних видів ціннісно-орієнтаційної діяльності особистості слід виокремити естетично-ціннісну орієнтацію, що становить для нас особливий інтерес як важливий фактор формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Зупинимось на деяких вихідних положеннях означеної проблеми, рішення яких визначилося в сучасній естетиці за останні роки.

Розглядаючи аспекти ціннісно-орієнтаційної діяльності, слід звернути увагу на трактування у науковій літературі таких понять як «естетичне» та «естетичне ставлення особистості до дійсності». Аналізуючи природу естетичного, Л. Зеленов [103] визначив субстанціональну і функціональну форми утвердження особистості в дійсності. Таке розрізнення дає нам спроможність сутнісного розуміння можливості залучення в процеси людської діяльності предмету чи явища, який не підпав практичному перетворенню.

Проблему реалізації творчих сил людства у дійсності за формулою «виклик – і – відповідь» тлумачить А. Тойнбі [328]. Вчений вказує на конфронтацію протиставних сил: стимули побудови нових цивілізацій, соціальна нерівність, боротьба добра і зла, що сприймається творцем нового як виклик, сприяє прогресивному зросту творця, новому актоутворенню: «виникнення деякої нової властивості з метою компенсації збитку – явище повсюдне, і нерідко фізичний недолік є стимулом для мобілізації розуму і волі... Так лоза, підрізана ножем садівника, відповідає бурхливим зростанням нових пагонів» [328]. Визначаючи роль людини, яка здатна творити як Добро, так і Зло, А. Тойнбі схиляється до думки, що індивідуальний досвід кожної окремої людини – «виклик, випробовування,

боротьба, драма духовного життя» – на відміну від «безособового накопичення і передачі» знань і технологій є не чим іншим як прогресом, поступальним вдосконаленням суспільства, певної системи знань, художньої школи чи правового інституту [329].

У процесі образно-міметичної взаємодії людини і дійсності мимовільно виникають естетичні категорії і формується понятійний механізм естетичного відображення дійсності. Як зазначає Д. Лукач [193], ми можемо побачити як з міметичної цілеспрямованості періоду магізму, яке не має нічого спільного з мистецтвом, виникають фундаментальні категорії естетичного – художній твір світу, який бере початок в магічному мемсісі, розгортається в його межах і лише на більш високих етапах розвитку цивілізації – віддаляється від первісного магізму.

На думку М. Кагана [116], людина є інтегративною єдністю, системою взаємопов'язаних основних видів діяльності: перетворювальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна та комунікативна (спілкування). Пізніше до перерахованих чотирьох видів діяльності вчений приєднує п'ятий вид людської діяльності – естетичний, в якому, як він пише, органічно зливаються всі чотири інших види [116].

Об'єктивну сторону естетичного ставлення особистості до дійсності розглядає болгарський вчений-філософ С. Василев [50], який звертає увагу на існування естетичного ставлення людини до природи (живої і неживої матерії), до суспільства, до інших осіб, до самої себе та до мистецтва.

Ми суголосні з думкою Л. Смержа, який розглядаючи мистецтво як складову духовного життя людини у багатогранному соціокультурному просторі, визначає співвідношення художньої і життєвої реальності, наголошуючи, що мистецтво «є особливою «художньою» реальністю, яка знаходиться в особливій кореляції з актуальною суспільною реальністю і має свої механізми включення в життя суспільства, а до того ж її параметри чітко визначені» [307, С. 150].

Залученням людини до соціально-культурного середовища І. Зязюн називає естетичний досвід, який у процесі естетичного виховання специфічно поєднуючи людину з довкіллям, впливає на всі компоненти особистості. «Естетичний досвід через свої складові – спеціалізовані емоції і почуття, що обов'язково зумовлює вольову діяльність, регулює людську поведінку, спрямовує дії людини на предмет, який здатний задовольнити людську потребу» [107, С. 75].

Г. Кириленко та Є. Шевцов розглядають естетичне ставлення особистості до дійсності як пізнання особистістю навколишнього світу в його монолітності, нескінченно-мобілізованому розмаїтті, як інтродукцію до універсального розвитку здібностей людини [124]. Як зазначають вчені, естетичне ставлення особистості до дійсності уможливорює потребу людини до самовираження, до універсальності, до занурення «в закони зоряного неба і в глибини власного життя», до здатності «залишитись собою і бути всім», відмовляючись від свого егоїстичного «Я-інтересу» [124, с. 630–631]. Основною естетичною оцінкою дійсності людини вчені вважають такі естетичні цінності як «прекрасне», «піднесене», «трагічне», які виконуючи «функцію вихідних принципів естетичного світовідчуття – стають естетичними категоріями» [124, с. 632].

Проблематичність генезису естетичного ставлення особистості до дійсності, яка пов'язана з формуванням у особистості естетичної свідомості, розглянута в працях В. Діденко [82], І. Зязюна [107], А. Канарського [117], Б. Липського [184], В. Матоніса [206], В. Огнев'юка [242], О. Чаплигіна [342], М. Чернишевського [343], Ф. Шеллінга [349].

Питання духовно-практичного освоєння світу засобами мистецтва цікавило багатьох дослідників. Гносеологічний розгляд сутності проблеми естетичного ставлення особистості до дійсності був би не повним без розкриття історичного трактування означеного поняття. Естетично вихована людина – центральна тема античного мистецтва, в якому кожний митець

висував свій ідеал людини. Першими в історії людства теорію естетичного ставлення особистості до дійсності, побудовану на виховних канонах гармонії та всебічності, створили давні греки, надаючи великої уваги естетичному вихованню підростаючого покоління через тісний зв'язок з різними видами мистецтва.

Вивчаючи життя давньогрецького мудреця Діогена Сінопського, П. Бірюков [34] виділяє джерела естетичного ставлення особистості до дійсності, на які звертав увагу мислитель, який досить часто повторював, що людина страждає тому, що не отримує того, чого їй хочеться, а коли вона звільниться від своїх жадань, тоді вона може стати щасливою.

Питання суттєвої ролі мистецтва в естетичному вихованні особистості в своїх працях розкривав Платон [260], підводячи красу під поняття добра. Філософ, розуміючи «поезію» (від грец. ποιησις, творчість, створення), як творчу діяльність у прямому сенсі слова, виділяє спеціально ту частину різних видів творчості, яка займається музикою і «віршованими розмірами» [260, с. 81]. Мислитель вважає мистецтво натхненням, відтворенням емоційно-чуттєвого світу людини та реально існуючих відносин між особистістю і навколишнім світом, проте вчений вказує на те, що не слід реально зображувати навколишній світ, що наслідування окрім позитивного репродукування дійсності може відображати і потворність оточуючої дійсності. Мистецтво, за Платоном, має служити етичним цілям, яким підкоряється суспільство [261].

«Батько комедії» Арістофан у комедії «Жаби» вказував на завдання мистецтва у вихованні свідомості підростаючого покоління у дусі поезії Есхіла «мусить поет приховати негарне й ганебне...Як учитель дітей нерозумних на добро наставляє, так само поет і дорослих людей навчає. Нам лише про корисне і слід говорити» [14, С. 439].

Здатність до перетворення, руху, зазнавання змін, протилежності начал, переходу з одного стану в інший, силу дії музичних звуків, які впливають на

людську психіку і етику, на моральні якості людини що є основним засобом виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості у своїх творах визначає Арістотель [13].

Погляди Арістотеля знаходять своє відображення у працях українських педагогів Митрофана Довгалевського [85] та Феофана Прокоповича [271]. «Чарівним садом» називає Митрофан Довгалевський мистецтво поезії «яка наслідує людські вчинки, яка, наче другий бог, кує в людських душах замінні субстанції речей» [85, с. 37]. На вплив поетичного мистецтва у вихованні особистості вказує Феофан Прокопович, визначаючи роль поетів, які «прищеплюють чесноти душі, викорінюють пороки і роблять людей, раз вони врятовані від прагнень, гідними всякої пошани і хвали» [271, с. 9]. Основні твердження, навколо яких оберталася думка вчених є не що інше, як інтерпретація та конкретизація тих загальних положень, які вперше були висунуті Арістотелем, підкреслює І. Іваньо [112].

Специфіку естетичного ставлення особистості до дійсності слід розглядати і в аспекті наукового ставлення людини до дійсності, які здавна існують поруч. В естетичному переживанні нам подається емоційно-чуттєве споглядання наукової істини. Як естетичне ставлення до дійсності, так і наукове ставлення до дійсності залучають людину до знання, до певних об'єктивних закономірностей всесвіту: поєднання краси та науки у багатьох вченнях, наприклад, музика як розділ теорії чисел (Піфагор [93], М. Мерсенн [90]), теорія перспективи рисунка і закони математики Леонардо да Вінчі [79]. До занять наукою спонукальною причиною для А. Ейнштейна було прагнення до створення адекватним способом простої і ясної картини світу [360].

Тлумачення О. Лосєвим трактату Арістида Квінтіліана розкриває чисту, своєрідну арифметичну сутність музики, яка має «власну, і при цьому досить чітку дану структуру. І ця структура є число» [192, с. 323], яка здатна відображати чистий і безперервний процес життя.

Протиставлення наукового знання і естетичного ставлення до дійсності ми знаходимо в працях вчених кінця VIII – початку XX ст. (М. Драгоманов [86], Ф. Ніцше [238], М. Чернишевський [343] та ін.), які вважали естетику знанням про досконале і досконалим знанням, яке йде від почуття, а не від розуму, тобто більш гармонійно, як образне, а не знакове усвідомлення буття, оскільки сформоване естетичне ставлення до дійсності розкриває людині знання цінностей, а не «суху» інформацію про об'єкти та явища оточуючого світу, що є більш значимим для особистості, ніж наукове.

Як наукова категорія поняття «естетичне ставлення особистості» розглядається в працях німецького філософа Е. Канта [119], який розкриває специфічність естетичного як третьої здібності людини, окрім розуму та здорового глузду, судити про прекрасне. Глибоке значення мистецтва висвітлюється філософом у трактаті «Критика здатності судження», в якому мистецтво класифікується на механічне й естетичне, яке в свою чергу поділяється на мистецтво для насолоди (приємне) і для душі (вишукане). На думку Е. Канта, саме мистецтво «завжди пов'язано зі здібністю бажати і прагнути» [119, с. 205].

Проблема конкретизації естетичного сприймання особистістю навколишнього світу отримала подальший розвиток у працях Г. Гегеля [63], який на відміну від Е. Канта не відокремлює сприймання дійсності від процесу її пізнання, а визначає цей процес як безпосереднє емоційно-чуттєве пізнання, що має естетичну окраску, що піднімає його на якісно вищий ступінь. Новизна гегелівської естетики полягала в підкресленні безпосереднього зв'язку мистецтва і краси з практичною діяльністю людини: створюючи предмети, людина закарбовує в них свої уявлення, в зв'язку з чим виникає переживання краси – чуттєвої форми ідеї.

Погляди Е. Канта тісно переплітаються з психологічною теорією З. Фрейда [336], який визначає твори мистецтва не як безпосереднє втілення наших бажань, а як перетворювальний засіб незадоволеного «лібідо». Згідно

концепції З. Фрейда [336] головними механізмами художньо-естетичної діяльності є несвідомі процеси психіки. Фрейдистське розуміння механізму художньої творчості – розв'язання внутрішніх психічних конфліктів.

Інтерес до естетизації особистості, використання потенційних можливостей людини і суспільства, до музично-творчого розвитку підростаючого покоління, має зовсім не схоластичний характер. Висловлення психологів (І. Бех [30], О. Лазурський [163], О. Лактіонов [164], В. М'ясищев [225], Б. Теплов [324]) про єдину гносеологічну природу пізнання людиною навколишнього світу та її ставлення до дійсності, які перебувають в єдиному нерозривному зв'язку, можна віднести до естетично-діяльнісного процесу людини в оточуючому середовищі, яке визначає особливості емоційно-почуттєвого сприймання особистістю дійсності, своєрідність вчинків і поведінки людини у соціумі. Так, Б. Теплов зазначав, що для того, щоб пережити певне ставлення до об'єкту споглядання, необхідно пізнати його [324].

Окрім того, розглядаючи природу ставлення людини до дійсності, вчені звертали увагу на її відображувальний характер. У своїй праці «Психологія відношень» В. М'ясищев визначав найвищу ступінь психічного розвитку особистості – свідомість. У главі «Особистість і ставлення людини» термін «ставлення» у відношенні до людини набуває нового значення, наповнюється новим змістом і передбачає суб'єкт-об'єктні відносини: «немає відносин без відображення, тобто, відношення завжди пов'язані з об'єктом, який відображається у свідомості», науковець підкреслює, що такі відносини притаманні лише людині [224, с. 343].

Важливим для нашого дослідження є твердження В. М'ясищева про те, що відношення людини з дійсністю як внутрішній процес, який ґрунтується на знаннях, співставленні зі зразками та оцінці особистісних дій і вчинків, розвивають і формують риси характеру особистості: «Відношення людини являють собою систему, яка утворює в результаті її розвитку, виховання й

самовиховання. Подібно тому, як об'єкти навколишньої дійсності мають різну важливість для людини, в системі його відношень є ієрархія відношень які домінують і які їм підпорядковані» [224, с. 22].

На важливість і необхідність такого параметру вивчення, як ставлення людини до суспільства, до буття, до людей різних соціальних груп, до духовних, моральних, естетичних цінностей наголошував О. Лазурський, пропонуючи психологічну класифікаційну сутність особистості на низький (розсудливі, афективні, активні особистості), середній (вчені, художники, релігійні діячі, альтруїсти, громадські діячі, власні та господарі) та найвищий (герої, ідеали) рівні, вчений [163].

Усталення ґрунтового значення свідомості у житті людини, яка включає не тільки знання, а й ставлення, поняття «ставлення особистості до навколишнього» С. Рубінштейн пов'язує з діяльністю, з визначенням сутності проходження діяльності, глибину та усвідомленість творчих процесів. На його думку, естетичне ставлення людини до дійсності не прагматичне, а споглядальне. Особистісне відображення дійсності має глибокий зміст, активний, діючий характер. Відображаючи дійсність, людина перетворює емоційно-чуттєву частину явищ, проймаючись їх сутністю, проникаючи в тенденцію їх розвитку, пізнає дійсність, змінюючи її, і змінює, пізнаючи [291].

Розглядаючи формування особистості як «особливу реальність», О. Леонтьєв у своїх «Методологічних зошитах» уводить принципове протиріччя з поглядами більшості сучасних йому психологів на феномен реальної дійсності у діяльності людини «...як згусток життя, продукт його кристалізації у формі суб'єкт – суб'єкта» [182, с. 200].

Система практичних методів формування та розвитку пізнавальних процесів і творчої активності дітей розроблялася Є. Заїкою та М. Саврасовим [96]. Не менш важливою для нашого дослідження є наукова діяльність Л.

Серих [300] щодо структурно-динамічної організації індивідуального досвіду дитини.

Особливо важливого значення набуває теорія активності особистості, яку досить широко розглядав Г. Костюк, надаючи їй особливо важливого значення як невід'ємної людської якості: «різноманітні і своєрідні прояви активності особистості, спрямовані на опанування навколишньою дійсністю. В них завжди в якійсь мірі проявляється особистість в цілому» [151, с. 42].

Не менш цінними для нашого дослідження є погляди Ю. Борєва [40] на естетичну дійсність. Так, учений у своїх працях звертає увагу на проблематичність естетики дійсності: «Світ і процеси, які відбуваються в ньому, в їх цінності для людства як роду (тобто в їх естетичної значущості) – перша сфера естетики, перший пласт її предмету. Проблемне поле естетики як науки – естетичне освоєння світу. Ключова проблема – естетичне (різноманітна дійсність в її значенні для людства)» [40, с. 47].

На суб'єктивну сторону ставлення особистості до дійсності звертав увагу О. Буров [47], визначаючи її значення не менш важливим, ніж об'єктивної. Учений відзначав, що естетичне опанування дійсності особистістю отримує як результат почуття, що відповідає розкриттю свідомого, вибіркового естетичного ставлення до дійсності лише у єдності відношення і пізнання.

Ми схильні до виділення основних методологічних аспектів досліджень О. Бурава:

- розробка системи естетичного виховання особистості;
- проблема естетичного розвитку особистості;
- пошуки шляхів залучення особистості до мистецтва;
- діалектичний зв'язок пізнання і відношення;
- виокремлення естетичних потреб особистості;
- виділення питань творчої естетичної діяльності [47, с. 64].

З точки зору філогенетики вчений виділяє два початкових види діяльності особистості – предметної і діяльності спілкування. З цих первинних видів діяльності формується і естетична діяльність [47].

У працях Г. Апресяна [11], Д. Джоли [81], В. Разумного [284], Л. Столовича [309], А. Щербо [358] розглядається роль суб'єктивно-об'єктивної основи ставлення людини до дійсності в естетичному освоєнні нею навколишнього середовища.

Для нашого дослідження є суттєво значущим теоретично-методичний підхід до естетичного виховання сучасних вчених Д. Джоли й А. Щербо [80], де зазначено організаційні форми формування естетичного ставлення особистості до дійсності, сутність яких науковці вбачають у цілеспрямованому розвитку підходу особистості до навколишньої дійсності з потребою в удосконаленні здібностей до естетичного сприймання, естетичного оцінювання та естетичної творчої діяльності.

Л. Столович [309] визначає предмет естетичного ставлення особистості до дійсності як здатність конкретно чуттєвих предметів і явищ викликати у людини певний емоційний відгук на них завдяки тому місцю, яке займають ці явища (предмети) в конкретній системі суспільних відносин, і тій ролі, яку вони відіграють в ній. Естетичне ставлення особистості до дійсності, на думку вченого, є «цілісним чуттєво-образним і ідейно-емоційним ставленням, духовно стверджуючим людину у дійсності» [309, с. 41].

Аналізуючи наукові доробки М. Киященка про особистісні властивості людини, які впливають на її усвідомлення навколишньої дійсності, варто відзначити думку вченого про те, що вроджена властивість людини бажання краси «спрямовує її розвиток на збагачення культури, на добудову її досягнень у всіх людських справах» [127, с. 20].

Новий погляд на проблему поданий в теоріях І. Малишева і В. Петрова-Стромського [196; 255]. Так, І. Малишев намагається окреслити власну теорію динаміки росту «естетичної свідомості і соціального буття», яка бере

за основу особливості потреб класових прошарків суспільства і являє собою свого роду синтез мотивів ціннісного узагальнення соціальних благ окремих суспільних груп. Як зазначає вчений, саме мистецтво є тією формою суспільної свідомості, яка зосереджена на формуванні естетичного ставлення особистості до дійсності [196].

На думку В. Петрова-Стромського, естетичне – це універсальний чуттєво-образний рівень свідомості, який є фундаментальним і первинним, а естетичний образ – як універсальний інструмент свідомості. Оскільки образ завжди цілісний, він естетичний, і, відповідно, завжди «естетична» в своїй вихідній базі свідомість [255].

Отже, людина відображає реальну дійсність у єдності і протилежності не тільки доцільно, за допомогою виявлення спільних рис явищ і предметів середовища, факторів впливу на існування, усвідомлених понять, а й емоційно, шляхом створення мистецьких образів, які несуть в собі характерологічні ознаки естетичних категорій: прекрасного - потворного, піднесеного – меланхолійного, трагічного – комічного тощо.

Вивчення і аналіз філософської, психолого-педагогічної і наукової літератури виявили інтерес дослідників до проблем естетичного ставлення особистості до дійсності засобами мистецтва, зокрема музичного, яке все частіше розглядається як спосіб гармонізації духовної і творчо-практичної життєдіяльності людини.

Таким чином, в науковій літературі існує низка визначень поняття «естетичне ставлення до дійсності», що допомагає нам відібрати основні положення, які розкривають його сутність, а саме:

- естетичне ставлення до дійсності є процесом цілеспрямованого розвитку естетичних почуттів у особистості;
- естетичне ставлення до дійсності є процесом формування у особистості здатності до оцінювання предметів і явищ довкілля естетичними категоріями;

- естетичне ставлення до дійсності реалізується в інтересах розвитку здібностей особистості до самостійної творчості, уміння створювати продукти власнедіяльності.

Тому, *естетичне ставлення особистості до дійсності тлумачиться нами як безкорисне цілісне сприймання явищ, об'єктів навколишнього світу і чуттєве його опанування в унікальному єдиному об'єкті – загальних закономірностях суспільства й універсальних людських цінностях.* У межах цілісного сприймання особистістю дійсності в її змістовній перспективі через естетичне ставлення до буття людина переживає людяність як вільне, усвідомлене, творче буття, розкриваючи свої власні можливості, формуючись як суспільно культурна особистість.

Виховання естетично грамотної особистості, спрямованість на формування у школярів ціннісних орієнтацій є першочерговим завданням сучасного виховного процесу України. Основні ідеї естетизації підростаючого покоління відображено у загальних положеннях Концепції національного виховання як сукупності офіційно прийнятих концептуальних викладеннях, які ґрунтуються на гуманізації, культуровідповідності та демократизації виховання, вікових та індивідуальних особливостях дитини, що передбачає формування у школярів естетичного ставлення до дійсності на основі народного мистецтва та кращих доробках суспільства, розвиток здатності до самостійної творчості і примножування культурно-мистецьких здобутків, усвідомлення прекрасного у повсякденній життєдіяльності.

Таким чином, аналітичний огляд проблеми естетизації особистості в різних наукових підходах, вивчення і аналіз філософської, психолого-педагогічної і наукової літератури, інтерес дослідників до проблем естетичного ставлення особистості до дійсності, яке все частіше розглядається як спосіб гармонізації духовної і творчо-практичної життєдіяльності людини, становить теоретичне підґрунтя для визначення

особливостей формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

1.2. Структурно-компонентний аналіз естетичного ставлення школярів до дійсності

Проблема формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, що є предметом нашого дослідження, потребує з'ясування сутності та змісту базових понять, серед яких пріоритетними ми визначаємо такі дефініції, як: «естетична культура», «естетичне виховання», «естетичний світогляд», «ціннісні аспекти гармонійного розвитку підростаючого покоління». Вони репрезентують механізм активно-перетворюючого ставлення дитини до самої себе і до оточуючого світу, розкривають природу творчості та особливості реалізації освітньо-виховного потенціалу в період становлення особистості.

Дослідження базових понять проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності розкрито у двох блоках:

Блок А – поняття, пов'язані з естетичним ставленням школярів до дійсності – «естетична культура», «музично-естетична культура», «естетична свідомість», «естетичний світогляд», «естетичне виховання» та пов'язані з ними дефініції.

Блок Б – поняття, безпосередньо пов'язані з формуванням у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності – «гармонійний розвиток особистості», «музично-творчий розвиток школярів», «позаурочна музично-творча діяльність».

Блок А. Визначаючи мету, завдання, зміст і методи формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, ми спиралися перш за все, на концептуальні положення програми національної освіти про місце естетичних цінностей людства у вихованні

підростаючого покоління, перед яким постала необхідність змін особистісних ідеалів, переоцінки естетичних цінностей, вироблення нового стилю взаємостосунків і взаємовпливу у колективі, суспільстві.

Поліформні засоби організації навчально-виховного процесу естетичного розвитку школяра, його визначальні властивості, закономірності, принципи, методи вивчає педагогічна наука, яка досліджує формування естетичного ставлення учнів до дійсності в процесі навчання й життєдіяльності; формування світогляду та естетичного світосприймання як його компоненту [268].

З огляду на сказане попередньо, ми вважаємо, що одним із основних компонентів естетичного ставлення школярів до дійсності є *естетична культура*, до якої входять естетичні потреби і здібності, сприймання, цінності, естетичний смак і ідеал, і як творчо-перетворювальна діяльність по їх втіленню і засвоєнню – естетичне виховання. Рівень естетичного ставлення дитини до дійсності визначає рівень естетичної культури, яка полягає у здатності особистості будувати свої відносини з іншими людьми ґрунтуючись на почуттях взаємоповаги, чуйності, уваги, доброзичливості та принциповості.

Найважливішою частиною естетичної культури є мистецтво як спеціалізована естетична діяльність, здатна концентровано відображати естетичне ставлення особистості до дійсності, моделювати особливу реальність – музичну культуру, яка консолідує в собі найкращі взірці світового мистецтва, художній, науковий і моральний досвід цивілізацій, окремого народу в якому естетичне пізнання світу укладено в певну «рамку», відгороджене від доцільно-утилітарних видів людської діяльності. Розкриття специфіки музично-естетичної культури ми знаходимо в працях мистецтвознавців Л. Корній [150], В. Медушевського [207], Є. Назайкінського [225]. Увага психологічним аспектам внутрішніх механізмів формування у школярів естетичної та музично-естетичної

культури приділялася в дослідженнях Л. Виготського [59], П. Гальперіна [61], О. Костюка [152], О. Леонтєва [182], Г. Тарасова [320] та ін.

У процесі формування у особистості естетичного ставлення до дійсності правомірність становить використання вербальних характеристик образно-емоційного змісту музики, оскільки сутність музичного образу, як стверджував психолог О. Костюк [152], не народжується у свідомості відразу і повністю, а розгортається поступово, послідовно, у процесі руху і розвитку думки.

Традиції виховання естетичної культури через музично-творчу діяльність дитини мають давню історію: багаторічний досвід сімейного виховання, і традиції так званої народної педагогіки (В. Кузь [160], Н. Молодиченко [216], М. Стельмахович [308], В. Сухомлинський [316], К. Ушинський [334]), різні системи, створені композиторами З. Кодам [84], К. Корфом [20], педагогами В. Бутейко [48], Н. Ветлугіною [54], Д. Кабалевським [115], Г. Струве [311], С. Сузукі [313], а також багатогранний досвід роботи з дітьми у гуртках, студіях, творчих колективах (Б. Брилін [43], С. Гармаш [62], І. Зязюн [108], В. Кірсанов [129], Б. Кобзар [132], І. Лавриш [162], О. Лисенко [185], В. Піча [259] та ін.) тощо.

Узагальнюючи зазначене, ми констатуємо, що дослідження проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності потребує розкриття поняття «музично-естетична культура» як загальнонаукової категорії.

Тлумачення терміну «культура» йде глибоко в історію людства і походить від латинського *culture*, «виховання», «навчання», «освіта», тобто вирощування [377]. Розглядаючи культуру як філософську категорію, Ю. Тіхонравов [327] звернув увагу на більш чітке визначення терміну «культура» у працях німецького мислителя С. Пуфендорфа, який трактував означене поняття як засіб виховання особистості, удосконалення її духовного життя, виправлення вад суспільства. Сучасне трактування

поняття «культура» включає в себе результати творчої діяльності людини, її духовного зросту, тому, як зазначає О. Чаплигін, необхідно «добиватись розширення горизонту бачення світу через залучення до інших естетичних цінностей, поступового перетворення предмету захоплення із мети у засіб самореалізації індивіда, встановлення більш тісних зв'язків «Я» з дійсними естетичними духовними цінностями суспільства» [342, с. 212].

Сучасний український культуролог М. Найдорф [228] визначає термін «культура» як духовно-матеріальне середовище, в якому людина перебуває в процесі всього життя. Кожний життєвий факт існування особистості вчений розглядає як «факт культури», могутнім «генератором» якої є мистецтво. Визначаючи музичну культуру як життєво-духовне середовище, М. Найдорф звертає увагу на її неоднорідність, яскраво виражену граничність (молодіжна рок-культура) і слабо виражену границю (серйозна і розважальна музика, народна і професійна, музика усна і музика письмова, масова і елітарна, музика первинних жанрів, яка безпосередньо втілена у життя і музика вторинних жанрів, яка існує в особливих поза побутових формах) [228].

Основою музично-естетичної культури М. Каган визначає музичне мистецтво, як діяльність, яка породжує художні і об'єктивізує суспільно-естетичні цінності, що уможливорює «міркувати і про ідейний, світоглядний «клімат» епохи, і про досягнутий суспільством рівень науково-технічного, технологічного прогресу» [116, с. 231]. З огляду на це, ми цілком погоджуємося з думкою М. Кагана, який визначає естетичну культуру як формацію, що є «одним із найважливіших факторів інтеграції всієї культури, певним «модулем», який пов'язує воєдино різні її галузі» [116, с. 233].

З огляду на означену проблему, більш конкретно визначимо основні категорії музично-естетичної культури, які безпосередньо визначають загальний рівень естетичної культури школяра: «естетична свідомість», «естетичний смак», «естетичний ідеал», «естетичне пізнання», «естетичне

сприймання», «естетична потреба» та ціннісні аспекти формування естетичного ставлення у школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Елементом структури, однією з форм суспільної свідомості є *естетична свідомість* як відображення естетичного ставлення людини до дійсності і вираження активного прагнення особистості до гармонії, досконалості, краси, до ідеалу, прекрасного. Формою відображення дійсності мистецтвом є художній образ, створений у світлі ідеалів митця з допомогою його творчої фантазії, і завдання педагога-вихователя дати знання учням про систему зображально-виражальних засобів, які є знаковим матеріалом мистецького твору; виробити вміння і навички декодування художнього образу; формувати у школярів *естетичну свідомість*, яка складається з таких феноменів як:

- *естетичне сприймання* як творче відображення особистістю предмета чи явища в цілому при безпосередній його дії на органи почуттів людини;
- *емоційно-образна пам'ять* як інформативно-трансформуюча особливість людини;
- *естетичні переживання, почуття* як результат безпосереднього чуттєвого сприймання та процес інтерпретації, що актуалізує особистісний і інтелектуальний досвід людини;
- *естетична оцінка* – здатність сприйняття твору мистецтва як форми, а не як функції естетичного поля;
- *естетичний смак* як здатність робити висновок про те, чи є дещо прекрасним чи ні;
- *естетичний ідеал* як завершене з точки зору конкретної особистості розуміння прекрасного;
- *естетичні потреби* як збуджуюча сила пізнавальної та творчої діяльності особистості.

Естетичне сприймання як наукова проблема прослідковується в працях філософів (Г. Гадамер [60], Г. Гегель [63], В. Ісаєв [109], І. Кант [119], М. Мамардашвілі [198], Л. Столович [309], О. Чаплигін [342]). На думку вчених, краса, гармонія й досконалість є головними критеріями чуттєвого сприймання дійсності. Питання формування ціннісних орієнтацій у особистості висвітлюється в працях М. Сметанського [306].

Різні прояви естетичного сприймання людиною дійсності розглядаються відомими психологами (А. Асмолов [16], Г. Балл [19], І. Бех [31], Л. Виготський [59], В. Вундт [58], Г. Костюк [151], О. Костюк [152], В. Рибалка [286], С. Рубінштейн [291], Б. Теплов [324], П. Якобсон [365]). Генезис і закономірності художньо-естетичного сприймання дійсності знаходять своє відображення в наукових доробках вчених-естетів (Т. Аболіна [1], В. Ванслов [49], Д. Говорун [65], Б. Замбровський [98], Є. Крупник [157], Л. Левчук [181], Ш. Монтезьє [220], В. Петров-Стромський [260]). Розуміння певних аспектів естетично-творчого процесу висвітлюється у працях відомих педагогів (О. Акімова [3], Т. Баришева [22], А. Брушлінський [44], Н. Демьяненко [76], Л. Коваль [133], В. Кудін [158], В. Савич [296], Г. Тарасенко [319], Н. Шляхова [355]).

За визначенням О. Бурова [47], формування у особистості естетичного сприймання як специфічного способу пізнання дійсності, сприяє естетично-культурній спрямованості розвитку дитини. Результати творчої діяльності іншої людини, які споглядає дитина, переживаючи емоційний сплеск сприймання твору мистецтва, усвідомлення побаченого чи почутого і спілкування з дійсністю стає для дитини фактором її духовного розвитку [47].

Питання естетичного сприймання навколишнього середовища у мистецькому вихованні дитини були предметом дослідження Д. Кабалевського [115], М. Лещенко [183], Л. Масол [205], О. Мелік-Пашаєва

[208], В. Остроменського [248], Г. Падалки [251], Л. Печко [256], О. Рудницької [293], В. Страшного [310], О. Торшилової [330] та ін.

Питання формування інтересів у школярів до музичного мистецтва на засадах духовної спрямованості, естетичних установок, естетичного досвіду та творчої діяльності висвітлюється у педагогічних дослідженнях О. Дем'янчука [74]. Мотиви, ціннісні орієнтації, художній смак є показниками естетичних установок. До складових естетичного досвіду вчений відносить знання, уміння й навички. Повнота розвитку основних показників естетичного ставлення (сприймання, оцінка, судження і окремі аспекти художньо-творчої діяльності) виступає критеріями сформованості художньо-естетичних інтересів. Як зазначає дослідник, основна увага має приділятися музично-естетичному сприйманню як почуттєвій сфері та художньо-естетичним знанням як інтелектуальній сфері. Естетичне сприймання розглядається як: емоційно-емпатійна чутливість, активність спостереження, розвиток уяви та образного бачення, оцінка виражальних засобів, активність прояву асоціацій та емоційної пам'яті, уміння відтворювати художній образ адекватно морально-естетичній позиції автора твору. Вивірена педагогом компонентна структура художньо-естетичних знань, в якій домінує жанрово-стильова характеристика музичного мистецтва, є важливою для нашого дослідження [74]. Безпосередній вплив музичного мистецтва сприяє адекватній оцінці особистої позиції учня, інтенсифікує процеси ідентифікації, рефлексії в аспекті сучасного музичного мистецтва, що є важливим для нашого дослідження.

Розглядаючи специфіку сприйняття особистістю мистецьких творів як джерела музичного сприймання, В. Остроменський зазначає, що опановане особистістю «зерно людської мудрості є основою, на якій проектується певний «перцептивний еталон» – модель слухацького образу» [248, с.122].

Аналіз робіт сучасних вчених по естетичному вихованню дитини дозволив отримати інформацію про специфіку сприймання дитиною творів

мистецтва, про чинники, які сприяють розвитку естетичної самосвідомості в означеному процесі. Одним із таких чинників є особистісно зорієнтований підхід до навчально-виховного процесу, який забезпечує розкриття індивідуальності кожної дитини (Є. Заїка [96], С. Науменко [230], В. Ражніков [281]). Існує ряд авторських розробок і педагогічних технологій організації сприймання музичного мистецтва, спрямованих на розвиток естетичної сфери дитини та успішну її соціалізацію (О. Бодіна [37], Б. Брилін [43], В. Кірсанов [129], Б. Кобзар [132], Р. Рогова [287], О. Ростовський [290], Г. Саїк [298], О. Сапожнік [299], Г. Тарасов [320], Н. Харькова [338]).

Психофізіологічну періодизацію творчого сприймання навколишнього світу дитиною розкрито В. Роменцем [289], який визначав творчість як предметну дію. Ученим було виокремлено три періоди творчого сприймання і відтворення дійсності особистістю: переддія, співвідносна дія, функціональна дія. Розкриття психофізіологічних та вікових особливостей людини у естетичному сприйманні дійсності знаходить своє відображення у працях Д. Ельконіна [361], О. Запорожця [100], І. Зязюна [107], І. Манохи [199].

У контексті дослідження необхідно звернути увагу на сприймання музики дитиною через переживання та власний досвід (Л. Коваль [133], О. Малюков [197], Л. Овчаренко [240], А. Пилічяускас [257], Л. Шеремет [350], Л. Школяр [354]). Моделювання конфліктних ситуацій під час сприйняття музики уможливорює педагогічне керування змістом і спрямованістю музичних творів, врахування будь-якої конфліктної та соціальної ситуації, знаходження учнями в залежності від досвіду, психофізіологічних і вікових особливостей відповідей на власні життєві питання, знайомство з альтернативними рішеннями проблемних ситуацій.

Особливості оцінного сприйняття творів мистецтва розкриваються в роботах С. Даніеля [73], Л. Зельцера [104], І. Іваньо [112], І. Лавриш [162], Дж. Родарі [288], Л. Серих [300], М. Татаренко [321], В. Шахрай [345].

Формування у школярів ціннісних орієнтацій комплексом мистецтв розкриває у своєму дослідженні В. Шахрай, яка вказує на впливову силу інтеграції мистецтв що «є важливим чинником освоєння, творення і реалізації цінностей» [345, с. 10].

Значну роль у дії естетичної свідомості відіграє *емоційно-образна пам'ять* на почуття про найвище вираження естетичного, яка є також інформативною емоційною пам'яттю, що в результаті трансформує особистість, яка стає більш чутливою, сприйнятливою до впливу на неї явищ та об'єктів дійсності.

Для успішної роботи емоційно-образної пам'яті асоціативно-інформаційний блок людини повинен викликати *інтерес, зацікавленість, емоції*, особливо позитивні, такі як посмішка, сміх (властивість сміху збільшувати приплив кисню до клітин мозку), які не тільки активізують емоційну пам'ять, а ще й сприяють краще засвоїти матеріал [59; 235; 237].

Фізіологічна властивість нервової системи людини до емоційного переживання дійсності дає можливість постійно усвідомлювати про те, як задовольняються її особистісні та суспільні інтереси, потреби, як відбувається співвідношення з навколишнім світом, що закарбовується у пам'яті людини і зберігається як естетично-образні картини дійсності [365]. Важливе місце в мотивації особистості посідає емоційно-образна пам'ять, проявляючись ще з раннього дитинства: на уявлення, на картини природи, на твори мистецтва, на звуки, запахи, смаки [196].

Так, накопичуючись у пам'яті особистості, *естетичні переживання* взаємодіють один з одним, утворюючи емоційно-естетичний фон, на якому набуває чіткості та значимості все те, що в подальшому відбувається з людиною. Однією з теоретичних «нив», де можливе творче поєднання психології, філософії, мистецтвознавства та педагогіки є теоретичне визначення емоційної реакції суб'єкта на твори мистецтва – *естетичної оцінки* глядача на сприйнятий твір. Мистецтво, евокативно впливаючи на

людину, створює в особистості критерії життєвих оцінок. Вивчаючи психологію мистецтва, Л. Виготський говорить про те, що «мистецтво є особливим способом мислення, який, в кінці кінців, призводить до того ж самого, до чого призводить і наукове пізнання, але іншим шляхом. Мистецтво відрізняється від науки лише своїм методом, тобто способом переживання, тобто психологічно» [59, с. 22].

Сприймаючи твори мистецтва як символічний об'єкт, наділений ціннісним значенням, людина відповідним чином схильна до сприйняття твору, а її оцінний апарат укладає його у форму, яка зрозуміла для тлумачення, наділяючи його цінністю та значенням. П. Бурдьє [46] вказує, що для повноцінного сприйняття форми твору мистецтва з метою його оцінного підходу, у людини повинне бути розвинене особистісне «автономне художнє поле, здібного встановити й нав'язати свої власні цілі у протигагу зовнішнім вимогам. З точки зору онтогенезу такий погляд пов'язаний з дуже специфічними умовами присвоєння соціальних навичок, такими, як часті відвідування музеїв у ранньому віці і довге навчання і *skholé*, яку воно припускає» [46]. Функціонування такого поля уможливлює виробленню у особистості естетичного смаку, набуття нею естетичного досвіду в рамках системи формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

Поняття «естетичний смак» має широке, неоднозначне визначення (Т. Адорно [2], Н. Ветлугіна [54], Л. Зеленов [103], Б. Ліхачов [187], О. Сапожнік [299], Є. Шимунек [353] та ін.). У нашому дослідженні *естетичний смак* попередньо визначаємо як здатність особистості до судження про наявність чи відсутність у предметі (явищі) дійсності, у творі мистецтва прекрасного на основі прихильності до нього або не прихильності, вільної від усякого інтересу до цього предмету. Розглядаючи предмет зі сторони прекрасного, відповідаючи на питання, чи є річ красивою, чи потворною, ми не оцінюємо функціональне значення предмету чи явища, ми

визначаємо той його вигляд, в якому він постає перед нашим незацікавленим сприйняттям.

З огляду на це можна стверджувати, що *естетичний смак* – це найбільш усвідомлений прояв естетичних здібностей особистості, які виявляють *естетичний ідеал*, як найвищий оцінний критерій прояву естетичних явищ дійсності. В естетичних ідеалах проявляється творчий характер естетичних почуттів людини в ідеальній, уявній формі, наявність яких свідчить про досить високий розвиток естетичного світорозуміння.

Як частина загальнокультурного ідеалу, естетичний ідеал втілює в собі уявлення про вищі духовні цінності – *істину, добро, красу* – які є його складовими. В естетичних ідеалах людина виражає найвищі власні інтереси, цілі, розуміння прекрасного.

Естетичний ідеал – вищий оцінний критерій, створений у той чи інший час розвитку цивілізації, надбання сучасного суспільства, одна зі сторін духовного життя людства. Естетичний ідеал як узагальнення сприйняття дійсності є невизначеним, невиразним образом, основна форма існування якого – конкретно-чуттєвий образ, який виникає з життєвого споглядання. Трактуювання поняття «естетичного ідеалу» подає І. Кондаков [141]:

- естетичний ідеал – високий зразок, висока мета;
- естетичний ідеал – досконалість, що виходить за межі реального.

Вироблення естетичного ідеалу – це тривалий і складний процес, потужним інструментом якого є мистецтво, за допомогою якого передається естетичний досвід людства особистості. Справжніми переконаннями естетичні ідеали та смаки спроможні сформуватися лише в органічному злитті особистісного та опосередкованого досвіду у дитини через тісне спілкування з мистецтвом, яке ненав'язливо, вільно, діалектично з урахуванням індивідуальних особливостей допомагає їй образно оформити і зробити своїм внутрішнім надбанням історично складені цінності людства.

Як зазначала О. Рудницька, «справжня стихія мистецтва у відношенні свідомості особистості – це світосприймання» [293, С. 71].

Естетичне ставлення особистості до дійсності передбачає взаємодію індивідууму з дійсністю у її цілісній, організованій багатоманітності як передумову універсального розгортання здібностей людини, як сферу формування і реалізації її потенціалу з прикладанням творчих зусиль; втілює потребу людини залишитися собою, самоствердитися в соціумі, самореалізуватися в суспільстві і «бути всім»; потребу стати універсальною істотою, проникнути в закони Буття і в глибини власного життя, «олюднення» світу за законами краси, реалізацією якої виступає естетичне ставлення до дійсності. Ознакою «олюднення» дійсності є створена людиною *краса*, а естетичне ставлення – специфічно особистісне ставлення людини до дійсності, в якому на рівні предметно визначеного проявляються загально людські цінності *краси* [343].

Елементом музично-естетичної культури, як зазначалося попередньо, виступає *естетичний світогляд*, який включає в себе систему загальнолюдських цінностей, переконань та ідеалів, на формування яких спрямована позаурочна музично-творча діяльність та виховна діяльність педагога. На естетичний світогляд особистості школяра кардинально впливає формування естетичного ставлення за допомогою творів мистецтва, зокрема музичного. Естетичний світогляд в свою чергу складається з *естетичних цінностей* (як результат процесу оцінювання тих чи інших явищ, предметів дійсності на різних рівнях естетичної свідомості), *естетичних переконань* (як формування під впливом соціуму основної настанови, яка визначає мету і напрям вчинків особистості, тверда впевненість у здійсненні естетично спрямованої власної діяльності, заснованій на певній ідеї, на світогляді), *естетичних ідеалів* (як орієнтир у процесі естетичного перетворення особистістю дійсності в усіх сферах життєдіяльності, узагальнення цілісного чуттєво-конкретного образу

ідеальної людини й ідеального життя, який викликає естетичні почуття задоволення, радості й бажання наслідувати) [65; 101; 122; 133; 195; 217; 255; 278; 309].

Формуючи у школярів естетичне ставлення до дійсності, ми розвиваємо у майбутнього покоління естетичну свідомість як форму суспільної свідомості (рис. 1.2.1), яка відображає рівень естетичного виховання учнів.

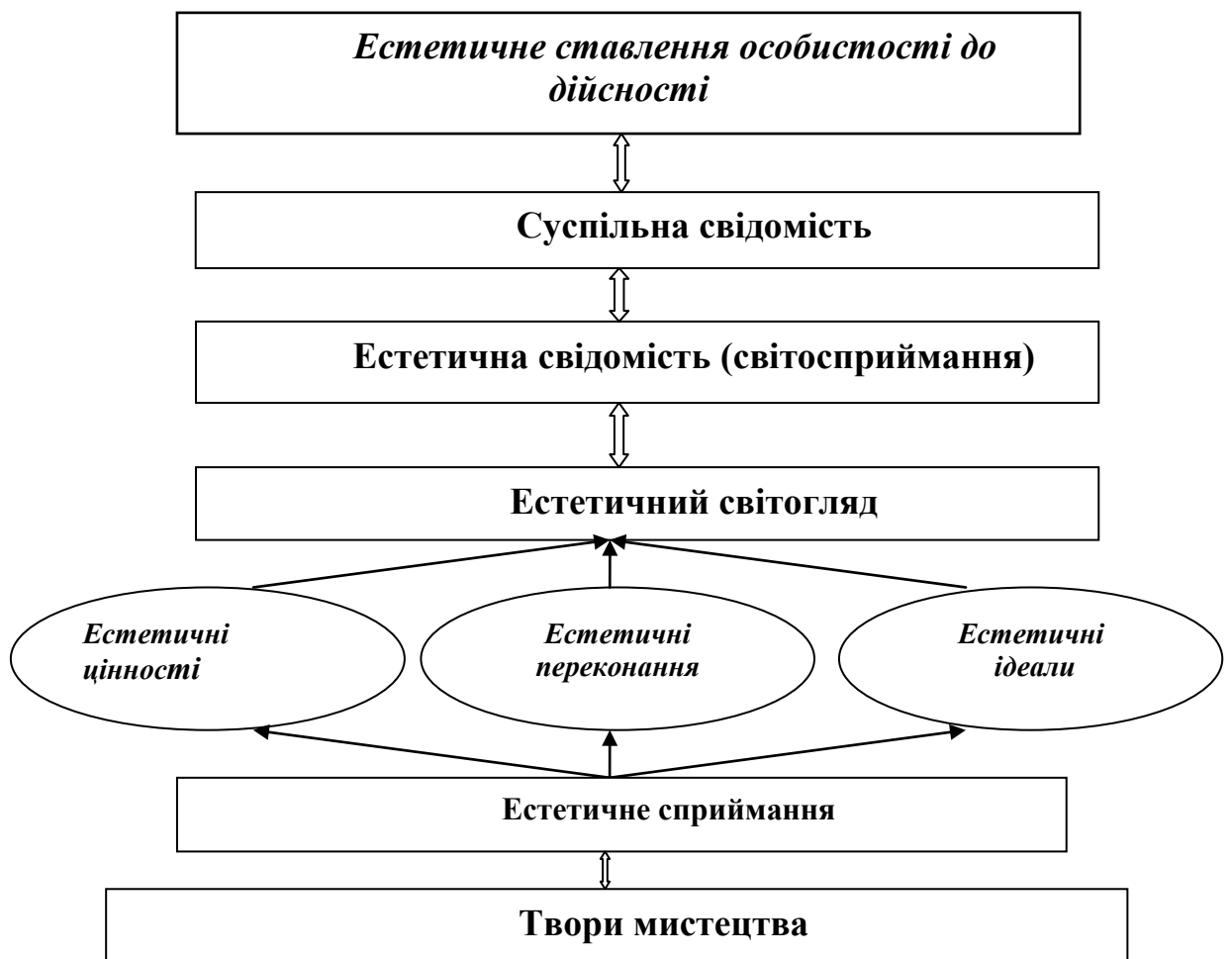

Рис. 1.2.1. Взаємозв'язок естетичного ставлення особистості до дійсності та мистецтва

Таким чином, структуру формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності складає *естетичне виховання*, яке включає в себе *естетичну свідомість*, однією з складових якої є розвинена естетична чуттєвість, складовими якої є

естетичне сприймання, емоції, переживання, почуття; *естетичний інтелект* – пізнання особистістю дійсності як раціональна частина естетичного смаку, естетичний ідеал, естетичні потреби, погляди, переконання і естетичні здібності до творчості.

В свою чергу *естетичні здібності* поєднують в собі естетичний смак, який включає в себе естетичні почуття, естетичні емоції, естетичні переживання, систему естетичних оцінок і переваг та естетичний ідеал, як найвищий критерій естетичної оцінки дійсності особистістю, конкретно-чуттєвий образ, взірець прекрасного (див. рис. 1.2.2).

Означені характеристики естетичного виховання особистості можна вважати показниками ефективного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності й інтеріндивідуального розвитку особистості.

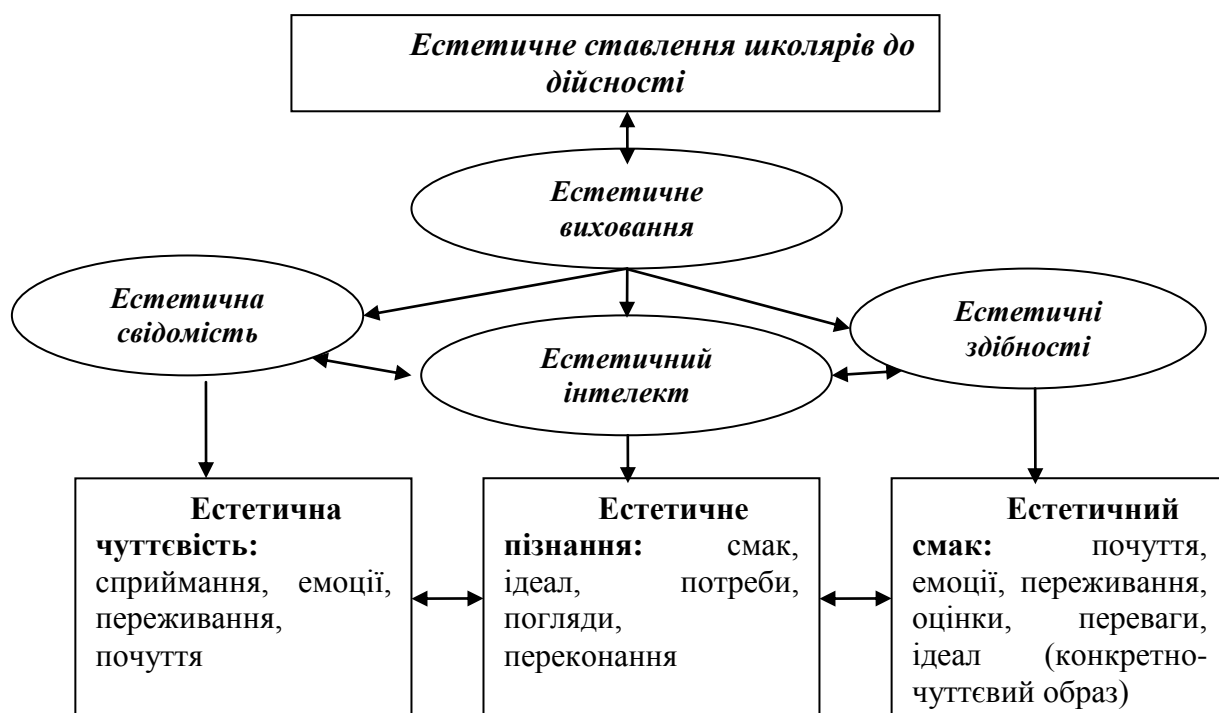

Рис. 1.2.2. Структура естетичного ставлення школярів до дійсності

Блок Б. Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у процесі музично-творчої діяльності розглядається нами в контексті виховання особистості, тому, згідно з логікою дослідження, доцільно розкрити зміст понять «гармонійний розвиток особистості», «музично-

творчий розвиток школярів», «творча діяльність», «музично-творча діяльність», які розглядали видатні сучасні науковці: І. Гриценко [70], Т. Кириленко [125], О. Костюк [152], Л. Масол [204], О. Ніколаєва [237], Г. Погодін [263], Л. Сморг [307], В. Суханцева [314], Н. Фоломєєва [335], Л. Шеремет [350]. Сучасні тенденції творчого розвитку особистості висвітлюють вітчизняні науковці О. Антошак [8], Б. Брилін [43], В. Вербець [53], В. Лихвар [188], С. Науменко [230], О. Хижна [339], О. Чаплигін [342].

Створення соціальних умов, адекватних суспільній природі особистості, має в наш час першочергове значення, є однією з головних умов гармонійного розвитку людини. Дана проблема потребує позитивного вирішення, яке полягає в розкритті змісту розвитку особистості в сучасному суспільстві. Гармонійний розвиток особистості розуміється як процес «особливого розвитку яких-небудь спеціальних здібностей (технічних, образотворчих, музичних) на фоні достатньо високого загального розвитку» [291, с. 627].

Є. Ануфрієв звертає увагу на залежність гармонійного розвитку особистості від соціальних умов. Учений зазначає, що головним у гармонійному розвитку особистості є «створення реальних умов не тільки для розвитку, а й для реалізації всіх потенційних можливостей кожної людини» [9, с. 128].

У результаті аналізу праць учених з окресленої проблеми, ми дійшли висновку, що для всебічного і гармонійного розвитку школярів велике значення має зміна видів діяльності, створення умов для розкриття та реалізації творчого потенціалу дитини, що значно розширює кругозір особистості, збільшує її пізнання і т.д. необхідні не тільки самі по собі зовнішні умови, але, перш за все, активна позиція самої особистості, її прагнення використовувати зовнішні сприятливі умови на користь власного розвитку, сенс якого полягає в правильному, гармонійному і повноцінному розвитку творчих здібностей. Цей процес розвитку творчих здібностей

школяра називається творчим зростанням, творчістю як спроможністю самостійно створювати дещо нове, оригінальне, неповторне. Л. Виготський виділяючи творчу (комбіновану) діяльність як інший рід людської діяльності, крім відтворюючої, наголошував: «Творчою діяльністю ми називаємо таку діяльність, яка створює дещо нове» [59, с. 3]. Учений зазначає, що творчість, яка виявляється ще з раннього дитинства, присутня не тільки у створенні монументальних творів мистецтва, а й у створенні того нового, що людина уявляє, комбінує, а комбінуючи – змінює.

Таким чином, *творчість – це діяльність особистості на створення нового, оригінального*. Тому, вагомим питанням дитячої психології та педагогіки у межах нашого дослідження є питання про творчий розвиток школярів у процесі спілкування з музичним мистецтвом. Для педагогіки суттєве розуміння творчості учнів як такого процесу засвоєння в умовах шкільного колективу матеріальних і духовних цінностей, накопичених людством, в ході якого відбувається формування якостей творця.

Таким чином, ми визначаємо, що *творчий розвиток школярів – це формування у них здатності до відмови від готових схем і алгоритмів, яка формується в умовах творчої діяльності і для якої необхідно створення емоційної основи виникнення творчого процесу*.

У зв'язку з цим виникають питання: чи існують взагалі особливі якості особистості, необхідні для творчості, і чим відрізняються творці від нетворців. Відповіді залежать від розуміння творчості, а це, як вже було сказано, завжди процес творення нового різного ступеня новизни і суспільної значущості.

Особливою формою творчої діяльності особистості є музичне мистецтво, яке має пізнавальну, ідейно-виховну й естетичну цінність. Музична творчість є багатofункціональним засобом стимуляції евокативно-чуттєвого розвитку і творчої активності дитини, яка виникла на основі матеріального життя і виражає певні суспільні потреби. Радянський

композитор і педагог Д. Кабалевський [115] свого часу вважав, що основним завданням музичної освіти в школі є не інформаційно-технічне навчання музиці як предмету, а духовний розвиток дитини через спілкування з музичним мистецтвом.

Видатний учений-музикознавець Б. Асаф'єв тлумачив поняття «музика» як слухо-моторне мистецтво [15]. Композитор, визначаючи розвиток у школярів музично-творчих умінь як важливий аспект у процесі «організованого спостереження (вивчення)» музики, зазначав: «Я підкреслюю слово творчість, бо вважаю, що... шлях розвитку музично-творчих навичок – найнеобхідніший і, мабуть, самий дієвий етап музичної еволюції» [15, с. 92]. Музично-творчий розвиток школярів – це, перш за все, результат процесу навчання і виховання, який досягається завдяки спрямованому керуванню навчально-вихованим процесом у школі, процес досить складний, який вимагає великого часового періоду, терпіння і тактовності, психологічного підходу до дитини і має особливий зміст, який визначається специфікою музично-творчої діяльності. Специфіка же її полягає в тому, що вона вирішує педагогічні задачі засобами музичного мистецтва.

Мистецтво, особливо музичне, яке формується за законами гармонії, задає, по суті, актуально значиму структуру і закони створення світових матеріальних цінностей і є основою пізнання дійсності. Метою виховання та навчання дитини є система законів гармонійно цілісного розвитку всіх сфер особистості, необхідних у майбутній життєдіяльності. Знак музики виступає зв'язувальною ланкою між об'єктивним світом та свідомістю індивіда, його досвідом, що складається в процесі музично-творчої діяльності. Знання про предмети (як киця нявчить, як поросся хрюкає, як лялька танцює, як дощик крапає тощо), їхні зв'язки та відношення закріплюються у свідомості дитини, забезпечуючи набуття музичного досвіду, водночас віддзеркалюючи

суспільно-історичний досвід, який засвоюється дитиною разом із музичною мовою [183].

Резюмуючи викладене попередньо, варто зазначити, що *музично-творчий розвиток школярів можна охарактеризувати як специфічну діяльність, яка вирішує завдання навчання та виховання школярів засобами музичного мистецтва і має свою особливу структуру, яка визначається специфікою музично-творчої діяльності, але підпорядкована загальним закономірностям теорії діяльності.*

Музично-творчий розвиток особистості як складова духовної культури людства, дає можливість виявити здатність індивідууму до творчості, до саморозвитку та самореалізації. Під творчістю, за Л. Школяр, розуміється «свідома цілеспрямована діяльність людини у галузі пізнання та перетворення дійсності, особливе вміння відтворювати, інтерпретувати, переживати зміст музичного твору» [354, с. 226]. Вчена пропонує оцінювати рівень музично-творчої діяльності школярів у процесі педагогічного спостереження освоєння учнями творів мистецтва за такими критеріями: вибір учнем ролі у конкретній ситуації, його дії згідно обраної ролі; оригінальність і виразність форм втілення школярем творчого задуму; ступінь вираження потреби до виявлення власного розуміння музично-творчого завдання.

Таким чином, музично-творчий розвиток ширше музичного розвитку особистості. Це більш фундаментальний рівень, без якого не можуть повноцінно розвиватися творчі здібності школярів, які допомагають їм адаптуватися до невидимого світу, захиститися від негативного і шкідливого впливу навколишнього середовища. Навчившись поновляти естетичний баланс в процесі якісного музично-творчого розвитку, дитина може відновлювати своє душевне здоров'я. У нашому дослідженні розглядаємо саме позаурочну музично-творчу діяльність у школі, як особливий мікроклімат, в якому навчально-виховне середовище виявляється більш

комфортним, ніж за межами школи. Саме активно-творче поглиблення отриманих у школі знань, розвиток набутих умінь і навичок, але не формальне, а з вимогою творчого начала в кожному учневі, здійснюється в системі позаурочної діяльності як варіативного продовження школи.

Розглядаючи позаурочну діяльність у формуванні естетичного ставлення школярів до дійсності, нами виділяється особлива її спрямованість – музично-творча діяльність, показується її своєрідність (добровільний характер, відсутність регламентації єдиними і обов'язковими програмами, дається класифікація позаурочної діяльності, характеризуються організаційні форми естетизації школярів через діяльність у кружках, клубах, студіях, інших творчих колективах). Ми звертаємо увагу на те, що всі види позаурочної діяльності можуть і повинні набувати естетичну сутність. Вони повинні виступати як інтелектуально пізнавальна, естетична ціннісно-зорієнтована творча діяльність.

Таким чином, в контексті нашого дослідження, позаурочна музично-творча діяльність розглядається як діяльність, яка вирішує такі завдання:

- формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності;
- реалізація естетичних потреб школярів шляхом розвитку їх музично-творчих здібностей і творчої активності в мистецькій діяльності;
- розвиток естетичних поглядів та пізнавальних інтересів школярів;
- формування мотивації до акмеуспіху;
- створення умов акмеуспіху школяра у музично-творчій діяльності;
- створення умов інтеріндивідуального розвитку особистості.

З метою підвищення ефективності процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності вважаємо за доцільне дослідити характерні особливості позаурочної музично-творчої діяльності в умовах школи повного дня як засобу формування естетичного ставлення школярів до дійсності.

1.3. Позаурочна музично-творча діяльність як засіб формування у школярів естетичного ставлення до дійсності

Несприятливий клімат сучасного соціально-психологічного суспільства (великий відсоток зруйнованості моральних та сімейних устоїв, зростання наркоманії та алкоголізму серед неповнолітніх, ослаблення виховної функції школи, безоглядність дітей у час дозвілля, доступність Інтернету, негативний вплив телебачення, ЗМІ тощо) значно впливає на зростання агресивності серед школярів, що в свою чергу викликає необхідність у збільшенні педагогічного впливу на дітей, підвищенні їх зайнятості суспільно-корисними справами. З огляду на це позаурочна музично-творча діяльність є тією реальною соціальною силою, яка здатна протистояти натиску «антикультури». Це пояснюється органічним поєднанням різноманітних видів організації дозвілля школярів у позаурочний час (музично-творчі заняття, свята, розваги тощо).

Розглядаючи основні методи, форми і засоби позанавчальної діяльності, Л. Канішевська визначає позакласну роботу як одну зі складових навчально-виховної роботи, у процесі якої розвиваються індивідуальні здібності дитини, розширюються знання, забезпечується «розумний» відпочинок. Організовані цілеспрямовані заняття, на думку вченої, розвивають самостійність школярів, задовольняють їх потреби у самореалізації і проводяться на основі добровільності та самостійності учнів [118].

Сутність позаурочної музично-творчої діяльності учнів полягає у нестандартності освітньо-виховного процесу, який реалізується індивідуально через зайнятість різноманітними видами мистецтва, що уможливорює різнобічний розвиток особистості, яка орієнтується у традиціях вітчизняної та світової культури, у сучасній системі цінностей, здатної до самовдосконалення, самоствердження, самоосвіти, до активно-соціальної адаптації, самореалізації, вирішенню соціально значимих завдань.

Досліджуючи організаційний аспект позакласної музично-виховної роботи, Б. Нестерович у своїх працях звертає увагу на методично сплановане поетапне керівництво позаурочним творчим процесом у школі [236].

Цінність позаурочної музично-творчої діяльності зводиться до спрямованості навчально-виховного процесу школи на різноплановий розвиток дитини, розкриття її творчих можливостей, здібностей, ініціативність, самодіяльність; підсилення варіативності загальної освіти, доповненню отриманих знань і навичок, стимуляції пізнавальних мотивацій школярів. Як зазначає О. Отич, залучення школярів до «сплаву» краси та мистецтва сприяє розвитку їх творчої активності, формуванню художньої культури [249].

Завдання позаурочної музично-творчої діяльності полягає у пошуку нетрадиційних шляхів розвитку творчого потенціалу учнів, навичок адаптації у соціумі, надання можливості повноцінної організації вільного часу, стимулювання процесів їх саморозвитку.

Цілеспрямоване використання дитиною вільного часу з метою повноцінного розвитку власних потенційних можливостей, свобода вибору напрямів і можливість змінювати види діяльності, творчий характер навчально-виховного процесу, здійснюваний на основі позаурочних освітніх програм, особливі взаємовідносини між педагогом і дітьми (особистісно-зорієнтований підхід до учня, співтворчість, співпраця) є специфічністю позаурочної творчої діяльності школярів. Як зазначав Б. Кобзар, важливу роль позаурочна робота відіграє при добре організованому навчально-виховному процесі школи повного дня [132].

Проблема позаурочної роботи естетичного спрямування у навчальних закладах знайшла відображення у працях Б. Бриліна [43], П. Коваль [134], О. Комаровської [138], І. Лавриш [162], О. Лисенко [185], Ю. Максимчук [195], Л. Руденко [292], Н. Харькової [338], В. Шахрай [345], Л. Якубової [368].

Для нашого дослідження важливою є думка В. Процюк щодо впливу українського музичного фольклору на естетичні погляди особистості [273].

Нам імпонує запропонована у працях О. Сапожнік методика використання засобів естрадного мистецтва в музично-естетичному вихованні особистості [299].

Основними функціями позаурочної музично-творчої діяльності у загальноосвітній школі є:

- навчально-виховна (озброєння дітей новими знаннями, накопичення і розширення їх культурного досвіду, виховання школярів через залучення до мистецтва);

- творчо-синтезуюча (створення гнучкої системи інтеріндивідуального розвитку особистості засобами інтеграції мистецтв);

- компенсаційна (освоєння учнями нових напрямів діяльності, поглиблення та доповнення знань, отриманих у основній школі, створення емоційно-позитивної атмосфери дитячого колективу, надання певних гарантій досягнення акмеуспіху);

- рекреаційна (організація позаурочної музично-творчої діяльності як сфери поновлення психофізичних сил дитини);

- усвідомлено-орієнтаційна (формування стійких інтересів до музично-творчої діяльності, усвідомлення та диференціація власних соціально-значимих потреб);

- інтеграційна (наступність основного навчання і позаурочної музично-творчої діяльності у школі);

- соціалізація музично-творчої діяльності (набуття та усвідомлення дитиною соціального та мистецького досвіду, навичок міжособистісних зв'язків та власних якостей);

- самореалізація (самовизначення школяра у формах позаурочної музично-творчої діяльності, проживання ним ситуацій успіху, саморозвиток).

Відповідно до мети дослідження формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності необхідно з'ясувати, які чинники сприяють означеному процесу виховання та яким чином цілеспрямовані виховні впливи взаємодіють із внутрішніми особливостями дитини.

На жаль, як показує практика позаурочної діяльності естетичного спрямування, в музичній педагогіці зберігається інформаційний підхід. Основним напрямом діяльності педагогів-практиків є забезпечення школярів знаннями та технікою володіння окремими видами мистецтва, вилучаючи їх емоційно-психологічний вплив та дифузійні властивості. Такий підхід до музично-творчої діяльності не сприяє чуттєвому сприйманню дійсності дитиною. Тому виділяємо як один із чинників органічне поєднання основного навчання естетично спрямованим дисциплінам з позаурочною музично-творчою діяльністю, що створює реальну основу освітньо-виховного простору – гуманістичного соціально-педагогічного середовища, яке сприяє різнобічному особистісному розвитку учнів у дитячих творчих колективах.

Наступним чинником є побудова навчального позаурочного процесу від творчої діяльності до змістового наповнення занять, що сприяє поглибленню і розширенню знань, стимулюванню навчально-дослідницькій активності школярів, підвищенню мотивації до основного навчання.

Не менш важливим є виховний вплив позаурочної музично-творчої діяльності на особистість: потреба в саморозвитку, формування готовності до музично-творчої діяльності, підвищення власної самооцінки та статусу в очах однолітків, педагогів, батьків; зміцнення самодисципліни, розвиток самоорганізації і самоконтролю школярів, поява навичок змістовного проведення дозвілля, формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, практичних навичок здорового способу життя, вміння протистояти негативному впливу довкілля; згуртування шкільного колективу, зміцнення

традицій школи, ствердження сприятливого соціально-психологічного клімату у навчальному закладі.

Сучасна педагогіка мистецтва і психолого-педагогічна наука значну увагу приділяють питанню формування естетично-аналітичних умінь школярів. У своєму дослідженні ми визначаємо, що найважливішим підкріпленням процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є прийняття до уваги у позаурочній музично-творчій діяльності феномена мистецької інтеграції, тому що в умовах швидкого зростання обсягу інформації можливість її сприйняття і осмислення різко зменшується.

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності пов'язано з інтеграцією навчальних шкільних дисциплін естетично-гуманітарного циклу і, в першу чергу, музичного мистецтва як продукту культуротворчого процесу розвитку особистості.

Позаурочна музично-творча діяльність школярів повинна бути спрямована на «виконання певної програми дій, здобуття знань, вмінь, навичок, досвіду в галузі музичного мистецтва, на розвиток особистісних творчих здібностей та якостей, здійснення оцінки та самооцінки, за якої народжуються внутрішні суперечності як стимули самоорганізації та самовдосконалення, тобто як джерела саморуху та ствердження за участю самосвідомості» [292, с. 63].

Спостереження за музично-творчим розвитком особистості з раннього дитинства дає можливість стверджувати, що кожна маленька дитина – артист. Артист перед своїми однолітками, артист перед дорослими, артист для своїх іграшок. В різноманітних сценічних жанрах, наслідуючи дорослих, діти з величезним задоволенням «виступають на концерті». Шкільний вік характеризується здатністю дитини бути більш розбірливою у своїх бажаннях займатися тим чи іншим видом мистецтва. Однак, співати люблять, практично всі школярі. Це можна пояснити не тільки досвідом дитини, але й

навколишньою дійсністю, в якій практично скрізь нас оточує музика: сучасна естрадна, класична, фольклорна, медіа тощо.

У кожного учня є свій кумир, або кілька улюблених співаків і він наслідує їх, копіюючи не тільки інтонації голосу, а й рухи, манеру триматися на сцені. Намагаючись керувати своєю поведінкою і діяльністю, школярі вчаться передбачати її результат і контролювати власні досягнення. У них формуються адекватність емоцій і почуттів, навички самооцінки, що відіграє важливу роль у подальшому освоєнні ними вокальної майстерності та формуванні їх естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, що сприяє *інтеріндивідуальному розвитку школяра* (інтер – лат. *inter* між, серед, взаємно). Поняття **«інтеріндивідуальний розвиток школяра»** ми окреслюємо як музично-творчий розвиток дитини, пронизаний компонентами різних видів мистецтва у їх поєднанні та взаємодії між ними в процесі позаурочної музично-творчої діяльності: музики, хореографії, театру та живопису.

Розглянемо детальніше можливість формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності як процес цілісного сприймання школярів оточуючого світу шляхом їх спілкування з сучасним музичним мистецтвом.

У своїх працях Г. Падалка [251] визначає три типи моделей оцінно-художнього спілкування: «вчитель-учень», «учень-учень», «учень-соціокультурне середовище». Ці типи визначені автором для системи вищої освіти, але адаптовані для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Варіювання зазначеними моделями дозволить збагатити естетичний досвід школярів шляхом співтворчості, діалогу спілкування, переконання у позаурочній музично-творчій діяльності.

Важливими, на нашу думку, є дослідження проблеми естетичних відношень у системі музично-естетичного виховання Л. Коваль [133]. Автор подає їх «видову й типологічну компонентну класифікаційну структуру:

емоційні відношення (сприймання, оцінка, емпіричне освоєння змісту, осмислення на стадії інтуїції, емпатійність, афектація); нормативні відношення (знання, уміння, навички)». Когнітивний аспект передбачає рівень розвитку «соціокоду, тезаурусу, мотивів»; діяльнісний має на меті «фіксацію переваг, суджень, характер музичного спілкування» [133, с. 27].

Розвиток естетичної свідомості, потреб, відношень та мотивацій є найефективнішими складовими позаурочної музично-творчої діяльності, яка є першоосновою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності; до музичного мистецтва, рівень якого можна дефініювати за типологічною характеристикою естетичного сприймання, почуття, судження. Дані компоненти є необхідними і достатніми для дослідження процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Музична індивідуально-творча самостійна діяльність школярів у позаурочний час передбачає формування у них естетичної свідомості та емоційно-почуттєвої сфери, є результатом їх взаємозв'язку та взаємовпливу і першочерговою умовою якраз виховного впливу, що теж не менш важливо для нашого дослідження. Ми повністю поділяємо думку Д. Джоли [81] й А. Щербо [358] про те, що нехтування активною самостійною оцінною діяльністю учнів, їх власними оцінками, почуттями і судженнями призводить до взаємозамінювання естетичного виховання однією з його складових – естетичною освітою.

Музично-естетична діяльність у позаурочній творчій діяльності поєднує в собі всі види музично-творчої діяльності учнів: сприймання і переживання мистецьких образів, музичні ігри, пластичне відтворення емоційно-образного змісту музичних творів, виконавська діяльність, відтворення сценічного образу, а також мовну, словесну творчість та ін. Особливо продуктивною і цікавою для школярів є виконавська діяльність, зокрема у сфері музичного мистецтва – естрадна, завдяки якій дитина має

змогу реалізувати свій творчий потенціал, розкрити своє «Я», реалізувати власні творчі сили, збагнути всі естетичні цінності сучасного музичного мистецтва.

Особистісні інтереси учнів у процесі різноформної позаурочної музично-творчої діяльності (заняття, диспути, концертна діяльність, творчі завдання тощо) стають мотиваційним орієнтиром для подальшого розвитку, спонукають до поглиблення знань, духовності, збуджують активність, самостійність до оволодіння опосередкованими засобами входження в контекст дійсності. У процесі фасцинації мистецтва на школярів створюється «*третій світ, який несе в собі риси зовнішньо-речового, і виражає духовно-внутрішнє, людське...*» [307, с. 138].

Розвиненість мотиваційних орієнтацій у сфері виконавської діяльності має важливе значення для вирішення питань формування естетичного ставлення у школярів та їх музично-творчого розвитку у позаурочній музично-творчій діяльності. Це пояснюється зв'язком мотивації успіху у виконавській діяльності з питанням активізації, інтенсифікації процесу пізнання і є спрямованою дією, яка регулює та оптимізує діяльність. Регулювальна функція мотивації виявляється в естетичній спрямованості дій школяра, його певного вольового та емоційного напруження у часовому просторі, лежить в основі позаурочної музично-творчої діяльності учня і має суб'єктивний вияв у формі естетичних переживань, потреб, естетичних смаків, уявлень, естетичних ідеалів та ціннісних аспектів естетичного виховання.

Ефективне формування естетичного ставлення у школярів можливе лише за умов продуктивної позаурочної музично-творчої діяльності, яка уможливорює динамізацію як пізнавальної, так і творчої активності особистості, інтелектуальної ініціативи з опорою на естетичну потребу, зацікавленість, стійкий інтерес в системі позаурочного освітньо-виховного процесу, сприяючи мотивації у школярів до *акмеуспіху* (від грец. *акмі́* –

вершина, найвища точка, розквіт) як особистісному найвищому досягненню у музично-творчій діяльності. В нашому дослідженні акмеуспіх школярів ми окреслюємо як максимально вдале виконання музично-вокальних творів, позитивні результати участі у конкурсах, успішне, естетично грамотне відтворення творів мистецтва та власних витворів, наявність у дитини високих показників естетичного світорозуміння та світосприймання.

Формування естетичного ставлення у школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності уможлиблює реалізацію їх акмеуспіху шляхом активного творчо-інтерпретаційного сприймання творів мистецтва. Естетично насичені твори здатні викликати певні почуття, формувати особистісний погляд дитини щодо окремих подій і явищ дійсності, впливати на світоглядні орієнтири, розвивати естетичну уяву і чуттєвість школярів.

Основним джерелом формування естетичного ставлення у школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є активно творче середовище дитячого колективу, створення якого є одним із важливих завдань навчально-виховного процесу у школі, адже: естетично-виховний потенціал дозвілля спроможний визначити належний соціально – психологічний клімат, що сприяє максимальному формуванню естетичного ставлення школярів до дійсності; дитина, залучена в існуючу творчу атмосферу, багаторазово проживає «уживання» в музично – рольовий образ і, в результаті, відбувається «присвоєння» естетичного мистецького досвіду. Естетичний досвід складається уже у процесі простого повсякденного сприйняття варіантів музично-творчих образів, коли дитина бачить і чує взаємодію мистецтва і навколишнього світу: в свідомості зароджується «картинка», образ, уявлення загального плану, що відображає варіант належного.

Основними етапами набуття естетичного та мистецького досвіду в позаурочній музично-творчій діяльності є: умоглядний досвід – сукупність

природжених реакцій дитини, що зумовлює рефлексію витоків музично-творчого досвіду → індивідуально-відображувальний досвід (первинний) – дитина відображає «картинку», але це відображення не створює ідентичного варіанту, а носить індивідуальний характер → вторинний досвід – з’являються деякі інтегральні утворення, коли «знаю про музичну творчість», «умію виконувати», «хочу саме так виконувати» утворюють синкретичну єдність у процесі осмислення дії осмислення того, що відбувається. Практика позаурочної музично-творчої діяльності у виховній роботі з дітьми свідчить про перевагу у дітей естетичного та творчого досвіду на рівні уможливленого: вони «знають», «чули», «їм розказували і показували», вони «пам’ятають», «розуміють» – однак, цим рівнем вичерпуються життєво важливі набуття. Зробити самостійний крок до вільної індивідуальної взаємодії з різними явищами мистецтва (наприклад, виступити перед великою аудиторією, спробувати виконати певну роль, створити і передати музичний образ тощо) школяру важко. Він потребує педагогічної підтримки, необхідної для здійснення первинного досвіду. У свою чергу, недостатньо осмислені наслідки первинного досвіду не стають досягненням особистості, що може призвести до зниження її акмеуспіху. Методичний принцип мистецького досвіду набуває форми певного алгоритму:

картинка → інструкція і підтримка → осмислення.

Моделювання процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності дає змогу прослідкувати всю траєкторію переходу від первинного досвіду школяра до вільного усвідомленого ним вибору позаурочної діяльності, що уможливлює акмеуспіх школярів у музично-творчій діяльності (див. рис. 1.3.1).

Рисунок 1.3.1. Траєкторія музично-творчої діяльності школярів

Констатуючи посилення інтеграційних тенденцій формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності з метою акумуляції у свідомості дитини цінностей світового мистецтва та досвіду людства, важливо зберегти і розвивати в майбутньому всі види мистецтва в доступному для школярів тлумаченні. Важлива роль у означеному процесі належить загальнодидактичним принципам позаурочної музичної діяльності у дитячих творчих колективах: свобода вибору й індивідуалізація творчої діяльності, використання інноваційних технологій і особистісно-зорієнтований підхід.

Естетичність, системність, цілісність, образність, асоціативність, імпровізаційність, інтонаційність і художність є тією основою, яка може стати базою для формування принципів музичної та художньої дидактики, сприяти продуктивному формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Ступінчате сходження – це поступеневий розвиток змістовної сторони естетичного та мистецького досвіду. Психологічний механізм такого розвитку теж змінюється: від «наслідування» до «оціночної мотивації», до «передбачення наслідків» і, нарешті, до «вільного вибору».

Ми вважаємо, що позаурочна музично-творча діяльність школярів у творчому колективі має розглядатись як система дій самобуття дитини: саме у творчості людина формує, відтворює і розвиває себе як людину. Дослідження механізмів позаурочної музично-творчої діяльності школярів дозволяє зробити висновок про те, що саме активність особистості є основою, на якій базується весь процес творчого акту. Ця активність може бути не мотивована зовнішніми стимулами, а відбувається в умовах адекватної самооцінки людини. Педагогічне керівництво позаурочною музично-творчою діяльністю школярів передбачає врахування компетентності педагогів, а також сучасного стану музично-естетичної ерудованості учнів, яка пов'язана з формуванням у них естетичної культури, в основі якої лежить виховання почуттів, переживань, естетичних смаків, які є головним педагогічним компонентом музично-естетичного розвитку особистості, що сприяє подоланню протиріч між

стереотипним і творчим мисленням. Сприйняття та розуміння музичного твору не відбудеться, якщо в індивіда не розвинена здатність бачити, чути, усвідомлювати.

Як зазначалося попередньо, продуктивне формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності можливе лише за умов створення сприятливого психологічного клімату у дитячому творчому колективі та педагогічного супроводу, які передбачають заснування та дотримання традицій колективу (підготовка до заходів, корпоративний відпочинок, акції, сумісні справи з батьками тощо), постійне педагогічно-методичне оновлення музично-творчих навчальних занять (медіатехнології, використання інтерактивних методик, підготовка тьюторів-старшокласників) з використанням ігрових методик, видів поліформної музичної діяльності, психолого-педагогічний супровід з використанням медитаційних, арт-терапевтичних та релаксаційних технік як спосіб досягнення максимального заспокоєння нервово-психічної системи.

Здійснюючи означені завдання, слід пам'ятати, що дитині властиве конкретно-образне сприймання дійсності, що в свою чергу, вже робить їх в певній мірі готовими митцями, живить їх творче мислення. Особливе місце у музично-творчій діяльності посідають конкретно-матеріальні образи дійсності, які асоціюються з естетичними категоріями: мама – добро, війна – зло, лисиця – хитрість, пес – вірність, тощо. Все це сприяє найбільш глибокому вживанню в мистецькі образи та їх «проживанню» в інтерпретаційному процесі. Однак, твори мистецтва окрім позитивної реакції, можуть викликати негативізм, розвиваючи при цьому відповідні риси особистості. Тому важливо, щоб педагог – керівник дитячого колективу не тільки знав методику викладання та навчання, а й психофізіологічні та вікові особливості кожної дитини – учасника педагогічного процесу, був обізнаний з нахилами учнів, стежив за розвитком їх естетичного світогляду і коригував його.

Отже, позаурочна музично-творча діяльність постає як складна багаторівнева структура, основою якої є естетичні категорії, які виражені у структурі компонентів процесу формування у школярів естетичного ставлення

до дійсності. Різноманітність і складність завдань процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності уможливило визначення структурованих елементів позаурочної музично-творчої діяльності. Тоді схема організації позаурочної музично-творчої діяльності школярів матиме такий вигляд (див. рис. 1.3.2).

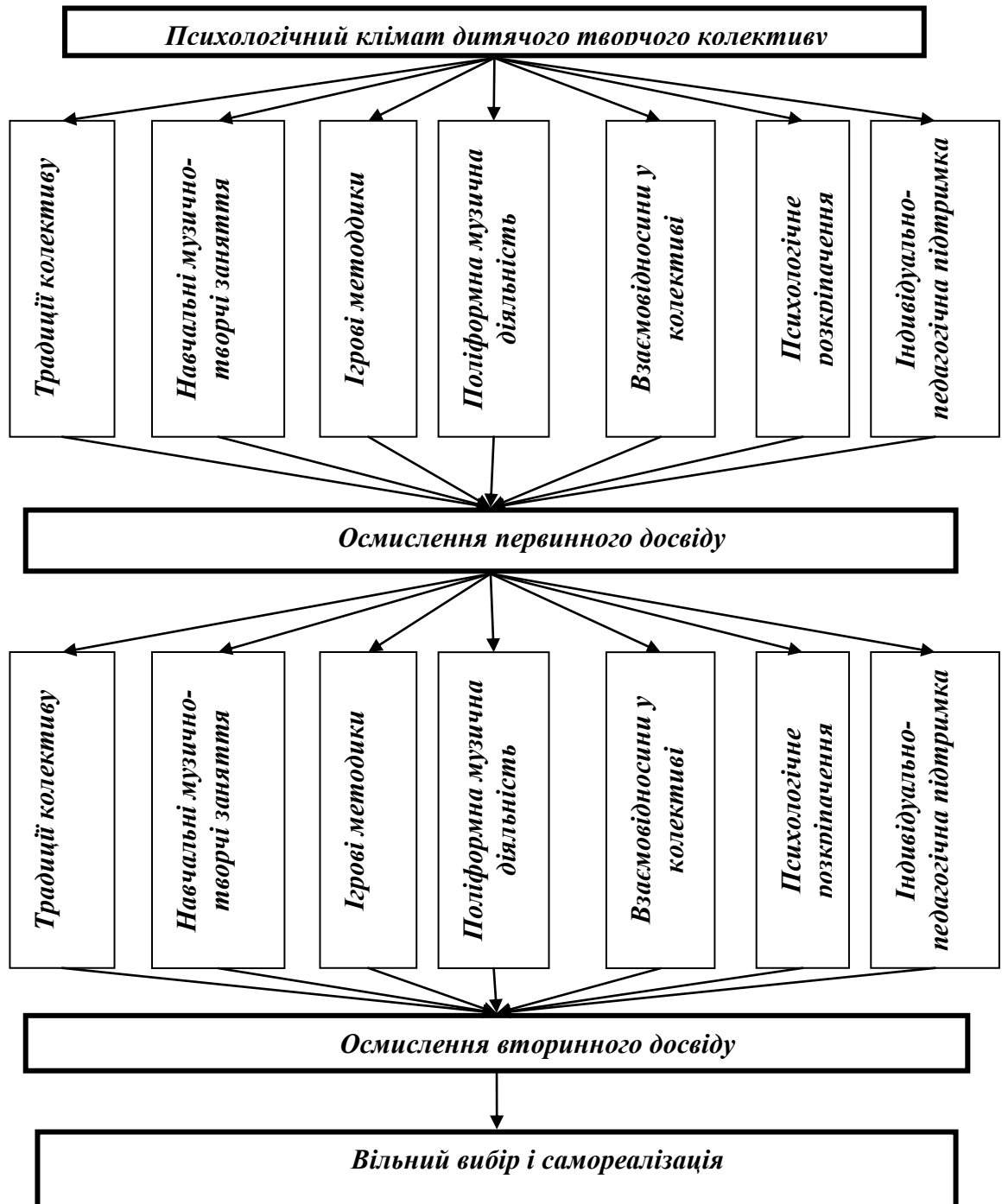

Рисунок 1.3.2. Схема організації позаурочної музично-творчої діяльності, що сприяє формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності

Таким чином, *позаурочну музично-творчу діяльність* ми визначаємо як змодельовану систему дій самобуття школярів у дитячому творчому колективі, скеровану педагогом на активно-творче перетворення дійсності у процесі залучення дитини в творчу атмосферу, сприйняття і розуміння творів мистецтва, проживання музично-рольового образу усвідомленням ідеї твору, в результаті чого відбувається «присвоєння» учнями естетичного мистецького досвіду.

Резюмуючи сказане попередньо, **естетичне ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності** в контексті нашого дослідження визначаємо як безкорисливе емоційно-ціннісне сприймання учнями об'єктів і явищ навколишнього світу та його художньо-музичного образу, емпатійне розуміння музичного твору і здатність ідентифікувати себе з художньо-музичним образом на основі набутого мистецького досвіду, уміння інтерпретувати сприйняті художні образи дійсності у власній музично-творчій діяльності із спрямуванням на акмеуспіх, потребу в творчій самореалізації та інтеріндивідуальному розвитку на основі сформованих музично-естетичних ідеалів, здатність до активно-творчого перетворення дійсності за законами гармонії і краси.

Отже, знання особливостей формування у школярів естетичного ставлення до дійсності та їх відображення у позаурочній музично-творчій діяльності сприяє активній життєвій позиції. Це враховано нами в процесі експериментальної роботи та в розробці методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

1.4. Діагностика рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

Аналіз дослідження сучасного стану формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, відображеного в теоретичних дослідженнях філософських та психолого-педагогічних наук і навчальних планах загальноосвітніх закладів, показав наявність естетичної спрямованості освіти,

що забезпечує деякі аспекти формування у школярів естетичного ставлення до дійсності. Необхідно зазначити, що обов'язкове включення таких предметів як «Українська література», «Зарубіжна література», «Людина і світ», «Художня культура», «Я і Україна», «Позакласне читання», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Трудове навчання» та інших у навчальні плани загальноосвітніх закладів, формують в учнів певні уявлення про справжні естетичні, мистецькі та людські цінності, що уможливорює використання набутих знань у позаурочній музично-творчій діяльності з метою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

Вивчення теоретико-методологічних аспектів проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності уможливило зробити висновки про відсутність чітко визначеної методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Існуючі протиріччя між: потребою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності і невідповідністю цьому завданню змісту навчально-виховного процесу загальноосвітніх закладів; значними потенційними можливостями естетичного виховання і використанням його можливостей у позаурочній музично-творчій діяльності; формуванням у школярів естетичного ставлення до дійсності як фактора розвитку особистості та наявною системою позаурочної музично-творчої діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах, що гальмує означений процес; необхідністю теоретичного розроблення методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та фактичним рівнем навчально-методичного забезпечення означеного процесу спонукали до проведення педагогічного експерименту, розробки методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та перевірки її ефективності через впровадження у навчально-виховний процес авторської корекційно-розвивальної програми.

Організація та проведення дослідження на його констатувальному етапі передбачали вирішення таких питань: розробити критерії, означити їх показники й охарактеризувати рівні сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності; визначити місце і роль позаурочної музично-творчої діяльності в сучасному соціокультурному просторі; вивчити реальний стан сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та з'ясувати існуючі труднощі; визначити шляхи і напрями продуктивного впливу поліаспектної музично-творчої діяльності на динамічне формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

Для оцінки сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності нами визначено критерії та показники і відповідно охарактеризовано їх. *Критерій* (грец. κριτήριον – ознака для судження) – «підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось» [239; с. 7], «мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу кваліфікації» [275; с. 371].

Визначаючи вихідні критерії, їх показники та параметри визначення формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, ми виходили з їх співвідношення як загального, конкретного та особливого. Аналіз феномену естетичного ставлення особистості до дійсності дозволив нам виділити в ньому системоутворюючі компоненти, які дають змогу визначити рівень сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності (дод. А). Ці компоненти одночасно виступають і як показники під час визначення типової ознаки кожного з досліджуваних учнів, до них віднесено у:

мотиваційно-потребнісній сфері (ціннісно-орієнтаційний компонент) – глибина мотиваційних орієнтацій на музично-творчу діяльність у естетичному самовизначенні; навчально-пізнавальна ініціативність; характер прагнень до естетично-творчої само актуалізації;

емоційно-почуттєвій сфері (емоційно-почуттєвий компонент) – здатність до глибокої емоційної реакції, естетично-ціннісному переживанню сприйняття мистецьких творів і явищ дійсності;

когнітивно-пізнавальній сфері (когнітивно-пізнавальний компонент) – стійкість і широта музично-естетичних інтересів, теоретико-естетична орієнтація та інформованість особистості на справжні культурні та мистецькі цінності, ступінь сформованості естетичної позиції школяра в галузі музичного мистецтва;

інтелектуальній сфері (оцінювально-інтерпретаційний компонент) – розуміння й усвідомлення естетично-стильових, логіко-структурних особливостей форми музичного твору та естетичних аспектів його виконання; усвідомлення технології виконавського процесу;

діяльнісно-практичній сфері (творчо-синтезуючий компонент) – активна, усвідомлена участь у позаурочній музично-творчій діяльності, вміння та артистизм, естетизація сфери спілкування, відносин, побуту, власного образу.

У дослідженні нами виведено п'ять критеріїв сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності: *мотиваційно-потребнісний*, *естетично-осмислювальний*, *естетично-світоглядний*, *діяльнісно-творчий*, *емоційно-інтерпретаційний* (див. схема 1.4.1).

1. *Мотиваційно-потребнісний критерій* (ціннісно-орієнтаційний компонент) – здатність до накопичення естетичних цінностей творів музичного мистецтва та усвідомлення ними естетично-ціннісної ролі мистецтва; вміння переведення естетичних цінностей до самовираження в музично-творчій діяльності; вміння оцінювати довершеність мистецького твору в цілому. Показниками мотиваційно-потребнісного критерію є: потреба в життєвій насолоді; стійкість інтересів, потреб у сфері музичного мистецтва; мотивація до вдоволення власних естетичних потреб; потреба в естетичному перетворенні дійсності; мотивація до самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення; потреба у самореалізації в музично-творчій діяльності.

Схема 1.4. 1. Компоненти та критерії сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності

2. *Естетично-осмислюваний критерій* - здатність до позитивного оцінювання явищ дійсності, естетичного сприйняття, вміння виленувати у предметах і явищах дійсності мистецьких процесів, властивостей музичних творів, естетичних якостей, які викликають естетичні переживання, наявність емоційно-активної життєвої позиції, позитивних естетичних інтересів та ін. Показниками критерію є естетичне сприймання творів мистецтва, інтерес та потреба у спілкуванні з творами мистецтва, емпатія (здатність до естетичних переживань); рівні сформованості естетичної усвідомленості особистості підлітків (діагностуванню цих рівнів ми приділили особливу увагу, дотримуючись думки, що особистість не здатна формувати якість, яка не властива їй самій); наявність пізнавального інтересу до проблем сприймання світу, духовного формування особистості; естетичне оцінювання об'єктів, явищ навколишнього світу; усвідомлення діалогічної природи мистецтва.

3. *Естетично-світоглядний критерій* – наявність музично-творчих знань, умінь, навичок, які дозволяють сформувати у школярів основи естетичного ставлення до дійсності; інтерес до естетично значущих предметів та явищ дійсності; прагнення школярів до самопізнання та саморозвитку. Показниками естетично-світоглядного критерію нами визначено здатність школярів до активізації мислительних операцій засобом ідентифікації себе у творах музичного мистецтва, ґрунтуючись на отриманих загальнопедагогічних, естетичних та мистецтвознавчих знаннях; наявність у них стійкої естетичної формації; обсяг їх естетичного досвіду; пластичність і багатогранність мислення з опорою на інформаційно-аналітичну діяльність як семантичну обробку творів мистецтва.

4. *Діяльнісно-творчий критерій* – здатність школярів до створення естетично-осмислених нових чи інтерпретаційно-удосконалених продуктів власної музично-творчої діяльності, застосування набутих культурологічних, мистецтвознавчих та естетичних знань у процесі міжособистісного спілкування, наявність потреби до художньо-естетичного саморозвитку та активність в естетичному перетворенні дійсності. До основних показників діяльнісно-творчого критерію належать: здатність школярів до репрезентації творів мистецтва, застосування набутих знань і естетичного досвіду у музично-творчій власнедіяльності з гетероморфним підходом; музично-творчий інсайт; позиція тьютора.

5. *Емоційно-інтерпретаційний критерій* – здатність дитини до емоційного «проживання» та відображення суб'єктивно-оцінного ставлення до явищ (предметів) навколишньої дійсності, творів мистецтва, до інших людей і самого себе, потреба в саморозкритті, інтерес до музично-творчої діяльності, що становить основу успішного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позааурочній музично-творчій діяльності. Показниками емоційно-інтерпретаційного критерію є гедоністична установка на сприймання творів мистецтва; ідентифікаційність, діатичність і елесизматичність музично-творчої діяльності; наявність емоційних властивостей у музично-інтерпретаційній діяльності; зміст та динаміка емоційно-почуттєвої сфери школярів.

Для визначення стану сформованості у школярів естетичного ставлення

до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності ми окреслюємо три рівні: *високий, середній і низький*. Характеристику кожного з означених рівнів подано в таблиці 1.4.1.

Таблиця 1.4.1

Характеристика рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

показники		
рівні	високий	Висока емоційно-емпатійна чутливість, асоціативна активність; мотивація до акмеуспіху; активна оцінно-усвідомлена інтерпретація мистецьких образів, ідентифікація у творах музичного мистецтва; стійка естетична формація; пластичність і багатогранність мислення з опорою на інформаційно-аналітичну діяльність як семантичну обробку творів мистецтва; здатність до репрезентації творів мистецтва, застосування набутих знань і естетичного досвіду у музично-творчій власнедіяльності з гетероморфним підходом; музично-творчий інсайт; гедоністична установка на сприймання творів мистецтва; ідентифікаційність, діатичність і елесизматичність музично-творчої діяльності; яскраво виражені емоційні властивості у музично-інтерпретаційній діяльності; насичений зміст та динаміка емоційно-почуттєвої сфери школярів.
	середній	Розвинена емоційно-емпатійна чутливість, опосередковане асоціативне мислення, усвідомлена інтерпретація мистецьких образів, слабо виражена ідентифікація себе у творах музичного мистецтва; наявність естетичної формації; естетичне мислення інформаційного характеру; часткова репрезентація творів мистецтва, застосування набутих знань і естетичного досвіду у музично-творчій власнедіяльності на рівні мімесісу; сприймання творів мистецтва на евокативному рівні; ідентифікаційність, діатичність і елесизматичність музично-творчої діяльності; виражені емоційні властивості у музично-інтерпретаційній діяльності; достатній зміст та динаміка емоційно-почуттєвої сфери школярів.
	низький	Слабо розвинені (відсутні) емоційно-емпатійна чутливість, асоціативне мислення; нерозвиненість вміння відрізнити позитивно естетичні показники явищ (предметів) від негативних; пасивне ставлення до людей, до життєдіяльності; превалювання у поведінці астенічних емоцій: пригнічення, невдоволення, байдужість, відсутність естетичної формації; невміння аналізувати події; усвідомлення прекрасного на рівні уявлень; слабкість або відсутність інсайту; низький рівень змісту та динаміки емоційно-почуттєвої сфери.

Як бачимо з таблиці, високий рівень формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є загальною системою ціннісних орієнтацій учнів, пов'язаних з усвідомленням ними цілей своєї життєдіяльності і засобів, які необхідні для повноцінного становлення їх як особистості у соціумі.

У дослідженні для розв'язання окреслених проблем ми використовували методи, які найбільш повно відповідають визначеним завданням: бесіди, опитування, інтерв'ювання, педагогічне спостереження, діагностика.

У процесі констатувального етапу експерименту нами були зібрані дані про особистісне розуміння вчителями дисциплін естетичного циклу та батьками дефініції «формування у школярів естетичного ставлення до дійсності», шляхів оптимізації означеної проблеми; сформованість у школярів естетичного ставлення до дійсності, яка полягала у визначенні в учнів якісного показника естетичної спрямованості у процесі спілкування з мистецтвом та кількісно-усвідомленого показника понятійного апарату естетичних категорій, їх мотиваційно-потребнісних характеристик до позаурочної музично-творчої діяльності; визначено стан готовності школярів до формування естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Опитування проводилося серед: школярів різного віку (367 учнів); вчителів гуманітарних дисциплін, у тому числі вчителів музики, образотворчого мистецтва та трудового навчання (всього 54 особи); батьків, діти яких відвідують гуртки музичного спрямування (129 осіб).

Для повнішого визначення рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності та можливості вільного висловлювання респондентами своїх поглядів, узагальнень (оскільки вони вважають за доцільне) ми проектували вільний характер відповідей. Базуючись на довірливому, толерантному, ввічливому характері спілкування у здобутті необхідної для нас інформації методом вибіркового вільного інтерв'ювання, проведення бесід із респондентами, ми дотримувались означених позицій.

Спираючись на значущість і цінність здобутих експериментальних даних, ми мали змогу узагальнити відповіді респондентів усіх категорій, що дало можливість визначити естетичне ставлення особистості школярів до дійсності.

Констатувальний етап експерименту дослідження складався з трьох блоків.

Мета першого блоку констатувального етапу експерименту полягала у з'ясуванні рівня розуміння вчителями гуманітарних дисциплін та батьків дефініції «естетичне ставлення школярів до дійсності» та впливу позаурочної музично-творчої діяльності на означений процес. Нами було розроблено низку питань та проведено опитування серед учителів і батьків (дод. Б.1).

Окреслюючи рівень естетичного ставлення школярів до дійсності в сучасному суспільстві, вчителі мистецьких дисциплін і батьки акцентували увагу на задовільному стані естетичних поглядів, смаків, орієнтацій та прагнень школярів. Респонденти зазначали, що залучення школярів до музично-творчої діяльності набуває індивідуальної значущості за умов повноцінного набуття та засвоєння школярами загальнолюдських цінностей, культурно-історичних та національних надбань, формування в них естетично значущої картини світу в навчально-виховному процесі школи, зокрема у позаурочній музично-творчій діяльності (дод. Б. 1).

З метою виявлення ставлення вчителів мистецьких дисциплін та батьків до проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності було проведено інтерв'ювання за запитаннями (дод. Б. 2). Результати інтерв'ювання показали, що рівень знань учителів і батьків про шляхи оптимізації формування у школярів естетичного ставлення до дійсності виявився недостатнім, примітивним. Це пояснюється тим, що найчастіше вони у відповідях відзначали окремі аспекти цієї проблеми. Також відсутня єдина думка й про необхідність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Другий блок констатувального етапу експерименту дослідження полягав у виконанні школярами діагностичних завдань, яке передбачало визначення

стану сформованості в них естетичного ставлення до дійсності з урахуванням здобутих якісних і кількісних показників, а також естетичного досвіду в музично-творчій діяльності, набутого у процесі навчання мистецьким дисциплінам.

Спостерігаючи за музично-творчою діяльністю школярів, ми звертали увагу на здатність школярів до естетично спрямованого оцінювання творів мистецтва, на наявність у них найважливіших естетичних, музичних понять, на прояв індивідуальних творчих можливостей учнів в опануванні та інтерпретації різнопланового музичного матеріалу.

Питання специфікації позаурочної музично-творчої діяльності як фактора формування у школярів естетичного ставлення до дійсності потребує окремого розгляду. З огляду на це, для визначення сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності взагалі, і музично-естетичного, зокрема, школярам було запропоновано висловити свої думки з цього приводу, відповідаючи на запитання опитувального листа, вибіркового інтерв'ювання й індивідуальних бесід (дод. Б. 3).

Важливим у процесі дослідження для нас було розуміння школярами дефініції «естетичні цінності». В основному опитувані давали майже однакове визначення цього поняття, а саме: «естетичні цінності – це: такі цінності людини, від яких отримуєш задоволення, спілкуючись з мистецтвом; як людина думає, як вона вважає за потрібне поводити себе серед людей; все те, що дороге мені, те, що подобається всім; все найкраще, все добре; це найголовніше; все те, що має велике значення для людини, те чим найбільше вона дорожить; це краса, доброта, все те, що найближче до душі; це ті найкращі риси людини, які можуть бути в людині; це все красиве, що серцю миле» тощо.

Аналізуючи відповіді респондентів, можна стверджувати, що школярі майже не орієнтувалися в естетичних цінностях, визначаючи тільки позитивні естетичні категорії: краса, велич, доброта, чуйність тощо. Всі учні, які брали участь в опитуванні, відвідують творчі колективи, значна частина їх додатково навчається у спеціалізованих середньоосвітніх мистецьких закладах. Більшість

респондентів оцінюють музичне мистецтво як розважально-культурну форму дійсності (44,1 %, 162 уч.); носієм всього «красивого», «доброго», «людяного» музику назвали 31,6 % дітей (116 уч.); мистецтво як психологічний аспект визначили 16,6 % школярів (61 уч.); 5,7 % учнів затруднялися у відповіді (21 уч.); суспільно-культурне значення музичному мистецтву надали 2,0 % респондентів (7 уч.).

Важливим для нашого дослідження є висвітлення значимості спілкування школярів з творами мистецтва у позаурочній музично-творчій діяльності. Учнями була відзначена дієвість позаурочної музично-творчої діяльності у процесі ознайомлення школярів з новими творами мистецтва, різними за напрямками, стилями, формами, з музичною мовою, художніми засобами (25,6 %, 94 шк.). Однак, більшість дітей (63,5 %, 233 шк.) визначає музичне мистецтво як ігрову форму проведення дозвілля, музику для розваг (дискотек). Невизначеність художньої цінності музичного мистецтва прослідковується у 40 учнів, що становить 10,9 %.

У ході дослідження мотиваційно-потребнісної сфери школярів у музично-творчій діяльності ми спиралися на дослідження І. Беха [31], Л. Божович [38], Л. Виготського [59], І. Зязюна [107], О. Леонтьєва [182], І. Манохи [199], В. Моляко [218], Л. Овчаренко [240], С. Рубінштейна [291], Г. Татаурової [322] та інших учених, які розглядали поняття «мотивації» як процес, який спонукає особистість до дії, до потреби в діяльності для досягнення поставленої мети: інтереси, прагнення, цілі, ідеали. За результатами анкетування, стосовно мотиваційно-потребнісних орієнтацій школярів особливого значення для них набуває виконавська діяльність, яка пов'язана з емоційно-чуттєвою, інтелектуальною, комунікативною сферами (74,4 %, 273 шк.); 184 школяра (50,1 %) підкреслюють, що «спілкування з музикою в колективі та виконавська діяльність дає можливість: виявити власні творчі можливості; самореалізуватись; спілкуватися з людьми «за законами краси»; нести добро та красу в маси (5 і 6 запитання анкети).

Визначаючи впливову функцію мистецтва на людину, школярі схвалили емоційно-естетичну функцію музичних творів, яка забезпечує емоційне реагування людини на явища дійсності, на віддзеркалені в музиці глибини естетичних переживань, пов'язаних зі сприйняттям людиною прекрасного в мистецтві та житті, що, в свою чергу, активізує асоціативно-уявні процеси образної фантазії, почуття, має вплив на естетичне ставлення до дійсності (78,2 %, 287 шк.).

Аналізуючи відповіді школярів стосовно відношень між людьми (7 і 8 запитання), зроблено висновок, що діти усвідомлюють позитивні аспекти проблеми. Майже всі учні відзначили такі показники як доброта, повага, зацікавленість у спільних справах, тісному спілкуванні з друзями, батьками та учителями, старшими.

Враховуючи визначені нами компоненти естетичного ставлення особистості до дійсності (підрозділ 1.3), було розроблено анкету для визначення психологічної установки школярів на: естетичне сприймання (наявність естетичного досвіду і рівня естетичної свідомості школярів); естетичної потреби; мотивації до естетичної діяльності; мистецьких уподобань і рівнів художнього сприймання школярів (дод. Б. 4).

У дослідженні ми з'ясували розуміння школярами вплив естетичних цінностей на розвиток особистості. На запитання анкети: «Яке значення мають естетичні цінності в розвитку особистості?» нами було запропоновано три варіанти відповідей: «важливе значення», «другорядне значення», «не має значення» (табл. 1.4.2).

Таблиця 1.4.2

Значення естетичних цінностей у розвитку особистості (%)

Варіанти відповідей	%	Абсолют
Важливе значення	29,7	109
Другорядне значення	49,6	182
Не має значення	20,7	76

Як бачимо з таблиці, за даними дослідження більшість школярів надають естетичним цінностям другорядне значення (49,6 %), важливе значення естетичних цінностей у розвитку особистості відзначили 29,7 % респондентів, лише 20,7 % школярів вважають естетичні цінності несуттєвим компонентом у процесі розвитку особистості. Загалом результати дослідження показали середній рівень розуміння школярами впливу естетичних цінностей на розвиток особистості: «естетичні цінності необхідні для духовного зростання людини» (Тетяна П., 9 кл.); «через естетичні цінності людина бачить й створює красу» (Георгій Д., 11 кл.); «естетичне допомагають дивитися на світ красивими очима» (Катерина Л., 7 кл.); «це (естетичне) допомагає людям жити красиво» (Софія С.).

Музичне мистецтво виступає як посередник у взаємодії людини з дійсністю, з іншими людьми, як вихований аспект на основі певної системи цінностей. Тому для нашого дослідження важливим було з'ясування того, яку роль сучасні школярі відводять музичному мистецтву у своєму житті (табл. 1.4.3). Дані відповідей на запитання анкети, яке визначало роль музичного мистецтва у житті, розподілилися таким чином: найчастіше музичне мистецтво в житті школярів є засобом відпочинку (59,9 %), що свідчить про поверхнєве розуміння естетичної цінності мистецтва; незначна частина школярів (21,5 %) вказала на музичне мистецтво як на засіб розширення кругозору й пізнання дійсності, що свідчить про наявність інтересу школярів до проблеми взаємозв'язку музичного мистецтва й дійсності.

Таблиця 1.4.3

Роль музичного мистецтва в житті школярів (%)

Функції мистецтва	%	Абсолют
Компенсаторна	59,9	220
Пізнавальна	21,5	79
Кон'юнктурна	8,5	31
Гедоністична	3,3	12
Творча	6,8	25

Як бачимо з таблиці, кон'юнктуру роль музичного мистецтва визначили 8,5 % школярів, що уможлиблює їм бути популярними, не відставати від моди у світі музики, набути репутацію художньо освіченої людини, щоб підвищити свій рейтинг у соціумі, що свідчить про відсутність у цієї категорії респондентів глибоких знань у сфері мистецтва, глибокого розуміння того чи іншого музичного явища. Разом з тим, спостерігається відкрите недооцінювання здатності музичного мистецтва приносити людині насолоду (3,3 %). Низький рівень творчої функції мистецтва відзначається у 6,8 % учнів.

Враховуючи зорієнтованість нашого дослідження на позаурочну музично-творчу діяльність як на основний засіб формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, ми вважали за необхідне дослідити надання школярами значущості музичному виду серед інших видів мистецтва (табл. 1.4.4).

Таблиця 1.4.4

Вибір школярами одного з видів мистецтв

Види мистецтва	%	Абсолют
Музичне	39,2	144
Образотворче	21,0	77
Театральне	8,5	31
Кіномистецтво	23,9	88
Література	7,4	27

Дані таблиці свідчать, що більшість опитуваних (39,2 %) надали перевагу музичному мистецтву; 23,9 % респондентів надали перевагу кіномистецтву, що свідчить про зацікавленість школярами відвідування кінотеатрів; 21,0 % учнів відзначили в своїх перевагах образотворче мистецтво; прикро відзначити критично низький рівень зацікавлень школярами літературою (7,4 %) та театральним мистецтвом (8,5 %).

Аналіз результатів дослідження щодо мистецьких переваг школярів показує, що найбільший інтерес діти проявляють до музики та кіно,

образотворче мистецтво на 3-й позиції, на нижніх 4-му та 5-му щаблях знаходяться такі види мистецтва як театр і література.

Визначивши наявність мистецьких переваг у школярів, для нашого дослідження доцільно було з'ясувати вид музичного мистецтва, якому школярі надають перевагу (табл. 1.4.5).

Таблиця 1.4.5

Вибір школярами різних видів музичного мистецтва

Вид мистецтва	%	Абсолют
Інструментальна музика	19,9	73
Вокально-хорова музика	7,7	28
Фольклор	6,5	24
Музично-театральні види	6,8	25
Сучасна естрадна музика	59,1	217

Результати опитування, подані в таблиці, показали, що на перше місце школярі поставили як найбільш улюблений і зрозумілий вид музичного мистецтва – естраду (59,1 %). Вивчення школярами на уроках музики інструментальних творів сприяло визначенню інструментального музичного мистецтва другим за значенням у шкалі переваг (19,9 %). Низький рівень вибору школярами таких видів мистецтва, як вокально-хорова музика (7,7 %), фольклор (6,5 %) та музично-театральні види мистецтва (6,8 %) пояснюється необізнаністю школярів із цими видами музичного мистецтва, відсутністю розвинених музично-естетичних смаків.

Враховуючи цілісність прояву особистості та універсальність її мистецьких смаків та інтересів, які можна досліджувати на будь-якому виді музичного мистецтва, нами було взято до уваги естрадне мистецтво, до якого школярі виявили найбільший інтерес.

З метою визначення інтересів школярів до естрадного мистецтва, нами було запропоновано школярам розташувати види сучасного естрадного мистецтва в порядку зростання для них за вподобаннями, обізнаністю у сфері

певного виду та за важливістю пропагування в культурному середовищі (табл. 1.4.6).

Таблиця 1.4.6

Ранжування школярами різних видів музичного та естрадного мистецтва

Види мистецтва	%	Абсолют
естрадна та естрадно-джазова пісня	39,5	145
вокально-інструментальний ансамбль	18,3	67
авторська пісня	12,5	46
народна пісня	8,5	31
рок-опера, мюзикл	7,6	28
естрадний оркестр	4,9	18
народний оркестр	2,7	10
класична музика	6,0	22

Як бачимо з таблиці, аналіз відповідей респондентів дав змогу визначити перевагу естрадного та естрадно-джазового співу (39,5 %). Слід відмітити, що даному виду музичного мистецтва надавали перевагу учні всіх вікових категорій. Вокально-інструментальні ансамблі (18,3 %) та авторська пісня (12,5 %) цікава більше старшим підліткам, основні голоси яких були віддані саме цим жанрам. Різниця у відповідях щодо народної пісні (8,5 %) і класичної музики (6,0 %) коливається у межах 2,5 %. Перевагу музично-театральним видам мистецтва надали 7,6 % старших школярів. На жаль, такі види як естрадний (4,9 %) та народний (2,7 %) оркестри не користуються в учнів популярністю.

З'ясування емоційного досвіду (питання 6) уможливило визначити превалювання певних видів інструментальної музики у естетичному світогляді дітей (табл. 1.4.7).

Таблиця 1.4.7

**Кількісні й якісні показники емоційного відгуку школярів
на музичні напрями**

Музичний напрямок	Так		Ні		Не знаю	
	%	абс	%	абс	%	абс
традиційний джаз	37,6	138	47,4	174	15,0	55
електронна музика	61,0	224	27,3	100	11,7	43
класична	28,6	105	29,7	109	41,7	153
народна	26,7	98	25,1	92	48,2	177
рок	40,1	147	41,7	153	18,2	67

Дані таблиці показують, що опитування школярів виявило високий рейтинг електронної музики (61,0 %). Середній рівень зацікавленості учні виявляють до таких напрямів, як традиційний джаз (37,6 %) і рок (40,1%). Майже на одному рівні розподілилися голоси респондентів, які проявили як зацікавленість (28,6 %), так і байдужість (29,7 %) до класичної музики. Таку ж картину спостерігаємо і відносно народної музики (26,7 % зацікавлених і 25,1 % байдужих).

Дослідженням було виявлено групу школярів, які не визначили своїх емоційних переваг щодо класичної та народної музики (відповідно – 41,7 % і 48,2 %). Недооцінювання ролі означених напрямів музики пояснюємо недостатньою сформованістю у школярів естетичного світогляду, слабкою розвиненістю системи естетичних цінностей і переконань, низьким рівнем набутого естетичного досвіду.

На цьому етапі анкетування як продовження попереднього завдання, ми вважали за необхідне визначити рівень естетичних уподобань та знань у сфері мистецтва (питання №№ 7–10). Отримані дані подано у таблиці 1.4.8.

Таблиця 1.4.8

**Потреба школярів у систематичному спілкуванні
з мистецтвом**

Вид мистецтва	%	Абс.
Образотворче мистецтво	10,1	37
Декоративно-прикладне мистецтво	3,6	13
Архітектура	1,4	5
Фотографія	2,7	10
Музика	20,7	76
Література	2,2	8
Хореографія	10,9	40
Театральне мистецтво	6,5	24
Кіномистецтво	17,4	64
Інтернет-мистецтво	18,5	68
Не виявили потребу	6,0	22

Подані у таблиці результати відповідей, дали змогу виявити схильність більшості реципієнтів до видовищних видів сучасного мистецтва: музика – 20,7 %, що свідчить про більшу схильність школярів до сприймання музичного мистецтва як найдієвішого виду щодо впливу на психіку людини; не менш важливим для школярів є інтернет-мистецтво (18,5 %) і кіно (17,4 %); майже на однаковому рівні у мотивації школярів до спілкування з мистецтвом знаходяться живопис (10,1 %) і хореографія (10,9 %), незначна кількість реципієнтів (у межах 1,4 % - 3,6 %) виявили зацікавленість до архітектури, літератури, фотографії та декоративно-прикладного мистецтва.

Слід зазначити значно низький показник потреб школярів до спілкування з театральним мистецтвом (6,5 %). Байдужими до будь-якого виду мистецтва виявилось 6,0 % реципієнтів, що свідчить про низький рівень естетичних уподобань та знань у сфері мистецтва.

З метою виявлення потребнісної сфери школярів, їм було запропоновано вибрати більш слушний вираз, результати відповідей дали змогу встановити здатність учнів до семантичної обробки творів мистецтва (табл. 1.4.9.).

Таблиця 1.4.9

Здатність школярів до семантичної обробки музичних творів

Висловлювання	%	Абс.
Роздуми про навколишній світ, життя	3,5	13
Викликає почуття, емоції	27,9	102
Бажання бути «модним» у сфері музики (і не тільки)	31,6	116
Викликає асоціації з подіями особистого життя	10,1	37
Можливість спілкуватися з друзями	23,4	86
Я не слухаю музику	3,5	13

З таблиці 1.4.9. бачимо, що відповіді розподілилися таким чином: 3,5 % – «музика спонукає мене до роздумів про навколишній світ, життя»; 27,9 % – «викликає почуття, пов'язані з характером музики (веселий, сумний, спокійний, лагідний та ін.)»; 31,6 % – «бажання бути освіченим і «модним» у сфері музики»; 10,1 % – «викликає асоціації з подіями особистого життя»; 23,4 % – «можливість спілкуватися з друзями»; 3,5 % – «я не слухаю музику».

Для чіткості відповідей школярів на питання № 9, № 10 (дод. Б. 4), було використано ілюстративний слуховий матеріал П. Хіндеміт «Гармонія світу» (питання № 9) та М. Лисенка «Ноктюрн до-дієз мінор» (питання № 10). Дослідження проводилося за модифікованою методикою «Асоціативний ланцюговий тест» (дод. Б. 5; [376]).

Аналіз відповідей дав змогу зробити висновок про слабкий рівень естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів, недостатність естетичних знань та ригідність мисленневих процесів (табл. 1.4.10).

Таблиця 1.4.10

Рівні естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів

Рівні сприймання	Показники почуттів		Показники асоціацій		Середні показники
	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	2,7	10	0,0	-	2,7
Середній	44,4	163	46,6	171	45,5
Низький	52,9	194	53,4	196	53,2

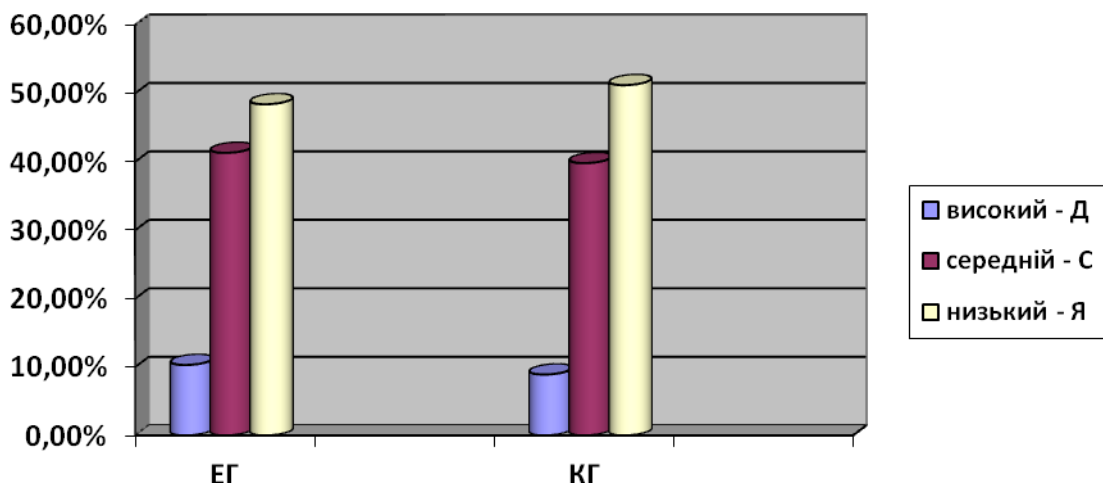
Дані таблиці 1.4.10 показали, що у процесі сприймання запропонованого твору значна частина школярів дали менше 10 слів–визначень власного емоційного стану – 44,4 %; почуття, передані автором твору співпали у 2,7 % респондентів; примітивізм оцінювання і розкриття сутності характеру музичного твору виявлені у 52,9 % учнів. Тобто більша частина школярів не спроможна належним чином не тільки сприймати музичні твори, а й давати їм належну оцінку, що вказує на недостатність естетичних знань. Асоціативний показник виявився ще нижчим, ніж когнітивний: високий рівень – 0,0 %; середній – 46,6 %; низький – 53,4 %. Більшість респондентів у своїх визначеннях плуталися, записували багато невідповідних слів, що характеризувало їх емоційну збудженість, неврівноваженість у власних судженнях. Середній відсоток становив: низький рівень – 53,2 %; середній рівень – 45,5 %; 2,7 – 2,8 %.

Третій блок констатувального етапу експерименту – на основі визначених критеріїв виявити реальний стан сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності через мотиваційно-потребнісний, емоційно-інтерпретаційний, творчодіяльнісний критерії, критерії естетичної усвідомленості дійсності та естетичного світорозуміння. У дослідженні третього блоку брали участь 249 школярів (ЕГ – 126 учнів і КГ – 123 учня).

Для визначення означеної якості школярів, було проведено діагностичне дослідження, яке складалося з п'яти етапів:

- етап на визначення мотиваційної сфери школярів;
- етап визначення наявності у школярів знань про естетичні цінності;
- етап виявлення рівня розвитку емоційної сфери школярів;
- етап виявлення рівня естетичного досвіду та художньо-естетичних переваг школярів;
- етап виявлення рівня творчо-діяльнісного компонента естетичного ставлення школярів до дійсності.

Етап 1. З метою виявлення рівня мотиваційно-потребнісної сфери сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності було використано методику діагностики спрямованості особистості Б. Басса (дод. В. 1; [267, с. 563]). Результати анкетування відображено за допомогою таблиці Excel (гістограма 1. 4. 1).

Гістограма 1.4.1. Співвіднесеність мотиваційної спрямованості школярів

Як видно з гістограми, до високого рівня вияву спрямованості на творчу діяльність віднесено – 10,3 % школярів (13 уч.) ЕГ та відповідно – 8,9 % (11 уч.) КГ. Схильність більшості школярів до спілкування з іншими людьми, їх потребу в прив'язаності та емоційних стосунках – 41,3 % (52 уч.) ЕГ та 39,8 % (49 уч.) КГ. У 48,4 % школярів (61 уч.) ЕГ та 51,2 % школярів (63 уч.) КГ

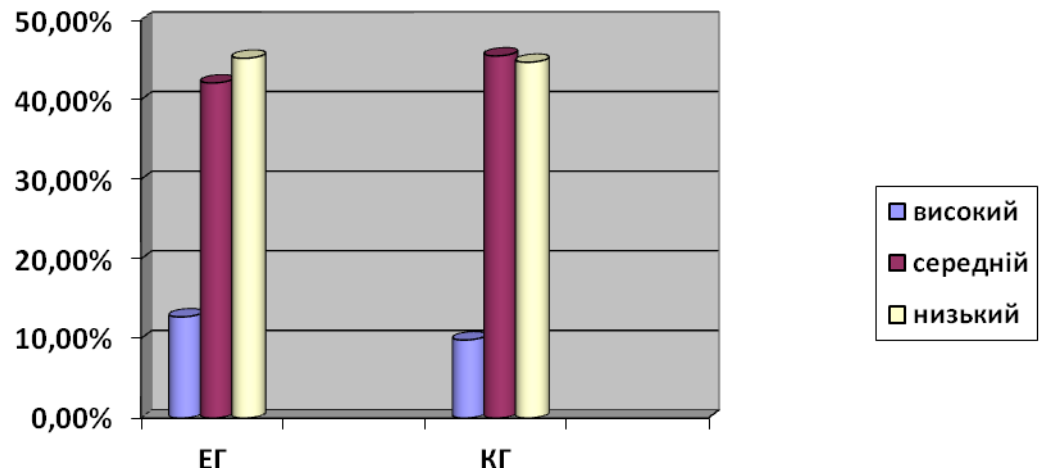
виявлено схильність до суперництва, орієнтацію на пряму винагороду.

Етап 2. Для визначення рівня наявності понять про естетичні цінності у школярів було використано методика полярних профілів (дод. В. 2; [305]). За допомогою цієї методики було визначено естетично-особистісне оцінювання власних характеристик, ставлення реципієнтів один до одного, які є членами одного дитячого колективу, та їх знання у сфері понятійного апарату естетичних цінностей. Результати дослідження показали, що у більшості респондентів ЕГ (65,9 %) та КГ (65,8 %) завищена естетична самооцінка у порівнянні з незалежною оцінкою товаришів (відповідно: ЕГ – 34,9 %, КГ – 43,1 %), що свідчить про слабе розуміння естетичних понять та нещирість відповідей. Проведена робота дає можливість визначити напрямок створення педагогічних умов для корекції морально-естетичних якостей школярів та підвищення рівня їх естетично-понятійної сфери.

Етап 3. Визначення рівня сформованої емоційної сфери школярів проводилося за розробленими прожективними методиками, які з'ясовують психічний феномен – емпатію, котра безпосередньо пов'язана з емоційним відгуком особистості. Для дослідження емоційної сфери школярів було використано методика прожективного типу. Школярам пропонувалося виконати два завдання, які дали можливість з'ясувати емоційні стани школярів в умовах вибору (дод. В. 3). У першому завданні учням пропонувалося прослухати три схожих за характером і за змістом, але протилежних за інтонаційним і виразним складом музичні твори. З метою складання одноманітного сприйняття змісту поданих творів, перед прослуховуванням з дітьми проводилася бесіда з використанням матеріалу за темою (завдання В. 3. 1), під час якої було ретельно обговорено програмний зміст та визначено особистісне ставлення школярів до музично-літературного матеріалу. По закінченню прослуховування, реципієнтам було запропоновано дати відповідь на три запитання по кожному твору окремо. Відповіді заносилися школярами в таблицю. З метою виявлення набутого школярами власного естетичного досвіду в питаннях не давалося ніякої підказки та не було натяку на очікувану

відповідь. Базуючись на власному досвіді, школярі, передавали своє ставлення до діючих у музичних творах героїв. Під час відповідей діти розповідали про зміст ситуації, передавали емоції, які спонукали їх до дії.

Значення сумарного балу відповідей дало змогу виявити рівень емоційних станів у школярів. Отримані числові дані було зведено до середніх показників і відображено в гістограмі 1. 4. 2.

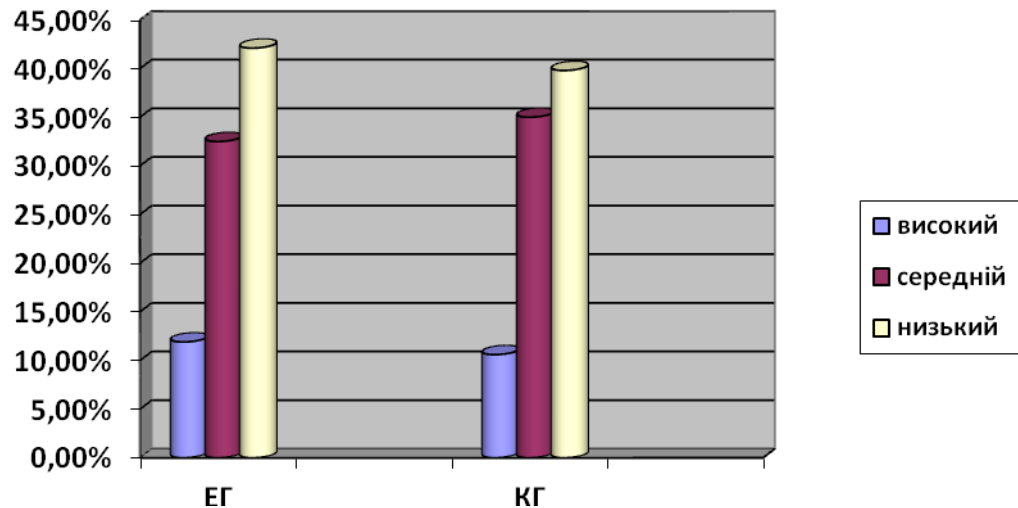

Гістограма 1.4.2. Співвіднесеність показників естетичного досвіду школярів

Дані гістограми засвідчують, що показники дослідження емоційних станів школярів з урахуванням особистісного естетичного досвіду розподілилися таким чином: до низького рівня віднесено 45,2 % (57 уч.) ЕГ і 44,7 % (55 уч.) КГ; до середнього – 42,1 % (53 уч.) ЕГ і 45,5 % (56 уч.) КГ. На жаль, високі показники рівня емоційних станів школярів виявлено у малій кількості респондентів: ЕГ – 12,7 % (16 уч.) і відповідно КГ – 9,8 % (12 уч.)

Завдання 2 було спрямовано на дослідження розуміння сутності процесу естетичного відображення дійсності. В його основі лежала методика вибіркового аналізу (дод. В. 3. 2). Аналіз результатів відповідей показав недостатній рівень сформованості понятійного апарату у школярів щодо найважливіших естетичних, музичних понять, які мають певне значення для розуміння сутності процесу естетичного відображення дійсності (гістограма 1. 4. 3).

Як видно з гістограми, значна кількість школярів слабо розуміє сутність процесу естетичного відображення дійсності в творах мистецтва 42,1 % (53 уч.) ЕГ і 39,8 % (49 уч.) КГ; показники середнього рівня було виявлено у 41 дитини ЕГ – 32,5 % і відповідно 43 дітей КГ – 35,0 %. На жаль, лише 11,9 % (15 уч.) ЕГ і 10,6 % 13 учнів КГ виявили високі показники сутності процесу естетичного відображення дійсності у творах мистецтва.

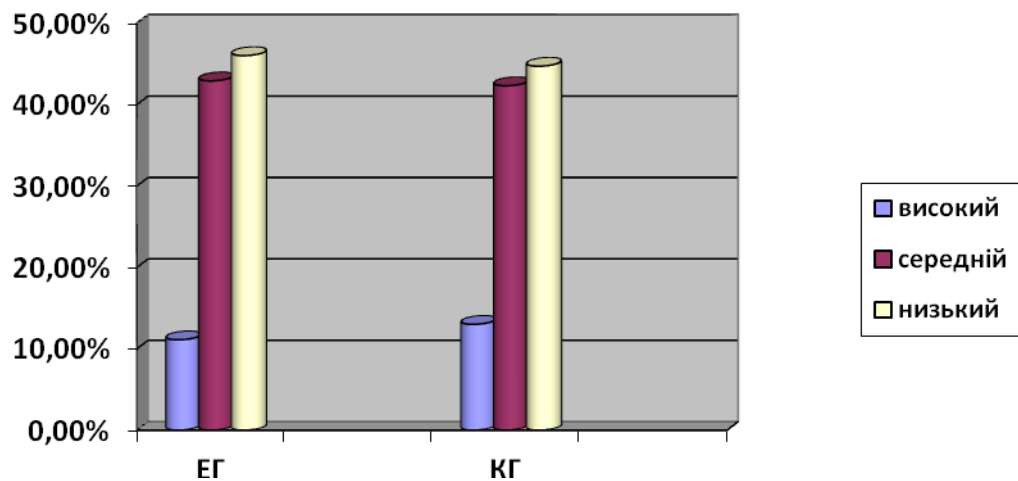
Гістограма 1.4.3. Розуміння школярами сутності процесу естетичного відображення дійсності в творах мистецтва

Відсутність розуміння процесу відображення дійсності в творах мистецтва виявлено у 13,5 % (17 уч.) ЕГ та 14,6 % (18 уч.) КГ. Порівняльний аналіз числових показників гістограми засвідчив суттєву різницю результатів методики у визначенні високого рівня. Це пояснюється низьким запасом елементарних знань і вражень, музично-творчих умінь, без яких не можуть виникнути схильність, інтерес до естетично значущих предметів і явищ; відсутність естетично спрямованих суджень про твори мистецтва, асоціативно-образного мислення, рефлексії та саморефлексії, що знижує ефективність розвитку рівня знань та прагнень школярів до самопізнання, самовдосконалення та самовираження.

Етап 4. З метою виявлення рівня художньо-естетичних переваг школярів було використано методику, складену на основі тесту Н. Вишнякової [111] «Креативність» (дод. В. 4). Тестування на даному етапі уможливило визначення

таких якостей особистості школярів, як: оригінальність у музично-творчій діяльності, допитливість, творчу уяву, інтуїцію, творче мислення, емоційність сприймання мистецьких творів, почуття гумору, творче ставлення до дійсності у діяльності [111, с. 71].

Для визначення загального рівня естетичного досвіду та художньо-естетичних переваг школярів, вираховувалося середнє арифметичне показників сформованих якостей реципієнта за формулою: $N = \frac{a}{8}$, де N – середній показник якостей, a – загальна сума тестових балів. Таким чином, було виявлено загальний рівень художньо-естетичних переваг школярів, який дав змогу зробити висновки про досить низький рівень означених якостей у дітей (гістограма 1.4. 4).

Гістограма 1. 4. 4. Співвідношення рівня естетичного досвіду та художньо-естетичних переваг школярів

Як засвідчують результати, високий рівень естетичного досвіду та художньо-естетичних переваг виявлено в обох групах майже однаковий: 14 уч. ЕГ (11,1 %) та 16 уч. КГ (13,0 %); середній рівень показників практично не відрізнявся: ЕГ – 42,9 % (54 уч.); КГ – 42,3 % (52 уч.). Показники низького рівня естетичного досвіду та художньо-естетичних переваг школярів розподілилися таким чином: ЕГ – 46,0 % (58 уч.) та КГ – 44,7 % (55 уч.).

Таким чином, дослідженням виявлено недостатній обсяг естетичних

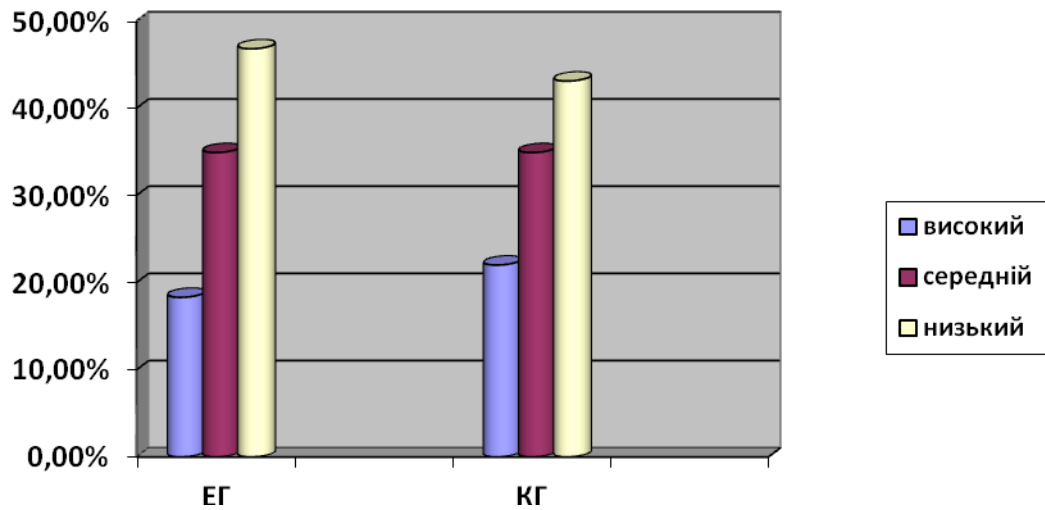
знань та слабкий розвиток художньо-естетичних смаків у школярів, що спричиняє організацію позаурочної музично-творчої діяльності, яка передбачає формування в учнів особистісних естетичних цінностей та компетенцій, що полягає в здатності управляти набутим музично-естетичним досвідом із опорою на акмеуспіх у процесі інтеріндивідуального розвитку кожної дитини, як найважливішої умови формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Етап 5, мета якого полягає у виявленні здібностей школярів до саморозвитку, потреби, мотиви та тенденції, котрі проявляються в ступені труднощі цілей, які ставить перед собою школяр у позаурочній музично-творчій діяльності. Визначення рівня творчо-діяльнісного компоненту естетичного ставлення школярів до дійсності здійснювалося за допомогою модифікованої методики рівня вимогливості, школярам було запропоновано на вибір виконати три, відмінних за ступенем складності, творчих завдання [111] (дод. В. 5 . 1). Під час аналізу результатів враховувалося те, що ситуація, яка виникала при постановці завдань, є складно-проблемною. Це пояснюється тим, що середовище породжує в особистості багатокomпонентний мотиваційний відгук, на основі якого будується складно-функціональна система побудови та вирішення завдань. Створення проблемної ситуації призводить до актуалізації цілого ряду пізнавально-соціальних потреб, потреб до самопізнання, самоусвідомлення свого «Я», самореалізації особистісного потенціалу тощо.

Результати розрахунків показали, що в більшості школярів присутній мотив уникання, як страх показання низького результату, тенденція до припинення діяльності з переключенням на інший вид та низька оцінка власних сил і байдужість до результатів власної діяльності (гістограма 1. 4. 5).

Як показує гістограма, загальні результати дослідження виявили віднесеність школярів до низького та середнього рівня сформованості творчо-діяльнісного компоненту естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Дані дослідження розподілилися таким чином: високий рівень – 18,3 % (23 шк.) ЕГ і 22,0 % (27 шк.) КГ; середній рівень –

34,9 % (44 шк.) ЕГ і 34,9 % (43 шк.) КГ; низький рівень – 46,8 % (59 шк.) ЕГ і 43,1 % (53 шк.) КГ.

Гістограма 1.4. 5. Співвідношення рівня творчо-діяльнісного компоненту естетичного ставлення школярів до дійсності

Наступний етап дослідження полягав у з'ясуванні бар'єрів музично-творчої діяльності, які перешкоджають школярам здійснювати свої задуми. Для розширення поглядів на психологічні бар'єри, з якими діти стикаються, їм було запропоновано анкету (додаток В. 5. 2), метою якої було з'ясувати здатність учнів до саморозвитку.

У процесі якісного аналізу анкетних даних зроблено висновок про те, що у школярів переважають середній та низький рівні сформованих здібностей до саморозвитку. Так, показник середнього рівня, виявлений у ЕГ – 44,6 %, відповідно в КГ – 42,4 %; низький рівень – 40,0 % ЕГ та 37,8 % КГ. Виявлено, що між низьким і середнім рівнями різниця у відсотках невелика, в межах 5,4 %, порівнюючи з високим. Високий рівень сформованих здібностей до саморозвитку виявлено у 16,9 % школярів ЕГ та у 18,1 % школярів КГ. Такі результати можна пояснити нестійкістю образів і думок у школярів про себе, про власне «Я», розмитістю часовою перспективою чи її відсутністю, блокадою рефлексії та втратою відчуття ідентичності. Причиною такого життєвого конфлікту є бар'єр-блокада прагнення до особистісної значущості: занижене прагнення до саморозвитку, самоствердження, самореалізації, відчуття своєї

непотрібності й нікчемності.

З метою визначення загального стану сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності було проведено розрахунки середнього статистичного даного на основі визначених показників третього етапу констатувального експерименту за допомогою формули $\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n} = \frac{\sum x}{n}$, де значення показників рівнів позначаються через x ($x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$), число одиниць досліджень позначено через n , середнє значення рівня – через \bar{x} . До уваги бралися результати дослідження таких якостей школярів, як мотиваційна спрямованість до естетичного сприймання, наявність естетичного досвіду школярів, розуміння сутності процесу естетичного відображення дійсності у творах мистецтва та вміння їх пояснювати, художньо-естетичні переваги школярів, мотивація до творчої діяльності та рівень розвитку здібностей до саморозвитку. В результаті підрахунків були отримані такі дані:

високий рівень: 13,6 % ЕГ і 15,4 % КГ;

середній рівень: 39,4% ЕГ і 38,5% КГ;

низький рівень: і 47,0 % ЕГ і 46,1 % КГ.

Отже, нами було визначено загальний рівень сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Проведене дослідження свідчить про те, що повної відповідності високому (цілісному) рівню сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності серед учнів, не виявлено, що, на нашу думку, зумовлено такими причинами: відсутність основ естетичного виховання у навчально-методичних планах загальних дисциплін; недостатня розробленість методик, низький рівень підготовки вчителів, слабкий рівень оснащення навчального процесу.

Таким чином, для покращення стану формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності необхідна цілеспрямована й системно-спланована послідовна робота зі школярами з означеного процесу. Аналізуючи дані констатувального етапу експерименту, можна зробити висновок, що визначені позиції системно взаємопов'язані і, на

нашу думку, утворюють певну цілісність, що слід враховувати при доборі засобів, форм і методів з метою активізації творчої діяльності школярів у позаурочній музично-творчій діяльності, а також визначенні напрямів ефективного застосування їх у структурі означеного процесу.

Аналіз первинних діагностик констатувального етапу експерименту дав змогу теоретично обґрунтувати, охарактеризувати та визначити процес формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Визначені дані, отримані в третьому блоці констатувального експерименту дозволили скоректувати тематику й зміст корекційно-розвивальної програми «Гармонія», враховуючи особливості школярів; стали фактологічною базою для організації та проведення формувального етапу експерименту.

З метою оптимізації навчально-виховного процесу з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності необхідно обґрунтувати педагогічні умови, які б уможливили подолання виявлених проблем з метою підвищення рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретико-методологічний аналіз опрацювання філософських, психологічних, педагогічних досліджень дозволив сформулювати такі висновки:

Опрацювання філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури (І. Бех, Б. Брилін, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Дем'янчук, О. Деркач, В. Зінченко, І. Зязюн, Л. Коваль, П. Коваль, О. Костюк, О. Леонтєв, А. Мелік-Пашаєв, Н. Миропольська, О. Ростовський, Л. Рубінштейн, О. Сапожнік, М. Сметанський, Г. Тарасенко, А. Тойнбі, В. Шацька, Б. Юсов та ін.) дало змогу з'ясувати стан проблеми дослідження та провідні освітні тенденції щодо естетичного виховання підростаючого покоління та дозволило охарактеризувати сформованість естетичного ставлення до дійсності як цілісну

якість особистості, яка включає розуміння монолітної картини світу, естетичної сутності її об'єктів, наявність основних мистецьких знань, умінь, навичок; цільові установки та мотиви формування естетичного ставлення до дійсності; наявність мотиваційно-потребнісної установи в естетичному сприйманні світу, що сприяє успішному формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Естетичне ставлення людини до дійсності тлумачиться як цілісне сприймання явищ, об'єктів навколишнього світу і чуттєве його опанування в унікальному єдиному об'єкті – загальних закономірностях життєдіяльності і універсальних людських значеннях буття. Цілісне, чуттєво-образне уявлення особистості про навколишній світ відображає його винятковість та суб'єктивну сторону, зумовлену власне суб'єктом, і віддзеркалює його емоції, почуття, бажання, мрії, ідеї, думки, ідеали, уявлення, асоціації та ін.

Формування в особистості естетичного ставлення до дійсності є процесом цілеспрямованого розвитку естетичних почуттів, здатності до оцінювання предметів і явищ навколишньої дійсності за естетичними критеріями. Сформованість естетичного ставлення до дійсності є інтегрованим утворенням у структурі особистості, що включає здатність до сприймання та оцінювання цілісної картини світу, розуміння естетичної сутності її об'єктів, наявність мистецьких знань, умінь і навичок; розвиненість мотиваційно-потребнісної установки на естетичне освоєння навколишнього світу, яка реалізується в здатності особистості до самостійної творчості, уможлиблює позитивні зміни в характері, у ставленні до природи, у взаємовідносинах з колективом та родиною.

З'ясовано сутність поняття «естетичне ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності», яке в контексті нашого дослідження визначаємо як безкорисливе емоційно-ціннісне сприймання учнями об'єктів і явищ навколишнього світу та його художньо-музичного образу, емпатійне розуміння музичного твору і здатність ідентифікувати себе з художньо-музичним образом на основі набутого мистецького досвіду,

уміння інтерпретувати сприйняті художні образи дійсності у власній музично-творчій діяльності зі спрямуванням на акмеуспіх, потребу в творчій самореалізації та інтеріндивідуальному розвитку на основі сформованих музично-естетичних ідеалів, здатність до активно-творчого перетворення дійсності за законами гармонії і краси.

Позаурочну музично-творчу діяльність розуміємо як систему взаємодії вчителя та учнів, що здійснюється в позаурочний час з метою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, котре відбувається у процесі входження їх у творчу атмосферу сприйняття і розуміння музичного твору, переживання музично-рольового образу, що врешті уможливорює усвідомлення художньої ідеї твору.

Визначено функції позаурочної музично-творчої діяльності у загальноосвітній школі:

- навчально-виховна (озброєння дітей новими знаннями, накопичення і розширення їх культурного досвіду, виховання школярів шляхом залучення до мистецтва);

- творчо-синтезувальна (створення гнучкої системи інтеріндивідуального розвитку особистості засобами інтеграції мистецтв);

- компенсаторна (освоєння учнями нових напрямів діяльності, створення емоційно-позитивної атмосфери в дитячому колективі, надання певних гарантій досягнення акмеуспіху);

- рекреаційна (організація позаурочної музично-творчої діяльності як сфери поновлення психофізичних сил дитини);

- особистісно-орієнтаційна (формування стійких інтересів до музично-творчої діяльності, усвідомлення та диференціація власних соціально-значимих потреб);

- інтеграційна (наступність методів і форм навчання і позаурочної музично-творчої діяльності у школі);

- соціалізаційна (набуття та усвідомлення дитиною соціального та мистецького досвіду, навичок міжособистісних зв'язків та власних якостей);

- самореалізаційна (самовизначення школяра у формах позаурочної музично-творчої діяльності, саморозвиток через переживання ним ситуацій успіху.

У термінологічне поле дослідження введено поняття «інтеріндивідуальний розвиток школяра» та «акмеуспіх». Феномен «інтеріндивідуальний розвиток школяра» тлумачимо як музично-творчий розвиток дитини, пронизаний компонентами різних видів мистецтва в їх поєднанні та взаємодії між ними, котрі обумовлюють процес цілеспрямованого естетичного виховання через: формування здатності сприймати і бачити красу в мистецтві й житті та вміння оцінювати її; формування художньо-естетичного смаку; розвиток здібностей до самостійної творчості і створення прекрасного; розвиток вміння створювати продукти власної творчості та досягати акмеуспіху як максимально вдалої інтерпретації музично-вокальних творів, позитивних результатів участі в конкурсах, успішного, естетично грамотного репродукування творів мистецтва та власних витворів; наявність у дитини високих показників естетичного світорозуміння та світосприймання.

Структурно-компонентний аналіз феномену естетичного ставлення школярів до дійсності дав змогу з'ясувати критерії його сформованості. Зокрема, для ціннісно-орієнтаційного компоненту визначено мотиваційно-потребнісний критерій (показники: стійкість інтересів, потреб у сфері музичного мистецтва; потреба в самовдосконаленні, самореалізації в музично-творчій діяльності); для емоційно-почуттєвого компоненту – естетично-осмислений критерій (показники: естетичне сприймання творів мистецтва, інтерес та емпатія, здатність до естетичних переживань); для когнітивно-пізнавального – естетично-світоглядний критерій (показники: наявність знань у сфері музичного мистецтва; естетичне мислення, естетичний ідеал, естетичний досвід особистості; творче сприймання навколишнього світу; усвідомлення цінності музичного твору, вміння аналізувати твір мистецтва); для творчо-синтезуючого – діяльнісно-творчий

критерій (показники: інтерпретація творів музичного мистецтва, застосування набутих культурологічних, мистецтвознавчих та естетичних знань у процесі міжособистісного спілкування; здатність до художньо-естетичного саморозвитку, активність у музично-творчій естетичній діяльності); для оцінювально-інтерпретаційного – емоційно-інтерпретаційний критерій (показники: здатність до естетичного переживання; вміння визначати емоційний зміст музичного твору та власне ставлення до нього; здатність ідентифікувати себе з художнім образом твору; емоційно-естетичне сприймання цінностей суспільства, явищ дійсності).

На основі виокремлених критеріїв та показників були визначені рівні сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності – високий (висока емоційно-емпатійна чутливість, асоціативна активність; мотивація до акмеуспіху; стійка естетична система поглядів; ефективне застосування набутих знань і естетичного досвіду в різних формах позаурочної музично-творчої діяльності; яскраво виражені емоційні властивості в музично-інтерпретаційній діяльності; насичений зміст та динаміка емоційно-почуттєвої сфери школярів), середній (розвинена емоційно-емпатійна чутливість, опосередковане асоціативне мислення, усвідомлена інтерпретація мистецьких образів, слабо виражена ідентифікація себе у творах музичного мистецтва; наявність естетичної системи поглядів; естетичне мислення інформаційного характеру; застосування набутих знань та естетичного досвіду в музично-творчій діяльності на рівні відтворення; сприймання творів мистецтва на рівні переживань; виражені емоційні властивості в музично-інтерпретаційній діяльності; достатній зміст та динаміка емоційно-почуттєвої сфери школярів), низький (слабо розвинена (відсутня) емоційно-емпатійна чутливість, асоціативне мислення; нерозвиненість вміння відрізняти позитивні естетичні показники явищ (предметів) від негативних; пасивне ставлення до людей, до життєдіяльності; превалювання у поведінці астенічних емоцій – пригнічення, невдоволення, байдужість, відсутність естетичної системи поглядів; невміння аналізувати події; усвідомлення

прекрасного на рівні уявлень; низький рівень змісту та динаміки емоційно-почуттєвої сфери).

Констатувальний експеримент складався з трьох блоків: перший блок – з'ясування рівня розуміння вчителями мистецьких дисциплін і батьків дефініції «естетичне ставлення школярів до дійсності» та впливу позаурочної музично-творчої діяльності на означений процес; другий блок – визначення стану усвідомленості школярами поняття естетичного ставлення до дійсності з урахуванням здобутих знань, умінь, навичок і набутого естетичного досвіду; третій блок – виявлення реального стану сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності. Завдання кожного блоку вирішувались на основі опитування (бесід, анкетування, інтерв'ювання) школярів, педагогів і батьків, що дозволило змодельовати особистісну структуру формування в учнів естетичного ставлення до дійсності.

Аналіз визначення стану сформованості в учнів естетичного ставлення до дійсності з урахуванням здобутих якісних і кількісних показників, набутого естетичного досвіду показав слабкий рівень їх естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій, недостатність естетичних знань та ригідність мисленневих процесів: низький рівень – 46,6 %; середній рівень – 39,0 %; високий рівень – 14,5 %.

Результати констатувального етапу експерименту стали фактологічною базою для розробки методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та проведення формувального етапу експерименту.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙСНОСТІ У ПОЗАУРОЧНІЙ МУЗИЧНО-ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У даному розділі обґрунтовано організаційні та психолого-педагогічні умови, які уможливають ефективність процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності; подано теоретичні основи педагогічної корекційно-розвивальної програми; розроблено та впроваджено в систему педагогічної освіти модель формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, яка дає можливість сформувати у школярів естетичне ставлення до дійсності засобами музики та синтезу мистецтв; проведено порівняльний математично-статистичний аналіз кількісних і якісних результатів дослідження.

2.1. Педагогічні умови формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

Під формуванням у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності ми розуміємо цілеспрямований систематизований процес розвитку здібностей вихованців сприймати, розуміти і створювати естетичні цінності в житті.

Однією з найбільш яскраво виражених тенденцій формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є подолання рутинності навчально-виховного процесу шляхом залучення їх до різних видів позаурочної музично-творчої діяльності, яка передбачає формування і розвиток естетичного світорозуміння, що є одним з найголовніших завдань виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах та закладах альтернативного типу.

Сенс і призначення позаурочної музично-творчої діяльності з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності дефінуються такими лідируючими напрямками:

- інтеріндивідуальний розвиток школярів і їх потреб в естетичній діяльності шляхом включення у різні види художньої творчості (музика, зокрема естрадний спів, хореографія, театр, образотворче мистецтво та ін.);
- залучення школярів до української народної творчості, відродження народних традицій на основі оптимальної інтеграції виховної, навчальної, розвиваючої й трудової діяльності;
- розширення естетичного світогляду школярів, формування у них естетичного смаку й потреб до самовдосконалення; гармонізація їх внутрішнього світу, міжособистісних стосунків.

Процес формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності може успішно здійснюватися за таких передумов:

- створення системи музично-творчої діяльності, яка передбачає чітку постановку завдань формування у школярів естетичного ставлення до дійсності;
- ретельного відбору інформації, яка необхідна для успішного інтеріндивідуального розвитку школяра;
- доцільного вибору форм і методів музично-творчої діяльності, спрямованих на удосконалення естетичної свідомості школярів і реальної педагогічної діяльності по формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності;
- планомірного моніторингу рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності.

У процесі музично-творчої діяльності школярів повинні сформуватися такі якості особистості, як: прагнення до акмеуспіху; розвинений естетичний світогляд; дотримання етичних норм поведінки; здатність до музично-творчого

дизайну; прагнення до життєтворчості; потреба у постійному самоудосконаленні, саморозвитку та самореалізації; вміння у буденному вбачати незвичне, у потворному – прекрасне тощо.

У своєму дослідженні ми розглядаємо позаурочну музично-творчу діяльність як основний засіб, який уможливорює найбільш успішно вирішувати всі вище викладені завдання формування у школярів естетичного ставлення до дійсності. Мета позаурочної музично-творчої діяльності – формування естетичних потреб і смаків особистості, розвиток відчуття прекрасного, становлення духовного світу дитини, внутрішньої потреби до самовдосконалення, до реалізації особистісних творчих можливостей.

Найважливішою умовою ефективності формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є знання й несхибне практичне використання загальнопедагогічних принципів, правильний вибір форм і методів естетичного навчання і виховання.

У своїй роботі ми розглядаємо принципи у позаурочній музично-творчій діяльності як найважливіші дидактичні вимоги до організації, змісту, форм і методів навчально-виховного процесу, головні орієнтири в роботі педагога, що уможливорює її побудову на науковій основі. У становленні дидактичних принципів нами враховувались такі фактори, як: цілі, які ставить перед собою позаурочна музично-творча діяльність; конкретні умови, в яких здійснюється навчально-виховний процес; психологічні характеристики процесу; існуючі способи конструювання навчально-виховних ситуацій; специфіка позаурочної музично-творчої діяльності й її функції в загальній освіті.

Принцип ідейно-естетичної спрямованості полягає у розумінні учасниками навчально-виховного процесу ролі та значення естетичного світогляду в системі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, підхід до навчально-виховного процесу зі слухних методологічних позицій, що передбачає виховання у школярів непримиримість до проникнення естетично непричетних концептуальних поглядів та ідей, афектації. Принцип

ідейно-естетичної спрямованості органічно поєднується з принципом науковості.

Принцип науковості і зв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю. В основі означеного принципу лежить об'єктивна закономірність: естетичний світогляд школярів може бути сформований лише на основі засвоєння системи наукових знань про явища дійсності, відображені в творах мистецтва, про природу, суспільство. Науковість формування у школярів естетичного ставлення до дійсності знаходить своє відображення в достовірності наукових фактів та істин, не допускаючи ніяких перекозчень. Здійснення принципу науковості вимагає залучення школярів у самостійну пошуково-пізнавальну музично-творчу діяльність, освоєння системи наукових знань з естетики, різних видів мистецтва. Означена робота проводиться в позаурочній діяльності як творчий пошук рішень поставлених завдань.

Принцип взаємозв'язку свідомості й емоційності. Уміння пояснити нові факти, використати їх у процесі рішення творчих завдань, усвідомлення процесів розумової діяльності, послідовність прийомів і операцій, які при цьому використовуються, передбачає принцип взаємозв'язку свідомості й емоційності.

Забезпечення єдності естетичного й інтелектуального у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності можливо лише за умови продуманої методики, яка розвиває свідомість і почуття, особистісне емоційне ставлення до того чи іншого явища дійсності та мистецтва. Важливу роль у дотриманні означеного принципу відіграє наочність.

Принцип наочності полягає у введенні педагогом у навчально-виховний процес наочності як послідовного переходу від конкретного до абстрактного, від уявлення до думки з метою досягнення повного й суттєвого розуміння школярами питань естетики, закріплення основних знань, збудження уяви, емоційного стану, виклику зацікавленості, захопленості музично-творчою діяльністю (К. Ушинський).

Принцип всебічності естетичного виховання та навчання передбачає розвиток у школярів вміння до виокремлення суттєвого від несуттєвого, необхідного від випадкового, головного від другорядного, виявляти об'єкт як систему якостей, які дають цілісне знання про об'єкт.

Так, наприклад, не можливо скласти достовірне уявлення про музичний твір, якщо розглядати його зі сторони сюжетної побудови, виключаючи інтонацію та динаміку, чи оцінювати образотворчий твір лише за колірним рішенням, не беручи до уваги зміст, форму, композиційне рішення та ін.

Принцип активності й самостійності у музично-творчому процесі полягає в проявленні школярами енергійної, інтенсивної діяльності в різних видах творчості, що характеризується вмінням здійснювати ними різноманітні види дій без безпосереднього втручання дорослих. Принцип самостійності й активності є основою для формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, який отримує своє специфічне вираження у сфері музично-творчого дизайну: постановка проблемних питань, збудження уваги, інтересу, організація дискусій, підготовка школярами позаурочних заходів, залучення школярів до творчо-дослідницької роботи.

Принцип систематичності й послідовності у позаурочній музично-творчій діяльності школярів. Оволодіння будь-якими вміннями та навичками неможливе без вивчення теоретичних основ певної науки, не вивчаючи їх у певній системі. В цій же мірі неможливо успішно розвивати пізнавальні й творчі здібності школярів без статечно продуманої системи навчально-виховного процесу. Систематичність і послідовність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності обумовлюється і логікою самого мистецтва, і особливостями пізнавальної й практичної діяльності школярів. Принцип систематичності й послідовності лежить в основі побудови навчально-виховних програм гуртків, дитячих об'єднань, студій і т.д. і визначає систему роботи педагога та діяльність школярів у процесі навчання і виховання.

Систематизована подача матеріалу має відбуватися на основі опори при вивченні нового на раніше пройдене, виділення в ньому головного, розкриття загальної ідеї, формування у школярів вміння аналізувати, систематизувати й узагальнювати явища й факти, які вивчаються.

Принцип послідовності формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності реалізується шляхом створення ланцюга послідовних кроків, кожний з яких послідовно доповнює набутий школярами естетичний досвід, вміння й навички, сформованих в певній логічній послідовності. В своїй роботі ми виділяємо три види системності: цільова, логічна й психологічна.

Принцип *врахування індивідуально-вікових особливостей* школярів в умовах позаурочної музично-творчої діяльності впливає з вимог врахування доступності і лежить в основі складання програм навчально-виховного процесу, об'єм і зміст яких повинен відповідати рівню психічного, розумового й фізичного розвитку школярів та запасу знань, вмінь і навичок, які вони мають.

Принцип *врахування індивідуально-вікових особливостей* передусім *принципу доступності* і вимагає побудову позаурочної музично-творчої діяльності школярів на основі врахування їх вікових можливостей і передбачає . З його допомогою регулюється рівень складності матеріалу, який подається, визначається вибір методичних підходів його викладу, правильне дозування самостійних творчих завдань. Занадто спрощений зміст діяльності знижує розвивальні й виховні можливості музично-творчої діяльності. Тому доцільно, щоб зміст позаурочної музично-творчої діяльності школярів знаходився в «зоні їх найближчого розвитку» (за Л. Занковим) [99]. Принцип доступності у позаурочній музично-творчій діяльності передбачає особистісно зорієнтований підхід до школярів в умовах масового навчально-виховного процесу.

Особистісно зорієнтований підхід до музично-творчої діяльності школярів передбачає, окрім засвоєння школярами знань, умінь і навичок, здійснення взаємовідносин усіх учасників педагогічного процесу – педагога, вихователя, директора школи, батьків, школярів.

Особистісно зорієнтований підхід до формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності передбачає допомогу дитині у самопізнанні, усвідомленні свого творчого потенціалу, визначенні меті власного розвитку. У подальшому, по мірі розвитку школяра, цілі корегуються й включають як цілі стратегічні й тактичні, так цілі результатні й процесуальні.

Отже, узгодженість цілей діяльності дорослих і школяра, включення в зміст сумісних цілей діяльності формування естетичного ставлення до дійсності й самого себе як частини світу, орієнтація на рівноправність, співпрацю, творчість у значній мірі сприяє побудові особистісно-зорієнтованих відносин між суб'єктами позаурочної музично-творчої діяльності.

Враховуючи визначені педагогічні напрями, принципи формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, нами було виокремлено наступні групи педагогічних умов позаурочної музично-творчої діяльності:

- організаційно-змістове забезпечення формування у школярів естетичного ставлення до дійсності;
- створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності;
- забезпечення інтеріндивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів;
- застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування у них прагнення до акмеуспіху;
- варіативного оновлення навчального і концертного репертуару з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності;
- моніторингу динаміки формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Сутність визначених умов полягає у доборі і застосуванні у навчально-виховному процесі музичного матеріалу до спеціально підібраних педагогічних

засобів і врахування відповідних чинників дійсності, що сприяє формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності; стимулюванні в навчально-виховному процесі музично-творчої активності учнів на основі особистісно орієнтованого естетичного виховання; застосування розробленої корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Слід відзначити, що педагогічні умови є результатом продуманого та ретельно виявленого відбору (конструювання) кожного з елементів психолого-дидактичного процесу. Це результат попереднього детального опрацювання кожного з елементів перетворювального процесу, що дає змогу прогнозувати його позитивний ефект, досягти досконаліших результатів позаурочної навчально-виховної роботи.

Розглянемо більш детально кожен групу педагогічних умов.

Педагогічну умову організаційно-змістовного забезпечення процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності ми розглядали, оцінюючи можливості естетичного виховання школярів в аспекті змісту й організації навчального-виховного процесу позаурочної музично-творчої діяльності, спрямованої на естетичний розвиток особистості.

З огляду на поставлені завдання нашого дослідження, однією з актуальних організаційно-змістовних умов, яка сприяє формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності, їх музично-творчому розвитку є формування активно творчого простору в дитячому колективі. Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності не здійснюється само по собі. Цей процес протікає в максимально наближених до реальності умовах, які знайшли відображення у змісті розробленої нами організаційної структури навчально-виховного процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності (дод. Д.1).

У ході роботи нами було висунуте припущення щодо необхідності активізації у процесі формування у школярів естетичного ставлення до

дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності всіх компонентів виховання школярів – особистісного, діяльнісного та соціально-психологічного.

Тому при розробці та впровадженні у практику комплексу навчально-диференційованих завдань корекційно-розвивальної програми з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності нами враховувалися такі ключові підходи: систематизація й поділ творчих завдань корекційно-розвивальної програми залежності від напрямку функціонування; використання або застосування їх цілісно чи поелементно з поступовим зростанням складності матеріалу і адекватним посиленням музично-творчого процесу [дод. Д. 2]. Даний аспект обумовлюється положенням про те, що постановка проблемних питань і завдань сприятиме формуванню вмінь знаходити причини явищ й оцінювати їхнє значення, бачити явища у всіх зв'язках та в розвитку [24].

Одним з важливих напрямів означеної педагогічної умови є *поетапність* здійснення позаурочної музично-творчої діяльності залежно від поставленої конкретної мети і завдання на етапі «зони мислення» з акцентом на «перспективу» [59]. Поняття поетапності формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності визначає багаторівневу структуру побудови системи занять корекційно-розвивальної програми за принципом від простого сприймання до складного музично-творчого дизайну на таке рушійне вирло, за допомогою якого особистість піднімається до вищого рівня естетичного розвитку з врахуванням різноманітності її творчих задатків і потенційних можливостей.

З огляду на сказане вище, впливає наступна педагогічна умова – *створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності як взаємозв'язок естетичного світогляду особистості й емоційного відгуку на явища та предмети дійсності.*

Створенню естетико-виховного середовища в дитячому сприяє організація «*діалогічної взаємодії*» між учасниками процесу, що визначається

нами як одна з педагогічних умов. Діалог як взаємодія між суб'єктами, характеризується рівноправністю їх спілкування і є не тільки необхідною умовою розв'язання суперечностей, а й передумовою внутрішньої свободи особистості школяра. Створення атмосфери партнерства і співробітництва в поліаспектній музично-творчій діяльності спонукає кожного учасника творчого процесу до систематичного підвищення свого естетичного рівня і передбачає позитивне сприйняття і толерантне ставлення до протилежної думки, погляду, позиції щодо мистецтва музики [дод. Д.2].

Естетична свідомість, яка виконує синтезуючі функції, оскільки в її структуру входять такі елементи, як естетичні погляди, ідеали, оцінки, смаки, естетичні почуття, потреби, естетична теорія є тією фундаментальною основою, яка відкриває широкі можливості у процесі позаурочної музично-творчої діяльності залучення школярів до духовних цінностей, формує їх почуття. Засобом відображення і вираження дійсності у формі художніх образів є мистецтво. Реальна дійсність – джерело художніх образів.

Відображаючи дійсність у її естетичній своєрідності, мистецтво викликає у людини відчуття естетичної радості. Залучаючи школярів до різних видів позаурочної музично-творчої діяльності, педагог за допомогою творів мистецтва дає школярам естетичну радість, активізує їх духовні і фізичні сили, задовольняє потребу в емоційній та інтелектуальній насолоді.

Наступна педагогічна умова *забезпечення інтеріндивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів* уможливорює тісну взаємодію між школярами різного віку і є дієвою умовою накопичення досвіду і передачі цього досвіду від молодших до старших, яка забезпечує розвиток у школярів естетичного смаку, поглядів і ідеалів на здатність до правильного, різнобічного оцінювання предметів і явищ дійсності, творів мистецтва з позицій сучасного реалізму, аналізу ідейно-художніх достоїнств творів мистецтва, обґрунтованої естетичної оцінки з позиції гуманістичного естетичного ідеалу, яка характеризується яскраво вираженим творчим переходом. Молодші школярі отримують різноманітні відомості,

засвоюють звички поведінки, відмовляючись від афектації, навчаються поважати старших та їх авторитет. У старших школярів піклування про молодших і відповідальність за них виховують такі якості як доброзичливість, вимогливість, великодушність. Музично-творча діяльність у різновіковому дитячому колективі уможлиблює різноманітність програмно-змістової частини навчально-виховного процесу, всі справи можна проводити у формі конкурсів, змагань, фестивалів і пов'язана зі всебічністю формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, у процесі якого до загальнолюдських цінностей – істина, добро, прекрасне, священне – додаються цінності, які являють собою засоби естетичного виховання: духовне та фізичне здоров'я, внутрішнє багатство. Важливим принципом в організації означеного навчально-виховного процесу є *врахування індивідуально-вікових особливостей школяра* – дитини технічного прогресу: інтелектуально розвиненої, яка добре володіє знаннями та навичками сучасних мультимедійних технологій. Тому для успішного естетичного розвитку й виховання школярів необхідно знати й розуміти їх потребу в доброму, розумному провіднику в багатогранний світ мистецтва, зрозуміти силу запитів школярів до життєвого позитиву, без скидок та нав'язування, спілкування з дорослим суспільством на «музичній ниві». У цьому аспекті роль музичного мистецтва, а особливо естрадного вокалу, воістину незамінна. Вокальне мистецтво виступає перед школярами в ролі постачальника певних ідей і ідеалів, саме в цей час у них закладаються основи світогляду, формуються смаки, естетичні ідеали.

Молодший шкільний вік (з 6-7 до 10-11 років) – вік переходу дитини з дитинства, яке проходило в дитячому садку у вік дорослих – в школу. У цьому віці відбувається інтенсивний фізичний і розумовий розвиток, по-новому складаються відносини з навколишньою дійсністю: авторитет дорослих змінюється на більш стійкий авторитет ровесників, зростає роль дитячого колективу. Характерним для школярів молодших класів є установлення мисленнєвої пам'яті, усвідомленого сприймання, збільшення об'єму

уваги, розвиваються вміння до переключення і розподілу власної діяльності. Однак, характерним для цього віку є й те, що діти слабо вміють виділяти з поданого матеріалу основне. Тому, при розробці корекційно-розвивальної програми ми враховували цю особливість і до корекційних вправ були включені вправи на відбір головного, значущого, основного у загальному потоці інформації.

Середній шкільний вік (молодші підлітки) (з 10-11 до 14-15 років) характеризується такими особливостями як підвищена стомлюваність, що пов'язано з фізіологічними особливостями дитини. Тому молодшому підлітку необхідно створювати здоров'язберігальний режим діяльності й відпочинку для зменшення затрат енергії. В зв'язку з цим, необхідно будувати заняття позаурочної діяльності хоча б з мінімальною мірою нейтралізації негативних явищ віку й активізувати музично-творчий процес. Молодші підлітки, зацікавлюючись новими творами, прагнуть до стереотипних дій і стандартів поведінки (стандарти поведінки менш стомлюючі). Для школярів цього віку характерне прагнення «відмежуватися» від усього дитячого, хоча самі не проти погратися в ігри. Ця особливість примушує підкреслено уважно відноситися до вибору пісенного репертуару, текстів вокальних вправ. Проте, в зміст занять доцільно включати ігрові, арт- та релаксаційні вправи, які не тільки знайомлять дітей з фольклором, медитаційною музикою, рольовими музичними творами, а й зменшують фізично-розумове навантаження школярів, відновлюють їх фізичні сили.

На відміну від молодших школярів, старші школярі (з 14-15 до 16-17 років) зазнають надлишок енергії, що потребує заміни ощадного режиму діяльності і відпочинку енергійною розрядкою. Характерна риса старших школярів – відсутність економії у вчинках, атмосфера подолань труднощів чи не сама з них приємна, з великим захопленням вони виконують складні завдання. Однак, даний період відмічається таким фізіологічним явищем як мутація, тому, педагог повинен бути достатньо обережним у вокальній роботі зі старшими школярами.

Старший підлітковий вік характеризується якісно новими психологічними особливостями школярів: змінюється відношення хлопчиків, які вперше займають позицію «мужчини» до дівчаток і навпаки. Ця особливість повинна враховуватися не тільки під час основного навчання, а й у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Тому, в корекційно-розвивальну програму ми включили для даного віку музичні твори, пов'язані з внутрішніми переживаннями людини. Загальна закономірність розвитку дитини шкільного віку полягає в тому, що в цей період у них з'являється потреба у самовихованні. Цю особливість ми використали для залучення школярів до високої музики, що уможливорює використовувати музику як джерело самовиховання школяра. Особливо це відноситься до класичної музики, духовної.

Дітям шкільного віку властиві прагнення та пошуки – в цьому своєрідність їх потягу до ідеалу. В роботі слід надавати їм якомога більше можливостей для творчості, порівнювати результати творчості інших, відбирати музичні твори для ознайомлення, які близькі по своєму змісту до власного досвіду школярів. Тому, завдання педагога у формуванні естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності – допомога школярам у засвоєнні широкого суспільно-естетичного досвіду і, перш за все, мистецтва. Отже, від внутрішнього накопичення естетичного досвіду школярами до його персоніфікації у власній музично-творчій діяльності, від здатності втілювати до здібності засвоювати створене іншими, яке не зустрічалось раніше у власному досвіді – це та ступінь формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, яка необхідна для розуміння справжнього мистецтва.

Однією з важливих педагогічних умов є *застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування у них прагнення до акмеуспіху*. Використання корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності передбачає застосування сучасних технологій на заняттях, спрямованих на розвиток і

корекцію емоційно-почуттєвих станів школярів, які сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, необхідних для підвищення їх естетичного ставлення до дійсності. Засобом такого розвитку є навчання вокальній майстерності через синтез мистецтв (театр, образотворче мистецтво, хореографія, література) у процесі спеціально розроблених занять. Навчання вокальному мистецтву, в свою чергу, тісно пов'язано з навчанням до самовираження. На нашу думку, поглиблене навчання самовираженню – це виховання чутлості, яка характеризується можливістю відчутти й почути серцем, передати в образі такі буденні речі, як голоси природи, зелень дерев, шум вітру й плескіт води, людську бесіду й душу. Музично-творча діяльність школяра стає джерелом активного переживання ним естетичних цінностей, закріплює певне емоційне ставлення до цінності тих естетичних норм, втіленням яких він є. До творчих дій школярів спонукають мотиви, пов'язані з інтересами інших людей.

Одним із найважливіших параметрів естетичного ставлення школярів до дійсності у музично-творчій діяльності є їх *активність*, яка визначає характер взаємин особистості з навколишнім середовищем і включає такі компоненти: *естетичне проробляння* творів мистецтва; *рішення естетичного конфлікту* у творах мистецтва; *естетичне «проживання»* мистецького твору; *самостійність* у процесі перетворення дійсності [дод. Д.2]. Отже, організація позаурочної музично-творчої діяльності школярів ґрунтується на продуктивній оперативності та перспективній значущості, що створює умови для самостійного творчого пошуку й керування на цій основі процесом засвоєння знань, умінь і навичок.

Наступна педагогічна умова пов'язана із *варіативним оновленням навчального і концертного репертуару* з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності, яке полягає у залученні школярів до дослідницької роботи за різними напрямками музично-творчої діяльності (естрадний спів, театральні мініатюри, фольклор, сценічна майстерність, хореографія та ін.), використанні отриманих знань на практиці та активізації власної участі у дизайні світового музично-

творчого доробку з метою втілення його у життєдіяльності, а також із застосуванням варіативних форм організації поліаспектної музично-творчої діяльності школярів у відповідності до поставленої мети, змісту, репертуару, методів та умов творчого процесу, які актуалізуюче впливають на характер міжособистісної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, визначаючи естетичний потенціал взаємовідносин колективу. Це, в свою чергу, стимулює мотиваційні орієнтації школярів на досягнення акмеуспіху на основі потенційно-ресурсних можливостей.

З метою забезпечення якісного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, педагогу необхідно відслідковувати рівень знань, умінь і навичок, отриманих учнями. Тому, створена нами система *моніторингу динаміки формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності*, є тією педагогічною умовою, яка дає можливість визначати й оцінити рівень сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності під час діагностичного обстеження, залікових та підсумкових занять, концертної діяльності, а також аудіо-відео запису творчої та навчальної діяльності [дод. Е. 1]. Система моніторингу складається з двох груп діагностичного відстеження: перша група передбачає дослідження з метою вибору найбільш оптимального режиму навчальної діяльності для школярів, які вперше прийшли до творчого колективу і включає мовні завдання, музично-ритмічне і вокальне тестування; друга група діагностичного відстеження становить розгорнуту картину різнобічного загального та специфічного розвитку дітей в процесі занять.

З огляду на означену проблему формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, нами було поставлено завдання: на основі обґрунтованих педагогічних умов розробити методичку та корекційно-розвивальну програму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності «Гармонія» з подальшою перевіркою їх ефективності. З метою здійснення завдання, ми розробили проектну модель педагогічного впливу на формування у школярів естетичного

ставлення до дійсності, зорієнтовані на особливості функціонування в умовах позаурочної музично-творчої діяльності, що є певною сукупністю взаємопов'язаних форм, методів і засобів цілеспрямованого, організаційно забезпеченого, систематизованого педагогічного впливу на коректування і формування понятійного апарату школярів у естетично-мистецькому аспекті.

Основними елементами проектної моделі є: *мета* (визначена відповідно до сучасних потреб у навчанні та вихованні школярів, естетично освічених, творчих); *компоненти* формування у школярів естетичного ставлення до дійсності; *педагогічні умови; педагогічні принципи; форми й методи* (дод. Д. 2). Програма корекційно-розвивальної діяльності визначається як цілеспрямована взаємодія суб'єкта й об'єкта навчально-виховної позаурочної музично-творчої діяльності і включає в себе низку завдань, які базуються на методах і принципах тренінгової діяльності й забезпечують програму пізнавальних дій школяра на заняттях, у процесі придбання нового досвіду, під час самостійних позаурочних занять.

Отже, на основі обґрунтованих педагогічних умов розроблена методика є спеціальною корекційно-розвивальним психолого-педагогічним тренінгом стимуляції формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Головним змістовим компонентом методики є корекційно-розвивальна програма, завданням якої визначено створення максимально оптимальних навчально-виховних умов для розвитку й формування таких особистісних важливих якостей школяра, як: естетичне світорозуміння, естетична емпатія, здатність до відкритого міжособистісного спілкування й взаємодії, рефлексія, прагнення до самоактуалізації, самореалізації, естетичної автентичності та ін.

2.2. Зміст, форми, методи формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

У ході формувального етапу дослідно-експериментального дослідження уточнювалися провідні завдання та принципи корекційно-розвивальної програми, її навчально-тематичний зміст, форми і методи роботи зі

школярами, удосконалювалися необхідні для занять навчальні матеріали. Відмінною рисою цього етапу було те, що процес занять у дитячих творчих колективах ЕГ за корекційно-розвивальною програмою був логічним продовженням цілісного змістово-методичного естетичного виховання школярів і охоплював не тільки навчальні форми роботи (заняття, бесіди, тренінги, вправи), але й організація та участь школярів ЕГ у самостійній дослідницькій роботі, диспутах, загальношкільних позакласних заходах, що дало можливість розширити межі нашої пошуково-творчої роботи і одночасно допомагало більш чітко і достовірно побачити її результати. Учні КГ займалися за стандартними навчально-виховними програмами шкільних гуртків музичного напрямку.

Науково-теоретичний розгляд мистецького досвіду як різновидності естетичного виховання та творчого розвитку школярів у позаурочній музично-творчій діяльності дозволяє отримати модельоване уявлення про процес формування художньо-естетичного мислення творчоактивної особистості в дитячому творчому колективі (схема 2.2.1).

З огляду на сказане, ми визначаємо, що основним засобом формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є творчо-трудова діяльність як найбільш доступна сфера естетичної самореалізації, що поділяється на такі дієві процеси: естетичне оформлення результатів музично-творчої діяльності: підбір засобів виразності, доцільність музично-творчої діяльності, зовнішній вигляд виконавця, естетизація навколишнього середовища та ін.; інтелектуальна праця, яка полягає в естетиці мислення у процесі знаходження закономірностей музично-творчої діяльності; художня творчість, яка слугує естетичній самореалізації особистості школяра: створення власних творів мистецтва, що є найвищою формою естетичної діяльності; реалізація власних естетичних нахилів через естетику побуту: обстановка, наочність, оформлення приміщень, зовнішній вигляд, вчинки й поведінка.

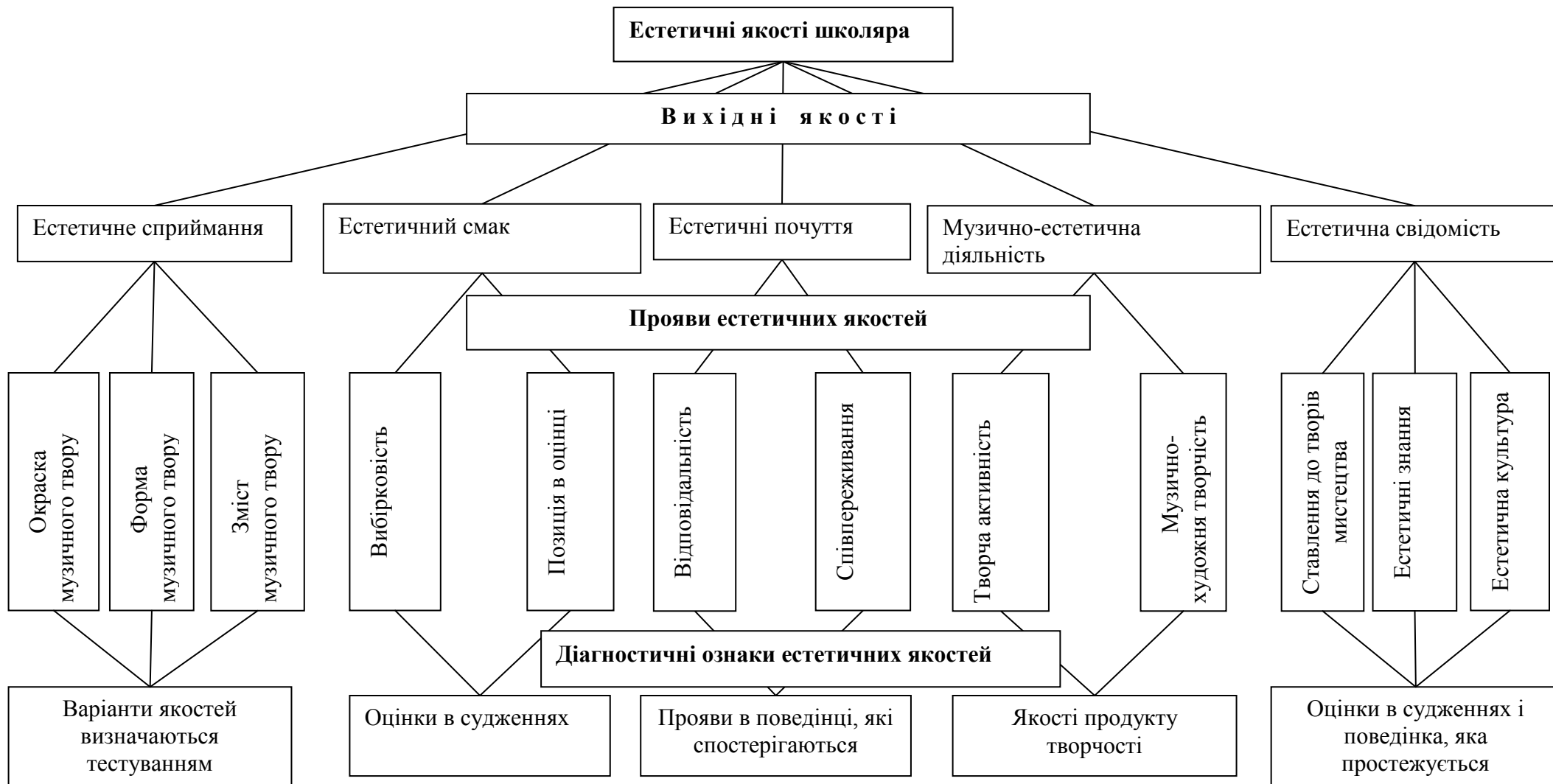

Схема 2.2.1. Структура естетичних якостей особистості

Естетична творчо-трудова діяльність є необхідним елементом формування у школярів естетичної культури. Це пояснюється тим, що естетичне ставлення до дійсності являє собою не тільки споглядання й оцінку явищ, предметів навколишнього світу, а й деяку форму практики. З метою ефективного забезпечення означеного процесу, було розроблено методику формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, яка передбачає не тільки споглядання та оцінювання творів світового мистецтва, а й створення власних творчих проєктів, художніх творів у процесі реалізації корекційно-розвивальної програми.

Зміст і тематика корекційно-розвивальної програми ґрунтується на активізації процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності через розвиток музично-творчих здібностей учнів у позаурочній діяльності, що зумовлено об'єктивними чинниками: високою роллю творчості у пізнанні світу; необхідністю всебічного розвитку особистості; природною активністю людини, яка вимагає творчої діяльності, близької і добре знайомої їй з раннього дитинства. Актуальність програми пов'язана з принципом творчості, який є ведучим у навчально-виховному процесі сучасної школи. Змістовний компонент корекційно-розвивальної програми сприяє формуванню у школярів національної самосвідомості, поваги до культурно-історичної спадщини українського народу і народів світу (пізнання національних і світових культурних цінностей через українську пісню, рідну мову, картини української природи до розуміння світового мистецтва) і включає концепцію формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, визначає організацію музично-творчого процесу та результати діяльності й засоби їх перевірки, передбачає диференціацію навчально-виховного процесу і методико-технологічне забезпечення програми.

Корекційно-розвивальна програма включає використання різноманітних видів музично-естетичної діяльності: спів, театральні-ігрові діяльність (драматична, музична), хореографічний екзерсис, фольклор,

образотворче та декоративно-прикладне мистецтво, що сприяє розвитку естетичної уяви, інтересам до мистецтва та музично-творчим здібностям, виховує у дітей зацікавленість виконавським мистецтвом, просвітницькою діяльністю, різними видами мистецтва. Успіх формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності залежить від різноманітності форм, методів та прийомів педагогічного впливу.

Форми позаурочної музично-творчої діяльності школярів ми поділяємо на: масові й індивідуально-групові (гурткова діяльність). *Масові форми* передбачають залучення найбільшої кількості дітей і підлітків, а також їх батьків. Такі форми діяльності не вимагають особливих знань, навичок і здібностей. Однак, участь у масовому музично-творчому заході вимагає певну підготовку учнів. Масові музично-творчі заходи проводяться епізодично, без спеціальної індивідуальної перевірки творчих даних і рівня естетичного розвитку дитини і не передбачають планомірної творчої діяльності. Це: організація та проведення традиційних свят колективу (школи), концертна діяльність, тематичні вечори, конкурси, вікторини тощо.

Основні індивідуально-групові форми позаурочної музично-творчої діяльності, які використовувалися в процесі реалізації корекційно-розвивальної програми, поділяються на групи:

Ціннісно-орієнтаційна й ціннісно-пошукова діяльність:

- складання школярами особистісного та колективного портфоліо, зустрічі з діячами культури й мистецтва тощо;
- конкурси-посвячення (в першокласники, в п'ятикласники, в старшокласники, в мистецтвознавці тощо), конкурси естетерудитів, конкурси-огляди творчих робіт, ювілейні творчі вечори;
- виховні години, диспути, дискусії, ток-шоу;
- відвідування музеїв, виставок, театрів, кінотеатрів;
- ситуації успіху, виховні ситуації.

Просвітницька діяльність:

- заняття, інтелектуально-пізнавальні ігри, вікторини, брейн-ринги;

- турніри знавців (музики, живопису, літератури), бесіди, відверті розмови;

- круглі столи, усні журнали.

Музично-творча діяльність:

- ситуації естетичного перетворення реальності, ситуації самопізнання й усвідомлення себе як творця прекрасного;

- вечори художньої самодіяльності, авторської пісні, конкурси (вокалістів), концерти, тематичні вечори й дискотеки, музичні вітальні, дні відкритих дверей, батьківські збори;

- сценічна мова, акторська майстерність, фольклорний блок, хореографія;

- оформлення наочних матеріалів (альбомів, підготовка сценаріїв свят і вечорів, програмок, квитків, буклетів, запрошень тощо).

Корекційно-розвивальна схема занять з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, яка складається з трьох основних блоків («блок – теорія», «блок - підготовчі вправи», «блок – творчість»), у своїй практичній реалізації забезпечує один із важливих принципів позаурочної музично-творчої діяльності – принцип свободи вибору, як самореалізації суб'єкта, що усвідомлює свої дії та їх наслідки соціально-психологічного характеру.

Розглянемо можливості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, які закладені в деяких формах і методах корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Бесіда будується на основі педагогічних принципів (розд. 2.1), виконання цієї умови забезпечує єдність змісту й форми бесіди. Педагог показує в бесіді красу матеріалу, який розглядається.

Вимоги до організації бесід:

- ретельно продуманий підбір фактичного матеріалу, особливо важливого, яскравого, найбільш типового та переконливого, який розкриває

основну ідею бесіди; використання різних видів наочності (натуральна, копії, показ відео, механічні записи і т.д.)

- не слід використовувати одночасно декілька видів наочності, особливо плакатного складу, це ускладнює сприйняття;
- предмет, який демонструється, повинен виділятися на тлі предметів, які його оточують;
- мобілізація уваги школярів перед показом, вони повинні знати, що слід споглядати (вивчати);
- не слід використовувати наочність довготривалий час;
- рівномірно розподілити використання наочності протягом всієї бесіди.

Використання для підкріплення знань в системі бесід музичних, образотворчих, літературних творів має особливе значення. Створюючи потрібний емоційний настрій під час заняття, сприяючи глибокому засвоєнню матеріалу, вони мають самостійне естетичне значення.

Бесіда є засобом пізнання, розвитку думки, підвищення творчої активності школярів. Однією з умов розвитку творчої активності є постановка в бесідах навчальних проблем. Розгляд під час бесіди та практичних занять з фольклору питань-завдань забезпечував розумову активність школярів: «У чому, на вашу думку, виявляється естетична цінність народних пісень? Які ознаки їх звучання? Покажіть взаємозв'язок народної й сучасної пісні? Як це використовується на естраді?» і т.д. Постановка навчальних проблем під час бесід розвиває мислення, спонукає до самостійності у вирішенні питання, в обґрунтуванні власної думки, викликає емоційне ставлення до навчально-виховного процесу, тобто, вирішує завдання естетичного розвитку особистості школяра, який передбачає розвиток людських почуттів, є основою для активної творчої діяльності.

Доцільними виявилися постановка проблемних питань, використання елементів дискусії на заняттях, бесіди-дискусії. Творчі дискусії, які проводилися в процесі реалізації програми, викликали високу інтелектуальну

активність учасників спору, збуджували творчу думку школярів, розвивали самостійність, сприяли формуванню естетичних переконань. Однією з умов ефективного проведення дискусії є етика і естетика поведінки виступаючих: принциповість у суперечці, естетична ідейність в судженнях і висновках, почуття відповідальності за свій виступ; культура мови, тактовність, витримка, самовладання.

Неординарними були думки старшокласників у процесі дискусії про симфо-електронну музику:

- «Слухаючи таку музику, створюється враження, що композитор летить у кріслі пілота міжгалактичного корабля і нажимає на всі кнопки клавіатури, а не творить чисте, прекрасне» (Галина Ф., 11 кл.).

- «В мене склалося враження відсутності будь-якої висоти і організованості звуків» (Владислав С., 9 кл.).

- «Мені здається, що картина, яку відображає сучасний композитор – це сучасний образ світу, вимирання «старої металеві музики» і народження «нової електронної музики» (Олександра Ш., 9 кл.).

- «А я вважаю, що це музика розуму, робото-музика і для її виконання зовсім не обов'язково проявляти почуття, емоції» (Юлія К., 10 кл.)

Цікавою була бесіда-дискусія, яка виникла під час проведення музично-літературної вітальні «Думи мої, думи мої», присвяченої творчості Т. Шевченка. Школярі по-різному характеризували пісню К. Стецкевича на сл. Т. Шевченка «Пливи, пливи лебеденько». Діти 6 – 8 класів довго не могли дійти загальної думки про характер пісні. Для одних у пісні звучали епічні ноти, більшість дівчат побачили образ ліричної лебідки. Оригінальними були висловлювання Євгенії К. (8 кл.): «У пісні композитор Стецкевич передав лірико-драматичні образи лебідки і тополі, дівчини і козака, які звучать у вірші Шевченка» та Ольги У. (7 кл.): «Як у вірші, так і в музиці можна побачити настрої тогочасного бурхливого життя і нещасну любов дівчини і козака, який розлучило життя».

Не менш ефективними своєю спрямованістю на активізацію позаурочної музично-творчої діяльності школярів у процесі формування у

них естетичного ставлення до дійсності є практичні заняття: робота школярів з книгою, аналіз художніх творів, підготовка доповіді, участь в бесіді.

Ефективною формою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є *практикум*, під час підготовки якого діти знаходять рішення виникаючих творчих ситуацій. У ході практикуму педагог пропонує школярам знайти вихід із складної ситуації, яка може скластися у процесі підготовки чи виконання того чи іншого музичного твору, пояснити свою позицію щодо обраного рішення. Прикладом такого практикуму є створення власного образу вокального ансамблю: під час підбору репертуару діти самостійно вибирають пісню, разом з педагогом «розбивають» мелодію на голоси, створюють сценічний образ з урахуванням відповідно підібраних костюмів, «вистроюють» мізансцени тощо.

Однією з цікавих форм підвищення естетичної культури особистості є диспут, який уможливорює залучення всіх учасників у обговорення поставлених проблем. Як форма педагогічного впливу, диспут сприяє виробленню умінь і навичок всебічного аналізу фактів і явищ з опорою на досвід, отримані у процесі навчання знання. На відміну від практикуму, учасники ознайомлюються з темою диспуту, питаннями, літературою приблизно за місяць.

Диспути, спрямовані на естетичне виховання школярів, передбачали зіткнення різних думок і знаходження істини в суперечці. Темі диспутів відповідають блокам корекційно-розвивальної програми:

- блок «Велика муза великих часів», тема диспуту: «Чи цікаво ти живеш?»;
- блок «Магія слів», тема диспуту «Обговорюємо героїв» (обговорення літературного твору, спектаклю, кінофільму);
- блок «Містицизм звуків», тема диспуту «Звуки Всесвіту»;
- блок «Господа для чудових перетворень», тема диспуту «В чому сенс і краса життя?».

Успіх диспутів визначався важливістю й актуальністю для школярів тем; якістю підготовки (попередньо визначалася тема; в яскравому оголошенні повідомлялося про місце й час проведення диспуту; школярі вивчали літературу, обмірковували основні питання диспуту); організацією процесу обговорення. Проведення диспутів дало можливість у яскравій і емоційній формі використати виховну силу позитивного прикладу, привабливість естетичного ідеалу. У ході диспутів школярі навчалися визначати своє ставлення до дійсності, творів мистецтва, перетворювати естетичні знання в глибокі особистісні переконання, усвідомлення певних теоретичних положень. У процесі обговорення школярі вчилися аналізувати твори літератури й мистецтва, користувалися такими мисленнєвими операціями як порівняння, встановлення схожості й різниці, класифікація, систематизація понять; учні висловлювали свої судження, умовиводи; училися впевнювати в істинності своїх положень.

Одним із провідних завдань сучасної педагогіки є утримання інтересу школярів до народної музики, до фольклору. Народні пісні залучають школярів своїм змістом, тим, що в них стверджується прекрасне в житті, в природі і в людських відносинах і відкидається потворне. Завдання педагога – керівника дитячого колективу – за допомогою сучасних технологій, через засоби масової інформації, Інтернет залучити дітей до народної творчості, дію якої вони відчують на собі з самого дитинства.

Емоційна насиченість пісенної лексики, велика кількість пестливих та зменшувальних слів, постійних епітетів, задушевність тону, мелодійність розвивають почуття ритму у школярів, викликають бажання не лише говорити, а й думати складно, красиво. При вмілому використанні, народні пісні стають сильним засобом цілеспрямованого впливу на емоції й свідомість учнів, на формування у них естетичного ставлення до дійсності, чітких моральних понять. Звичайно, дуже важливо, щоб діти навчилися любити народну музику різних країн. Але, головне завдання, яке стоїть перед педагогом – навчити любити дітей музику своєї країни. Дуже важливо, щоб школярі знали історію свого краю. Через знайомство з народними піснями у

школярів виховується любов до Батьківщини, природи, рідного краю. Діти знайомляться з історичними піснями, музичними творами про Батьківщину, рідний край, українську природу, про козаків і козацтво. Окрім естетичного виховання, виконання народних пісень розвиває у школярів вокальні навички: правильне звуковедення і плавне виконання мелодії. Цьому сприяють різні мелодичні розспіви, які завжди присутні в народних піснях.

Велику роль у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності відіграють *зустрічі* з артистами, композиторами, письменниками. Хвилюючі враження від зустрічей надовго запам'ятовуються, допомагають проникнути у творчу лабораторію артиста, композитора, письменника, спонукають до роботи над собою, до глибокого засвоєння знань, викликають потребу у спілкуванні з мистецтвом, інтерес до нього, слугують великою емоційною зарядкою.

Зустрічі з людьми мистецтва дозволяють уявити собі процес перетворення їх життєвих спостережень у художній твір, сценічний образ, музичну форму. Виховне значення зустрічей полягає в силі безпосередньої прямої дії краси особистості, живого слова. Особливу емоційну силу дії на школярів мають суспільна значимість життя і діяльності діяча мистецтва, його вміння розказувати, захоплювати своєю діяльністю, передавати правдивий образ свого героя.

Важливим засобом формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є відвідування концертних залів, музеїв, виставок народної творчості, екскурсії. Побудовані на принципах наочності та самостійності, ці засоби розширюють естетичний світогляд школярів, розвивають інтерес до знань; формують естетичне сприймання, естетичні смаки й погляди.

Позитивний вплив на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочний час має *відвідування театральних вистав, кінозалів, концертів* всією сім'єю. Це викликає бажання поділитися своїми думками, враженнями у родині, подискутувати, а батькам у свою чергу – дізнатися яких наслідків вони досягли, який смак прищепили своїм дітям. Відвідування

театрів, музеїв, концертних залів, виставок залучують школярів до мистецтва, підвищують їх естетичну культуру. Саме в концертному залі, музеї, зустрічаючись з оригіналами мистецтва, людина в повну силу відчуває вплив на неї художнього твору.

Однією з дієвих форм формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є залучення учнів до художнього слова. Завдання літературно-творчої діяльності на заняттях з музичної творчості – допомогти дітям оволодіти мистецтвом художнього читання літературних творів різних жанрів, прищепити їм навички самостійної роботи у створенні власних творів. Використовуючи означену форму творчості, ми синтезували музику і слово, живопис і скульптуру, що успішно сприяло розвитку здібності яскраво, зримо уявити образи, події, явища, породжувало у слухачів емоційний відгук, дозволило глибше засвоїти матеріал, який вивчався. *Літературно-творча діяльність* виконувалась поетапно:

- визначення педагогом теми;
- вияснення основної думки твору;
- спеціальна робота: по читанню готового твору; по створенню власного твору; добору значимих слів, виразів для створення прозаїчного твору; підбір музичного матеріалу;
- обговорення виконаної школярами роботи.

Різномічною за своїм естетичним впливом на дитину є *театральна діяльність*. Підготовка музичного спектаклю в школі – це складний творчий педагогічний процес. Методика роботи над спектаклем будується на загальновиховних і загальнопедагогічних засадах:

- підготовча робота: глибоке й всебічне вивчення матеріалу, який лежить в основі вибраної п'єси;
- ознайомлення з текстом і його обговорення, в процесі якого школярі вивчають музично-драматичний матеріал, характери і вчинки героїв, аналізуючи п'єсу.

Таким чином розвиваються активність і самостійність мислення, навички критичного оцінювання, поглибленого аналізу твору. Під час навчальних репетицій «за столом» учасники спектаклю вивчають обставини, які їм пропонуються у п'єсі: час і місце дії, характери дійових осіб, намічають «наскрізну лінію дії», розкривають цілеспрямовану дію кожного епізоду, кожної сцени п'єси, навчаються виконувати певні наміри, розкривати почуття героїв, їх потреби. Виконавці вчаться аналізувати текст, вивчають мову п'єси, знаходять її підтекст, набувають навичок аналізу композиційної і жанрової побудови твору в процесі пошуку найбільш яскравого живого звучання музично-літературного тексту. Педагог спрямовує увагу виконавців на прагнення діяти творчо, уникаючи простого виконання, на розширення свого естетично-інтелектуального світогляду. Школярі звикають спостерігати людей, які їх оточують, спів ставляти внутрішні якості з вчинками героїв. Від періоду репетицій «за столом» школярі переходять до відтворення мізансцен, спочатку в умовній обстановці, де позначаються місця входу і виходу, майбутня декорація. Коли виконавці звикають діяти в умовних обставинах, відбувається завершальний етап оформлення спектаклю. Останній етап постановки спектаклю – показ його на сцені глядачам: учням школи, батькам, вчителям.

З огляду на сенсорний розвиток школярів – дитині необхідно побачити, поторгати, послухати, понюхати, попробувати на смак і відчутти від цього хвилювання й радість – в програму корекційно-розвивальних занять включені ігри-драматизації, які сприяли розвитку у школярів вміння виражати себе; розвитку у кожної дитини вразливості, комунікабельності, активності, злагожденості. Оволодіння театральною мовою неможливо без партнера – мається на увазі взаємодія. Складовою театральної мови є жести. Для того щоб домогтися від партнера розуміння, під час ігор-імпровізацій школярі вдаються до конкретного жесту, що сприяє самовираженню. Розподіл ролей вимагає розуміння того, що відбувається. Завдяки всьому цьому розвивається почуття злагожденості.

Залучення школярів до музичного мистецтва розвиває художньо-естетичний смак, потребу слухати музику, здатність вносити спів, музику в життя, побут, в повсякдення. Тому велику силу виховної дії має виконання вокальних творів в ансамблі. Учасники ансамблю, засвоюючи різноманітний репертуар, розвивають музично-естетичний смак, музично-естетичну чуйність, удосконалюються у виконавській майстерності на заняттях.

Учасники ансамблю готують *музичні вечори* (вечір романсу, святкові концерти), *лекції-концерти* (підготовлені і поведені лекції-концерти української народної пісні, сучасного українського мистецтва з використанням відеозаписів видатних виконавців української сцени: Таїсії Повалій, Миколи Мозгового, Ані Лорак та ін., лекція-концерт рок-музики). Таким чином, беручи участь у творчому житті ансамблю, школярі знайомляться зі сторонами роботи колективу: організаційною, концертно-виконавською, вокально-технічною.

Для успішного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, в програму були введені *заняття з музичної естетики*, на яких школярі готувалися до проведення в школі музично-літературних вечорів «Золота осінь», «Музика в поезії Шевченка», «Микола Лисенко - дітям», «Музика Євгенія Доги», свято пісні по темі «Моя Україна – пісенна лоза». Робота показала наступні результати: а) у школярів сформувалися навички ансамблевого співу трьох-чотирьохголосих творів; б) розширений вокальний діапазон (від «фа» малої октави у дівчаток до «фа» другої октави у хлопчиків); в) сформований музично-естетичний смак; школярі полюбили народну музику, твори українських, російських і зарубіжних класиків (вивчено 35 вокальних мініатюр); г) виріс інтерес до інших видів мистецтва; д) школярі показали хороші і відмінні результати навчальної й практичної музично-творчої діяльності.

З педагогічних міркувань, з метою поглибленого формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, програмою занять передбачена організація процесу озброєння школярів знаннями про естетичне в дійсності і в мистецтві; формування практичних навичок і вмінь по естетичному

самовихованню; ознайомлення з деякими методами творчих досліджень, набуття навичок творчо-дослідницької роботи. З метою розширення у школярів естетичного світогляду в плани заняття були включені інформаційні блоки про знаменні дати в області музичної культури, мистецтва, літератури. Під час занять блоку «Містицизм звуків» школярі слухали і готували повідомлення по естетиці, по основним проблемам музичного мистецтва і естетичному вихованню (розвиток смаків, формування ідеалу), вчилися сприймати твори мистецтва, передавати свої знання іншим. Школярі відзначили, що творчо-дослідницька діяльність з естетики дає хорошу підготовку до здійснення виконавської діяльності, розширює художній кругозір, вчить розбиратися в мистецтві.

Шкільні вечори – найбільш поширена форма позаурочної роботи по естетичному вихованню. В них бере участь широка маса школярів, батьків, педагогів. Певне місце в програмі вечорів належить музичному мистецтву. Види вечорів різноманітні: вечори, присвячені певним святкам, вечори художньої самодіяльності, вечори мистецтв, фестивалі, вечори-зустрічі з ветеранами військових дій, дні відкритих дверей, батьківські збори та ін.. Тому велику виховну роль відіграє участь школярів дитячого творчого колективу в програмі шкільних вечорів. Підготовка репертуару до цих вечорів проводиться на загальних заняттях колективу, де учасники разом з керівником визначають репертуар, підбирають костюми, тематику вокальних виступів. Даний вид діяльності проводиться на початку навчального року і продовжується впродовж усього періоду навчання.

Однією з найефективніших форм позаурочної музично-творчої діяльності школярів є *концертна діяльність*, основна складність адаптації в період якої полягає в емоційному напруженні. Виконавська діяльність вимагає від школяра психологічної усталеності на виступ, яка проявляється у впевненості в собі, відсутності страху перед аудиторією, відсутності емоційної напруженості, у вольових якостях, умінні в скрутних становищах підключати свої внутрішні резерви. Ця якість особистості виробляється як синтез якостей, її рівень може змінюватися внаслідок свідомої,

цілеспрямованої роботи, яка враховує індивідуальні особливості кожного школяра і здійснюється в умовах музично-творчої діяльності. Однією з умов ефективності концертного виступу – стабільність емоційного збудження в поєднанні з усвідомленим керуванням емоційним станом.

Справжнім святом мистецтва є *фестиваль мистецтв*, на якому підводилися підсумки художнього життя школи за рік, демонструвалися найкращі по своєму художньому рівню номери художньої самодіяльності. Вечори відповідали потребам школярів в прекрасному, враховували їх бажання, інтереси, індивідуальні особливості, в той же час розвивали потребу в естетичному ставленні до навколишнього середовища. Такі заходи забезпечують багатство естетичних переживань школярів, їх цілісність, вони були яскравим театральним святом. Тому, відбір репертуару до таких вечорів, проводився ретельно як зі сторони естетичного змісту творів, так і зі сторони добірки музичного матеріалу.

З метою найбільшої зацікавленості школярів і ефективності роботи за даним напрямом, велике акцентування було спрямовано на використання синтезу мистецтв у позаурочній музично-творчій діяльності школярів у процесі виховання та навчання специфіці музично-виконавської діяльності. Формуючи у школярів внутрішню настанову на музично-виконавську діяльність, дослідженням показано, що в процесі їхньої підготовки не тільки стимулюється набуття ними спеціальних знань, виконавських вмінь і навичок, а й поліаспектна позаурочна музично-творча діяльність.

Таким чином, робота над формуванням настанови на музично-творчу діяльність у школярів охоплює період їх естетичного виховання у дитячому творчому колективі, а загальна спрямованість мотиваційних орієнтацій на виконавство постає домінантою у розвитку їхніх творчих можливостей.

Результати дослідно-експериментальної роботи школярів виявили знання і вміння творчо сприймати, усвідомлювати і переробляти музичну інформацію, створюючи музичний образ як образно-концептуальну модель інтерпретації. При її побудові активно виявлялися індивідуальні властивості і якості, що забезпечували продуктивність сприйняття і переробку здобутої

музичної інформації з орієнтацією на її виконання у процесі творчо-пошукової діяльності.

Творчо-пошукова діяльність школярів проявлялася у вирішенні поставлених перед ними проблемних питань щодо успішності виконавської діяльності, прагненні школярів до опанування додатковим музичним матеріалом, до самостійного вибору нових творів для виконання. Слід відзначити, що важливим у даному аспекті став прояв позитивно-емоційного та довірливого ділового характеру взаємодії школярів, а ця взаємодія, в свою чергу, давала їм змогу знаходити правильне вирішення проблемних питань завдяки програмуванню учнями послідовності аналітичного і практично-виконавського розгляду.

Дослідженням доведено, що робота над конкретним музичним твором передбачає вивчення «стилю» творчості композитора, ознайомлення з історією виникнення твору, сюжетною лінією, мелодико-змістовним компонентом, порівняльним аналізом виконання твору різними виконавцями, самим автором. З метою формування у школярів здатності до глибокого «занурення» у специфічну сферу змістовного наповнення музики, а відтак спроможністю донести до слухача ідею автора в особистому інтерпретаційному акті, для нас важливим було у процесі підготовки вокальних творів врахування необхідності розвитку у школярів стійких уявлень стильових знань епохи, коли було створено музичний твір; розширення діапазону звернень до художньо-стильових ознак музичного мистецтва різних епох при максимальній концентрації уваги на стилістичних особливостях творів, призначених для вокального виконавства.

Вирішуючи означені проблеми виконавської діяльності відносно стильової інтерпретації з метою розвитку у школярів розуміння музики, яку вони виконують для подальшої можливості адекватної її інтерпретації, в програмі передбачено оволодіння школярами знаннями закономірностей і особливостей різних музичних стилів через ознайомлення з інструментальними доробками музичного мистецтва, вивчення основних танцювальних рухів різностильових танців. Таким чином, у школярів

розвивається власний виконавський стиль. Питання формування власного виконавського стилю, на нашу думку, є досить складним. Індивідуальність виконавського стилю виявляється у відчутті, усвідомленні і трансляції музичного твору в соціокультурний простір з позицій інтонаційно-стилістичної системи художнього життя певної епохи. З позицій музичної педагогіки вирізняють три основних рівні художнього стилю: історичний (стиль певної епохи), характерний (школа певної епохи, напряму), авторський (належність конкретному композитору).

У процесі роботи над вокальними творами, які в подальшому виконувалися школярами, завдяки активізації творчо-пошукової ініціативи школярів стосовно вивчення «творчого почерку» композитора, як представника певного стильового напряму, ми зосереджували увагу школярів на необхідність самостійного розширення власної інформаційної бази, потрібної для розвитку музично-стильових уявлень. Процес самостійного відбору школярами вокальних творів для виконання спрямовувався нами на те, щоб при доборі музичного матеріалу учні звертали увагу на внутрішню стильову завершеність твору (як зразок певного стилю), музично-стильову цілісність, гармонічність змісту та форми. Самостійно працюючи таким чином, школярі не тільки пізнавали певні стильові ознаки, розширювали свій музичний кругозір, а й розвивали естетичний смак, формували свій особистісний естетичний ідеал, естетичний світогляд.

Реалізація корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності передбачала технологічний підхід керуванням навчально-виховного процесу. Створена технологія активного навчання передбачала організацію позаурочних музично-творчих занять з широким використанням активних й інтерактивних методів естетичного виховання школярів у позаурочній діяльності з врахуванням специфіки, досвіду роботи й традицій навчального закладу, включаючи методи, які стимулюють пізнавальну, мисленнєву, творчу і поведінкову діяльність.

У процесі реалізації корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності використовувалася *система активних й інтерактивних навчально-виховних методів*:

- методи викладання, які використовує керівник дитячого колективу в організації навчально-виховної роботи: бесіда, розповідь, показ, демонстрація, пояснення, рольові ігри тощо;

- методи навчання як способи пізнавальної діяльності, які використовують школярі для засвоєння знань, набуття певних умінь і навичок, для залучення до музично-дослідницької роботи: спостереження, слухання, споглядання, аналіз, вправи, самостійна пошуково-дослідницька робота, моделювання виконавської діяльності;

- методи виховання для розвитку в школярів потребнісно-мотиваційної сфери, поглядів і переконань, вироблення навичок і звичок поведінки, а, також для корекції та вдосконалення естетичного світогляду з метою формування особистісних властивостей і якостей школярів: переконання, позитивний приклад, вправа (приучення), схвалення, засудження, вимога, контроль за поведінкою, перехід на інші види діяльності. Обрана система методів зумовлена необхідністю забезпечення активності ролі школяра у процесі різноманітної мисленневої та практичної музично-творчої діяльності. Розглянемо окремо кожен з методів.

Активні методи. Основними *активними методами* формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності ми виділили такі сучасні форми як семінари, диспути, творчі завдання, рольові ігри, сумісне проведення виховних загальношкільних та колективних заходів тощо, які побудовані на практичній спрямованості, ігровій дії, творчості, інтерактивності, комунікативності, діалогічному спілкуванні, використанні досвіду учнів, індивідуально-груповій формі організації творчого процесу, залученні різних органів почуттів дитини, рефлексії, діяльнісному підході до навчання (схема 2.2.2).

Інтерактивні методи відповідають особистісно-зорієнтованому підходу і уможливають включення всіх учасників у навчально-виховний процес, який побудований на взаємодії педагога і школярів і передбачає суб'єктивні відносини між учасниками. Педагог, в даному випадку, відіграє лише роль організатора процесу, фасилітатора, який створює умови для ініціативи учнів.

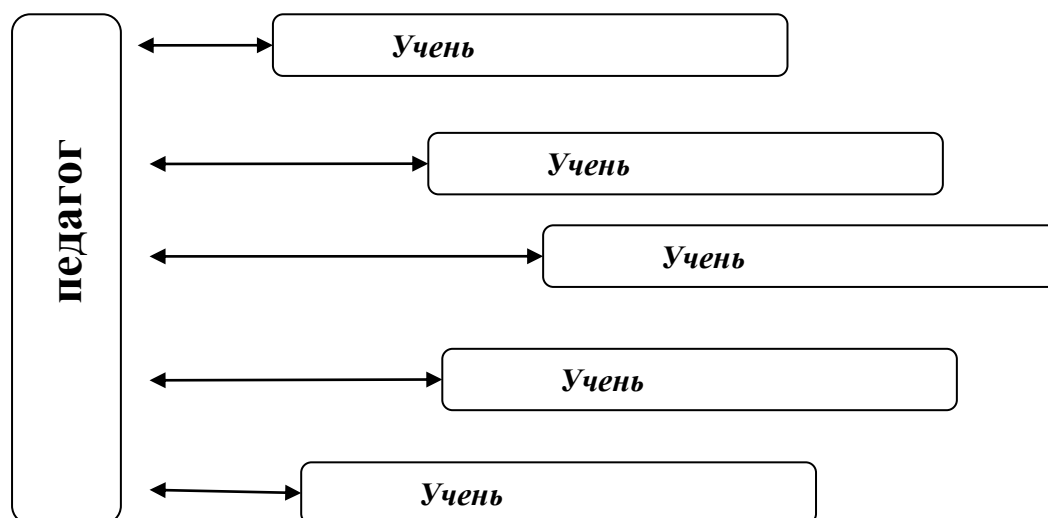

Схема 2.2.2. Взаємодія учасників навчально-виховного процесу (активні методи)

Основою інтерактивного навчально-виховного процесу є взаємодія учнів зі своїм досвідом і досвідом товаришів. База нових знань та вмінь формується у процесі виконання інтерактивних вправ, які ґрунтуються на досвіді дитини не тільки на навчальному, а й життєвому (схема 2.2.3).

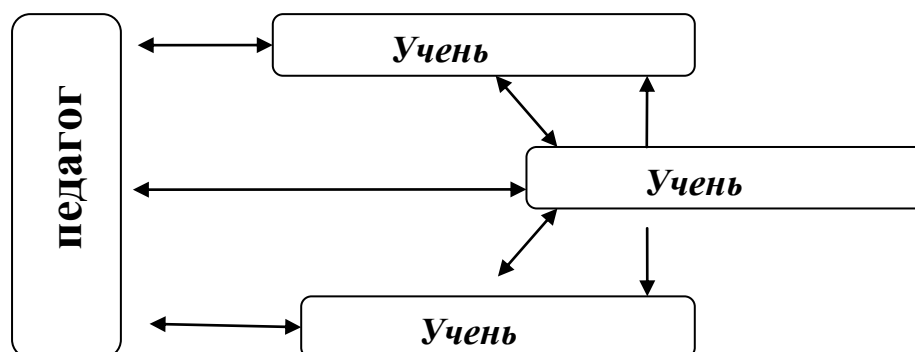

Схема 2.2.3. Взаємодія учасників навчально-виховного процесу (інтерактивні методи).

Високий потенціал інтерактивних методів уможлиблює вести групове обговорення, застосовувати отримані знання на практиці й удосконалювати вміння та навички не лише на заняттях, а й в реальному житті. Це пояснюється тим, що інтерактивні методи задіють не лише свідомість школяра, а й його почуття, волю, сприймання оточуючої дійсності, пам'ять, увагу, мислення, уяву, емоційну сферу тощо. Нами подано перелік найбільш розповшених активних і інтерактивних методів, які ми умовно об'єднали в групи за метою їх використання.

Використання певного методу залежить від мети заняття, досвіду дітей і педагога, їх смаку. Слід також відзначити умовність назв деяких методів: одна й та ж назва методу може використовуватися для позначення відмінного змісту, і навпаки один і той же метод зустрічається під різними назвами (табл. 2.2.1).

Аналізуючи попередньо сказане, слід зазначити, що у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності не означає, що необхідно використовувати лише зазначену систему методів. Для навчально-виховного процесу важливі і пасивні методи (опитування, тестування, копіювання), які уможлиблюють подачу порівняно більшу кількість необхідного навчального матеріалу в умовах часової обмеженості практичного заняття.

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності в процесі розвитку музично-стильових уявлень школярів ми здійснювали акцентуючи на поступовому розширенні й активізації добору музичного матеріалу за принципом подібності. Такий *метод активізації*, на нашу думку, продуктивно впливає на закріплення музично-стильових уявлень школярів за умов зміни контексту вокального репертуару: вивчення творів певного стилю, але відмінними за жанром, формою, засобами музичної виразності.

Таблиця 2.2.1.

Методи та форми позаурочної музично-творчої діяльності

Назва методу	Форми роботи
Творчі завдання	підбір репертуару, творчий проект, імпровізації тощо
Робота малими групами	брейн-ринг, тренінг, креатив-форум, ситуації успіху тощо
Навчально-розвиваючі ігри	рольові, ділові, навчальні, імпровізаційні, релаксаційні та ін..
Використання суспільних ресурсів	екскурсії, зустрічі з митцями, відомими людьми, сумісна робота з батьками тощо
Творчі проекти	концертна діяльність, спектаклі, виставки, масові заходи, змагання тощо
Вправи	розспівки, імпровізації, розминки (різного роду)
Вивчення й закріплення нового інформаційного матеріалу	інтерактивні заняття, учень у ролі вчителя, робота з наочністю, кожний навчає кожного
Інформаційна робота	складання портфоліо, створення презентацій, робота у соціальній мережі, письмові завдання тощо
Обговорення складних і дискусійних проблем	ПОПС-формула (позиція – обґрунтування – приклад – судження), метод проектування, шкала думок, дискусія, дебати тощо
Вирішення проблем	дерево рішень, мозковий штурм, переговори, планування роботи, медитація, релаксація

Вивчення творів означеним методом відбувався в поступеневій пізнавально-оціночній діяльності школярів:

- 1) порівняння запропонованих вокальних творів;
- 2) самостійне виявлення характерних стильових ознак творів;
- 3) узагальнення здобутих результатів до «еталону» певного стилю;
- 4) акцентування подібних ознак визначеного стилю у запропонованих музичних творах;
- 5) самостійний добір музичних творів завдяки групуванню їх за «еталоном»;
- 6) самостійне опрацювання додаткової літератури та музичних прикладів.

Основним методом набуття естетичних вмінь з пластики на заняттях є *вправи*. На початку вправи педагог проводив вступну бесіду, в якій визначалися цілі й завдання вправи, – навчально-тренувальна частина, ритмічні вправи на відтворення музики, слова, зображення пластикою. Наступним етапом вправи була етюдна робота, вивчення рухів у змістовно-інтонаційній відповідності з виконанням школярами пісенних творів.

На практичних заняттях з артистичної грамоти використовувався *словесно-зображувальний метод*, який полягає у виконанні різноманітних вправ, зорієнтованих на удосконалення артикуляційного апарату: вправи для губ (вимова окремих слів), для дихання (читаються гекзаметри), читання скоромовок, висловлювань з обов'язковим акцентуванням уваги дітей на естетичне значення запропонованих словесних прикладів.

Не менш важливим в нашому дослідженні стало використання у корекційно-розвивальній роботі *методу переконання*, що сприяло зверненню школярів до особистісного життєвого досвіду, прагнення до збагачення свого естетичного та музично-виконавського досвіду, коригуванню особистісної музично-творчої діяльності та внесення креативних елементів у цю діяльність (рис. 2.2.1).

Переконуючий вплив як комунікативний процес, передбачав співвіднесення характеристик елементів музичних творів з тими, що збереглися в уяві школяра; співвіднесення школярем інформаційних елементів й зв'язків музичної термінології з власною інформаційною базою, з утворенням нових знань; співвіднесення школярами зовнішніх естетичних цінностей музичних творів з власною системою цінностей, з утворенням суб'єктивних цінностей, які зумовлюють нову естетичну орієнтацію школярів (акцепція).

Раціональне використання методу переконання сприяло формуванню у школярів естетичної сфери пізнання дійсності засобами музичного мистецтва, розвитку досвіду спілкування учнів із різножанровими творами, аналізу їх естетично-стильових ознак і форм з акцентом на усвідомлення естетичної значущості цих творів і проектування подальшої художньої

інтерпретації музичного матеріалу; превалювання методу переконання у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності своїм впливом на емоційну сферу школярів стимулює інтелектуально-творчу діяльність особистості школяра.

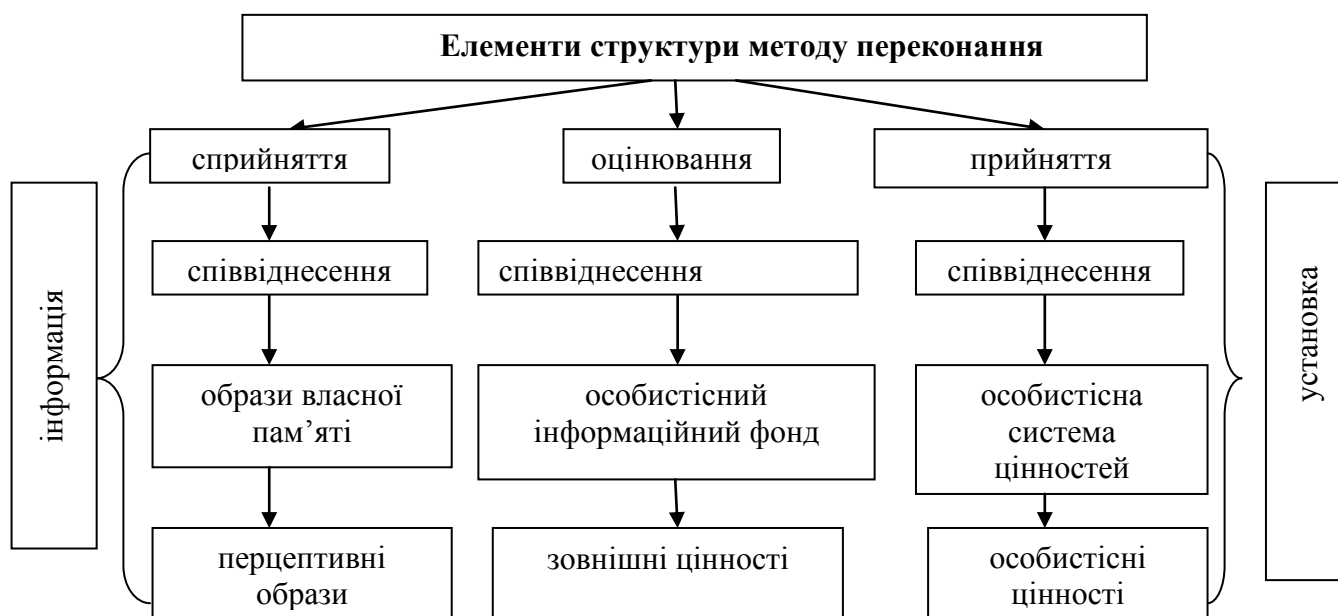

Рис. 2.2.1. Структурно-динамічна модель методу переконання

Окремо слід розглянути форми і методи моніторингу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності у процесі впровадження корекційно-розвивальної програми.

Як показали результати дослідження, цілеспрямоване спостереження за навчально-виховною діяльністю школярів поєднувалося з проведенням індивідуальних бесід, колективних обговорень, передбачало вирішення проблемних питань. Ці методи використовувалися як для безпосереднього виховного впливу, так і з метою вивчення питань, що стосувалися моніторингу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності: активність опанування новим матеріалом, зорієнтованість на музично-творчий дизайн; характер і рівень сформованості пізнавальної самостійності; розвиненість індивідуальних властивостей і здібностей; стійкість уявлень про сутність і характер кожного музичного твору, який вивчається підлітком, логіка організації школярем

музичної мови твору, структури жанру, стилю, форми; особливості інтерпретації твору як в цілому, так і з конкретизацією кожного елементу музичного матеріалу; рівень надання виконавському процесу естетичної оцінки.

У корекційно-розвивальній програмі визначені наступні структурні компоненти педагогічного моніторингу якості позаурочної музично-творчої діяльності школярів: виділення параметрів її вивчення, які об'єктивно довго зберігаються у часі; накопичення даних по заданим параметрам; оцінка поточного стану й характеру динаміки змін у діяльності; визначення причин змін; складання прогнозу подальшого розвитку; здійснення дій по забезпеченню позитивної динаміки.

Окремо слід зупинитися на формах моніторингу якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Управління формуванням у школярів естетичного ставлення до дійсності є комплексний, цілеспрямований, скоординований процес впливу на процес позаурочної навчально-виховної діяльності школярів з метою досягнення найбільшої відповідності заданим параметрам музично-творчої діяльності; досягнення результатів, які відповідають критеріям естетичного ставлення школярів до дійсності, визначених у другому розділі.

Розробляючи педагогічний моніторинг програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, нами були визначені такі напрями: результативність засвоєння школярами основних знань, набуття ними максимально необхідного арсеналу вмінь і навичок для ефективного здійснення музично-творчої діяльності.

Результати формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, а також ефективність використання форм і методів навчально-виховної роботи відстежувалися на основі проведення вхідного, поточного та рубіжного контролю набутих знань, вмінь і навичок школярів у музично-творчій діяльності.

Педагогічний моніторинг якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

починається з визначення початкового рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності. З цією метою був проведений третій блок констатувального етапу нашого дослідження. Подальше впровадження корекційно-розвивальної програми у навчально-виховний процес дитячого творчого колективу передбачало систематичну оцінку знань, вмінь і навичок школярів і відстеження результативності освоєння поставлених задач. Аналіз поточної успішності школярів проводиться на основі показників оціночної діяльності кожного учня окремо і заноситься в «Індивідуальну карту спостереження» (дод. Ж).

Наступним етапом, який забезпечує педагогічний моніторинг якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, є проміжне анкетування, яке проводиться після 1, 2 і 3 блоків програми. Аналіз результатів проміжного анкетування школярів дозволяє визначити успішність засвоєння отриманого матеріалу за минуле півріччя.

Завершальним етапом педагогічного моніторингу якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є підсумковий контроль якості сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Підсумковий контроль дає можливість проаналізувати результати впровадження корекційно-розвивальної програми.

Не менш важливою формою моніторингу якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є складання кожним учасником навчально-виховного процесу особистісного портфолію, яке являє собою зібрання різних творчих і проектних робіт, а також опис основних форм і напрямів його музично-творчої активності: участь у концертах, фестивалях, конкурсах, опис мистецьких досягнень. Дана форма роботи зі школярами передбачає якісну оцінку за параметрами повноти, різноманітності й переконливості матеріалів представлених робіт, орієнтованості на естетично спрямовану музично-творчу діяльність. Портфолію оформляється у вигляді творчої книжки учня з

додатком його робіт, представлених у вигляді текстів, електронних версій, фотографій, відеозаписів (дод. З).

Систематичний моніторинг якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності покликаний визначити ефективність впровадження корекційно-розвивальної програми за результатами якісних показників освоєння учнями програмного матеріалу і забезпечити підвищення виконавської майстерності школярів, їх мотивацію до творчого саморозвитку.

Таким чином, створена система навчання, виховання і контролю якості формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є елементом управління музично-творчою діяльністю учнів шляхом впровадження корекційно-розвивальної програми у позаурочний навчально-виховний процес школи потребувала апробації на основі використання сучасних педагогічних технологій.

2.3. Впровадження методики формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

Отримавши початкові вихідні дані в ході констатувального експерименту, ми провели другий етап дослідження – формувальний експеримент, який передбачав підвищення рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

В організації спеціальної підготовки – впровадження корекційно-розвивальної програми – ми виходили з результатів попереднього вивчення сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Основні зусилля були спрямовані на забезпечення найбільш доцільного в логічному і змістовному плані формуванні кожного зі структурних компонентів досліджуваної проблеми. Виявлення оптимальних умов формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності в рамках корекційно-розвивальної програми ґрунтувалися з логіки таких міркувань: основним завданням початкового етапу занять зі школярами для нас стало формування

мотиваційно-потребнісних установок, які стимулювали б активне особистісно-творче ставлення школярів до феномену музично-творчої рефлексії та змісту занять за програмою.

Розуміючи ці установки як відносно стійкий психічний стан особистості, який характеризується прагненням до певних дій і переноситься як необхідна умова їх здійснення, ми прагнули, насамперед, до активізації того рефлексивно-особистісного досвіду школяра, який до цього моменту був у кожної дитини. Ми вважали, що для переведення цього «життєвого» досвіду в досить стійку потребу його використання необхідно не тільки створення позитивних мотивів і установок по відношенню до досліджуваної якості особистості учня, а й активізація всієї його позаурочної навчально-пізнавальної музично-творчої діяльності за допомогою спеціальних форм і методів роботи. В організаційно-педагогічному аспекті це, перш за все, означає відступ від традиційного типу навчально-виховного процесу гурткової роботи, яка носить більш «інформаційний» характер, і переведення його в русло проблемного, особистісно-творчого.

Грунтуючись на визначені найважливіші якості особистості школяра, які складають основу мотиваційно-потребнісного компонента формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, ми, перш за все, зосередили увагу на активізації та розвитку у школярів естетично зорієнтованої рефлексивно-особистісної позиції, яка характеризується в свою чергу критичним ставленням дитини до різноманітних аспектів дійсності, включаючи в неї самого себе.

Враховуючи присутню в людини «природну» схильність до рефлексивного відображення тих чи інших явищ і процесів дійсності, ми, використовуючи цю якість особистості, намагалися всіляко порушити емоційні реакції дітей, навіть такі, які не були безпосередньо пов'язані з виконавською музично-творчою діяльністю. Для здійснення цієї мети нами використовувалися у різних формах занять спеціальні творчі питання і завдання, вирішуючи які, школярі поступово усвідомлювали по-новому функції власної свідомості та інших пов'язаних з нею психічних процесів.

Найбільш значущим моментом в аспекті становлення і розвитку в учнів мотиваційних установок до рефлексивної діяльності ми вважали активізацію їх творчих здібностей.

Розроблена корекційно-розвивальна програма (дод. Е. 1) є спеціальним музично-творчим тренінгом особистісного росту й стимуляції розвитку естетичного ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності й її основних характеристик, яка побудована таким чином, що навчально-тренувальні заняття поєднуються з творчими заняттями, ігровими вправами з наступним психологічним аналізом й інтерпретацією. Основний акцент у програмі робився на створення найбільш оптимальних педагогічних умов для розвитку й формування таких важливих якостей школяра як: естетичне сприймання, естетичний смак, естетичні почуття, музично-естетична діяльність, естетична свідомість, які виступали в якості основної складової естетичного ставлення школярів до дійсності. Означені якості знаходять своє відображення в естетичній діяльності і визначалися нами в ході практичної музично-творчої діяльності, діагностичних вправ тощо (див. схема 2.2.1).

З огляду на це вже на початковому етапі занять робота будувалася з позицій особистісно-орієнтованого підходу до навчально-виховного процесу позаурочної музично-творчої діяльності: не ігнорування особистості школяра як суб'єкта власного інтелектуального та художньо-творчого розвитку, а активізація, приведення «в рух» механізмів його саморегулювання і самоврядування. Забезпечення поступового формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності від вихідного рівня його сформованості (у кожному з його компонентів) до оволодіння рефлексією на більш високому рівні відбувалося за допомогою послідовного розширення особистісних контактів з кожним учнем у всіх навчально-організаційних формах педагогічного процесу.

Теоретичне значення сучасного позаурочного заняття з музично-естрадного виконавства полягає в доповненні музичної педагогіки новими підходами до інтерпретації поняття й структури естетичної культури через

створення етапів музичної технології: у визначенні механізму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності засобами синтезу мистецтв.

Практичне значення полягає у:

- вивченні та врахуванні інтересів школярів для створення проблемної ситуації, в якій підліток є співавтором музично-творчого процесу;
- використанні цілеспрямованих прийомів естетичного та музичного виховання, побудованих на принципах індивідуально-зорієнтованого підходу розвиваючого навчання та виховання за допомогою музичних технічних засобів: комп'ютери, CD-плеєри, музичні центри, DVD-програвачі та ін.;
- активному залученні школярів до національної культури, використовуючи можливості національно-регіонального компоненту.

Основна мета корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності – створення в дитячому колективі умови для: інтеріндивідуального розвитку школяра, формування естетичних смаків, внутрішньої потреби школярів до самовдосконалення, реалізації їх творчих можливостей, музично-творчого розвитку, самореалізації, задоволення особистісних інтересів, соціалізації й адаптації школярів; становлення естетично-духовного світу дітей; навчання дітей виконавській майстерності, мотивації до акмеуспіху.

Головна ціль для педагога-керівника – це психологічне здоров'язбереження кожної дитини. Якщо школяр зазнає труднощі (невпевненість, незахищеність, агресивність, нестабільність, занепокоєність та ін.), то це відображається на його емоційному настрої, музично-естетичних смаках.

Основні задачі корекційно-розвивальної програми:

1. *Творча діяльність і розвиток асоціативного мислення, уявлення, почуттєвого сприйняття:*

- розширення естетично-емоційного досвіду дитини;
- формування чуттєвого апарату на основі сенсорних етапів;
- розвиток і удосконалення співочого глосу у школярів, а також успішному управлінню ним під час виконавчої діяльності;
- формування культури почуттів, думок, поведінки учнів;
- формування вміння вибрати необхідний стильовий рівень і застосувати відповідні виявлення співочого етикету;
- навчитися спостерігати за своїми відчуттями, аналізувати свої внутрішні вокальні процеси;
- навчити самоімітації;
- прищепити дітям любов до музичного мистецтва;
- навчити їх естетично грамотно виконувати вокальні твори різних жанрів і вміння до імпровізації;
- розвивати емоційно-естетичне ставлення до дійсності, нахили, образно-емоційну пам'ять, формувати творчу індивідуальність;
- розвивати почуття ритму, вміння слухати й розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи;
- розвивати пластику, грацію й виразність під час виконавської діяльності;
- прищеплювати основи етикету й грамотної поведінки в суспільстві;
- навчати азам акторської майстерності;
- формувати гармонічну єдність внутрішньої і зовнішньої техніки співака-виконавця як основи музично-творчого процесу.

Завдання педагога як керівника дитячого колективу – продовжувати формувати у дитини естетичне ставлення до дійсності засобами музичного мистецтва, закладені з раннього дитинства й викликати потребу в ньому у школярів.

2. Задача взаємодії й сприймання мистецтва.

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності засобами естрадного вокалу припускає органічне поєднання різних видів музичного мистецтва, зокрема

таких як театр, хореографія, фольклор, які естетично організують матеріальне й духовне середовище буття особистості. Створення якісно нового художнього явища музично-творчої діяльності школярів у сфері естрадного мистецтва уможливилює синтез мистецтв, який не зводиться до простої суми його складових компонентів, ідейно-світоглядна, образна й композиційна єдність, загальна участь яких в творчій організації позаурочної діяльності, узгодженість масштабів, пропорцій, ритмів породжують в естрадному мистецтві якості, які здатні активізувати естетичне сприймання школярів, повідомлювати багатоплановість, багатогранність розвитку мистецької ідеї, здійснювати на школярів багатосторонній емоціональний вплив.

Корекційно-розвивальна програма формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності передбачає об'єднання таких видів мистецтва як театральна майстерність, сценічна мова, література, хореографія, естрадний, народний та академічний спів, живопис, які, виконуючи і власні завдання, розширюють і тлумачать мистецький образ. Співвідношення синтезу мистецтв в процесі реалізації корекційно-розвивальної програми надає перевагу естрадному вокальному мистецтву.

З огляду на визначені аспекти синтезу мистецтв, в корекційно-розвивальній програмі визначені наступні завдання:

- розвиток здібності у школярів до асоціативних аналогій між образами дійсності й вокальних творів;
- формування відношення до звуку, руху, форми;
- розуміння специфіки законів побудови вокального твору;
- реалізація школярами своїх відчуттів, почуттів і образів у виконавській діяльності;
- формування вміння передавати свої емоції, переживання й відчуття виконанням вокальних творів, мімікою, тілом, поглядом, словом і т.д.;
- розвиток вміння усвідомлювати свої внутрішні переживання;
- формування навичок самоаналізу;

- розвиток здібності експериментувати вільно, без боязні помилитися.

У розробці творчих завдань ми виходили з наступних положень:

- формування естетично-аналітичних художніх вмінь – це процес, який керується й вимагає спеціальної організації навчання та виховання школярів в умовах позаурочної музично-творчої діяльності;

- естетично-аналітичні художні вміння є творчими вміннями, які вимагають наявності певного досвіду естетичної, технічно-художньої музичної діяльності, музично-творчого розвитку школярів в умовах позаурочної діяльності;

- естетично-аналітичні художні вміння мають складну інтегральну структуру, складовими якої є знання, теоретико-аналітичні й технічно-художні практичні вміння виконання музичних творів, навички специфічного характеру;

- педагогічна активізація творчих здібностей школярів;

- естетично-аналітична художня діяльність школярів стимулює їх музично-творчі можливості, особистісно-творчі якості, які виявляються в естетичному сприйманні й впливають на розвиненість музично-творчого мислення, розширення об'єму теоретичних знань і музично-аналітичних вмінь.

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, розвиток естетичного ідеалу, естетичного сприймання й естетичного смаку – одне з головних завдань виховної роботи в процесі позаурочної музично-творчої діяльності в школі.

Корекційно-розвивальна програма визначається такими пріоритетними напрямками:

- розширення естетичного кругозору школярів, формування естетичного смаку й потреби в самоосвіті; гармонізація внутрішнього світу школярів, міжособистісних стосунків;

- розвиток потреби в естетичній діяльності, музично-творчих здібностей шляхом включення школярів у різні види художньої творчості: музика, театр, хореографія, образотворче мистецтво та ін..;

- залучення школярів до національної творчості, відродження народних традицій на основі оптимального поєднання виховної, навчальної й трудової діяльності.

Для успішної реалізації корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності визначені умови, серед яких ми виділяємо:

- система естетичного виховання, яка передбачає чітку постановку завдань естетичного виховання як складової частини загальної мети навчально-виховного процесу;

- відбір інформації, яка необхідна для майбутньої естетично значимої музично-творчої діяльності;

- вибір форм і методів виховання, спрямованих на удосконалення естетичної свідомості й реальної педагогічної діяльності керівника дитячого колективу по естетичному вихованню школярів;

- моніторинг рівня розвитку естетичної культури школярів.

В процесі засвоєння школярами курсу корекційно-розвивальної програми повинні сформуватися такі якості особистості як:

- володіння естетичним смаком у виборі музичного матеріалу, предметів споживання;

- участь у твірній, перетворювальній діяльності;

- прагнення до життєтворчості;

- вміння в звичному бачити незвичне;

- прагнення мати певну начитаність, широке коло інтересів і знань;

- прагнення постійно поповнювати, розширювати й удосконалювати свої інтелектуальні знання, практичні вміння, навички, соціальні дії;

- прагнення до розвитку інтуїції й вміння удосконалювати свої здібності;

- володіння культурою мови, вміння грамотно й ясно висловлювати свої думки; дотримуватися культури побуту, правил поведінки у суспільстві, особистісної гігієни.

Найважливішим резервом формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є позаурочна музично-творча діяльність. Естетичне виховання в позаурочній діяльності дозволяє школярам розширити й закріпити знання, отримані під час навчання; допомагає ближче пізнати школярів, вивчити їх інтереси й потреби, виявити здібності кожного. Принцип добровільної участі в різних формах позаурочної музично-творчої діяльності є основою організації діяльності школярів за інтересами, а інтереси й потреби особистості складають ту ланку в низці естетичних реакцій, діючи на які, уможлиблюється керування процесом формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності в цілому.

Основною формою реалізації корекційно-розвивальної програми є поточні заняття, на яких школярі отримують більшу частку необхідних знань і вмінь. В зв'язку з тим, що програма розрахована на всі вікові групи, добір форм, методів та прийомів здійснювався відповідно до вікового статусу учнів. Так, на заняттях для учнів 1 – 4 класів до змісту занять включалися в основному ігрові методи формування естетичних смаків шляхом ознайомлення дітей з мистецтвом. Такі ігрові вправи як «Хор», «Прикордонники та контрабандисти», «Слухати тишу», «Літає – не літає» розвивали в учнів слухову уяву та сенсорну увагу; дотикальну уяву – ігрові імпровізації «Телефон», «Конспіратор», «Мішечок несподіванок»; сила творчої уяви розвивалася під час ігор «Пантоміма», «Розповідь-картинка», «Розповідь навпаки», «Речення із слів», «Три предмети», «Таємні коробочки». Головне завдання ігрових вправ – розбудити творчу фантазію школярів і мимовільність пристосування до сценічної умовності.

Так, під час виконання ритмічної побудови «Мишка», діти уявляли мишеня, яке перебігало у них між ногами, а вони повинні були його пропустити по черзі, при цьому не порушуючи ритмічний рисунок вправи і

виконуючи необхідні рухи. І, хоча для дітей це було складним завданням, однак вправу діти виконували залюбки кожного разу, удосконалюючи свої навички та вміння. Окреслена вправа виконувалася дітьми всіх вікових груп.

Не менш важливим елементом занять було включення школярів в образотворчу діяльність, яка сприяла більш глибокому сприйманню творів музичного й образотворчого мистецтва з огляду на їх естетичну цінність, специфічні засоби виразності. Включаючи в заняття елементи образотворчого мистецтва у поєднанні з музикою, нами ретельно підбирався наочний матеріал для кожної вікової групи. Обов'язковим елементом вправи-тренінгу була підготовча фронтальна бесіда, в якій педагог з'ясовував рівень досвіду дітей стосовно окремих термінів, назв, музичних і образотворчих прийомів тощо. Завдання вправи для всіх вікових груп були однакові: відобразити свої враження від прослуханого на папері тими засобами, якими вони бажали і дати назву прослуханій музиці, обґрунтувати назву і описати характер прослуханого. Для учнів 8 – 11 класів завдання ускладнювалося: окрім попередніх завдань, діти були повинні скласти сюжетну розповідь. Назви творів і зміст школярам не повідомлялися, що створювало атмосферу загадковості. Дітям 1 – 4 класів було запропоновано уважно прослухати твори П. Чайковського «Зима» з «Дитячого альбому», увертюру до опери М. Лисенка «Коза-дереза». Слід відзначити, що майже всі діти при відтворенні використовували кольори теплих відтінків. Учні 5 – 8 класів були запропоновані твори класиків і сучасних композиторів: М. Лєгран «Крихітка», Д. Шостаковича «Вальс-жарт». Школярі цієї вікової категорії зображали свої почуття більш яскравішою палітрою, різниця між характерологічним описом обох творів була більш відчутнішою, однак словниково-описовий запас був слабкий. Музичний матеріал для старших учнів поєднував у собі два різних стилі, окрім інструментальної музики, дітям пропонувалися вокальні твори зарубіжних авторів. До програми обов'язково включалися твори світової класики: І. Бах, Р. Клайдерман, Ф. Ліст, Е. Морріконе, Ф. Шопен та ін. На початку експерименту більшість дітей охарактеризовували музичні твори двома-трьома епітетами. Такі

вправи проводилися на заняттях періодично, по мірі накопичення дітьми естетичного досвіду, 2 рази на півріччя.

Як було зазначено попередньо, велику роль у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності відіграє залучення школярів до народної музики, до фольклору. В зв'язку з цим, до програмного матеріалу були включені українські народні пісні, поспівки, приказки, елементи народного танцю та народних ігор (розвиток пластики, жестів), театралізація українських народних казок та казок народів світу (елементів).

Проведена нами бесіда «Музика легка – музика серйозна» (блок «Велика муза великих часів», тема «Пісня – душа народу») познайомила школярів з історією створення народних пісень, діти самостійно визначили їх доступність і цікавість (дод. Е. 2). Діти звернули увагу на те, що народні пісні можна почути скрізь: вдома і на вулиці, від своїх однолітків і від дорослих, в кіно і по радіо тощо. Школярі відзначили тенденцію останніх років до використання народних пісень у сучасних музичних творах.

Великий вплив на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності відіграє фольклор як дієвий засіб виховання національного характеру мислення, моральності, патріотизму, естетичної самосвідомості. Залучення школярів до народної пісні, виховання гордості за свій народ – ось ті завдання, які повинен вирішувати педагог на занятті творчого колективу.

Матеріалом для вирішення цих завдань став відео-кліп «Віночок український пісень» у виконанні гурту «Соколи» [382]. Віночок українських народних пісень, багатоголосе виконання, інструментальний супровід, які прозвучали у творі викликали жвавий інтерес школярів усіх вікових категорій, у них виникли аналогії, пов'язані з українським козацтвом, широкими просторами нашої Батьківщини, звичаями українського народу. Музичне звучання кожного епізоду у «Віночку» позитивно впливав на активізацію самостійної аналітичної діяльності школярів: «У кліпі відображено широкі простори нашої Батьківщини, справжніх козаків»

(Артем Б., 6 кл.); «Мені дуже сподобалося як було підбрано кожний фрагмент української пісні до відео» (Олександра С., 8 кл); «У кліпі дуже яскраво передано традиції українських козаків, які йдуть на війну. Вони прощаються з дівчатами, але просять їх не сумувати» (Максим П., 10 кл). Велике враження справило на дітей молодших класів зображення широких просторів України, козаки на конях та дівчата в українських костюмах. Розповідаючи про свої враження від відео-кліпу, учні з захопленням розказували про мелодійність і співучість українських пісень, про те, як «красиво, під музику» скачуть козаки по полю, тримаючи стяг перемоги.

Звертаючись до питань обробки народних пісень такими композиторами як М. Лисенко, В. Стеценко, А. Пашкевича, П. Андрійчука, ми спрямовували увагу школярів на цей процес як на творче перетворення спадщини народу, як на особливу сферу діяльності композиторів. Під час навчально-ознайомчої бесіди увага школярів спрямовувалася на обробку композиторами народних пісень різних етносів з акцентом на відтворення головної ідеї, покладеної у зміст художньої образності, виділяючи особистісне авторське бачення композитором «нюансу» епохи. Аналізуючи і співставляючи твори, школярі ділилися своїми спостереженнями:

«Порівнюючи обробки сучасних композиторів і таких композиторів як Лисенко, можна спостерігати відмінність: Лисенко, Стеценко та композитори минулого століття обробляли народні пісні повністю зберігаючи колорит мелодії, зберігали єдність слова й співу, а в сучасних обробках простежується посилення ролі інструментального супроводу, який інколи стає ведучим, а то й єдиним народним матеріалом у творі. Приклад цьому виконання народних пісень гурту «Балаган» (Оксана Б., 10 кл.).

«Якщо порівнювати виконання пісні «У вишневому саду», то справжнє виконання звучало у першої співачки (Таїсія Повалій), а от друга артистка (Анастасія Кузьміна) співала не по-справжньому, якось бездушно. Музика теж заважала слухати» (Ждана Л., 5 кл.)

«Дуже прикро, що деякі композитори при авторському рішенні народної пісні, танцю чи інструментальної музики не зберігають

характерність фольклору, слабо розкривати інтонаційно-жанрову основу, як це розкрито в народному виконанні. Так пісня «У вишневому саду» у виконанні Анастасії Кузьміної має багато металевих та арабських ноток, що не характерно для співучості української пісні» (Петро П., 11 кл.).

«Сучасні обробки народної музики часто мають виконавські прорахунки, захоплення технічним виконанням мелодійного сюжету, що значно відрізняється від народної основи й знижує роль музичного змісту твору» (Євгеній І., 10 кл.).

Слід відзначити роль дискусій як самостійної форми роботи школярів у підвищенні власних естетичних поглядів на довкілля під час підготовки до обговорення. Розроблений навчально-пізнавальний захід по естетичному вихованню школярів «Містицизм звуків» (блок «Містицизм звуків», тема «Музика сфер») проводився у формі дискусії (дод. Е. 2). Плануючи дискусію, ми намагалися враховувати всі вимоги до дискусії: відповідність проблеми віку й досвіду школярів; володіння ними темою, яка ґрунтується на знаннях, досвіді; розвиток дискусії по основним питанням; присутність в дискусії протиріччя.

Основним навчальним завданням дискусії було знайомство школярів з містичною наукою вібрацій, яка лежить в основі всіх мов, всієї музики і всіх творінь людства; допомога учням в усвідомленні ролі звуків у розкритті суті предметів, явищ дійсності. Виховним завданням стало – виховувати інтерес до звуків музики, літератури, творів образотворчого мистецтва, навколишнього світу, зокрема природи (шелест листя, спів солов'я, шум моря та ін.). Метою розвиваючого завдання стало сприяння розвитку естетичних якостей з огляду на звукову інформацію дійсності (дод. Е. 2).

При проведенні практикуму «Засоби музичної виразності» (блок «Містицизм звуків», тема «Стародавня музика»), школярі провели самостійну підготовку з питань: 1) значення й можливості засобів музичної виразності; 2) будова музичної мови (риса схожості й відмінності з розмовною мовою; елементи музичної форми); 3) поняття про основні музичні жанри й класифікація жанрів; 4) принципи формоутворення в музиці

(коротка характеристика найважливіших музичних форм); 5) програмність в музиці (дод. Е. 2). Практикум проходив у формі фасилітованої дискусії, де в ролі фасилітатора були учні старших класів, а молодші школярі виступали у ролі практикуючих.

Школярами старших класів був організований диспут по рок-опері О. Рибнікова «Юнона і Авось» (блок «Магія слів», тема «Чарівна палітра»), на якому учні розбирали проблеми, які були поставлені у творі: проблеми кохання, стосунків між людьми, трагедію в житті персонажів; проаналізували спектакль у єдності змісту й форми (дод. Е. 2). На обговоренні були використані відеоматеріали. Важливість і актуальність означених проблем не викликали суперечок. Погляди школярів розділилися, коли мова зайшла про рішення М. Захарова як режисера всього дійства в цілому й окремих образів, а також про гру акторів. Школярі відзначили глибину ідейного змісту опери, художню майстерність постановки вміло аналізували гру акторів. Так, Тетяна П. (10 кл.) високо оцінила виконання жіночої ролі Кончіти (О. Шаніна), проте не задоволена виконанням ролі Резанова (М. Караченцов): «Занадто одностороннім виглядає Резанов, а від цього втрачається, на мій погляд, половина сенсу і тексту, і музики», її погляди щодо образу Резанова підтримав і учень Андрій С. (9 кл.): «Ви згадайте, Резанов Вознесенського постійно звертається до Богоматері, просить заспокоєння. За свідченням очевидців він був вельми неврівноваженою людиною, з дитинства чув голоси і т.д.». позитивна оцінка була дана оформленню рок-опери: «Художнє рішення дуже цікаве: тьмяні фарби грозового моря, в якому перебувають герої та яскраві фарби Каліфорнії. Все це – втішене втілення ідеї п'єси Андрія Вознесенського». Високу оцінку коханню Кончіти дав учень 10 класу Олексій Г.: «Навряд чи в оточенні Марії були молоді люди, які могли зрівнятися з графом Резановим і по рівню розвитку, й по життєвому досвіду... Але Марія чекала! Довго й безуспішно. Лише через 35 років вона втратила надію й постриглася в монахині». Висновок Наталії К. ще раз підтвердив думку автора п'єси, що за щастя потрібно боротися: «Чому нас

навчає історія цього кохання? Перш за все, тому, що за щастя потрібно боротися. І не відкладати на завтра те, що можна зробити сьогодні».

Предметом обговорення були музичні спектаклі: В. Гірич «Чарівна Пеппі» (по мотивах повісті А. Ліндгрена), Г. Чеховські «Король Дроздобород», К. Драгунська «Догоридригом»; художні фільми на шкільну тему: «Ох, вже ця Настя!», «Пригоди Електроніка», «Крапка, крапка, кома» та ін.

Так, був проведений диспут на тему музичної казки для дітей та дорослих Г. Чеховські «Король Дроздобород» (блок «Магія слів», тема «Мистецька Україна»), в якому школярі активно обговорювали тему людського щастя, яке можливе лише при наявності взаєморозуміння й взаємоповаги. Школярі відзначили чудовий музичний супровід, гру акторів:

- Ксенія М. (7 кл.): «Мені дуже сподобався королівський бал, його велична музика танців і комічне сватання женихів»;

- Георгій Д. (6 кл.): «Хоча спектакль проходить російською мовою, проте мова акторів звучала так легко, зрозуміло. Персонажі мають дуже яскраву характеристику, яку актори вдало передавали».

Унікальним засобом впливу на особистість є музично-літературне мистецтво. Залучаючи школярів до музично-літературної діяльності, ми розвиваємо у них не тільки музичні здібності, а й уміння вести себе на сцені, декламувати, рухатися у відповідності з текстом, музикою тощо.

В ході літературно-творчої діяльності школярі працювали над найкращими взірцями літературної творчості. Розігруючи в ролях казки Б. Грінченка «Риб'ячі танці» (блок «Містицизм звуків», тема «Натхнення») та «Могутній комар» (блок «Господа для чудових перетворень», тема «Моя Фантазія»), учні підбирали музичний супровід, стилізували костюми героїв, оформляли кімнату для занять у відповідності до теми казки.

У ході заняття «Маски, які оживають» (блок «Магія слів», тема «Чарівна палітра») школярі самостійно виготовляли маски, вибирали пару для роботи, розмальовували маску своєї пари, визначаючи характер напарника, в кінці групою була розігране казкове дійство, в якому кожен

учасник визначав сам собі роль, а разом складали сюжет дійства, підбирали музичний супровід (дод. Е. 2). Дана методика не тільки розвивала фантазію, уяву школярів, виконуючи поетапно завдання, діти вчилися аналізувати позитивні й негативні риси характеру свого товариша (розмальовування маски, передаючи характер співбесідника), знаходили ті характерні фарби, які б яскраво передали ту чи іншу рису характеру; музичний супровід, підібраний школярами, доповнював картину казки, передавав характер того чи іншого героя. Окрім того, знявши маски перед дзеркалом, школярі мали змогу проаналізувати ті емоційні відчуття, які виникали в них під час заняття, охарактеризувати позитивні й негативні сторони людського характеру, що в подальшому уможлиблює виховання у школярів позитивного «Я», доброзичливого ставлення до товаришів, естетичного ставлення до оточуючого світу.

Музично-творча діяльність школярів у музично-драматичному спектаклі (блок «Магія слів») сприяє розвитку загальної естетичної культури, вихованню естетичного смаку, культури мови, вмінню триматися на сцені. Все це сприяє формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, виконавської майстерності. Необхідною умовою здійснення великих виховних можливостей музично-драматичної постановки є: вибір п'єси для виконання, яка має ідейний зміст, досконала по своїй художній майстерності і обсягу матеріалу; доступність музичного та літературного тексту; відповідність змісту п'єси віковим особливостям школярів; глибокий аналіз літературного та музичного матеріалу; методично правильна робота над його правдивим сценічним втіленням.

В програмі поданий примірний репертуар для дитячого творчого колективу: муз. В. Назарова, сл. І. Рибалко «Золоте курча», Н. Єрмоленко «Водяник-невдаха», Т. Крайнікова «Муха-цокотуха» (по мотивах казки К. Чуковського), Е. Хагагортян «Шапка з вухами», Л. Десятніков «Вітамін росту».

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності не можливе без інтеграції різних видів мистецтв. Цікавим для нашого дослідження було поєднання літератури, живопису і музики. Так, розгляд і аналіз репродукцій супроводжувався музичним оформленням: аналіз твору В. Гартмана «Хатинка Баби-Яги на курячих ніжках» супроводжувався п'єсою М. Мусоргського «Баба-Яга» з сюїти «Картинки з виставки». Після ознайомлення з твором, школярі порівнювали, описували і аналізували у поєднанні засоби художньої виразності творів. Порівнюючи п'єсу М. Мусоргського «Баба Яга» з годинником В. Гартмана, діти звернули увагу на несхожість між музикою і виробом художника. Так Катерина Л. (5 кл.) відзначила, що «Годинник ніжний, вігюватий, ажурний, а музика зла, колюча, схожа на війну». Аналізуючи картину В. Борисова-Мусатова «Реквієм» і суандтрек до к/ф «Реквієм по мрії» (головна тема), Максим Т. (7 кл.) побачив схожість між «...тривожними, сумними звуками скрипочок і ніжними пастельними тонами картини».

Велике враження на школярів справила картина Т. Шевченка «Місячна ніч» (дод. Е. 2) і відеоролик до укр. нар. пісні «Ніч яка місячна» у виконанні Василя Джерело [378]. Думки школярів розділилися, одна частина дітей називала музику чарівною, неземною і підбір відеоролика вважали дуже доцільним, інша група звернула увагу, що «на картинах не вистачає коня і козака, пісня дуже підходить до козацьких» (Яна Б., 6 кл.); «ця пісня ніжна, тепла як місячна ніч теплого літа» (Сергій С., 7 кл.).

Знайомлячи школярів із звуками природи, ми використовували техніку інтеграції мистецтв С. Кожохіної «Музика нам малює» (дод. Е. 2). Провівши психологічний вхід у заняття (слухання релаксаційного музичного матеріалу), школярі виконували практичну роботу – малювали картину, яка виникла в їхній уяві. Після виконання практичного завдання, діти озвучували свої картини, ділилися враженнями. Заключним етапом заняття стало перетворення музики і картини у поезію – школярі підбирали риму з тих визначень, якими вони озвучували власну картину:

Далеко-далеко у синьому морі
 Пливе білий човник надій.
 А в теплих краях, на широкім
 просторі
 Літає повітряний змій.
 (Юлія Г.)

Тиша...Ніч...Джерело...
 Ступає ніжками в село
 Туман над тихою травою,
 Покривши зранку все росюю...
 (Наталія Б.)

Синій лебідь понад ганком
 Прокричав велично,
 Ми сьогодні рано-зранку
 В поле маків вийшли.
 Поблукали між садами,
 Заглянули у садок.
 Між ярами, між ставами
 Пісню проспівав струмок.
 (Валерія Ф.)

Систематизація естетичного досвіду школярів особливо ефективно відбувається у процесі взаємодії видів мистецтв. Тому сплановані й проведені нами музично-творчі заняття носили переважно комплексний характер («Природа в музиці», «Джерела душі»). В них успішно поєднувалися і музика, і образотворче мистецтво, і літературна мова. Результатами взаємодії видів мистецтв на таких заняттях стають: досягнення школярами більш високого рівня розуміння художнього образу, його основної ідеї; розширення знань про світ, емоційного досвіду і в цілому естетичного виховання школярів. Однією з задач на таких заняттях ми ставили порівняння і співставлення отриманих знань про основні засоби виразності в різних видах мистецтва на основі аналітико-синтетичному сприйманні. Для реалізації даної задачі на музично-творчому занятті «Природа в музиці» використовувалися між предметні зв'язки між музикою, живописом і літературою. Одне із завдань передбачало співставлення зорового і слухового рядів (позиція Д. Кабалевського і Б. Неменського) в музиці і живопису. Школярам пропонувалося визначити настрій, який

викликається весною на поданих картинах (світлий, радісний, святковий, хвилюючий); що нас радує весною (яскраві весняні фарби, багато світла, сонячні дні, святковий настрій). Наступним етапом заняття – читка вірша, в якому поети передають настрій весни. Отже, аналізуючи дане заняття, діти доходять висновку, що вірші схожі з музикою й живописом, а поети, художники і музиканти виділяють одні й ті ж об'єкти весни і закарбовують один і той же настрій, щоб передати весняну свіжість і красу бурхливої природи, хвилювання, піднесеність, святковість.

Таким чином, у процесі взаємодії видів мистецтв здійснюється систематизація естетичного досвіду школярів, яка сприяє формуванню у них естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Заняття, які проходять на високій естетично-емоційній ноті, які викликають в учнів емоціональній реакції і стани є тією ведучою ланкою формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Результативність таких занять безсумнівна: засоби мистецтва дійсно необмежено впливають на школяра. Правильно організований навчально-виховний процес спрямований на особистість школяра, викликає невіддільний інтерес і відгук у кожному учні. Емоційно насичений матеріал залишає глибокий відбиток у душі дитини, який стає основою становлення естетичного смаку, ідеалу, відношення, переживання, а з часом естетичне почуття до мистецтва переходить в естетичне ставлення до дійсності, до життя. З естетичним розвитком відбувається і духовний розвиток людини. Те, що сьогодні дитина сприймає емоційно, завтра переростає в усвідомлене ставлення до дійсності, до мистецтва, до життя.

Для більш повного засвоєння школярами естетичних цінностей музичного мистецтва, нами було звернено увагу на вивчення стильових ознак вокальних творів. З цією метою музичний матеріал подавався за принципом контрасту та подібності: зіставлення творчості композиторів, які належать як до різних художніх напрямів і стилів, так і до одного з напрямків. Такий метод музично-творчого пізнання вокальних творів викликав стійкий інтерес

оскільки це давало змогу школярам визначати індивідуальні естетичні принципи композитора, твори якого були предметом опанування та інтерпретації. Індивідуальна робота зі школярами, які виявляли більші здібності до виконавської діяльності, проводилася методом домінування в репертуарі стилістично яскравих творів, що дало можливість школярам у «концентрованому» вигляді сприймати характерні риси певного стилю, прискорюючи процес їхнього усвідомлення, визначаючи компоненти естетичного сприйняття вокального твору через переживання – розуміння – оцінку: «Форма пісенних творів Юрія Антонова є статичною і, мабуть, тому в ній немає тієї напруги, внутрішньої енергії, яка присутня у піснях Костянтина Меладзе» (Катерина Є., 10 кл.); «Ігор Ніколаєв майстер «м'якої гармонії», окраска його творів ладово-ніжна, темброве і регістрове звучання в середніх тонах. Виконання його пісень носить «витончений» у звуковому відношенні характер» (Дмитро Ф., 8 кл.); «Поєднання розмови і співу у піснях Едуарда Бриліна захоплює своєю незвичністю. Його творчість захоплює своєю різнобічністю, легкістю для сприймання» (Ганна К., 7 кл.); «Музика Юлії Турчиної співуча, українська, як пісня про маму» (Богдан В., 3 кл.).

Отже, добір репертуарних творів для вокального виконання за принципом контрастності стимулював процес формування у школярів естетичного сприймання музичного матеріалу, накопичення ними музично-стильових уявлень; активізував естетичну пам'ять школярів, сприймання ними стильових явищ, сприяв усвідомленню естетично-стильової різноманітності музичного мистецтва, акцентував увагу на відмінних рисах музичних творів. Зазначимо, що такий напрям роботи є послідовним, системно-безперервним, оскільки новий музичний твір, який запроєктовано для подальшого вивчення й виконання, школярі опановують завдяки впровадженню методики формування музично-стильових уявлень в індивідуальну й активну виконавську практику, відкриваючи можливості якісно нового підходу до формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Цікавою була проведена робота учнями 8-11 класів, які були об'єднані у вокальний ансамбль. Це були звичайні школярі, які не відрізнялися особливою музичною обдарованістю. Вони брали активну участь у різноманітних видах музично-творчої діяльності: вивчали основи музично-теоретичних дисциплін, розширювали свій музичний кругозір, відвідували концерти хорової і симфонічної музики, репетиції хору студентів гуманітарного коледжу. Учасники ансамблю знайомилися з музичним життям України та країн СНГ (відвідування та перегляд концертів, знайомлення з новинками естради, композиторами, співаками та ін.). Ансамбль брав участь у концертах самодіяльності, звітних вечорах, предметних неділях школи, оглядах художньої самодіяльності, конкурсах. Репертуар для виконання учасники ансамблю підбирали самостійно: Ю. Шилова «Балада про трьох синів», І. Матвієнко «Кінь», укр. нар. пісні «Щедрик» та «Веснянка», О. Бородін «Улітай на крилах вітру» з опери «Князь Ігор». Так склався стиль ансамблю, який став його візитною карткою – виконання пісень *a'capella*. Школярі захоплювалися творчою роботою над репертуаром, підбирали партії, костюми, пластичне рішення творів. У процесі визначення й аналізу художньо-образної домінанти музичного твору, школярі зверталися до образів особистісного життєвого досвіду, власних уявлень, виокремлювали для уточнення деталі твору, конкретизуючи зміст і створений автором художній образ з опорою на естетичну значущість музично-літературного матеріалу. Велику роль при цьому відігравав метод переконання.

Поетапність використання методу переконання у позаурочній музично-творчій діяльності школярів забезпечувала формування у школярів нового типу естетичного ставлення до дійсності внаслідок розширення об'єму естетичних і музично-теоретичних знань, досвіду міжособистісного спілкування через мистецтво появи стійких настанов на поліаспектну позаурочну музично-творчу діяльність.

Дослідженням доведено, що ефективність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій

діяльності методом переконання дала такі результати: підвищився рівень осмислення школярами свого життєвого досвіду та досвіду спілкування з музичним мистецтвом; естетичне сприйняття школярами музичних творів стало більш зорієнтоване на продуктивне усвідомлення, використання та виконання; активізувалася спрямованість школярів на музично-творчу діяльність у дитячому творчому колективі.

Використання різних за типологією завдань корекційно-розвивальної програми сприяло формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності, поглибленню їх музично-естетичних знань, розвитку естетичного категоріально-понятійного апарату школярів; набуттю ними нових знань музично-стильових форм вокальних та інструментальних творів.

Окрім того, в процесі творчої роботи над вокальними творами школярі мали змогу вільно відстоювати власну думку, позиції, судження в аналізуванні, порівнянні та зіставленні естетичних і музично-стильових параметрів вокальних творів, проявляли ефективність самостійної інтерпретації виконавських дій у обраному музичному матеріалі. Ефективність самостійної музично-творчої діяльності просліджувалася завдяки своїй результативності: від репродуктивної, відтворювальної до творчо-перетворювальної діяльності.

Невід'ємною і найефективнішою частиною позаурочної музично-творчої діяльності школярів є концертна діяльність, яка вимагає від дитини емоційної напруги, адаптації до сцени у період виступу. Вроджений і набутий артистизм учнів знаходить своє самовираження у публічних виступах. Проте, виконавська діяльність вимагає від артиста психологічної підготовки. Проблема тривожного стану під час виступу є однією з важливих у педагогіці і психології. Розвиток у школярів здатності володіти собою під час виступу, регулювати свій психічний стан, знижувати естрадне хвилювання – обов'язкове завдання педагога у формуванні майбутнього артиста. Зниженню рівня тривожності у концертній діяльності школярів сприяє оптимізація відношень між дітьми і батьками; розвиток у дитини адекватної самооцінки, оптимізації її мотиваційного комплексу. У ході

проведеного дослідження нами визначено, що відсутність тісних зв'язків між дитиною, батьками і педагогом веде до збільшення емоційного напруженості під час концертного виступу, окрім того, низький рівень зацікавленості батьків у справах школяра сприяє підвищенню ситуативної тривожності. Тому, педагог проводить міні-лекторії для батьків та дітей на тему «Як уникнути тривожності під час виступу?». На цих лекторіях керівник дитячого колективу методом переконання пояснює, що навчитися володіти своїм психологічним станом потрібно починати з того, щоб слідкувати за собою вдома, де тренування уваги і зосередженість виховуються кожного дня, щомиті. Це пояснюється тим, що виконавець повинен зосереджувати свою увагу на тому, що важливо на даний час, незалежно від настрою, а такі звички як відкладання справ на «потім», розладнують функції пам'яті, нерішучість послабляє силу волі, характер. Якщо художник чи поет може вибрати собі час чи місце для творіння, то артист вимушений виступати у назначений час, у назначеному місці. Ця якість особистості виховується лише за умови щоденного тренування, виробляється як синтез якостей, її рівень може змінюватися внаслідок свідомої, цілеспрямованої роботи, яка враховує індивідуальні особливості кожного школяра і здійснюється в умовах музично-творчої діяльності. Ефективність концертного виступу – стабільність емоційного збудження в поєднанні з усвідомленим керуванням власним емоційним станом.

З огляду на це в програму занять включені різноманітні релаксаційні, арт-терапевтичні вправи, психологічні тренінги, які розвивають у школярів вміння керувати власною діяльністю, створювати оптимальний для себе режим роботи, що забезпечує емоційну усталеність: 1) полегшення переходу до відпочинку і забезпечення його оптимальності; 2) створення максимально сприятливих психічних та фізіологічних передумов для успішного концертного виступу. Завдяки використанню системи психологічно-релаксаційних вправ у школярів розвиваються вміння до самоконтролю, самореалізації, самовдосконалення. Застосування методу психологічного розвантаження коригує загальний емоційно-психологічний стан учасників

публічного виступу, нівелює надмірне хвилювання, зменшує напруження м'язів, переключаючи та зосереджуючи увагу на позитивних емоціях і відчуттях, на здатності самостійно змінювати психофізіологічні процеси, що значно підвищує якість виконання концертного репертуару.

Дослідження показало, що постійна участь школярів у заходах різної спрямованості мала актуалізуючий вплив на їхню потребу в творчому самовиявленні й самореалізації. Окрім того, концертно-виконавська практика сприяла розширенню меж у набутті школярами естетичного досвіду, комунікативних відносин; розкриттю творчого потенціалу у виконавській діяльності; стимуляції емоційної відкритості, артистизму; продуктивній ретрансляції художньо-образної домінанти композиторської концепції вокального твору з особистими почуттями, уявленнями як у соціокультурний простір, так і в особистісний сенс життєдіяльності.

Реально діючим механізмом виокремлення факторів, які забезпечують ефективність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності чи, навпаки, гальмують означений процес є педагогічний моніторинг. У зв'язку з цим виникає необхідність володіння керівником дитячого колективу поточною інформацією відомостей про успіхи й невдачі школярів у формуванні поглядів і переконань, естетично-моральних відносин, особистісних якостей передбачає наявність системного моніторингу якості навчально-виховної роботи, спрямованої на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Поінформованість дає педагогові реальну можливість індивідуального підходу до кожного учня, вносити корективи в його ставлення до дійсності, людей, самого себе, творчому становленню, вносити корективи в планування виховних ситуацій, структуру та зміст окремих форм, методів виховання.

З огляду на означений аспект естетичного виховання в корекційно-розвивальну програму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності був включений «Етап моніторингу», який складається з індивідуальних карт спостереження, анкет,

опитувальних листів, музично-естетичних колоквиумів як форми перевірки і оцінювання набутих знань, умінь і навичок, складання особистісного портфоліо (дод. 3).

Отже, змістовним компонентом корекційно-розвивальної програми було не тільки естетичне орієнтування школярів у мистецьких явищах, постійне збагачення їх досвідом творчості, формування механізму самоактуалізації й самореалізації, а й розширення і поглиблення естетичних і мистецьких знань, практичних вмінь і навичок у виконавській діяльності. Процес навчально-виховної роботи враховував особу кожного школяра як самобутню і неповторну особистість. Саме з цих позицій в програму були включені вправи, які можливість кожному здійснювати свої композиторські задуми у формі музичних творів малої форми, літературні мініатюри, образотворчі начерки.

Результативність формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності мала позитивну динаміку за умов: послідовність та регламентація виконання роботи; демонстрування оригінальних здобутків творчості школярів; включення найкращих самостійних творчих робіт у шкільні заходи; використання мультимедійних технологій; тісний зв'язок сім'ї та школи; систематизований моніторинг якості навчально-виховного процесу.

Таким чином, дослідженням підтверджено наше припущення про ефективність функціонування охарактеризованих педагогічних умов та експериментально апробовану методику формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

2.4. Динаміка формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

Проведений педагогічний експеримент дав змогу вивчити феномен формування у школярів естетичного ставлення до дійсності як у природних умовах, так і з врахуванням цілеспрямованого впливу на нього штучно створених умов, спрямованих на виявлення відповідних даних. Такий метод виявився оптимальним, оскільки: уможливив вивчення в чистому вигляді

феномена дослідження без впливу побічних факторів на нього; дав змогу отримати більш точно і якомога швидше необхідні дані.

Педагогічний експеримент проведено у два етапи:

- констатувальний – для вивчення вже існуючого стану сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності;

- формувальний – для створення спеціальних умов спрямованих на підвищення ефективності процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

У поєднанні із методами педагогічного спостереження, анкетування, тестування, бесід, вивчення попереднього досвіду із зазначеної проблеми, експертних оцінок, аналізу незалежних характеристик було зібрано дані щодо результативності процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Після завершення формувального етапу дослідження, який передбачав підвищення рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, був організований контрольний етап дослідження, мета якого – виявити рівень сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності після реалізації впровадження у позаурочний навчально-виховний процес корекційно-розвивальної програми.

Організація порівняльного аналізу у формувальному експерименті відбувалася за однакових умов і базувалась на одному й тому ж самому програмному матеріалі. Експериментальні (126 учнів) і контрольні (123 учня) групи були майже однакові за чисельністю, за психофізіологічними характеристиками школярів, рівнями сформованості естетичного ставлення до дійсності (що визначалися за допомогою методів, застосованих на констатувальному етапі експерименту).

Формувальний вплив за впровадженою корекційно-розвивальною програмою для експериментальної групи здійснювався в умовах, які відповідають загальним вимогам до музично-творчої діяльності дитячого

колективу музичного спрямування. У контрольній групі школярів навчально-виховний процес відбувався традиційним шляхом, визначеним у традиційних програмах гуртків мистецького спрямування [268, с. 219].

Результати експерименту з реалізації та впровадження у позаурочний навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл експериментальної корекційно-розвивальної програми дали змогу визначити певні тенденції та закономірності і опосередковано підтвердити ефективність впровадження методичної системи та педагогічних умов.

Дослідження результатів використання у позаурочному навчально-виховному процесі розробленої корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та технології її практичного втілення здійснювалось методом констатувальних зрізів. Перший констатувальний зріз був зроблений на початку формувального експерименту. Його метою було виявлення значущості для школярів формування мотиваційно-потребнісної сфери у позаурочній музично-творчій діяльності в процесі набуття виконавських умінь і навичок та з'ясування задоволеності цими якостями. Кількісні дані ми отримали шляхом підрахунку результатів відповідного опитування школярів контрольної та експериментальної груп.

Так, коефіцієнт особистісної значущості формування мотиваційно-потребнісної сфери у позаурочній музично-творчій діяльності визначався за методикою В. А. Ядова згідно формули (2.4.1):

Формула 2.4.1

$$K_{зн} = \frac{K_{пв} + K_{нв}}{K_o} \text{ де, } K_{зн} - \text{коефіцієнт значущості; } K_{пв} - \text{кількість позитивних}$$

відповідей; $K_{нв}$ – кількість негативних відповідей; K_o – кількість опитуваних.

Відповідно до розрахунків коефіцієнт значущості для експериментальної групи склав 0,63 бали, для контрольної групи – 0, 7.

Індекс задоволеності школярів набутими мотиваційними потребами визначався за тією ж методикою згідно формули (2.4.2):

Формула 2.4.2

$I = (a (+1) + b (+0,5) + c (0) + d(-0,5) + e(-1)) : N$ де, а (+1) – максимум задоволеності; б (+0,5) – задоволеність в цілому; с (0) – невизначене і байдуже ставлення; д (- 0, 5) – незадоволені; е (- 1) – максимум незадоволеності; N – кількість опитуваних.

Так, для експериментальної групи

$$I = (7(+1)+27(+0,5)+16(0)+8(-0,5)+2(-1)) : 60 = 0,24$$

Для контрольної групи під час першого констатуючого зрізу

$$I = (9(+1)+28(+0,5)+14(0)+7(-0,5)+1(-1)) : 60 = 0,3.$$

За цією процедурою був зроблений вимірювальний зріз наприкінці формуючого експерименту в контрольній та експериментальній групах. Отримані кількісні результати наведені в таблиці 2.4.1.

Таблиця 2.4.1.

Співвідношення коефіцієнту значущості з індексом задоволеності школярами формування мотиваційно-потребнісної сфери музично-творчої діяльності

	Коефіцієнт значущості		Індекс задоволеності	
	на початку експерименту	наприкінці експерименту	на початку експерименту	наприкінці експерименту
ЕГ	0,63	1,0	0,24	1,0
КГ	0,7	0,78	0,3	0,46

Важливим для нашого дослідження є результат вимірювання, який показав, що наприкінці формуючого експерименту всі школярі ЕГ висловили задоволеність результатами формування мотиваційно-потребнісної сфери до музично-творчої діяльності у позаурочний час, жоден учасник експериментальної групи не виявив невизначене або байдуже ставлення до мотивації творчого процесу. Отримані дані підтверджують ефективність впровадження корекційно-розвивальної програми, експериментальної

методики її практичного втілення у визначеній системі педагогічних умов з точки зору особистісного залучення школярів у досліджуваний процес, небайдужого ставлення до змісту, форм і методів, які їм було запропоновано.

Для визначення динаміки особистісного і творчого зростання школярів експериментальної групи у створених педагогічних умовах формування у них естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності ми використовували проектну методику В. Сіненко, яка надала можливість отримати кількісні показники коефіцієнту успішності набуття школярами естетичних знань певного етапу дослідження для кожного реципієнта окремо і для визначення загального кількісного показника [301].

Дана методика ґрунтується на теорії проектної діяльності, поетапних дій, спирається на такі критерії: повнота знань та вмінь реалізації проектної діяльності, оптимальне здійснення діяльності, ступінь активності використання знань та умінь. Для отримання кількісних показників рівня розвитку у школярів необхідних для естетично спрямованої музично-творчої діяльності знань та вмінь учасникам контрольної та експериментальної груп у ході формувального експерименту було тричі запропоновано зробити самооцінку виокремлених у спільно розробленій моделі індивідуального потенціалу вокаліста-виконавця знань та вмінь, необхідних для його реалізації у виконавській діяльності – на початку другого блоку програми, після третього і наприкінці останнього блоку корекційно-розвивальної програми (дод. Е. 1).

Коефіцієнт успішності виокремлених етапів формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності визначався за формулою 2.4.3:

Кожен учень контрольної та експериментальної групи здійснював самооцінку відповідно до запропонованої у методиці п'ятибальної шкали та підраховував власний коефіцієнт успішності.

Формула 2.4.3

$$\lambda = \frac{N_1 \sum_{i=1}^{N_2} m_{i2}}{N_2 \sum_{i=1}^{N_2} m_{i1}}$$

де, m_{i1} , m_{i2} – рівні знань, умінь і навичок на початку та в

кінці виділеного етапу; N_1 , N_2 – кількість учасників контрольної та експериментальної груп.

Шляхом визначення середнього арифметичного значення від суми коефіцієнту успішності реципієнтів виокремлених груп нами були зроблені розрахунки загального показника успішності в групах на визначених етапах дослідницько-експериментальної роботи. За методикою В. Сіненко, ефективність впровадження творчо-пошукових завдань у навчально-виховний процес підвищується у разі зростання коефіцієнта успішності.

Наведена таблиця 2.4.2. дає можливість побачити, що за період від початку формувального експерименту до закінчення третього етапу рівень розвитку знань у експериментальній групі перевищує показники контрольної групи: різниця коефіцієнтів успішності між ЕГ та КГ опанування теоретичними знаннями на початку формувального експерименту становила 0,25 бали, практичними вміннями – 0,28 бала.

Таблиця 2.4.2.

**Коефіцієнт успішності опанування школярами знань і вмінь,
необхідних для естетично спрямованої музично-творчої діяльності**

	На початку формувального експерименту			В кінці формувального експерименту		
	ЕГ	КГ	Різниця	ЕГ	КГ	Різниця
Знання	1,45	1,2	0,25	1,74	0,98	0,76
Вміння	1,25	0,97	0,28	1,78	1,1	0,68

По закінченню формувального експерименту ця різниця складала відповідно 0,76 бала і 0,68 бала, що підтверджує ефективність впровадження

у навчально-виховний процес школи розробленої корекційно-розвивальної програми та використаної експериментальної методики.

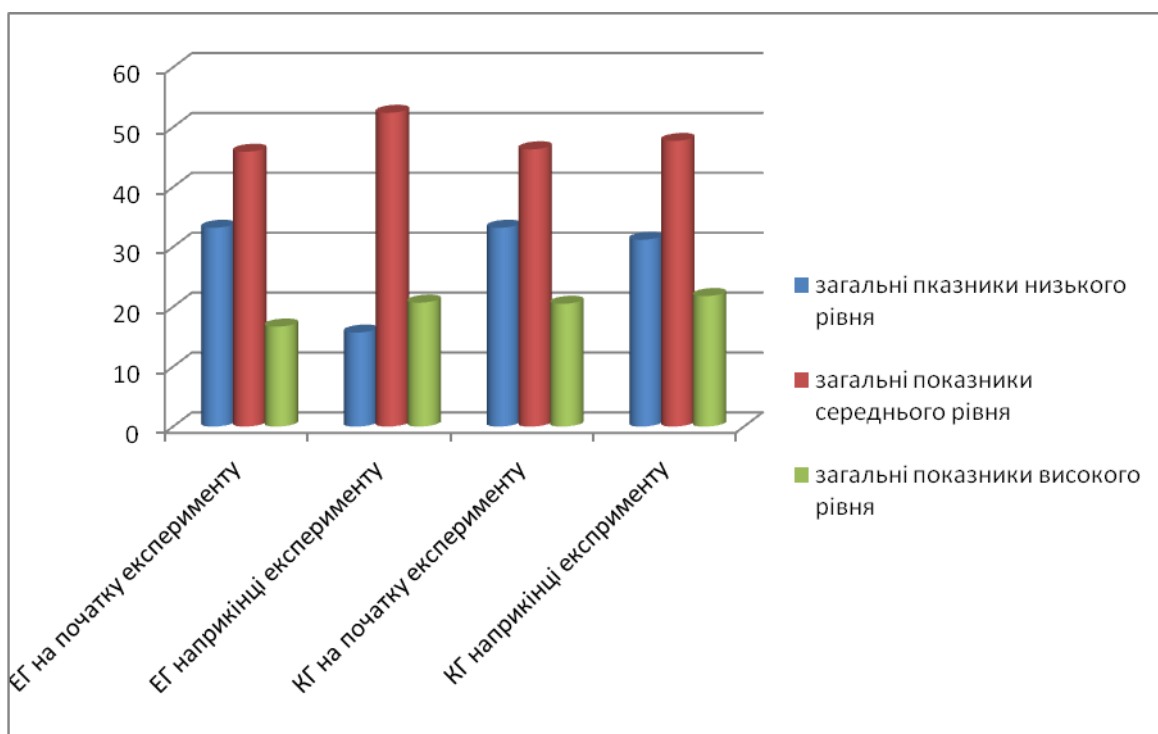
Наступним етапом було визначення й порівняння рівнів сформованості структурних компонентів сформованості у школярів ЕГ та КГ естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності на початку і в кінці формуючого експерименту. З цією метою було зроблено два контрольних зрізи за методикою констатувального експерименту, результати яких відображені у таблиці 2.4.3.

Таблиця 2.4.3

**Порівняльний аналіз загальних показників сформованості
у школярів естетичного ставлення до дійсності**

Рівні	ЕГ (%)	КГ (%)	Різниця (%)
На початку експерименту			
Високий	13,6	15,4	1,8
Середній	39,4	38,5	0,9
Низький	47,0	46,1	0,9
В кінці експерименту			
Високий	43,9	24,6	19,3
Середній	45,5	44,6	0,9
Низький	10,6	30,8	20,2

З метою більш наочного сприйняття, методом графічної обробки кількісних показників за допомогою гістограми Excel, нами були подані дані загальних кількісних показників рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності у реципієнтів ЕГ та КГ до і після формувального експерименту (гістограма 2.4.1).

Гістограма 2.4.1. Загальні рівні сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності

Візуалізація гістограми свідчить про значні позитивні зміни щодо сформованості у школярів EG естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Так низький рівень сформованості значно знизився після експерименту (на початку експерименту 47,0 %, в кінці – 10,6 %), значно вирости показники середнього (з 39,4 % до 45,5 %) та високого рівнів (з 13,6 % до 43,9 %), в той час як у школярів KG зміни відбулися незначні: низький рівень – з 46,1 % до 30,8 %; середній рівень – з 38,5 % до 44,6 %; високий – з 15,4 % до 24,6 %.

Порівняльний аналіз загальних показників рівнів сформованості у школярів структурних компонентів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності засвідчує позитивні зміни, але складність його цілісного формування вимагає конкретизації аналізу окремих, визначальних показників, які зазнали позитивних динамічних змін (табл. 2.4.4).

Звертаючись до аналізу результатів формувального етапу експерименту, спрямованого на розвиток і формування елементів ціннісно-орієнтаційного

компоненту досліджуваного феномену, окремо зупинимося на деяких аспектах дослідження. Так, позитивний розвиток здатності школярів до акумуляції естетичних цінностей мистецьких творів експериментальної групи був виявлений у ході інтерв'ювання (за методикою констатувального експерименту).

Учні продемонстрували глибоке розуміння цінності мистецьких творів у процесі формування у особистості естетичних смаків, надані реципієнтами вербальні характеристики особливостей музичних творів віддзеркалювали їх особистісне уявлення про багатофункціональний зміст музично-творчої діяльності та вказували на особистісне ставлення школярів до неї. Виконане творче завдання на створення власного музично-літературного твору засвідчило глибокі естетичні знання школярів, які відбивались у достатньо самостійних відповідях, що підтверджувало глибоке розуміння сутності естетичного впливу творів мистецтва на особистість.

Порівняльний аналіз діагностування показників ціннісно-орієнтаційного компоненту структури формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності на початку і в кінці формуючого експерименту дає підстави стверджувати, що використана експериментальна корекційно-розвивальна методика сприяла розвитку естетично-значимої сфери школярів, головними критеріями якої в нашому дослідженні виступали повнота мотиваційно-потребнісних орієнтацій на естетизацію власної музично-творчої діяльності, інтерес до мистецтва і динамічність зростання особистісного сенсу у естетичному ставленні до дійсності.

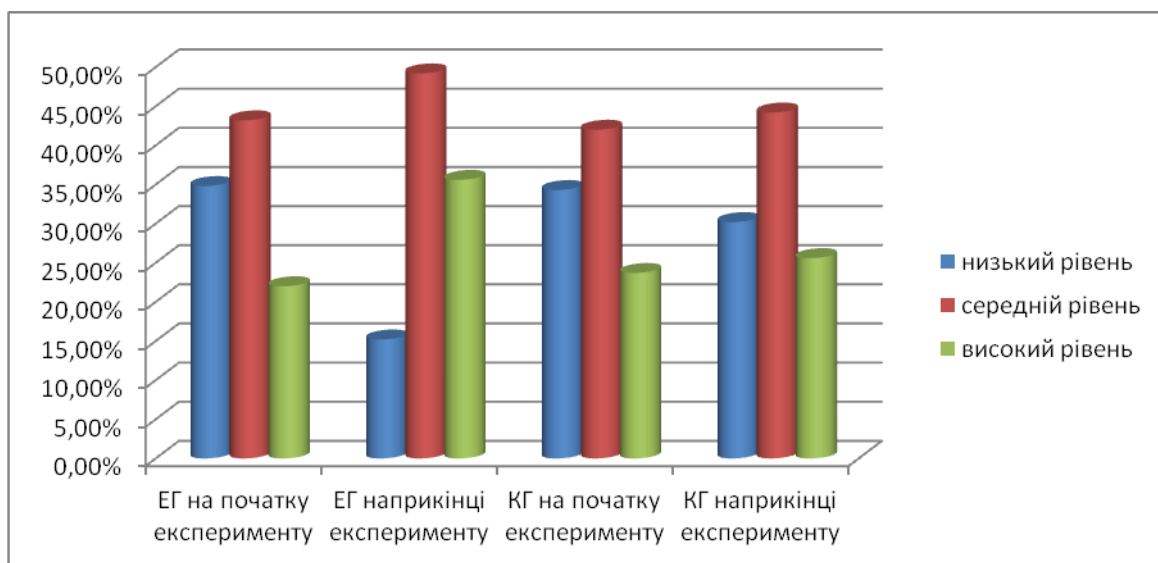
Таблиця 2.4.4

Загальні показники рівнів сформованості у школярів структурних компонентів

Структурні компоненти	На початку експерименту (%)					
	Е Г			КГ		
	Н	С	В	Н	С	В
Ціннісно-орієнтаційний	34,8	43,2	22,0	34,3	42,0	23,7
Емоційно-почуттєвий	40,6	42,7	16,7	42,8	42,0	15,2
Когнітивно-пізнавальний	25,4	46,4	28,2	28,6	45,2	26,2
Творчо-синтезуючий	27,4	50,0	22,6	25,8	52,4	21,8
Оцінювально-інтерпретаційний	37,8	47,4	14,8	34,4	49,8	15,8
загальні показники	33,2	45,9	20,9	33,2	46,3	20,5
Структурні компоненти	Наприкінці експерименту (%)					
	Е Г			КГ		
	Н	С	В	Н	С	В
Ціннісно-орієнтаційний	15,2	49,2	35,6	30,2	44,2	25,6
Емоційно-почуттєвий	19,6	54,6	25,8	43,2	42,2	14,6
Когнітивно-пізнавальний	14,2	48,8	37,0	30,7	44,7	24,6
Творчо-синтезуючий	12,2	53,2	35,6	22,8	54,4	22,8
Оцінювально-інтерпретаційний	17,4	57,0	25,6	29,2	53,0	17,8
загальні показники	15,7	52,4	31,9	31,2	47,7	21,1

Отримані в ході діагностування ціннісно-орієнтаційного компонента результати визначених показників занесені в гістограму, яка наочно показує

позитивні зміни розвитку ціннісно-орієнтаційного компоненту формування у школярів естетичного ставлення до дійсності (гістограма 2.4.2).

Гістограма 2.4.2. Динаміка показників ціннісно-орієнтаційного компоненту

Дані гістограми показують високу динаміку росту ціннісно-орієнтаційного компоненту сформованості естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності школярів ЕГ: зниження низького рівня на 19,6% (з 34,8% до 15,2%); зріст середнього рівня з 43,2% до 49,2%, що більше на 6% від початкового рівня; зріст високого рівня майже на 14% (з 22,0% до 35,6%). Показники КГ майже не змінилися. Так низький рівень зменшився на 4,1% (з 34,3% до 30,2%), середній рівень зріс на 2,2% (з 42,0% до 44,2%), високий рівень збільшився лише на 2,9% (з 23,7% до 25,6%).

Позитивні зміни в процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та естетичного мислення були зумовлені змістом корекційно-розвивальної програми, до якого нами було введено когнітивний компонент формування у школярів естетичного ставлення до дійсності. Останній містив надану та самостійно отриману школярами інформацію такі поняття як «естетичний

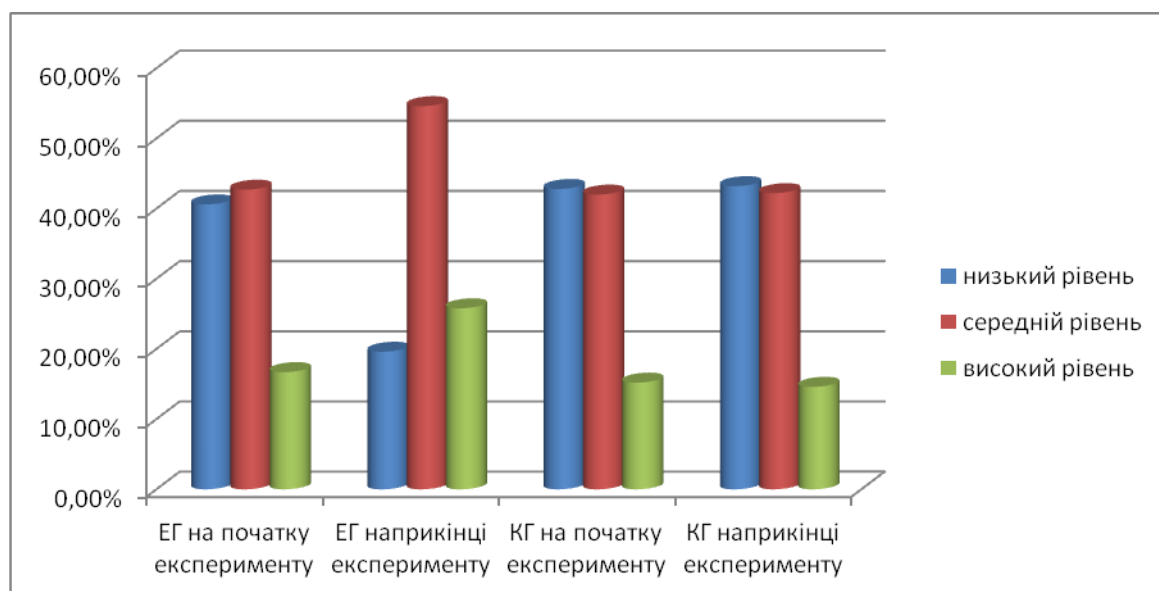
ідеал», «естетичний смак», «естетичні цінності», «музичний ідеал», в яких закладено особистісний смисл музично-творчої діяльності.

Підкреслимо, що у процесі впровадження корекційно-розвивальної програми ми не ставили за мету виокремлення формування певної естетичної якості особистості школяра. Незважаючи на цільові акценти кожного етапу експериментальної музично-творчої діяльності, ми прагнули дотримуватись принципу цілісного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у процесі спілкування з мистецтвом, навчанні виконавській майстерності.

Так, теоретично обґрунтовані педагогічні умови втілювалися в музично-творчий процес не на певному етапі формувального експерименту, їх комплексний характер супроводжував увесь процес дослідницько-експериментальної роботи зі школярами, наслідком чого були позитивні зміни в результатах підсумкового контрольного зрізу.

Звертаючись до емоційно-почуттєвого компоненту структури механізму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, показники якого під час констатувального експерименту мали низький рівень сформованості, слід зазначити, що їх позитивні зміни були зумовлені цілеспрямованим впливом на сферу естетичного усвідомлення дійсності школярами. Ефективність цього процесу визначалася впровадженням у навчально-виховний процес розробленої нами системи стимулів. Так, на розвиток здатності особистості до вищленювання в явищах дійсності та творах мистецтва процесів, властивостей, якостей, які породжують естетичні переживання, спрямованість до творчої самореалізації у виконавській діяльності школярів і їх естетичної усвідомленості вплинули стимули-комунікації (включення школярів у творчі стосунки під час спільних музично-творчих процесів, залучення до ознайомлення і подальшої участі у багатофункціональній діяльності дитячого колективу), стимули-події (творчі зустрічі з діячами мистецтва, участь у творчо-пошуковій роботі та інші). Згідно зі стимулами-повідомленнями і стимулами зворотного зв'язку відбувалось формування системи ціннісних естетичних орієнтацій. Вивчення

школярами власного досвіду, шляхом складання індивідуального портфоліо та подальшої роботи з ним, сприяло розвитку естетично-творчої спрямованості на самовдосконалення засобами вокального мистецтва, виявлені школярами у такий спосіб суперечності власного музично-творчого розвитку концентрували їх увагу на необхідності самовдосконалення у сфері виконавської діяльності. Частково реалізовані таким чином аксіологічний, когнітивний, особистісний компоненти змісту корекційно-розвивальної програми надали можливість суттєво вплинути на розвиток емоційно-почуттєвого компонента структури механізму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, що доводить гістограма 2.4.3.

Гістограма 2.4.3. Динаміка показників емоційно-почуттєвого компоненту

Як бачимо з гістограми, емоційно-почуттєвий компонент у школярів ЕГ мав високу позитивну динаміку: зріст показників на середньому (з 42,7% до 54,6%), і високому (з 16,7% до 25,8%) рівнях; зниження показників на низькому (з 40,6% до 19,6%) рівнях. В той час як показники КГ залишилися майже без змін: низький рівень 42,8% - 43,2%; середній рівень 42,0% - 42,2%; високий рівень 15,2% - 14,6%.

Практичне втілення концептуальних положень особистісно-зорієнтованого музично-творчого процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності внесло суттєві позитивні зміни у засвоєння школярами найважливіших естетичних, музичних понять, які мають певне значення для розуміння сутності процесу естетичного відображення дійсності; створення ними певного запасу елементарних знань і вражень, музично-творчих умінь.

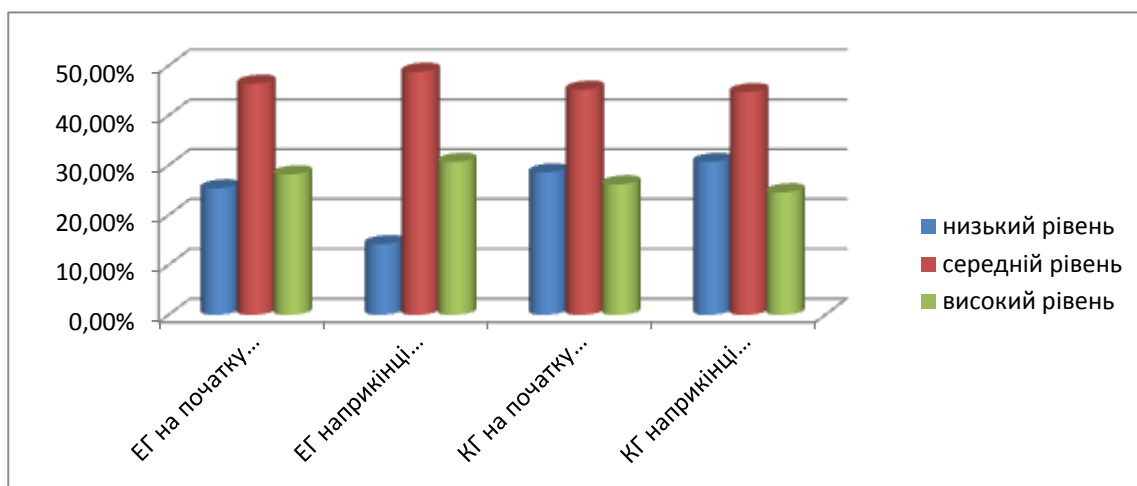
Не менш важливим впливом особистісно-зорієнтованого підходу до процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності вважаємо формування у школярів здатності до естетично спрямованих суджень про мистецтво, асоціативно-образного мислення; розвитку виконавської рефлексії, самоорганізації, суб'єктності, які є особистісними властивостями когнітивно-пізнавального компонента самореалізації школярів у музично-творчій діяльності.

З погляду розвитку цього компоненту особливе практичне значення мали метод ретроспективного самоаналізу під час складання школярами індивідуальної карти естетичного досвіду, самооцінка власних знань і умінь, проведений психолого-педагогічний тренінг особистісного і виконавського зростання, під час якого школярі експериментальної групи мали можливість оволодіти методами дослідження самооцінки, розвивали вміння виявляти особливості власного особистісного і музично-творчого потенціалу та використовувати їх у майбутній концертній діяльності.

Особливе значення для розвитку умінь самоорганізації мала розробка школярами під час психологічних тренінгів особистісної музично-виконавської діяльності, визначення цілей виконання твору та опанування технологією втілення творчого задуму в життя, кількості дій і необхідних засобів успішного виконання вокальних композицій.

Протягом усіх етапів корекційно-розвивальної роботи школярі вдосконалювали вміння не тільки проявляти ініціативу у виборі завдань до самопідготовки, але й обґрунтовувати власний вибір музичних творів для виконання. Особлива відповідальність спостерігалась на творчо-пошуковому

етапі музично-творчої діяльності. Це пов'язано з підвищеним інтересом школярів до музично-творчого процесу, ініціативністю у творчо-пошуковій діяльності. Динаміка росту показників когнітивно-пізнавального компоненту відображено в гістограмі 2.4.4.

Гістограма 2.4.4. Динаміка показників когнітивно-пізнавального компоненту

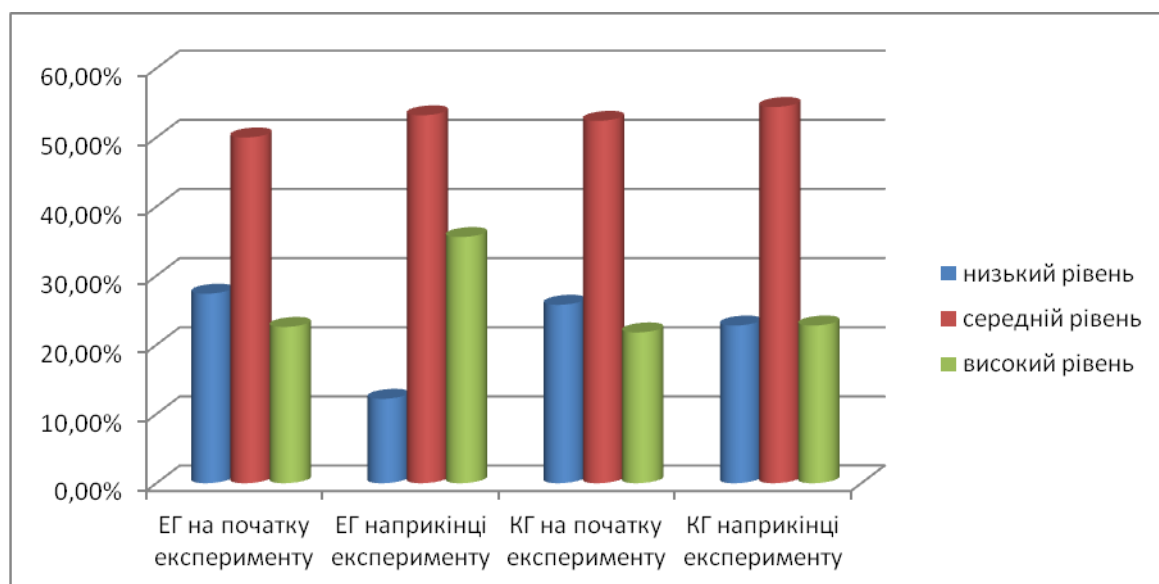
Показники когнітивно-пізнавального компоненту сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності розподілилися таким чином: показники низького рівня у школярів ЕГ групи зменшилися на 11,2% (на початку експерименту 25,4%, наприкінці експерименту 14,2%), показники КГ відповідно майже залишилися без змін (різниця складає 2,1%); показники середнього рівня у школярів ЕГ залишилися майже без змін (46,4% і 48,8% відповідно), показники середнього рівня стали гіршими – зниження на 0,5%; високий рівень означеного компоненту у ЕГ зріс майже на 9% (з 28,2% до 37,0%), в той час як у школярів КГ високий рівень показників когнітивно-пізнавального компоненту знизився (з 26,2% до 24,6%). Таку тенденцію можна пояснити незацікавленістю дітей КГ взірцями світової культури, перенасиченістю Інтернетресурсами, відсутністю спрямованого естетичного виховання поза межами школи, інтересу до мистецтва, творчої життєдіяльності, соціально небезпечною ситуацією: наркотики, ЗМІ, відсутність спілкування у родині тощо.

Впроваджена корекційно-розвивальна програма формування у школярів естетичного ставлення до дійсності сприяла розвитку особистісних якостей школярів, які визначають успішність у встановленні міжособистісних взаємин у дитячому творчому колективі. Використана експериментальна методика уможливила вдосконалення вмінь, які є виявами творчо-синтезуючого компоненту структури механізму формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Так, музично-творча діяльність школярів у роботі вокального ансамблю сприяла інтеграції теоретичних знань, необхідних для успішної самореалізації у виконавській діяльності та відповідних вокальних умінь, їх виробленню у роботі над творами, що визначало ефективність опанування школярами вмінь і навичок творчо-синтезуючого відтворення музичних творів у процесі формування естетичного ставлення до дійсності.

Вивчені та практично реалізовані творчо-синтезуючі вміння особистості були яскраво відтворені школярами, що проявлялося через естетичні переконання під час аналізу музичних творів, інтеграції зв'язків виконавської підготовки і музично-творчого розвитку школярів. Це дало можливість використати широкі можливості навчально-методичного матеріалу корекційно-розвивальної програми для ефективного і цілеспрямованого розвитку якостей, знань, умінь, які необхідні для успішної самореалізації у музично-творчій виконавській діяльності школярів. прикладом слугує спільна діяльність школярів в ансамблі естрадної пісні шляхом діалогової взаємодії дала змогу поглибити розуміння можливостей використання отриманих спеціально-спрямованих знань і вмінь для їх реалізації у майбутньому творчому відтворенні власних художніх задумів.

Зазначимо, що в цьому процесі особлива увага педагога була спрямована на актуалізацію і розвиток у школярів умінь, які є виявами когнітивно-пізнавального, емоційно-почуттєвого, ціннісно-орієнтаційного, творчо-синтезуючого і оцінювально-інтерпретаційного компонентів структури формування у школярів естетичного ставлення до дійсності. Визначення рівнів сформованості творчо-синтезуючого компоненту

відбувалось шляхом оцінки виокремлених критеріїв та їх показників у безпосередній виконавській діяльності школярів КГ і ЕГ – на концертних виступах, позакласних заходах, конкурсах, фестивалях, творчих зустрічах та ін.. За визначеними показниками рівнів формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності (розділ 2.1) був визначений кількісний показник школярів певного рівня з наступним переведенням сумарного показника у процентне значення від загальної кількості реципієнтів контрольної та експериментальної груп, зроблено їх порівняльний аналіз. Порівняння аналізу результатів формування у школярів творчо-синтезуючого компоненту естетичного ставлення до дійсності відображено у гістограмі 2.4.5.

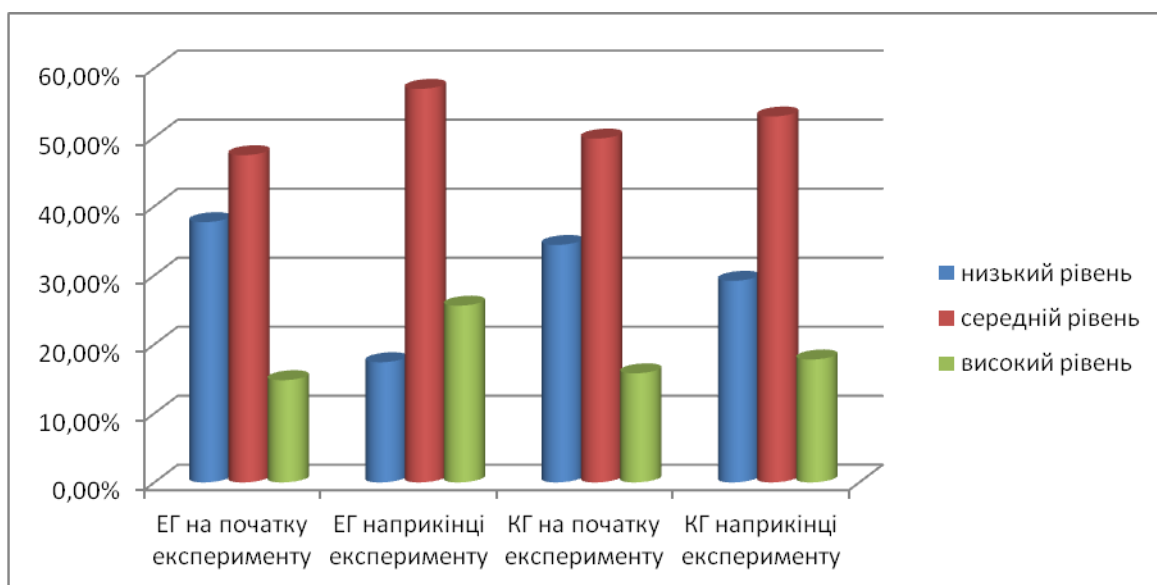
Гістограма 2.4.5. Динаміка показників творчо-синтезуючого компоненту

Дані гістограми свідчать про значний зріст показників високого рівня респондентів ЕГ після проведення експерименту (з 22,6% до 35,6%, що становить 13,0%), зниження низького рівня показників на 15,2% (з 27,4% до 12,2%), середній рівень майже не змінився (50,0% - 53,2% відповідно). Показники респондентів КГ майже залишилися без змін: низький рівень на початку експерименту 25,8%, наприкінці – 22,8%; середній рівень відповідно

до – 52,4%, після – 54,4%; високий рівень – до експерименту 21,8%, після експерименту 22,8%.

Динаміка показників оцінювально-інтерпретаційного компоненту визначалася у процесі музично-творчих завдань, на яких школярі на матеріалі спеціально відібраних вправ і завдань проявляли стійкість орієнтації на самотворчість у поліаспектній музично-творчій діяльності; зорієнтованість особистісних позицій на духовно-естетичні цінності музичного мистецтва музики; динамічність самоактуалізації, самовдосконалення та самореалізації в позаурочній музично-творчій діяльності; здатність до адекватної реакції на мистецький твір, до усвідомленого виявлення зони «найближчої» та «перспективної» значущості музичної тонасфери популярного музичного стилю, до активно-якісного «входження» в художньо-образну програму вокального твору. Слід зазначити, що проявлена школярами ініціатива втілення їх власних художньо-творчих задумів у виконавській музично-творчій діяльності була наслідком і певним позитивним результатом цілеспрямованої роботи з ними в поступеному формуванні у них естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Творчо-пошукова активність школярів під час самостійної підготовки вечорів-зустрічей, концертних заходів, тематичних вечорів відображала їх особистісну зацікавленість цим процесом і прагнення досягти успіху, «відчути» результати власного індивідуального внеску в репертуар колективу, реалізувати з цією метою особистісні якості, знання та вміння. Результати порівняльного аналізу сформованості оцінювально-інтерпретаційного компоненту сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності відображено у гістограмі 2. 4. 6.

Гістограма 2.4.6. Динаміка показників оцінювально-інтерпретаційного компоненту

Показники гістограми свідчать про значний зріст оцінювально-інтерпретаційного компоненту формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності шляхом впровадження у навчально-виховний процес корекційно-розвивальної програми: високий рівень зріс на 10,8% (з 14,8% до 25,6%), середній на 9,6% (з 47,4% до 57,0%), низький рівень зменшився на 20,3% (з 37,7% до 17,4%). Показники КГ майже залишилися без змін. Дані обчислювань коливаються у межах від 2,0% до 5,2% (низький рівень о експерименту 34,4%, після – 29,2%; середній рівень відповідно 49,8% - 53,0%, високий рівень зріс з 15,8% до 17,8%).

Виявлена у школярів під час констатувального експерименту недостатня сформованість естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності після впровадження корекційно-розвивальної програми у позаурочній музично-творчий процес для школярів EG після контрольного діагностичного обчислювання продемонструвала позитивні зміни. Так, обрані реципієнтами для спеціально-предметного самовдосконалення вокальні твори були яскраво репрезентовані слухацькій

аудиторії шляхом художньо-вокальної інтерпретації, що позитивно впливало на мотиваційну сферу школярів, викликало в них бажання брати активну участь у колективній музично-творчій діяльності.

Прагнення школярів організувати творчу співпрацю у колективі, створити жваву атмосферу предметного спілкування з музичним мистецтвом, застосовувати вироблені та відпрацьовані артистичні вміння, виявити творче натхнення і передати його іншим дозволяло останнім під час роботи над вокальним твором естетично грамотно аналізувати, відбирати й інтерпретувати музичні твори, випробувати власні здібності до елементарної імпровізації музичного твору, створити оригінальний супровід, інсценувати художній образ музичного твору і т.д., тобто в розкутій, відвертій атмосфері спільної музично-творчої діяльності проявити себе як виконавця, самореалізуватися у творчому процесі, визначити своє «Я».

Отже, отримані в процесі аналізу дослідницько-експериментальної роботи показники поетапного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності за впровадженою корекційно-розвивальною програмою доводять значну відмінність рівнів сформованості структурних компонентів механізму формування естетичного ставлення до дійсності у реципієнтів експериментальної групи, які були включені у розроблену організаційно-педагогічну систему, від показників школярів контрольної групи, чия виконавська підготовка відбувалась у традиційному навчально-виховному процесі гурткової роботи.

У школярів експериментальних груп був більш відчутний прояв ціннісних орієнтацій на ідеали й естетичні вартості, прагнення встановлювати власні естетичні погляди й переконання; бажання активно включатися у позакласні і позашкільні форми естетичного виховання (позаурочні заходи, фестивалі, конкурси, концерти та ін.); проявляти жвавий інтерес до музичного мистецтва і мистецтва загалом; відчувати потребу у спілкуванні з творами мистецтва; проявляти динамічність зростання особистісного сенсу у естетичному ставленні до дійсності.

Аналіз показників стану емоційно-почуттєвої сфери після проведення експерименту засвідчив, що 25,8% школярів ЕГ виявили високий рівень, та 54,6% – середній рівень сформованості естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Відповідно 14,6% та 42,2% школярів КГ розвили у собі спроможність до естетичного сприйняття явищ та предметів дійсності і досягли високого та середнього рівнів сформованості естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Визначені показники вказують на важливість опанування школярами обсягом знань, вміннями здійснювати аналіз явищ дійсності з метою визначення естетичної сутності навколишнього світу, зокрема доробок музичного мистецтва.

Високий рівень когнітивно-пізнавального компоненту сформованості естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності виявили 37,0% школярів ЕГ та відповідно 24,6% школярів КГ; 14,2 % школярів ЕГ показали низький рівень (на початку експерименту – 25,4%) і відповідно 30,7 % школярів КГ (на початку експерименту – 28,6%).

Школярі експериментальної групи з високим рівнем творчо-синтезуючого критерію сформованості естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності виявили вміння розв'язувати музично-творчі завдання з урахуванням стильових та авторських особливостей музичних творів, їх естетичної цінності; розвивати у процесі занять особистісну естетичну культуру; здійснювати змістовний аналіз творів мистецтва, зокрема музичного, емоційно й образно відображати сутність творів мистецтва, зокрема музичних вокальних творів, події культурного життя; творчо підходити до розв'язань завдань виконавської майстерності у відповідності з метою, принципами і завданнями організації процесу відтворення на сцені музичного твору; аналізувати, узагальнювати і використовувати у своїй музично-творчій діяльності передовий естетичний досвід, використовувати новинки технологічних прийомів виконавської діяльності (стилі, супровід, озвучення, хореографічне рішення).

Значно зросла оцінювально-інтерпретаційна активність школярів ЕГ, що проявлялося в їх музично-творчій діяльності у процесі виконавської діяльності, у виконанні індивідуальних творчо-пошукових робіт відповідно до їх уподобань, нахилів, здібностей, в умінні здійснювати відбір методів, прийомів, засобів розв'язання поставлених перед ними творчих завдань. Істотна різниця в кількісних і якісних показниках рівнів знань, умінь і навичок підтвердила ефективність теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов та методики впровадження корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Вірогідність результатів формувального етапу експерименту перевірені статистичними критеріями, зокрема за допомогою t-розподілу Стьюдента. Було висунуто дві гіпотези: нульова (H_0), згідно з якою різниця між сформованістю у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності експериментальних і контрольних груп незначна, тобто вибірка здійснена правильно, і альтернативна гіпотеза (H_1), згідно з якою різниця між групами значна. Процедура перевірки висунутих гіпотез була такою:

1. Обчислюємо середнє арифметичне самооцінювання рівня сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності експериментальних і контрольних груп.

2. Знаходимо відхилення кожного показника від середнього арифметичного і квадрат відхилення $(\bar{x} - x_i)$ для обох груп, $(\bar{x} - x_i)^2$

3. Обчислюємо суму квадратів відхилень для експериментальних і контрольних груп $\sum (\bar{x} - x_i)^2$

4. Знаходимо дисперсію для експериментальних і контрольних груп за формулою 2.4.4:

Формула 2.4.4

$$\sigma^2 = \frac{1}{(n-1)} \sum (\bar{x} - x_i)^2$$

5. Обчислюємо середнє квадратичне відхилення (стандартне відхилення), яке позначається літерою σ і обчислюється як корінь квадратний із дисперсії.

6. Знаходимо величини середніх помилок за формулою 2.4.5:

Формула 2.4.5

$$m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

7. Знаходимо значення t-критерію Стьюдента за формулою 2.4.6:

Формула 2.4.6

$$t = \frac{\bar{x}_{\text{експ}} - \bar{x}_{\text{контр}}}{\sqrt{m^2_{\text{експ}} + m^2_{\text{конт}}}}$$

У нашому випадку $t=1,88$.

8. Порівнюємо його з табличним, розміщеним у відповідних довідкових матеріалах. Табличне значення t вийшло більшим, ніж вираховане ($t_{\text{табл.}} = 1,98$), а це означає, що вибір реципієнтів для контрольних і експериментальних груп здійснено правильно на рівні значимості 6% ($p < 0,06$). Отже, нульова гіпотеза доведена.

Висновки до другого розділу

Виявлено, що ефективними педагогічними умовами формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є: створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності; забезпечення індивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів; застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування у них прагнення до

акмеуспіху; варіативне оновлення навчального і концертного репертуару з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності; моніторинг динаміки сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Змістову складову розробленої методики становить корекційно-розвивальна програма з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності як частина цілісної системи позаурочного навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах. Загальна структура корекційно-розвивальної програми містить провідні завдання, принципи, навчально-тематичний зміст корекційно-розвивальної діяльності, методи і форми роботи з учнями, дидактичні матеріали. Розроблена корекційно-розвивальна програма є спеціальним музично-творчим тренінгом особистісного росту і стимуляції розвитку естетичного ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Авторська програма побудована таким чином, що навчально-тренувальні заняття поєднуються з творчими заняттями, ігровими вправами з наступним психологічним аналізом та інтерпретацією.

У процесі реалізації запропонованої програми широко впроваджувалася система навчально-виховних методів: методи викладання (бесіда, розповідь, показ, демонстрація, пояснення); методи учіння (спостереження, слухання, споглядання, аналіз, вправи, самостійна пошуково-дослідницька робота музично-естетичного спрямування, моделювання виконавської діяльності); емоційно забарвлені методи (ігрові) і раціональні («навчальні пакети» тощо) та методи виховання (переконання, позитивний приклад, вправляння, схвалення, вимога, контроль за поведінкою).

Використання різноманітних форм, методів і засобів естетичного виховання школярів у позаурочній діяльності відбувалося на основі врахування специфіки, досвіду роботи й традицій навчального закладу:

ціннісно-орієнтаційна й ціннісно-пошукова діяльність (складання школярами особистісного та колективного портфоліо; зустрічі з діячами культури й мистецтва; конкурси, виховні години, диспути, дискусії, ток-шоу тощо); просвітницька діяльність (заняття, інтелектуально-пізнавальні ігри, вікторини, брейн-ринги; турніри знавців, бесіди, відверті розмови; круглі столи, усні журнали); музично-творча діяльність (фольклорний блок, хореографія; ситуації самопізнання й усвідомлення себе як творця прекрасного; вечори художньої самодіяльності, авторської пісні, конкурси вокалістів, концерти, тематичні вечори й дискотеки, музичні вітальні, дні відкритих дверей, батьківські збори та ін.). Сплановані й проведені музично-творчі заняття носили переважно комплексний характер («Природа в музиці», «Джерела душі» та ін.). В них успішно поєднувалися і музика, і образотворче мистецтво, і літературна мова.

Результатами взаємодії різних видів мистецтв на таких заняттях стали: досягнення школярами більш високого рівня розуміння художнього образу, його основної ідеї; розширення знань про світ; емоційного досвіду і в цілому естетичного виховання школярів. Окрім того, ефективність самостійної музично-творчої діяльності школярів простежувалася завдяки своїй результативності: від репродуктивної, відтворювальної – до творчо-перетворювальної діяльності. Включення в корекційно-розвивальну програму різноманітних релаксаційних, арт-терапевтичних вправ, психологічних тренінгів сприяло виробленню у школярів уміння керувати власною діяльністю, створювати оптимальний для себе режим роботи, спрямованої на забезпечення емоційної стабільності. Завдяки використанню системи психологічно-релаксаційних вправ у школярів розвивалися вміння самоконтролю, самореалізації, самовдосконалення.

У процесі творчої роботи школярів практикувався педагогічний моніторинг у поєднанні з проведенням індивідуальних бесід, колективних обговорень, вирішенням проблемних питань. Структурними компонентами педагогічного моніторингу якості позаурочної музично-творчої діяльності школярів визначено: виділення параметрів її вивчення, які об'єктивно

довго зберігаються в часі; накопичення даних за заданими параметрами; оцінка поточного стану й характеру динаміки змін у діяльності; визначення причин змін; складання прогнозу подальшого розвитку; здійснення дій із забезпечення позитивної динаміки. З'ясування кількісних і якісних змін здійснювалося за програмою третього блоку констатувального етапу експерименту на виявлення реального стану сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності на основі виділених критеріїв шляхом порівняльного аналізу результатів. Порівняльний аналіз загальних показників рівнів сформованості у школярів структурних компонентів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності засвідчує позитивні зміни в процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та естетичного мислення.

Так, аналіз показників після проведення констатувального і формувального етапів експерименту засвідчив, що 43,9 % школярів ЕГ виявили високий рівень та 45,5 % – середній рівень сформованості естетичного ставлення до дійсності. Відповідно 24,6 % та 44,6 % школярів КГ розвинули в собі спроможність до естетичного сприйняття явищ та предметів дійсності і досягли високого та середнього рівнів сформованості естетичного ставлення до дійсності. Визначені показники вказують на важливість опанування школярами обсягу знань, уміннями здійснювати аналіз явищ дійсності з метою визначення естетичної сутності навколишнього світу.

Істотна різниця в кількісних і якісних показниках рівнів знань, умінь і навичок учнів підтвердила ефективність теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов і методики впровадження корекційно-розвивальної програми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

ВИСНОВКИ

1. Естетичне ставлення особистості до дійсності, яке передбачає суб'єктивне привласнення нею об'єктивно естетичного в навколишньому світі, є надійним засобом гармонізації духовної і творчо-практичної діяльності людини. Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності потребує належного місця в усій системі навчально-виховного процесу, що пояснюється не тільки розвитком естетичних якостей особистості, але і в цілому її естетичних потреб, інтересів, ідеалів, смаків, музично-творчих здібностей, особистих і суспільних відносин, формуванням світогляду.

2. Поняття «естетичне ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності» тлумачиться як безкорисливе емоційно-ціннісне сприймання учнями об'єктів і явищ навколишнього світу та його художньо-музичного образу, емпатійне розуміння музичного твору і здатність ідентифікувати себе з художньо-музичним образом на основі набутого мистецького досвіду, уміння інтерпретувати сприйняті художні образи дійсності у власній музично-творчій діяльності зі спрямуванням на акмеуспіх, потребу в творчій самореалізації та інтеріндивідуальному розвитку на основі сформованих музично-естетичних ідеалів, здатність до активно-творчого перетворення дійсності за законами гармонії і краси.

Особливістю формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності є те, що в його структурній організації взаємодіють ціннісно-орієнтаційний, емоційно-почуттєвий, когнітивно-пізнавальний, творчо-синтезуючий, оцінювально-інтерпретаційний компоненти.

3. Характерологічні показники визначених критеріїв сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності (мотиваційно-потребнісного, естетично-осмислювального, естетично-світоглядного, діяльнісно-творчого і

емоційно-інтерпретаційного) становлять підґрунтя для виявлення трьох рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності – високого, середнього та низького.

4. Педагогічними умовами формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, за яких підвищується ефективність означеного процесу, є: створення естетико-виховного середовища в дитячому колективі на основі діалогічної взаємодії суб'єктів музично-творчої діяльності; забезпечення інтеріндивідуального розвитку школярів в умовах діяльності різновікових художньо-творчих колективів; застосування корекційно-розвивальних технологій у позаурочній музично-творчій діяльності учнів з метою формування у них прагнення до акмеуспіху; варіативне оновлення навчального і концертного репертуару з урахуванням поліаспектності художніх напрямів, жанрів, стильових систем, засобів художньої виразності; моніторинг динаміки формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

5. Розроблена методика формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, перевірка ефективності якої здійснювалася через впровадження у навчально-виховний процес авторської корекційно-розвивальної програми, що є спеціальним музично-творчим тренінгом інтеріндивідуального розвитку особистості як основи формування естетичного ставлення школярів до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, виявилася продуктивною.

Зміст корекційно-розвивальної програми зацентровано на створення найбільш оптимальних педагогічних умов для розвитку в учнів естетичних якостей сприймання, смаку, почуттів, свідомості як основних показників естетичного ставлення школярів до дійсності. Впровадження її здійснювалось за чотирма організаційно-смысловими блоками, кожен з яких характеризувався відповідними цілями, завданнями, особливостями змісту, методами і формами.

Методика формування у школярів естетичного ставлення до дійсності передбачала: систематизацію й поділ творчих завдань корекційно-розвивальної програми в залежності від напрямку функціонування (репродуктивно-пізнавальні, системно-узагальнюючі, теоретично-узгоджені, інтерпретаційно-узагальнюючі, індивідуально-творчі); використання їх цілісно чи поелементно з поступовим ускладненням матеріалу й адекватним посиленням музично-творчого процесу (від простого до складного, від відомого до невідомого); організацію «діалогічної взаємодії» між учасниками процесу, яка будується на різних рівнях: діалог-форма, діалог-засіб, діалог-зміст; стимулюючи музично-творчу діяльність школярів, яка включає: естетичне сприймання творів мистецтва, розв'язання естетичного конфлікту у творах мистецтва, естетичне проживання музично-рольового образу усвідомленням ідеї твору, самостійність у процесі перетворення дійсності; спрямування навчально-виховного процесу на різновікові дитячі групи.

6. Одержані результати формувального експерименту підтвердили ефективність висунутих у гіпотезі педагогічних умов формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності, засвідчили позитивні зміни в рівнях сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності за всіма визначеними критеріями.

Порівняльні дані рівнів сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності свідчать, що на початку експерименту високий рівень сформованості був з незначними розбіжностями у показниках: високий рівень – різниця складає 1,8 % між ЕГ і КГ (13,6 % ЕГ і 15,4 % КГ), наприкінці експерименту він сягнув вищої позначки: різниця складає 19,3 % (43,9 % ЕГ і 24,6 % КГ). У школярів експериментальних груп стали більш відчутними: вияв ціннісних орієнтацій на ідеали й естетичні вартості, прагнення встановлювати власні естетичні погляди й переконання; бажання активно включатись у позакласні і позашкільні заходи естетичного спрямування, проявляти жвавий інтерес до музичного

мистецтва і мистецтва загалом, відчувати потребу у спілкуванні з творами мистецтва, проявляти динамічність зростання особистісного сенсу в естетичному ставленні до дійсності; глибинні зміни в характері, у ставленні до природи, суспільства, взаємовідносин у сім'ї і т. д., що свідчить про ефективність розробленої методики.

Проведене дослідження не вичерпує повною мірою порушену проблему. Залишаються актуальними дослідження з проблем підготовки майбутніх учителів до формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у різних видах урочної та позаурочної діяльності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Компоненти формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

1) ціннісно-орієнтаційний – акумуляція естетичної цінності творів сучасного музичного мистецтва в особистісних уявленнях; усвідомлення естетично-ціннісної ролі мистецтва; переведення естетичних оцінних уявлень, потреб у вираження власного ставлення до сучасного музичного мистецтва; визначення художньо-естетичної та виконавсько-інтерпретаційної цінності отриманої музичної інформації; розвиненість естетичних оцінних суджень стосовно музичної продукції на основі художньо-естетичних ціннісних еталонів; здатність до синтезуючої оцінки довершеності художнього твору в цілому;

2) емоційно-почуттєвий компонент – наявність та характер накопичення «банку емоцій» та переведення емоційних вражень в естетичні почуття; розвиток творчого сприймання, переживання, асоціативно-образного бачення та відчуття музичної інформації, творчої уяви і фантазії; характер індивідуальних уподобань у царині сучасного музичного мистецтва; стимулювання емоційного стану; емоційно-естетичне проникнення у зміст музичного твору; активне співпереживання, легкість і оригінальність асоціювання; моделювання емоційних станів; створення внутрішніх умов для регуляції поведження та музично-творчої діяльності;

3) когнітивно-пізнавальний компонент – широта світоглядних орієнтацій; глибина інтересу до пізнання і відкриття закономірностей у мистецтві, до духовних цінностей і власної творчої діяльності; міра музично-естетичної ерудованості; гнучкість інтелектуальної ініціативи і готовність до сприйняття нових оригінальних ідей, безперервних творчих пошуків; акумуляція спектра пізнавальних дій; активізація інтересу до сучасного

Продовження додатку А

музичного мистецтва; генералізація загальних музично-теоретичних знань; самостійність узагальнення музичної інформації, формування нових понять у процесі переведення інтуїтивного знаходження рішень у їх подальшу об'єктивацію; оригінальність вияву знань, уникнення шаблону; здатність до пошуку та ефективність отримання і визначення нової музичної інформації в аспекті сучасного музичного мистецтва; розвиток умінь опрацювання і пошуку літературних та музичних джерел; здатність до творчого аналізу; відкритість до нових знань;

4) оцінювально-інтерпретаційний – осмислення і виявлення оцінного ставлення до мистецтва, зокрема сучасного музичного мистецтва; виявлення зони «найближчої» та «перспективної» значущості музичної тоносфери популярного напрямку; трансформація музичної інформації на власну індивідуальну інтерпретаційну мову; побудова індивідуальної інтерпретаційної концепції в оцінці музичних творів; включення художньо-мистецьких цінностей в особистісно значущу систему; здатність до сприймання нових ідей та їх продуктивна реалізація в художній реальності в аспекті функціонування сучасного музичного мистецтва;

5) творчо-синтезуючий компонент – домінування інтелектуальної потреби у продуктивному художньому творенні; цілісність сприймання, усвідомлення й споживання музичного мистецтва у нерозривному зв'язку з концепцією авторського задуму; розширення досвіду пізнання особистісних емоційно-естетичних реакцій на одержану музичну інформацію та осмислення власних естетичних переживань; ініціативність в орієнтації на творчість в музично-естетичному діалозі; інтенсивність накопичення фонду поліаспектних контурів творчої активності у взаємодії з музичним мистецтвом; творчий контекст самоестетизації у самовихованні й самореалізації.

Додаток Б

Опитувальний лист Б.1

для вчителів мистецьких дисциплін та батьків

Шановний (а) добродію (ко)!

Ми просимо Вас відповісти на запитання опитувальника, мета якого є дослідження проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності. Висновки та узагальнення, зроблені за результатами опитування, будуть мати важливе наукове значення.

1. Яке ваше ставлення до сучасної реальності стосовно естетичного виховання школярів?

Відповідь: _____

2. Як Ви розумієте специфіку позаурочної музично-творчої діяльності?

Відповідь: _____

3. У чому, на Вашу думку, полягає особливість поліфункціональної музично-творчої діяльності дитячого колективу?

Відповідь: _____

4. Які, на Вашу думку, напрями позаурочної музично-творчої діяльності сприяють формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності?

Відповідь: _____

5. Що Ви розумієте під поняттям «формуванням у школярів естетичного ставлення до дійсності»?

Відповідь: _____

6. Які знання, на Вашу думку, необхідні школярам для формування у них естетичного ставлення до дійсності?

Відповідь: _____

Продовження додатку Б. 1

7. Спираючись на Ваш життєвий досвід, скажіть, на що треба звернути увагу в процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності для:

а) реалізації естетичної потреби у процесі сприймання та відтворення музичних творів

Відповідь: _____

б) вироблення особистісних естетичних смаків та активної діяльності в дитячому колективі

Відповідь: _____

в) набуття естетичної спрямованої потреби в сприйманні дійсності

Відповідь: _____

г) розвитку емоційно-чуттєвої сфери кожного школяра

Відповідь: _____

д) розвитку музично-творчих здібностей і якостей

Відповідь: _____

е) можливості самовдосконалення та самореалізації

Відповідь: _____

8. Участь в яких видах позаурочної діяльності, на Вашу думку, найефективніше впливає на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності?

а) виконавська діяльність та створення творчих мультимедійних проектів

Відповідь: _____

б) участь у конкурсах, фестивалях різних видів творчості

Відповідь: _____

в) мистецькі творчо-пошукові експедиції

Відповідь: _____

г) оформлення та проведення музичних дійств (концерти, дитячі ранки, виставки, музичні спектаклі, брейн-рінги та ін..)

Відповідь: _____

Продовження додатку Б. 1

д) відвідування музеїв, виставок, кінозалів, бібліотек та ін..

Відповідь: _____

9. Чи впливає зміст навчальних дисциплін на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності? Якщо «так», то яких дисциплін і як?

Відповідь: _____

10. Які Ваші пропозиції щодо підвищення ефективності формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності?

Відповідь: _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б.2

Інтерв'ю з вчителями мистецьких дисциплін та батьками

Шановний (а) добродію (ко)!

Ми просимо Вас відповісти на наші запитання опитувальника з метою виявлення Вашого ставлення до проблеми формування у школярів естетичного ставлення до дійсності. Висновки та узагальнення, зроблені за результатами опитування, будуть мати важливе наукове значення.

1. Як Ви вважаєте, чи важливо для формування у школярів естетичного ставлення до дійсності їх активне, свідоме і цілеспрямоване включення у зміст реальної музично-творчої діяльності?
2. Як Ви гадаєте, чи сприятиме формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності привабливість умов і процесу поліаспектної музично-творчої діяльності?
3. Як Ви вважаєте, чи дасть змогу школярам самореалізуватися і відчувати себе впевнено в суспільстві оптимальність поступового зростання рівня складності засвоєння найважливіших естетичних, музичних понять?
4. Як Ви гадаєте, чи слід розвивати у школярів творчий потенціал, чи, можливо, достатньо лише формування певних знань, умінь, навичок означеної діяльності?
5. Як Ви вважаєте, активне застосування різних видів і форм особистісно-зорієнтованого навчально-виховного процесу сприятиме формуванню у школярів естетичного світогляду?
6. Як ви гадаєте, чи слід забезпечувати у позаурочній музично-творчій діяльності динамічний розвиток естетично значимих для школярів рис, здібностей, якостей?
7. Як Ви вважаєте, чи необхідне психолого-педагогічне сприяння позитивній адаптації нових учасників дитячого колективу?

Продовження додатку Б. 2

8. Як Ви ставитеся до забезпечення міжособистісного стимулювання школярів на естетичних засадах, підсилених мистецькими чинниками у позаурочній музично-творчій діяльності?
9. Чи необхідно, на Вашу думку, в дитячому творчому колективі дотримання певних норм і правил?
10. Як Ви вважаєте, чи необхідне індивідуальне психологічне консультування школярів з метою нівелювання конфліктних ситуацій?

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б.3

Опитувальний лист

для школярів середнього та старшого шкільного віку

Дорогі діти!

Ми просимо вас відповісти на запитання опитувальника, мета якого дослідити проблему формування естетичного ставлення особистості у позаурочній музично-творчій діяльності. Висновки та узагальнення, зроблені за результатами анкетування, будуть мати важливе наукове значення.

1. Чи можете ви пояснити зміст поняття «естетичні цінності»? Якщо так, то поясніть, будь ласка, як ви це розумієте.

Відповідь _____

2. Чи відвідуєте ви творчі гуртки, музичну школу, школу мистецтв та ін.. (підкресліть необхідне)?

а) так; б) ні.

3. Як ви розумієте художню цінність музичного мистецтва?

Відповідь: _____

4. У чому, на вашу думку, полягає дієвість впливу музичного мистецтва на людину?

Відповідь: _____

5. Що приваблює вас у позаурочній музично-творчій діяльності?:

- інтерес до музично-творчої діяльності;
- «престиж» виконавської діяльності;
- можливість виявлення свого «Я» через виконавську діяльність;
- задоволення від процесу музично-творчої діяльності;
- задоволення від концертного виступу.

Продовження додатку Б.3

6. Які можливості для вас дає спілкування з музикою в колективі та власна виконавська діяльність?

Відповідь: _____

7. Які, на вашу думку, мають бути головними показники відносин між людьми?

Відповідь: _____

8. Чи відчуваєте ви потребу у побудові тісних емоційних зв'язків у відношеннях з іншими?

Відповідь: _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б. 4**Анкета**

на визначення психологічної установки школярів на естетичне ставлення до дійсності

Ім'я _____ клас _____ школа _____

1. Яке значення мають естетичні цінності в розвитку особистості?

- а) важливе;
- б) другорядне;
- в) не має значення.

2. Яку роль у вашому житті відіграє музичне мистецтво?

- а) можливість відпочити від буденності;
- б) пізнання дійсності та розширення світогляду;
- в) можливість бути популярним;
- г) несе в собі насолоду;
- д) розвиває творчі можливості.

3. Якому виду мистецтва ви надаєте перевагу?

- а) музичному;
- б) образотворчому;
- в) театральному;
- г) кіномистецтву;
- д) літературі.

4. Якому виду музичного мистецтва ви надаєте перевагу?

- а) інструментальна музика;
- б) вокально-хорова музика;
- в) фольклор;
- г) опера, балет, оперета;
- д) естрада.

Продовження додатку Б. 4

5. Розташуйте в порядку зростання по важливості для вас такі види естрадного мистецтва:

- а) естрадний оркестр;
- б) естрадно-джазовий спів;
- в) авторська пісня;
- г) вокально-інструментальний ансамбль;
- д) мюзикл.

6. Чи викликають у вас емоційний відгук означені напрямки музичного мистецтва? Варіанти відповідей: «так», «ні», «не знаю».

- а) джаз;
- б) електронна музика;
- в) класична;
- г) народна;
- д) рок.

7. Чи відчуваєте ви потребу в систематичному спілкуванні з мистецтвом? Якщо «так», то з яким видом?

Види мистецтва:

1. *Просторові/пластичні види мистецтва:*

образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, архітектура, фотографія.

2. *Часові/динамічні види мистецтва:*

музика, література.

3. *Просторові/часові (синтетичні/видовищні):*

хореографія, література, театральне мистецтво, кіномистецтво.

Відповідь:

Продовження додатку Б. 4

8. Виберіть, яке з наведених висловлювань вам найбільше притаманне у сприйманні музичних творів?

- а) музика заставляє мене думати про навколишній світ, життя;
- б) викликає почуття, пов'язані з характером музики (веселий, сумний, спокійний, лагідний та ін.);
- в) бажання бути освіченим і «модним» у сфері музики;
- г) викликає асоціації з подіями особистого життя;
- д) можливість спілкуватися з друзями;
- е) я не слухаю музику.

9. Які почуття викликає у вас запропонована музика?

Відповідь: _____

10. З чим асоціюється у вашій уяві даний музичний твір?

Відповідь: _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б. 5

Методика «Асоціативний ланцюговий тест»

Дана методика є варіантом тесту словесної асоціації і призначена для вивчення специфіки асоціативного мислення, особистісних особливостей, зон індивідуальної психічної напруженості піддослідних. Процес даного дослідження носить характер некерованого, спонтанного відтворення змісту свідомості і підсвідомості суб'єкта, так званий «потік підсвідомості». Для більшої зручності і надійності результатів випробуванням пропонується записувати будь-які окремі слова, які прийшли їм на думку за період звучання музичного твору. У результаті виходить низка асоціативних реакцій, складена з окремих слів.

Порядок проведення.

Школярі займають зручну позицію і за вказівкою керівника починають виконувати завдання.

Інструкція:

«Протягом часу звучання музичного твору записуйте будь-які слова, які спадають вам на думку. Не звертайте уваги на предмети, що знаходяться в полі вашого зору. Почали!».

Обробка даних.

1. Визначити довжину асоціативного ряду, для чого слід підрахувати кількість слів, записаних за період звучання музичного твору.
2. Визначити структуру почуттєвого й асоціативного ряду, для чого підрахувати спочатку число семантичних гнізд за допомогою логічної співвіднесеності поруч розташованих слів між собою.
3. Визначити середній розмір семантичних гнізд, розділивши кількість слів у всьому ланцюжку на кількість гнізд.
4. Дати назви найбільшим семантичним гніздам.

Продовження додатку Б. 5

5. Визначити середній розмір асоціативної низки слів при кількох експериментах, середню кількість семантичних гнізд, їх середній розмір і їх назви, які найчастіше зустрічаються. Результати дослідження ланцюгового асоціативного тесту заносяться в таблицю.

№ досліду	Довжина ланцюга	Кількість гнізд	Розмір гнізда	Назва гнізда
1...				
2...				
Всього, середній				

Під час аналізу даних слід звернути увагу на такі показники:

Високий рівень естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів – довжина асоціативного ланцюга складає 19-20 слів.

Середній рівень естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів – довжина асоціативного ланцюга складає 10 слів (ригідність мислення, недостатні естетичні знання та ін..).

Низький рівень естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів – 35-40 слів за період прослуховування (гіперактивність мисленнєвих процесів, емоційна збудженість).

Оцінюючи структуру асоціативного ряду слід звернути увагу на те, що нормою вважається утворення 3-4 гнізд за період прослуховування твору з середнім розміром по 5-6 слів у гнізді.

Пояснення до тесту:

семантичні гнізда: слова, записані реципієнтом поєднуються в певні семантичні групи – семантичні гнізда, розмір і кількість яких може бути різною, що визначає індивідуальні особливості. Ці гнізда у відповідності до змісту підводять до більш загальної категорії – назви. Зважаючи на назви та

кількісний показник гнізд – визначається результат естетичного сприймання та спрямованості художньо-життєвих асоціацій школярів.

Вимоги до музичного матеріалу:

- музичний матеріал для дослідження педагог вибарає у відповідності до музично-естетичного досвіду дітей;
- твори повинні відповідати віковій категорії досліджуваних і бути не знайомі школярам;
- твори не повинні включатися до програми з навчальної дисципліни «Музика»;
- матеріал для слухання повинен бути без тексту, в інструментальному виконанні, допускаються голоси природи.

Додаток В

Додаток В.1

Модифікована методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса [381].

Анкета складається з 27 пунктів-суджень, по кожному з яких можливі три варіанти відповідей, які відповідають трьом видам спрямованості особистості:

1. Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду та задоволення безвідносно діяльності і товаришів, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, роздратованість, тривожність, інтровертність (низький рівень).

2. Спрямованість на спілкування (С) – потреба при будь-яких умовах підтримувати відносини з людьми, орієнтація на сумісну діяльність, проте часто в збиток виконанню конкретних завдань чи надання щирої допомоги людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прив'язаності та емоціональних стосунках з людьми (середній рівень).

3. Спрямованість на діяльність (Д) – зацікавленість у рішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на співпрацю, здібність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети (високий рівень).

Опис методики: анкета складається з 27 пунктів-суджень, по кожному з них можливі лише три варіанти відповідей, які відповідають трьом спрямуванням особистості. Респондент повинен вибрати одну відповідь, яка в найбільшій мірі виражає його думку чи відповідає реальності, і ще одну, яка, навпаки, найбільш віддалена від його думки, чи ж найменше відповідає

Продовження додатку В. 1

реальності. Відповідь «найбільше» отримує 2 бали, «найменше» - 0, яка залишилася не вибраною – 1 бал. Бали, отримані по всім 27 пунктам, підсумовуються для кожного виду спрямованості окремо.

Інструкція: «Опитувальний лист складається з 27 пунктів. По кожному з них можливі три варіанти відповідей : А, Б, В.

1. Із відповідей на кожний з пунктів виберіть ту, яка найкраще висловлює вашу точку зору по даному питанню. Можливо, що деякі з варіантів відповідей здадуться вам рівноцінними. Проте, ми просимо вас відібрати лише один, а саме той, який в найбільшій мірі відповідає вашій думці й більш всього цінний для вас.

Букву, якою позначена відповідь, (А, Б, В) напишіть на аркуші для запису відповідей рядом з номером відповідного пункту (1 - 27) під рубрикою «БІЛЬШЕ ВСЬОГО».

2. Потім з відповідей на кожний з пунктів виберіть ту, яка найменше цінна для вас. Букву, якою позначена відповідь, знову запишіть на аркуші для запису відповідей рядом з номером відповідного пункту, в стовпчику під рубрикою «МЕНШ ЗА ВСЕ».

3. Таким чином, для відповіді на кожне з питань ви використовуєте дві букви, які й запишете у відповідні стовпчики. Інші відповіді ніде не записуються.

Старайтеся бути максимально правдивими!

Серед варіантів відповідей немає «хороших» чи «поганих», тому не старайтеся відгадати, яка з відповідей є «правильною» чи «кращою» для вас.

Час від часу контролюйте себе. Чи правильно ви записуєте відповідь, чи рядом з тими пунктами. На випадок, якщо ви знайдете помилку, виправте її, але так, щоб напромак було чітко видно» [236, с. 563].

ТЕКСТОВИЙ МАТЕРІАЛ**1. Найбільше задоволення я отримую від:**

- А. Схвалення моєї діяльності.
- Б. Усвідомлення того, що справа виконана добре.
- В. Усвідомлення того, що мене оточують друзі.

2. Якби я займався музичним мистецтвом (естрадний спів, хорова музика, інструментальна музика), то я хотів би бути:

- А. Керівником, який вибирає музичний матеріал.
- Б. Відомим виконавцем.
- В. Обраним солістом колективу.

3. На мою думку, кращим викладачем є той, хто:

- А. Проявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід.
- Б. Викликає інтерес до діяльності, так що учасники колективу з задоволенням поглиблюють свої знання в певному виді творчості.
- В. Створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться висловити свою думку.

4. Мені подобається, коли люди:

- А. Радіють виконаній роботі.
- Б.З задоволенням працюють в колективі.
- В. Прагнуть виконати свою роботу краще всіх.

5. Я хотів би, щоб мої друзі:

А. Були чуйними і допомагали людям, коли для цього надаються можливості.

Б. Були вірними і відданими мені.

В. Були розумними і цікавими людьми.

6. Кращими друзями я вважаю тих:

А. З ким складаються хороші взаємовідносини.

Б. На кого завжди можна покластися.

В. Хто може багато досягнути в творчості, житті.

7. Більш за все я не люблю:

А. Коли в мене щось не виходить в творчій діяльності.

Б. Коли псуються відносини в колективі між учасниками.

В. Коли мене критикують.

8. На мою думку, найгірше всього, коли викладач:

А. Не приховує, що деякі учні йому несимпатичні, насміхається і жартує над ними.

Б. Викликає дух суперництва в колективі.

В. Недостатньо володіє знаннями і вміннями з предмету, який викладає.

9. В дитинстві мені більш за все подобалося:

А. Проводити час з друзями

Б. Відчуття виконаної справи.

В. Коли мене за що-небудь хвалили.

10. Я хотів би бути схожим на тих, хто:

- A. Добився успіхів у творчості.
- Б. По-справжньому захоплений своєю справою.
- В. Відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

11. В першу чергу школа повинна:

- A. Навчити вирішувати завдання, які ставить життя.
- Б. розвивати перш за все індивідуальні здібності школяра.
- В. Виховувати якості, які допомагають взаємодіяти з людьми.

12. Якби в мене було більше вільного часу, я б його охоче використав:

- A. Для спілкування з друзями.
- Б. Для відпочинку й розваг.
- В. Для своїх улюблених справ і самоосвіти.

13. Найбільших успіхів я досягаю, коли:

- A. Працюю з людьми, які мені симпатичні.
- Б. У мене цікава творча діяльність.
- В. Мої зусилля добре винагороджуються.

14. Я люблю коли:

- A. Інші люди мене цінують.
- Б. Отримую задоволення від добре виконаної справи.
- В. Приємно провожу час з друзями.

15. Якби про мене вирішили розказати по телебаченню, мені хотілося б щоб:

- А. Розказали про яку-небудь цікаву справу, пов'язану з творчою діяльністю, в якій мені довелося брати участь.
- Б. Розказали про мою діяльність.
- В. Обов'язково розказали про колектив, в якому я беру участь.

16. Найкраще я навчаюсь, коли викладач:

- А. Має до мене індивідуальний підхід.
- Б. Вміє викликати в мене інтерес до творчої діяльності.
- В. Влаштовує колективні обговорення спільних проблем.

17. Для мене немає нічого гіршого, ніж:

- А. Ображення власної гідності.
- Б. Невдача при виконанні важливої справи.
- В. Втрата друзів.

18. Більш за все я ціную:

- А. Успіх.
- Б. Можливості хорошої сумісної творчої діяльності.
- В. Здоровий практичний розум і кмітливість.

19. Я не люблю людей, які:

- А. Вважають себе гірше інших.
- Б. Часто сваряться і конфліктують.
- В. Перечать проти всього нового.

20. Приємно, коли:

- А. Працюєш над важливою для всіх справою.
- Б. Маєш багато друзів.
- В. Викликаєш захоплення і всім подобаєшся.

21. На мою думку, керівник музично-творчого колективу в першу чергу повинен бути:

- А. Доступним.
- Б. Авторитетним.
- В. Вимогливим.

22. У вільний час я з задоволенням почитав би книги:

- А. Про те, як заводити друзів і підтримувати хороші відносини з людьми.
- Б. про життя знаменитих і цікавих людей.
- В. Про останні досягнення науки і техніки.

23. Маючи здібності до музики, я надав би перевагу бути:

- А. Диригентом.
- Б. Композитором.
- В. Солістом.

24. Мені хотілося б:

- А. Придумати цікавий музичний конкурс.
- Б. Перемогти в музичному конкурсі.
- В. Організувати музичний конкурс і керувати ним.

25. Для мене найважливіше всього знати:

- А. Що я хочу зробити.
- Б. Як досягнути мети.
- В. Як організувати людей для досягнення мети.

26. Людина повинна прагнути до того, щоб:

- А. Інші були нею задоволені.
- Б. Перш за все виконати свою справу.
- В. Її не потрібно було дорікати за виконану роботу.

27. Найкраще я відпочиваю у вільний час:

- А. У спілкуванні з друзями.
- Б. Переглядаючи розважальні кінофільми.
- В. Займаючись творчою справою.

Відповіді школярів оцінюються за допомогою ключа і уможливають визначити спрямованість кожного учня у відповідності до показників, що дасть можливість педагогу у подальшому розвивати ті якості особистості, які необхідні для формування у школярів естетичного ставлення до дійсності:

- потреба при будь-яких умовах підтримувати відносини з людьми,;
- орієнтація на сумісну діяльність;
- надання щирої допомоги людям;
- зацікавленість у рішенні ділових проблем;
- виконання роботи якнайкраще, орієнтація на співпрацю;
- здібність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети (високий рівень).

КЛЮЧ

№	Я	О	Д	№	Я	О	Д
1	А	В	Б	15	Б	В	А
2	Б	В	А	16	А	В	Б
3	А	В	Б	17	А	В	Б
4	В	Б	А	18	А	Б	В
5	Б	А	В	19	А	Б	В
6	В	А	Б	20	В	Б	А
7	В	Б	А	21	Б	А	В
8	А	Б	В	22	Б	А	В
9	В	А	Б	23	В	А	Б
10	А	В	Б	24	Б	В	А
11	Б	В	А	25	А	В	Б
12	Б	А	В	26	В	А	Б
13	В	А	Б	27	Б	А	В
14	А	В	Б				

Додаток В. 2

**Методика полярних профілів на визначення
рівня естетично-особистісного ставлення школярів**

(модифікація В. Кагана, І. Щаца)

Бланк методики полярних профілів

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Потворний											Прекрасний
Трагічний											Комічний
Підлий											Величний
Сумний											Веселий
Невихований											Ввічливий
Замкнутий											Товариський
Легковажний											Серйозний
Безвідповідальний											Відповідальний
Злобний											Добррозичливий
«Вискочка»											Скромний
Аморальний											Совісний
Байдужий											Допитливий
Агресивний											Миролобний
Невихований											Культурний
Брутальний											Тактовний
Лінивий											Працелюбний
Черствий											Добросердечний
Пасивний											Активний
Самозакоханий											Самокритичний

Продовження додатку В. 2

Після оформлення підсумкового бланка предметом аналізу керівником постають наступні запитання:

- які якості досліджуваній оцінює або крайнє низько (на 1-2 бали), або крайнє високо (на 9-10 балів) і чому;

- які якості досліджуваного оточуючі оцінюють або крайнє низько (на 1-2 бали), або крайнє високо (на 9-10 балів) і чому;

- які якості і досліджуваній, і оточуючі вагалися оцінювати та чому

Дана методика дозволяє здійснити аналіз як самохарактеристик, так і незалежних характеристик. Дані характеристики дають самі школярі, керівник дитячого колективу, однокласники та ін. (кожний на окремому бланку).

Оцінювання досліджуваного проводиться по 10-бальній системі. Отримані оцінки переносяться на окремий підсумковий бланк і відображаються графічно у виді профілів (кожна оцінка відображається особливим способом).

Дана методика дозволяє оперативно визначити рівень як самооцінки, так і оцінки школяра оточуючими. Заповнення бланка методики пов'язано зі здійсненням підлітком аналізу своїх власних особистісних й інтелектуальних якостей, активізацією його роздумів про самого себе.

Додаток В. 3

МЕТОДИКА З'ЯСУВАННЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ШКОЛЯРІВ

Завдання В. 3. 1

Хід дослідження:

школярам пропонується послухати по черзі три музичні твори:

для молодших школярів:

- «Пісня про клоуна» у виконанні Юлії Началової;
- «Пісенька клоуна» муз. і сл.. Ю. Кіма у виконанні Наталії Рожкової
- «Танго для клоуна» О. Сафонкін.

для молодших підлітків:

- «Пісня про клоуна» І. Ніколаєва;
- «Сумний клоун» гр.. SICK ROOM (на рос. мові)
- «Танго для клоуна» О. Сафонкін.

для старших підлітків:

- «Арлекіно» Е. Дімітров, пер. Б. Баркаса;
- «Фігаро» Т. Снежина;
- «Танго для клоуна» О. Сафонкін.

Після прослуховування кожного твору окремо під час бесіди з дітьми ретельно обговорюється музичний зміст та визначається ставлення школярів до кожного твору. По закінченню обговорення, учні відповідають на запитання.

Матеріал для бесід:

Леся Вознюк

Клоун

В цирк мерщій, там чудеса,
лине сміх під небеса.

Клоун публіку вітає
та малечу розважає.

Він потішний відчайдуха,
рот — від вуха і до вуха,
розсмішити всіх мастак.

Ну й кумедний! Чи не так?

Оля Алексєєва, пер. з рос. А. Лебедевої

Сьогодні Клоуну дуже сумно. Йому сьогодні нічого не потрібно. В душі смуток, а в серці тяжкість, Клоуну сьогодні дуже сумно...

Сумний Клоун, чи тобі хитрити?..

Сумний Клоун... Чи тобі хитрити

І під гримом ховати лице?

Світ цей ніколи тобою не виправити.

Заспокойся, в кінці кінців, облиш все!..

Запали ти свічку, відкрий вікна в зиму —

Дай снігу в квартирі кружлять.

Тобі в цьому світі жить нетерпимо...

Я знаю. Але треба жить.

Налий собі кофе, приляж на дивані,

Втупившись в стелю, примруживши зір...

Смуток не пройде і біль не відстане,
Але вони почекають, раз ти приліг...

Сумний Клоун... Чи тобі хитрити
І під гримом ховати лице?
Світ цей ніколи тобою не виправити.
Заспокойся, в кінці кінців, облиш все!..

На вулицях ще місцями лежить сніг, а з неба падає дощ... дрібний дощ. У місті вечір... майже ніч, темно... вулиця пустинна. На критій автобусній зупинці, яка освітлюється маленьким вуличним ліхтарем, у повній самотності стоїть чоловік. Сьогодні він дуже стомився... його пусті задумливі очі дивилися кудись вперед в нікуди... в душу неждано проник сум і в голові знову закрутилися настирливі думки про самотність, які не полишають його останні два роки.

Він знову один... на його обличчі була посмішка...але всього лиш намальована ним же самим... величезна красива посмішка клоуна... круги на щоках, туш на віях, пофарбований у жовтий яскравий колір парик і здоровенні не за розміром черевики. Сьогодні був ювілейний концерт у приватній школі... Він настільки стомився, що був не в силах змити з себе все це й переодягнутися... він лише накинув плащ, взяв зі столу парасольку і тихенько вийшов... йому так хотілося впасти на свій старенький диван і залишити все до ранку... І от він стоїть, злившись в єдине ціле з цією тьмяною зупинкою... сумний клоун..., а дощ стукає по даху, навіваючи печаль... ніби жаліючи його в цей вечір. Непомітно до зупинки підійшла дівчина... тихі невпевнені кроки, опущені донизу очі... Вона зупинилася рядом із зупинкою, але не стала заходити під дах... Здавалося, їй не було ніякої справи до дощу, думками вона була десь не тут. А він капав їй на куртку й скачувався зі спадаючих майже до плечей гладких рівних кіс. По

Продовження додатку В. 3.1

обличчю чи то від дощу, чи то від сліз бігли капельки. Час від часу вона витирала їх маленькою блідою долонею, при цьому потішно пошморгуючи носом, ніби мишеня. Інколи піднімаючи голову, вона пробувала крізь дощ розглянути зірки, ніби у відчаї запитувала їх про щось, але не чекала відповіді. Вона кинула короткий погляд на силует чоловіка і, толком не розгледівши його в тіні даху, знову втупилася кудись у пустоту попереду себе, залишившись наодинці зі своїми думками і дощем, який скачувався по її щокам... проте за цю мить, що вона кинула на нього погляд, чоловік устиг помітити в її очах нестерпиму печаль... ямки очей, які почервоніли від сліз. Здоровенні та виразні вони були наповнені смутком. Вона так прикувала погляд клоуна своєю печаллю, що він не міг відірватися. Його ніколи не залишали байдужим сльози дітей і жінок. В ній гармонійно поєднувалося і те й друге. Душа його виявилася настільки відкритою, що непомітно... закохалася. Не витримавши, він вийшов до неї під дощ, розкрив свою парасольку і підставив над нею.

- Дякую, - вимовила вона заплаканим голосом, не піднімаючи на нього очі, - Але Ваша парасолька вже нічому не допоможе...

- Невже? – засумнівався він.

В наступну мить вона звернула свій погляд на нього, трохи здивувалася і тут же стала посміхатися від клоуна, який неждано з'явився перед нею!

- У Вас дуже добра посмішка!! – розсміялася вона, - Я теж хочу таку!

- Я подарую її тобі! – підморгнув він, шалено щасливий, що в цю мить зміг розбудити посмішку на її сумовитому лиці, – Тільки спершу, тобі необхідно привести себе в порядок.

- Так точно, сер Клоун! – вигукнула вона і знову обдарувала його своїм заразним по-дитячому наївним сміхом.

А місто спостерігало за несказанною картиною, як добрий клоун, стоячи рядом з дівчиною під дощем, тримав над нею парасольку, а та зі

Продовження додатку В. 3.1

сльозами сміялася йому у відповідь. Вони стояли під дощем в метрі від даху, але їм вже нічого не заважало. І

здавалося, що навіть понурий дощ, спостерігаючи за ними, став посміхатися їм у відповідь!

Наочний матеріал до музично-текстового матеріалу

Інструкція: спробуйте дати відповідь на такі запитання. Відповіді коротко занесіть у таблицю:

1. Спираючись на інтонації музики, опиши героя, яким ти його бачиш.
2. Який із творів більше підходить до розповіді, а який до вірша?
3. Які почуття викликає в тебе музичний твір?

Аналіз дослідження:

1. Перше питання уможливорює з'ясування ставлення школяра до об'єктів естетичного сприймання.
2. Друге питання розкриває, чи ототожнює себе досліджуваний з героєм, чи посідає місце антагоніста.
3. Третє питання дозволяє уточнити ставлення учня до музичного матеріалу.

Таблиця відповідей

Назва твору	№ питання	Відповідь	оцінка
	1		
	2		
	3		
	1		
	2		
	3		
	1		
	2		
	3		

Оцінювання:

Для якісної обробки даних використовуються умовні одиниці виміру – бали: співчуття знаком «+», співпереживання знаком «-», розуміння твору «±». На кожне з трьох запитань дається 1 бал після прослуховування кожного музичного твору (якості оцінюються за трибальною шкалою). Переважання тієї чи іншої якості визначає рівень емоційних станів реципієнта: високий рівень – перевага знаку «±»; середній рівень – «-»; низький рівень – «+».

Додаток В. 3. 2

Методика вибіркового аналізу

для визначення рівня розуміння школярами сутності процесу естетичного відображення дійсності в творах мистецтва

Опис методики

Для визначення рівня розуміння процесу естетичного відображення дійсності в творах мистецтва, школярам пропонують прослухати твори мистецтва різних видів та жанрів. Після прослуховування, підлітки ставлять відповідний номер напроти того визначення, яке найдоцільніше описує характер, зміст та інтонації твору. Визначення можна вибирати лише одне, найвідповідніше.

Твори для прослуховування:

Музичні твори:	Художні твори:	Літературні твори:
1) Д. Шостакович «Симфонія №7» (ч.1 «Марш-реквієм»)	1) Б. Кустодієв «Ранок»	1) М. Рильський «Мова»
2) Й. Штраус «Brilliante Valse»	2) К. Білокур «Портрет племінниць художниці»	2) М. Гоголь «Вій»
3) Е. Гріг «Танець Анітри»	3) В. Гог «Ніч в кав'ярні»	3) О. Гуцуляк «Шукаю»
4) В. Яковенко (коли сумно) «Самотність»	4) І. Мельничук «Річка Збруч»	4) Ю. Турична «Заїхали на небо»
5) Ш. Гуно «Куплети Мефістофеля» з опери «Фауст»	5) П. Пікассо «Портрет Пікассо»	5) А. Шиян «Лелеки»

Вий (отрывок)

...Тишина была страшная; свечи трепетали и обливали светом всю церковь. Философ перевернул один лист, потом перевернул другой и заметил, что он читает совсем не то, что писано в книге. Со страхом перекрестился он и начал петь. Это несколько ободрило его: чтение пошло вперед, и листы мелькали один за другим. Вдруг... среди тишины... с треском лопнула железная крышка гроба и поднялся мертвец. Еще страшнее был он, чем в первый раз. Зубы его страшно ударялись ряд о ряд, в судорогах задергались его губы, и, дико взвизгивая, понеслись заклинания. Вихорь поднялся по церкви, попадали на землю иконы, полетели сверху вниз разбитые стекла окошек. Двери сорвались с петель, и несметная сила чудовищ влетела в божью церковь. Страшный шум от крыл и от царапанья когтей наполнил всю церковь. Все летало и носилось, ища повсюду философа.

У Хомы вышел из головы последний остаток хмеля. Он только крестился да читал как попало молитвы. И в то же время слышал, как нечистая сила металась вокруг его, чуть не зацепляя его концами крыл и отвратительных хвостов. Не имел духу разглядеть он их; видел только, как во всю стену стояло какое-то огромное чудовище в своих перепутанных волосах, как в лесу; сквозь сеть волос глядели страшно два глаза, подняв немного вверх брови. Над ним держалось в воздухе что-то в виде огромного пузыря, с тысячью протянутых из середины клещей и скорпионьих жал. Черная земля висела на них клоками. Все глядели на него, искали и не могли увидеть его, окруженного таинственным кругом.

– Приведите Вия! ступайте за Виєм! – раздались слова мертвеца.

И вдруг настала тишина в церкви; послышалось вдали волчье завыванье, и скоро раздались тяжелые шаги, звучащие по церкви; взглянув

Продовження додатку В. 3. 2

искоса, увидел он, что ведут какого-то приземистого, дюжего, косолапого человека. Весь был он в черной земле. Как жилистые, крепкие корни, выдавались его засыпанные землею ноги и руки. Тяжело ступал он, поминутно оступаясь. Длинные веки опущены были до самой земли. С ужасом заметил Хома, что лицо было на нем железное. Его привели под руки и прямо поставили к тому месту, где стоял Хома.

– Подымите мне веки: не вижу! – сказал подземным голосом Вий – и все сонмище кинулось подымать ему веки.

– Не гляди! – шепнул какой-то внутренний голос философу. Не вытерпел он и глянул.

– Вот он! – закричал Вий и уставил на него железный палец. И все, сколько ни было, кинулись на философа. Бездыханный грянулся он на землю, и тут же вылетел дух из него от страха...

Олег Гуцуляк

Шукаю

Шукаю нових пісень
 поміж поліандри
 радіаційних синдромів
 мутагенезу
 мустангів сонячних сельв
 хай закривають очі
 нічним небом

підманнюючи світлячками
 майбутнього “-ізму”
 Але внизу
 ковтаю спрагу повітрям
 густих фабул
 бджолиного вечора

Юля Турчина

Заїхали на небо

Їхали з Криму на одному возі Дмитро з Іваном. Повен віз солі везли. Вечоріло. Їхали повагом, не поспішаючи, і, заколисані повільною їздою, задрімали. А сонечко котилося-котилося на захід та й геть заховалось за обрієм.

Настала тепла серпнева ніч. Висипали на небі зіроньки, зійшов повновидий місяць і залив усе навкруги м'яким сріблястим сяйвом. Чумаки дрімають, а волики йдуть собі та й ідуть. Трапилася їм по дорозі річка широка, але не глибока, а через річку — місток. Вузкий, один лише віз проїде. Воли зійшли на міст та й стали. Прокинувся Дмитро, схопився, лупнув очима й нічого спросоння не розбере: на небі зірки світяться, місяць усміхається; глянув униз — бож-же мій! Унизу теж такі самі зірки, місяць, ще й кумкають жаби. Дмитро тоді товариша штовх під бік:

- Іване! Іване! А вставай лишень подивися, де ми!

Прокинувся Іван, глянув – ой, лишенько!

- Тай їй-бо, Дмитре, це ж ми на небо заїхали!

А. Шиян.

Лелеки (уривок)

Знадвору до хати увірвася Костик і, сяючи карими оченятами, радісно закричав:

- Мамо!.. Прилетіли... Вони вже прилетіли... Сидять зараз біля гнізда.

Мати, пов'язавшись хустиною, вийшла на ганок.

- Повернулися!.. – І очі в неї затеплились, наче зустріла дорогих гостей, що прибули з далекого краю.

Продовження додатку В. 3. 2

...Мати пішла поратись біля печі, а Костик помчав з двору на вулицю, щоб там перед усіма товаришами похвастатися новиною:

- А до нас лелеки прилетіли!

Та увагу хлопчиків привернула до себе інша подія. Кілька школярів старших класів прямували з дрібнокаліберними гвинтівками на стрільбище, а слідом за ними йшла малеча. До неї приєднався й Костик. Дорога звивалася понад річкою, де ростуть старі дуплясті верби, а за тими вербами прослався мокрий, поруділий після зими луг з озерами... Раптом біля одного з таких озер діти помітили лелек.

- Стійте, хлопці! – сказав Грицько Бездумний, знімаючи дрібнокаліберну гвинтівку.

- Не смій! – закричав Костик, розгадавши його лихий намір. – Це наші лелеки...

Та Грицько тільки зневажливо посміхнувся...

- Наші...наші, - уперто повторив Костик. – Вони недавно біля гнізда сиділи. Вони вже восьмий рік до нас прилітають весною. Не стріляй! Чуєш! Не стріляй!

...Грицько Бездумний став біля верби, поклав рушницю на гулку, щоб краще прицілитись. Всі затихли... Прогримів, нарешті, короткий постріл... Лелеки сполошилися, розправили крила, підстрибнули двічі на довгих ногах, а тоді знялися й полетіли.

...Перелітаючи через річку на той бік, один з птахів почав відставати.

- Навіщо ти... Навіщо лелеку зранив?

Не пам'ятаючи себе, Костик кинувся на Грицька. Але старший і сильніший Грицько тільки дурнувато посміхався, байдужий до підбитої ним пташини.

...Всі діти, крім Костика, пішли слідом за ним. А Костик залишився біля верби й звідти стежив за лелеками.

Продовження додатку В. 3. 2

- Болить... Тобі дуже болить? – запитував хлопчик, наче птах міг не тільки його чути, але навіть розуміти людську мову.

Підбите крило все дужче одвисало й волочилося по землі...Коли б отаке трапилося тут, на цьому березі, Костик би впіймав його, взяв на руки, приніс додому, помастив його йодом, перев'язав бинтом, і ранка б загоїлась...

Таблиця правильних відповідей

Естетична категорія	№ твору мистецтва	Естетична категорія	№ твору мистецтва
<i>Музичні твори</i>			
прекрасний	№ 2	потворний	№ 5
піднесений	№	низький	№
комічний	№	трагічний	№ 4
героїчний	№	зрадливий	№
благородний	№ 3	підлий	№ 1
<i>Художні твори</i>			
енергійний	№ 4	в'ялий	№
добрий	№ 1	злий	№ 5
божественний	№	ниций	№
важливий	№	нікчемний	№
приємний	№ 2	гидкий	№ 3
<i>Літературні твори</i>			
принадний	№	огидливий	№
гумористичний	№ 4	занудний	№ 3
чарівний	№	жахливий	№
милосердний	№ 5	жорстокий	№
реальний	№ 1	містичний	№ 2

Додаток В.4

Тест «Ваш творчий потенціал»

(за методикою Н. Вишнякової)

Інструкція: у підготовлений бланк внесіть свої відповіді. При позитивній відповіді на питання поставте знак «+», при негативній – знак «-».

Зразок таблиці відповідей

1.+	9.-	17.+	25.+	33.+	41.+	49.+	57.+	65.+	73.+	9
2.+	10.-	18.-	26.+	34.+	42.-	50.-	58.+	66.+	74.+	6
3.+	11.+	19.+	27.-	35.+	43.+	51.+	59.-	67.-	75.-	6
4.+	12.+	20.-	28.-	36.+	44.-	52.+	60.+	68.-	76.+	6
5.+	13.+	21.-	29.+	37.+	45.+	53.+	61.-	69.+	77.+	7
6.-	14.+	22.+	30.+	38.+	46.+	54.+	62.+	70.-	78.+	8
7.+	15.+	23.+	31.-	39.+	47.+	55.+	63.+	71.-	79.+	8
8.+	16.+	24.+	32.+	40.+	48.+	56.+	64.-	72.-	80.+	8
7	6	5	5	8	6	6	5	3	7	

Питання

1. Чи замислюєтесь ви над тим, які причини змушують людей створювати щось нове?
2. Чи трапляються у вас неприємності через власну цікавість?
3. Чи виникає у вас бажання оригінально удосконалювати гарну річ?
4. Чи переноситеся ви у своїх мріях у минуле або майбутнє?

Чи відчуваєте ви наміри людини при першому погляді на неї?

5. Чи справедливо те, що ви не реагуєте емоційно на незвичайні ситуації?
6. Чи відповідаєте ви жартома, якщо вас розігрують?
7. Якщо трапиться нагода, чи поміняєте ви вид діяльності на більш престижний, але менш творчий?
8. Чи завжди ви продумуєте наслідки прийнятого вами рішення?
9. Чи справедливо те, що вам не подобається пізнання нового, якщо це пов'язано з ризиком?
10. Чи доводилося вам успішно використовувати речі не за їх призначенням?
11. Чи буває так, що коли-небудь ви розказуєте про реальний випадок, то вдаєтеся до вигаданих подробиць?
12. Чи помиляєтеся ви при ухваленні рішення в екстремальній ситуації?
13. Чи завдає вам задоволення досягнення оригінального результату в музично-творчій практичній діяльності?
14. Чи любите ви жартувати і глузувати з себе?
15. Чи винаходили ви коли-небудь щось нове у тій сфері музично-творчої діяльності, що вас цікавить?
16. Чи стомлює вас робота, що вимагає постійного прийняття рішень у нестандартних ситуаціях?
17. Чи помічають оточуючі, що ви намагаєтесь все досягнути?
18. Чи є рідкісним ваше захоплення?
19. Чи трапляється так, що у вас виникають незвичні образи, пов'язані з реальним життям?
20. Чи відчуваєте ви, ще не знявши слухавку, хто вам телефонує?

Продовження додатку В.4

21. Чи байдужі ви до переживань, які передав автор музичного твору, твору живопису, героїв переглянутого фільму або прочитаної книги?
22. Чи смієтеся ви над своїми невдачами?
23. Чи відвідували б ви заради нових знань спеціальні заняття, навіть якщо це пов'язано з незручностями?
24. Чи достатньо для вас дрібної деталі, натяку на проблему, щоб захопитися її розробкою та втіленням у життя?
25. Чи знайшли ви відповіді на питання, які виникали у вас в дошкільному та молодшому шкільному віці?
26. Чи відчуваєте ви втрату інтересу до незвичайних життєвих ситуацій?
27. Чи фантазуєте ви зараз про те, як би ви жили в іншому місті або іншому столітті?
28. Чи важко вам передбачати наслідки майбутньої події?
29. Чи відчуваєте ви емоційний підйом і натхнення на початку нової справи?
30. Чи ви готуєте заздалегідь жарт або жартівливі історії з метою розвеселити компанію?
31. Чи стомлюють вас несподіванки в музично-творчій діяльності, що потребують пошуку нових виходів із ситуації, яка виникла?
32. Ви продумуєте варіанти розв'язання складних проблем, перш ніж зробите вибір найбільш продуктивного?
33. Коли ви довго не пізнаєте нове, вас турбує почуття незадоволеності?
34. Ви любите діяльність, яка вимагає кмітливості, навіть якщо вона пов'язана з труднощами в реалізації?
35. Маючи справу з новими проблемами, ви передбачаєте перспективи їх вирішення?

Продовження додатку В.4

36. Чи снився вам коли-небудь сон, який пророкував події, які потім відбувалися?
37. Чи співчуваєте ви людям, які не досягли бажаного результату у творчості?
38. Чи використовуєте ви гумор для виходу зі скрутних ситуацій?
39. Ви обрали гурток (об'єднання, студію) із урахуванням своїх творчих здібностей?
40. Чи важко вам придумати кілька варіантів розв'язання конфліктної проблеми?
41. Чи зможете ви поступитися кар'єрою заради пізнання нового?
42. Чи будете ви займатися створення чогось незвичайного, якщо це пов'язано з труднощами?
43. Чи важко вам уявити незнайоме місце, у яке вам слід потрапити?
44. Чи траплялося так, що ви згадали про людину, з якою давно не зустрічалися, а потім вона раптом зненацька зателефонувала вам або ви випадково зустріли її на вулиці?
45. Чи співчуваєте ви обдуреній людині?
46. Чи буває так, що ви самі придумуєте анекдоти або смішні історії?
47. Якщо ви втратите можливість працювати, то чи зникне після цього у вас інтерес до життя?
48. Чи ґрунтовно ви продумуєте можливі результати своєї творчої діяльності?
49. Чи хочеться вам часом розібрати річ, щоб дізнатися, як вона працює?
50. Чи імпровізуєте ви в процесі реалізації вже розробленого плану дії?
51. Ви складаєте дитячі казки?

Продовження додатку В. 4

52. Чи буває так, що ви з якихось незрозумілих причин не довіряєте деяким людям?
53. Ви схильні сильно переживати, якщо вас обдурили?
54. Чи дратує вас жарт, виражений в іронічній формі?
55. Чи вважаєте ви, що музично-творча діяльність дозволить поліпшити навколишній світ?
56. Чи думаєте про те, які таємні причини приховані в оригінальних діях людини?
57. Чи цікавить вас як живуть ваші друзі?
58. Чи віддаєте ви перевагу спілкуванню з людьми з незвичайними поглядами?
59. Чи фантазували ви коли-небудь про те, що будете робити, знайшовши скарб?
60. Чи важко вам з першого погляду на людину визначити її характер?
61. Чи співчуваєте ви жебракам?
62. Чи вважають вас оточуючі дотепною людиною?
63. Чи багато було у вас невдач у вашій творчій діяльності?
64. Ви часто розмірковуєте про причини не успіхів і невдач у своїй діяльності?
65. Якщо ви зустрічаєте незрозуміле слово, то чи прагнете ви дізнатися про його зміст у довіднику або словнику?
66. Чи цікавлять вас люди, що дотримуються лише традиційних поглядів на життя?
67. Чи пишете ви вірші?
68. Дивлячись на сторонню людину, вам важко відгадати, як складається її життя?

Продовження В. 4

69. Чи рідко ви виражаєте свої емоції під час перегляду спортивних змагань?
70. Чи важко вам з гумором вийти зі скрутної ситуації?
71. Чи можете ви виконуючи справу піти на ризик, якщо шанси на успіх не гарантовані?
72. Чи вірогідно ви відновлюєте за випадковими деталями та явищами цілісний результат?
73. Чи намагаєтесь ви простежити генеалогічне дерево життя?
74. Якби ваші друзі знали, про що ви мрієте, то вважали б вас диваком?
75. Вам важко уявити себе в старості?
76. Чи буває так, що ви боїтеся йти на зустріч із незнайомою людиною через інтуїтивне занепокоєння?
77. Спостерігаючи драматичну подію в житті людей, чи відчуваєте ви, що це відбувалося з вами?
78. Чи віддаєте ви перевагу комедії порівняно з іншими жанрами?
79. Чи обов'язково музична творчість повинна супроводжувати вас у майбутній професійній діяльності?

Ключ до тесту

1.+	9.+	17.+	25.+	33.+	41.+	49.+	57.+	65.+	73.+
2.+	10.+	18.+	26.+	34.+	42.+	50.+	58.+	66.+	74.+
3.+	11.+	19.+	27.+	35.+	43.+	51.+	59.+	67.+	75.+
4.+	12.+	20.+	28.+	36.+	44.+	52.+	60.+	68.+	76.+
5.+	13.+	21.+	29.+	37.+	45.+	53.+	61.+	69.+	77.+
6.+	14.+	22.+	30.+	38.+	46.+	54.+	62.+	70.+	78.+
7.+	15.+	23.+	31.+	39.+	47.+	55.+	63.+	71.+	79.+
8.+	16.+	24.+	32.+	40.+	48.+	56.+	64.+	72.+	80.+

Додаток В. 5

Додаток В. 5. 1

Оцінка рівня творчо-діяльнісних вимог

Діагностична мета: опитувальник призначений для діагностики складових творчо-діяльнісного компоненту естетичного ставлення школярів до дійсності, пов'язаний з рівнем вимог, безпосередньо в ході діяльності.

Процедура дослідження.

Рівень вимог оцінюється за наступною схемою: сукупність однотипних завдань ранжирується за ступенем складності і реципієнтам пропонується послідовно вибирати для виконання завдання будь-якого ступеня труднощів.

Рівень обраних підлітками завдань враховується як середній ступінь труднощів вимог реципієнтів. Бланк заповнюється по мірі фіксації керівником дослідження виконання певного завдання.

Бланк опитувальника, який роздано їм на початку дослідження заповнюють школярі по фіксуванню керівником виконання завдання.

Інструкція:

«Коли ви завершите фіксований етап запропонованого вам завдання, візьміть бланк з текстом опитувальника, уважно прочитайте інструкцію і приступайте до відповідей. Пам'ятайте, що висловлювання відносяться до тієї ситуації, яка складається на даний момент, коли частина завдання вже виконана, але попереду залишається робота над частиною завдання, яка залишилася. В процесі роботи з опитувальником ви читаете по порядку кожне з приведених висловлювань і вирішуєте, в якій мірі ви погоджуєтесь з ним чи не погоджуєтесь. В залежності від цього ви обводите кружком на правій стороні бланку одну з наступних цифр: якщо повністю погоджуєтесь, + 3; якщо частково погоджуєтесь, + 2; якщо швидше

Продовження додатку В. 5. 1

погоджується, ніж не погоджується, + 1; якщо ви зовсім не погоджуєтеся, - 3; якщо частково не погоджуєтеся, - 2; якщо швидше не погоджуєтеся, ніж погоджуєтеся, - 1; якщо ви не можете ні погодитися з висловлюванням, ні заперечити його, - 0. Всі висловлювання відносяться до того, про що ви думаєте, що відчуваєте чи хочете в момент, коли робота над завданням переривається».

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

№ п/п	Висловлювання	Оцінка
1	Дослідження мені вже дуже-таки набридло	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
2	Я працюю на межі своїх сил	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
3	Я хочу показати все, на що здібний	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
4	Я відчуваю, що мене вимушують прагнути до високого результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
5	Мені цікаво, що вийде	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
6	Завдання досить-таки важке	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
7	Те, що я роблю, нікому не потрібно	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
8	Мене цікавить, мої результати кращі чи гірші, ніж у інших	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
9	Мені б хотілося якнайшвидше зайнятися своїми справами	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
10	Думаю, що мої результати будуть високими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
11	Ця ситуація може спричинити мені неприємності	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
12	Чим найкраще результат, тим більше хочеш його перевершити	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
13	Я виявляю досить старань	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3

Продовження додатку В.5.1

14	Я вважаю, що мій найкращий результат не випадковий	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
15	Великого інтересу завдання не викликає	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
16	Ця ситуація має для мене значення	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
17	Я хочу ставити більш складні цілі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
18	До своїх результатів я відношуся байдуже	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
19	Чим довше працюєш, тим стає більш цікаво	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
20	Я не збираюся «викладатися» в цій роботі	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
21	Скоріше мої результати будуть низькими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
22	Як не старайся, результат від цього не зміниться	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
23	Я б зайнявся зараз чим завгодно, тільки не цим дослідженням	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
24	Завдання достатньо просте	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
25	Я здатний на кращий результат	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
26	Чим трудніша ціль, тим більше бажання її досягнути	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
27	Я відчуваю, що можу подолати всі труднощі на шляху до мети	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
28	Я сам ставлю перед собою завдання	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
29	Я переживаю за свої результати	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
30	Я відчуваю прилив сил	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
31	Кращих результатів мені не досягнути	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
32	Мені байдуже, якими будуть мої результати у порівнянні з іншими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
33	Я захопився роботою над завданням	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3

Продовження додатку В. 5.1

34	Я хочу уникнути низького результату	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
35	Я відчуваю себе незалежним	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
36	Мені здається, що я марно витрачаю час і сили	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
37	Я працюю впівсили	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
38	Мене цікавлять межі моїх можливостей	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
39	Я хочу, щоб мій результат виявився одним з кращих	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
40	Я зроблю все, що в моїх силах для досягнення мети	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
41	Я відчуваю, що у мене нічого не вийде	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
42	Випробовування – це лотерея	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3

Обробка результатів.

Обробка результатів передбачає перетворення відповідей в бали по правилу прямого перетворення, чи зворотного:

**Правило прямого і зворотного перетворення відповідей
реципієнта в бали**

Перетворення	Шкала для відповідей						
	- 3	- 2	-1	0	+ 1	+ 2	+ 3
Пряме	1	2	3	4	5	6	7
Зворотне	7	6	5	4	3	2	1

Продовження додатку В.5.1

Бали підраховуються по кожному з 15 компонентів діяльнісно-мотиваційної структури за допомогою ключа. Номера тих висловлювань, відповіді яких перетворюються по правилу прямого перетворення, подані без індексів, а висловлювання, які перетворюються по правилу зворотного перетворення, наділені індексом «о».

**Ключ для визначення компонентів
діяльнісно-мотиваційної структури**

№ п/п	Компонент діяльнісно-мотиваційної структури	Номери висловлювань
1	Внутрішній мотив	15о, 23,33
2	Пізнавальний мотив	5, 22о, 38
3	Мотив уникання	11, 17, 34
4	Мотив змагання	8, 32о, 39
5	Мотив зміни діяльності	1, 9, 27
6	Мотив самоповаги	12, 21, 30
7	Значимість результатів	7, 20о, 36
8	Складність завдання	6, 28о
9	Вольове зусилля	2, 13, 37о
10	Оцінка рівня досягнутих результатів	19о, 29
11	Оцінка свого потенціалу	18, 31, 41о
12	Намічений рівень мобілізації зусиль	3, 24о, 40
13	Очікуваний рівень мобілізації	10, 25о
14	Закономірність результатів	14, 26о, 42о
15	Ініціативність	4о, 16, 35

Складові діяльнісно-мотиваційної структури:

1. Внутрішній мотив, безпосередньо пов'язаний із процесом діяльності (захопленість завданням, а також ті аспекти, які надають виконанню завдання привабливості).
2. Пізнавальний мотив, який характеризує інтерес особистості до результатів своєї діяльності, позитивне прагнення до результату.
3. Мотив уникання – страх показати низький результат і наслідки, які з цього випливають, протилежний пізнавальному мотиву.
4. Мотив змагання визначається тим, наскільки особистість надає значення такій характеристиці результату, як перевищення рівня результатів інших об'єктів.
5. Мотив до зміни поточної діяльності – тенденція особистості до припинення діяльності, якою зайнята на даний момент, і переключення на іншу.
6. Мотив самоповаги – прагнення особистості ставити перед собою все більш складні цілі в однотипній діяльності.
7. Мотив особистісного значення результатів діяльності.
8. Оцінка складності завдання, яке виконується.
9. Оцінка ступеню виявлення вольового зусилля в ході роботи над завданням.
10. Оцінка особистістю рівня досягнутих результатів, співвіднесених з власними можливостями у певному виді діяльності.
11. Оцінка особистістю власного потенціалу.
12. Намічений рівень мобілізації зусиль, необхідний для досягнення результатів.

- 13.Очікуваний рівень результатів діяльності.
- 14.Розуміння особистістю співвідношення, в якому знаходиться залежність результату від випадку і її власних можливостей.
- 15.Розуміння особистістю того, наскільки постановка завдань є ініціативною і наскільки директивною.

Додаток В. 5. 2

Анкета

на виявлення психологічних бар'єрів, які перешкоджають школярам здійснювати свої задуми у позаурочній музично-творчій діяльності.

Ім'я _____ школа _____

Інструкція: дайте відповідь на питання, поставивши наступні бали:

5 – дане ствердження повністю відповідає дійсності;

4 – швидше відповідає, ніж ні;

2 – і так, і ні;

2 – швидше всього, що не відповідає;

1 – не відповідає.

Питання анкети

1. Я прагну вивчити себе.
2. Я залишаю час для розвитку, як би не був зайнятий навчанням та іншими справами.
3. Перепони, які виникають, стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотний зв'язок з навколишнім середовищем, тому що це допомагає мені пізнати й оцінити себе.
5. Я аналізую свою діяльність, виділяючи на це спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття і досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я широко дискутую по питанням, які мене цікавлять.
9. Я вірю у свої можливості.
10. Я прагну бути більш відкритим.

11. Я усвідомлюю той вплив, який справляють на мене оточуючі люди.

Продовження додатку В. 5. 2

12. Я займаюся своїм творчим розвитком і маю позитивні результати.

13. Я отримую задоволення від засвоєння нового.

14. Відповідальність мене не лякає.

15. Я б позитивно віднісся до свого росту у творчій кар'єрі.

Підрахуйте загальну суму балів.

Оцінки визначених рівнів за допомогою анкети

75 – 55 – високий рівень (активний розвиток);

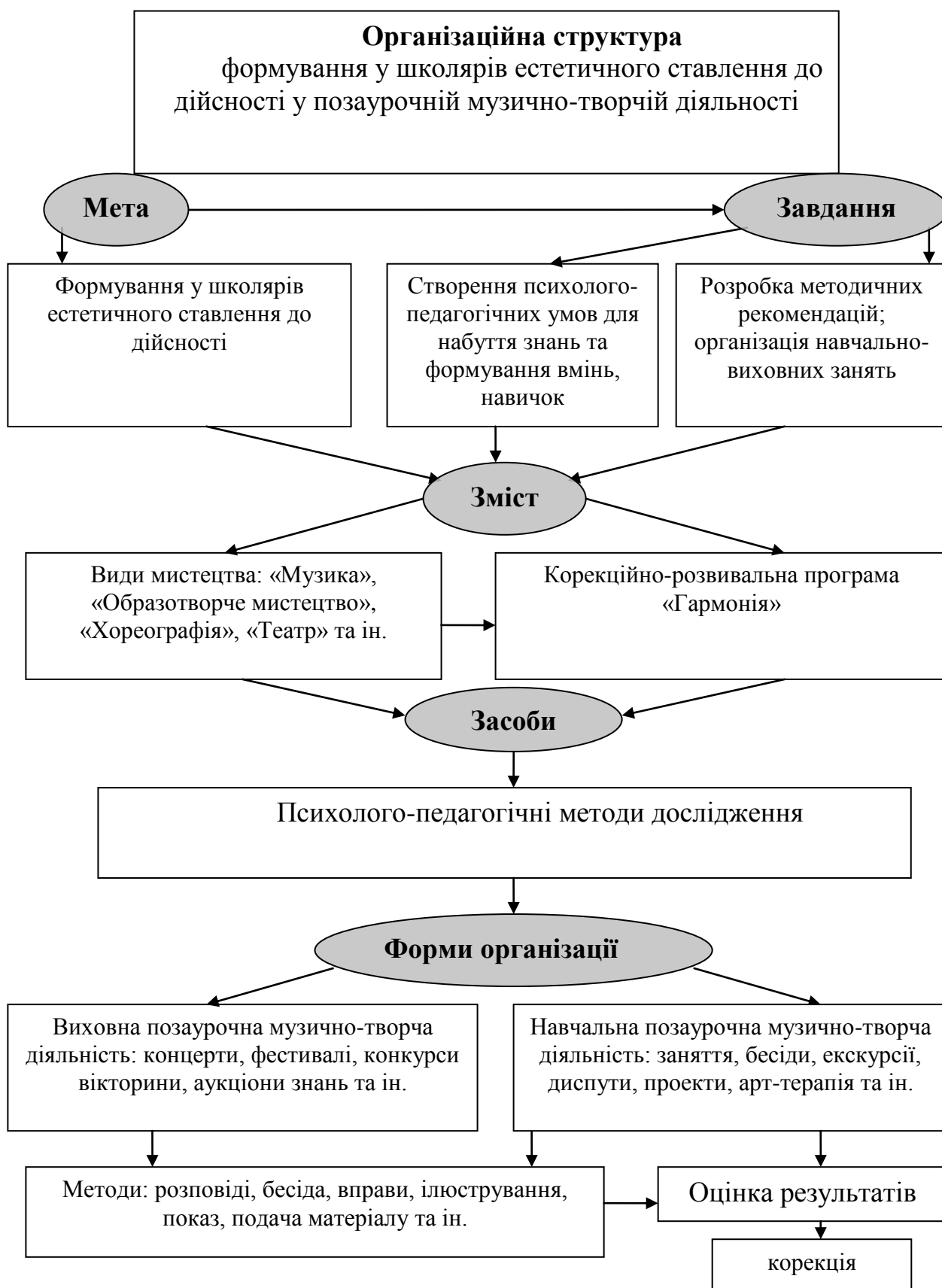
54 – 36 – середній рівень (відсутня сформована система саморозвитку, орієнтація на розвиток сильно залежить від умов);

35 – 15 – низький рівень (розвиток, який зупинився).

Додаток Д

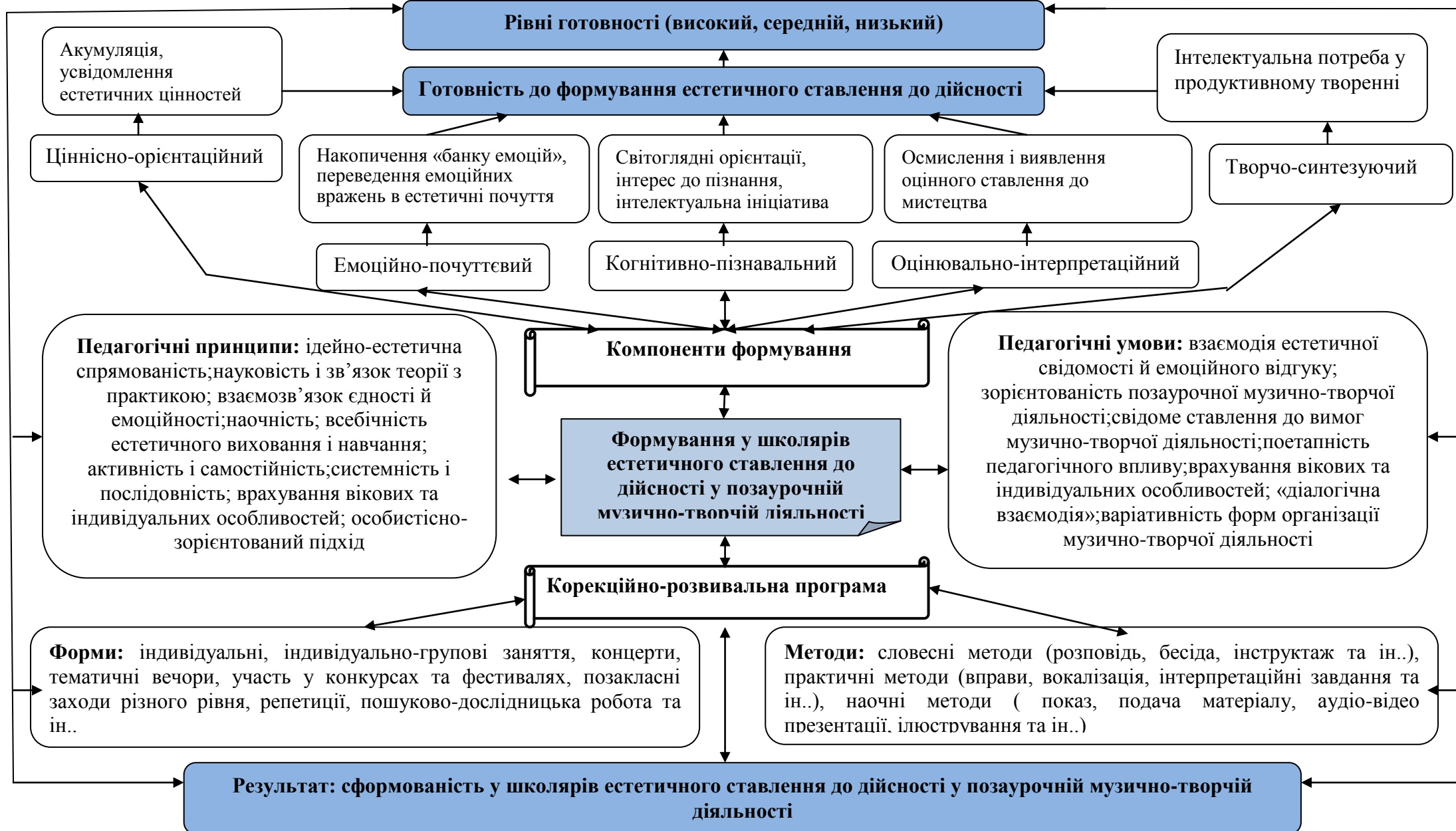
Додаток Д 1

Організаційна структура навчально-виховного процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності

Додаток Д 2

Модель формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

Система корекційно-розвивальних завдань

Розроблена нами система корекційно-розвивальних завдань поділяється на групи:

- репродуктивно-пізнавальні;
- системно-узагальнюючі;
- теоретично-узгоджені;
- інтерпретаційно-узагальнюючі;
- індивідуально-творчі.

Група репродуктивно-пізнавальних завдань передбачає створення фактичної бази для теоретичних і практичних узагальнень з музичного мистецтва та інтерпретаційних методів виконання класичних, народних, естрадних творів. Метою системно-узагальнюючої групи завдань є систематизація музичного матеріалу та особливості його естетичного аналізу й інтерпретацій на основі узагальнення. Активізація процесів інтелектуальних дій та операцій щодо естетичних характеристик, специфікації жанру, стилю, форми, художньо-виразних засобів на теоретичному й практичному рівні (інтерпретаційний аспект) передбачається завданнями теоретично-узгодженої групи. Висвітлення ключових естетичних знань у самостійному інтерпретаційному творчому пошуку прослідковується в завданнях інтерпретаційно-узагальнюючої групи. Орієнтація на формування у школярів особистісної естетично спрямованої інтерпретації творів мистецтва, продуктивну реалізацію їх творчого потенціалу у взаємодії з музичним мистецтвом шляхом створення індивідуальних інтерпретаційних концепцій, а також самостійних композицій малої форми здійснюється в групі індивідуально-творчих завдань.

Характерологічні ознаки діалогічної взаємодії

Як самоцінність міжсуб'єктної взаємодії з позиції педагогічної умови постає діалогічна взаємодія, виконуючи ціннісну (обмін цінностями, пошук нових сенсів, визначення системи цінностей), розвивальну (спрямування на самореалізацію, творче розкриття особистісних можливостей), комунікативну (продуктивна міжсуб'єктна взаємодія) та пізнавально-інтелектуальну (діалог як форма знанневияву, спосіб творчого пошуку) функції. В нашому дослідженні ми визначаємо діалогічну взаємодію, яка будується на різних рівнях: діалог-форма; діалог-засіб; діалог-зміст.

Діалог-форма виступає як педагогічне спілкування між педагогом і учнями, діалог-зміст – діалогічний меседж навчального матеріалу, діалог-засіб – діалогічне спрямування музично-творчого процесу з опорою на ціннісні орієнтації. У ході діалогічної взаємодії реалізуються і, відповідно, набувають статусу вміння, необхідні для успішного формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності: вміння пов'язувати набутий досвід з вирішенням поставленого творчого завдання; вміння формулювати проблему і спільно знаходити вирішення творчого завдання; вміння аналізувати, порівнювати й узагальнювати інформацію.

Формування активно творчого простору в дитячому колективі, структуризація навчально-виховного процесу з поетапним проходженням усіх змістовних завдань, діалогічна взаємодія між учасниками процесу є тією важливою організаційною умовою педагогічного впливу на успішне формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Компоненти активності у музично-творчій діяльності

Пророблення учнями творів мистецтва полягає в їх здатності до оцінного сприймання мистецьких творів як явищ оточуючого світу з подальшим виокремленням відповідних фактів реальності та їх фіксацією в естетичному ракурсі.

Вирішення естетичного конфлікту відбувається у процесі аналітичного знаходження школярем символічних порівнянь протиріч творів мистецтва як естетичного явища дійсності, ґрунтуючись на власному досвіді: любов – ненависть, добро – зло, прекрасне – потворне тощо.

Естетичне «проживання» мистецького твору зводиться до емоційного переживання школярами твору мистецтва і вже на цій основі спроможності робити певні висновки.

Як компонент активності, **самостійність** відіграє велике значення у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності як властивість учнів творчого перетворення навколишньої дійсності відповідно до власних, знань, почуттів, досвіду, вмінню діяти та ін.

Додаток Е

Додаток Е. 1

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА «ГАРМОНІЯ»

Зміст програми

Пояснювальна записка

I. Концепція формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності

1.1. Становлення особистості в дитячому творчому колективі

1.2. Творчий колектив – особливий дитячий мікросвіт.

1.3. Кого, чому і як навчати?

II. Організація навчально-виховного музично-творчого процесу

2.1. Комплектування груп.

2.2. Форми організації музично-творчої діяльності дитячого колективу

2.3. Навчально-виховний план дитячого творчого колективу

2.4. Співробітництво із загальноосвітньою школою

2.5. Взаємодія з батьками

III. Диференціація навчально-виховного процесу

3.1. Особливий контингент – діти з вадами здоров'я

3.2. Індивідуально-навчальні напрями

IV. Результати навчально-виховної діяльності й засоби їх перевірки

4.1. Блок «Велика муза великих часів»

4.2. Блок «Магія слів»

4.3. Блок «Містицизм звуків»

4.4. Блок «Господа для чудових перетворень»

4.5. Етап моніторингу

V. Методико-технологічне забезпечення програми

5.1. Навчально-методичний план

5.2. Зміст програми

Методичні рекомендації

Список використаної літератури

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Тенденція сучасної педагогіки – активізація процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності через розвиток музично-творчого здібностей учнів у позаурочній діяльності – зумовлена об'єктивними чинниками: високою роллю творчості в пізнанні світу; необхідністю всебічного розвитку особистості; природною активністю людини, яка вимагає творчої діяльності, близької і добре знайомої їй з раннього дитинства. Усе, що дитина засвоїла у процесі музично-творчої діяльності, стає її власністю; процес пізнання в атмосфері творчості набуває розвивального характеру, життя школяра збагачується новими почуттями.

Корекційно-розвивальна програма «Гармонія» становить комплекс взаємопов'язаних елементів педагогічно-виховного процесу, які забезпечують здобування знань та формування у школярів особистісних якостей, умінь, навичок, необхідних для формування в них естетичного ставлення до дійсності.

Основними елементами програми є: мета (визначена відповідно до сучасних потреб у навчанні та вихованні школярів, естетично освічених, творчих); компоненти формування у школярів естетичного ставлення до дійсності; педагогічні умови; педагогічні принципи; форми й методи.

Головною метою впровадження корекційно-розвивальної програми є формування у школярів високих естетичних ідеалів, світоглядних орієнтирів і компетенцій у сфері музичної та естетичної культури, що реалізується через засвоєння ними естетичних і мистецьких цінностей.

Продовження додатку Е. 1

Основний метод реалізації даної програми – особистісно-зорієнтований навчально-виховний процес у позаурочній музично-творчій діяльності, що припускає як роботу з групою, так і з кожним школярем окремо. Професійна діяльність педагога, який проводить заняття, полягає у моделюванні різних видів відносин між учасниками групи. Корекційно-розвивальні заняття програми розподілені таким чином, щоб забезпечити поступове формування естетичного світогляду в структурі особистості школяра. Дана програма може виступати як успішний спосіб формування в особистості естетичного ставлення до дійсності, як засіб формувального експерименту.

Завданнями програми обумовлено: 1) підвищення рівня самопізнання й рефлексії, що у свою чергу, впливає на ефективність навчально-виховного процесу позаурочної музично-творчої діяльності; 2) можливістю набуття нового досвіду, що дозволяє розширити межі образу «Я»; 3) набуттям практичних навичок і вмінь у безпосередній роботі з творами мистецтва, зокрема музичного; 4) активізацією інтересу школярів до музично-естетичних знань; 5) розвитком у школярів здатності до естетичного сприймання творів мистецтва, навколишньої дійсності, співпереживанню (емпатії); 6) можливістю отримати в ході проходження тренінгових занять зворотний зв'язок, який би сприяв встановленню адекватного образу «Я».

Загальна структура корекційно-розвивальної програми включає:

- зміст корекційно-розвивальної діяльності;
- програму корекційно-розвивальної музично-творчої діяльності школярів, яку вони мають виконати в процесі тренінгової діяльності;
- програму впливу на школярів для підвищення ефективності формування й досягнення належних результатів.

Програма корекційно-розвивальної діяльності визначається як цілеспрямована взаємодія суб'єкта й об'єкта навчально-виховної позаурочної музично-творчої діяльності. Взаємодія передбачає як вплив суб'єкта на об'єкт (оперування об'єктом), так і вплив об'єкта на суб'єкт (орієнтування в результатах виконаного оперування). Така програма включає в себе низку завдань, які базуються на методах і принципах тренінгової діяльності й забезпечують програму пізнавальних дій школяра на заняттях, у процесі набуття нового досвіду, під час самостійних позааудиторних занять.

З основних методів навчання та виховання – догматичного (учневі розповідають, як треба діяти), пасивного (розповідають, як діяти й чому саме так, на якій підставі), активного (школяр орієнтується на самостійне складання алгоритму потрібних дій), пошукового або творчого (школяр орієнтується на пошук принципової основи, на якій вибудовуються дії) – надається перевага двом останнім методам [237].

Розроблена корекційно-розвивальна програма є спеціальним психолого-педагогічним тренінгом стимуляції формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності та основних психологічних характеристик естетичного світогляду особистості. Головне завдання програми – створення максимально оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку й формування таких особистісно важливих якостей школяра як: естетичне світорозуміння, естетична емпатія, здатність до відкритого міжособистісного спілкування та взаємодії, рефлексія, прагнення до самоактуалізації, самореалізації, естетичності і т. д.

Програма носить переважно практичний характер і включає різноманітні психолого-педагогічні вправи й ігри, спрямовані на пізнання внутрішнього «Я», уміння бачити й передавати естетичну оцінку явищам дійсності. Важливу роль у процесі формування у школярів естетичного

Продовження додатку Е. 1

ставлення до дійсності відіграє вміння управляти своєю поведінкою, контролювати свою мову та вчинки, зосередитися на висловленнях співрозмовників або однолітків. Естетичне ставлення школярів здійснюється за такими напрямками:

- ставлення через співвіднесення себе з предметами та явищами дійсності;
- ставлення через співвіднесення себе з іншою людиною;
- ставлення через сприйняття себе іншими людьми;
- ставлення через результати власної діяльності;
- ставлення через відстеження власних внутрішніх станів;
- ставлення через сприйняття творів мистецтва.

I. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙСНОСТІ У ПОЗАУРОЧНІЙ МУЗИЧНО-ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Програма «Гармонія» є певною системою змісту, форм, методів і прийомів педагогічних впливів; базується на принципах соціальної активності, індивідуалізації, мотивованості, взаємодії особистості й колективу, розвиткового виховання, єдності навчального й виховного середовища.

1.1. Становлення особистості в дитячому творчому колективі

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності здійснюється, в основному, через унаслідування духовного досвіду людства, що несе з собою те головне, яке сприяє відновленню зв'язків між поколіннями. Саме мистецтво є тим «захисним поясом», який охороняє дитину від впливу ідей насильства й жорстокості. Саме мистецтво допомагає

Продовження додатку Е. 1

дітям побудувати цілісну картину навколишнього світу, полегшує прийняття правильного рішення в різних життєвих ситуаціях. Завдання педагога-керівника дитячого творчого колективу допомогти дитині увійти в цей світ, виховати в ній естетично розвинену особистість, залучити до творчості через навчання різним видам мистецтва.

Естетичне виховання школярів відіграє особливо важливу роль при переході від педагогіки знань, умінь і навичок до педагогіки розвитку

Мета позаурочної музично-творчої діяльності школярів в умовах школи – становлення духовного світу людини, розвиток почуття прекрасного, формування естетичних смаків, внутрішньої потреби особистості до самовдосконалення, до реалізації власних творчих можливостей. Одним із провідних напрямів у системі позаурочної музично-творчої діяльності є естрадний спів, в якому органічно поєднуються інтелектуальні, естетичні та моральні аспекти. Популярність цього виду естетичного циклу в аспекті позаурочної освіти диктується тим, що практично всі шкільні заходи включають у себе концертну діяльність, де провідна роль належить естрадному мистецтву.

Для успішного вирішення завдання процесу формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності» дана програма враховує, з одного боку, вміння та навички, які повинні засвоїти діти на кожному етапі навчання, з іншого – особливості естетичного виховання та психологічного розвитку школярів.

У процесі індивідуального розвитку дитини значну роль відіграють психічні функції, котрі формуються у процесі функціонування і пов'язані з засвоєнням змісту культури людства і встановленої у даному суспільстві системи міжлюдських стосунків. Засвоєння змісту естетичної культури здійснюється у процесі навчання та виховання у тому колективі, до якого належить даний індивід.

1.2. Творчий колектив – особливий дитячий мікросвіт

Дитячий творчий колектив, на якого розрахована дана програма, – це особливе середовище, яке сприяє розвитку емоційного світу школяра, де він відчуває себе захищеним і вільним у своїх судженнях. Тут навчаються, взаємодіють і розвиваються діти різного рівня розвитку, різного соціального стану, тобто обдаровані і з обмеженою патологією, з відставанням у психічному та фізичному розвитку; діти із забезпечених і малозабезпечених сімей. Саме ці фактори стали впливовою спонукою створення корекційно-розвивальної програми «Гармонія» через навчання виконавській майстерності. Програма відрізняється від інших програм, спрямованих на навчання обдарованих дітей, тим, що за нею можуть навчатися всі діти, які бажають співати, незалежно від їх природних даних, соціального статусу та ін.

Мета даної програми – створити для всіх дітей у творчому колективі умови для естетичного розвитку, набуття естетичних знань, становлення духовного світу дітей, розвиток почуття прекрасного, естетичних смаків, внутрішньої потреби дитини до самовдосконалення, до реалізації своїх творчих можливостей, навчання виконавській майстерності; потреби у самореалізації, задоволення власних інтересів; соціалізація та адаптація учнів у сучасному суспільстві.

Головна мета для педагога – забезпечити психологічне здоров'язбереження кожної дитини. Якщо дитина відчуває будь-які труднощі (невпевненість, незахищеність, агресивність, нестабільність, неспокій і т.д), то це відбивається на її емоційному настрої, музично-естетичних смаках. Досягнення психологічного здоров'язбереження дитини відбувається в процесі ігрової діяльності (музичні, психотерапевтичні, корекційні та розвиваючі ігри), під час яких розвивається емоційно-чуттєва сфера школярів, формуються особистісні якості школяра.

Продовження додатку Е. 1

Особливість корекційно-розвивальних занять у дитячому творчому колективі полягає в тому, що всі вправи, ігри та навчальні моменти підпорядковані єдиній меті – формуванню у школярів естетичного ставлення до дійсності, вихованню естетично розвиненої особистості та розвитку її внутрішнього «Я».

Важливим у позаурочній музично-творчій діяльності дитячого колективу є інтеграція таких видів мистецтв, як пластична виразність актора, хореографія, літературна творчість, драматургія, класична, народна і сучасна музика, образотворче мистецтво.

Специфікою даної програми є її універсальність, оскільки дозволяє незалежно від виду діяльності та структури дитячого колективу, включати елементи інших видів мистецтва для більш результативного процесу й більш яскравого продукту дитячої творчості. Окрім того, програма не включає обмеження участі дітей за віком і обмеження за природними даними учнів.

Разючою відмінністю програми від інших аналогічних програм є те, що навчальний матеріал враховує три індивідуально-освітніх напрями за ступенем складності засвоєння знань, умінь і навичок дітьми:

- для дітей з труднощами у психічному розвитку;
- для дітей з нормальним психічним розвитком і середніми здібностями;
- для обдарованих дітей.

1.3. Кого, чому і як навчати?

Для того, щоб дитина відчувала себе вільно й могла, не соромлячись, висловлювати свої почуття, педагог повинен вміти встановлювати з дитиною тісні, дружні відносини, приймати її такою, яка вона є; розпізнавати її емоційний стан і навчати усвідомлювати свої переживання; поважати її прагнення самостійно вирішувати свої проблеми і робити свій власний вибір, не форсувати творчий процес; мінімально обмежувати діяльність дитини; вміти експериментувати; творчо, нестандартно мислити.

Продовження додатку Е. 1

Проте, педагог повинен не боятися можливих помилок, враховувати під час роботи побажання і рекомендації колег, батьків і дітей. Весь педагогічний процес повинен бути підпорядкований вихованню готовності школярів до музично-творчої діяльності.

Основними завданнями корекційно-розвивальної програми визначено такі::

- творча діяльність і розвиток асоціативного мислення, уяви, чуттєвості:

- розширення естетичного досвіду дитини;
- формування чуттєвого апарату на основі сенсорних етапів;
- розвиток і вдосконалення співочого голосу у дітей, а також навчання успішному управлінню ним під час виконавської діяльності;

- формування культури почуттів, думок, поведінки школярів;
- розвиток вміння вибрати потрібний стильовий рівень і вжити відповідні вирази співочого етикету;

- розвиток самоімітації;
- прищеплення любові до музичного мистецтва;
- розвиток фантазії, грамотного виконання вокальних творів різних жанрів;

- розвиток естетично-емоційного ставлення до дійсності, творчих схильностей підлітків, образної пам'яті, формування творчої індивідуальності;

- розвиток почуття ритму, вміння чути й розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи;

- розвиток пластики, грації й виразності під час виконавської діяльності;

- прищеплення основи етикету і грамотної манери поведінки в суспільстві;

- навчання азам акторської майстерності;

Продовження додатку Е. 1

- формування гармонійної єдності внутрішньої і зовнішньої техніки співака-виконавця як основи творчого процесу;

б) взаємодія та сприйняття мистецтва:

- формування ставлення до звуку, руху, форми;
 - розвиток здатності до асоціативних аналогій між образами дійсності й образами мистецтва;

- розуміння специфіки законів побудови мистецького твору;

- реалізація своїх відчуттів, почуттів і образів у виконавській діяльності;

- формування вміння висловити свої емоції, переживання й відчуття виконанням вокальних творів, мімікою, тілом, поглядом, словом і т.д.;

- розвиток вміння усвідомлювати свої внутрішні переживання;

- формування навичок самоаналізу;

- розвиток здатності експериментувати вільно, без страху помилитися.

Вирішуючи поставлені завдання, педагог повинен прагнути зруйнувати ту невидиму межу, яка часто розділяє вокальний твір і виконавця. Щоб кожна дитина змогла зрозуміти і прийняти пісню такою, як бачать її автори, а тим більше слухачі, ввійти в художній світ, необхідно використовувати такі педагогічні методи і прийоми:

- встановлення тісних й постійних контактів з дітьми;

- максимальна завантаженість всього арсеналу сенсорних систем дитини - зір, слух, дотик, смак, нюх;

- арт-терапія - музичні ігри, рухи тіла, релаксаційні і медитаційні прийоми (особливо перед виступом), ігрові психокорекційні методи;

- здійснення сенсорної орієнтації школяра для встановлення з ним довірливих відносин.

Продовження додатку Е. 1

Особливостями мікросвіту дитячого творчого колективу є використання основних принципів розвивального навчання: проблемність, діалогічність, індивідуалізація. Педагог, який працює в дитячому творчому колективі повинен любити дітей, ставитися до них доброзичливо, вміти встановлювати відносини довіри, мати уявлення про вікові та психофізіологічні особливості розвитку дитини тощо.

Підхід, на якому побудована програма, – свого роду постійне самоспостереження педагога за освітньо-виховним процесом з метою оцінки тих результатів, яких домагаються діти після закінчення певного етапу навчання, а також удосконалення тих чи інших аспектів музично-творчої та виконавської діяльності.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО МУЗИЧНО-ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Освітній процес у дитячому творчому колективі спрямований на формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, розвиток природних задатків дітей, реалізацію їх інтересів і здібностей і носить розвиваючий характер. З огляду на це, весь навчально-виховний процес повинен забезпечувати розвиток дитини як особистості, а відповідно – спрямований на особистісно-орієнтоване навчання і виховання.

Для проведення занять та успішного набуття школярами необхідних умінь і навичок необхідно мати в класі фортепіано або електроклавішний інструмент, велике дзеркало чи індивідуальні дзеркальця, аудіо-відео апаратуру (магнітофон, мікрофон, мінідисківий програвач, музичний центр та ін.) для відтворення та запису голосу з метою слухового самоконтролю, підготовки до концертної діяльності.

2.1. Комплектування навчальних груп

Групи комплектуються з урахуванням бажання дітей за віковими категоріями. Діти, які сумніваються чи нерішучі, можуть відвідати тричотири заняття і прийняти рішення щодо навчання в колективі. Обґрунтуванням такого розподілу груп слугують психофізіологічні особливості школярів, наявність певних методів і технологій навчального процесу, потенціал педагога, технічне обладнання кабінету. Крім того, за бажанням дітей та на розсуд педагога школярі можуть переходити з однієї групи в іншу (за віковим складом, за рівнем виконавської розвитку, за здібностями і т.д.).

Програма розрахована на два роки корекційно-розвивальної роботи з формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності і передбачає виховання школярів у віці 6 – 17 років. Навчальний процес щодо виконавської діяльності вимагає більш довготривалого процесу й залучення до творчої діяльності школярів усіх вікових груп.

Виходячи з педагогічної задачі, весь курс корекційно-розвивальної роботи поділяється на чотири блоки:

- блок «Велика муза великих часів» (1 – 4 класи);
- блок «Магія слів» (5 – 6 класи);
- блок «Містицизм звуків» (7 – 8 класи);
- блок «Господа для чудових перетворень» (9 – 11 класи).

2.2. Форми організації музично-творчої діяльності

дитячого колективу

Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності, розвиток їх особистісних здібностей, виховання і додаткова освіта реалізуються за умови активності самих дітей і правильної організації педагогом їх різноманітної музично-творчої діяльності.

Продовження додатку Е. 1

Дана програма виділяє такі основні форми педагогічного процесу в дитячому творчому колективі:

- навчальні заняття, на яких використовується фронтальна, групова та індивідуальна форми роботи;
- самостійна домашня діяльність;
- творча діяльність, участь у масових заходах, як підведення підсумків навчання на певних етапах.

Основна форма навчальної діяльності – заняття, під час яких здійснюється систематичне, планомірне цілеспрямоване виховання і формування дитини як співака-виконавця. Тривалість занять визначається навчальним планом позаурочної діяльності освітнього закладу, але не менше 2 раз на тиждень по 40 хв. Навчальне заняття з виконавської майстерності складається з трьох блоків, які в свою чергу поділяються на чотири етапи:

блок-теорія:

- психологічне входження;
- теоретичний етап (засвоєння нових знань з вокальної майстерності, мистецтва та ін.);

блок-підготовчі вправи:

- координаційно-тренувальний (практичний) етап;

блок-творчість:

- творчо-корекційний етап (творчі експромти, психологічні ігри, арт-терапія, релаксація та ін..)

У свою чергу психологічне входження в заняття складається з основних етапів, які підготовляють школяра до роботи в колективі та самостійної творчості.

Психологічне входження в заняття – психологічна підготовка дітей до навантаження на занятті. В основному проводиться у формі бесіди, музичних жартів тощо і складається з трьох етапів:

Продовження додатку Е. 1

1. Організаційний етап – підготовка дітей до роботи на занятті, активізація уваги і створення психологічного настрою на занятті.
2. Перевірочний етап – перевірка засвоєння знань з попереднього заняття, виконання творчо - практичного домашнього завдання.
3. Підготовчий етап – підготовка до засвоєння нового матеріалу, мотивація і прийняття дітьми мети навчально-пізнавальної діяльності.

Координаційно-тренувальний етап (практичний) передбачає, крім педагогічних завдань, закріплення знань і способів дій:

- забезпечення нових знань і способів дій;
- контроль якості та рівня володіння знаннями.

Координаційно-тренувальний етап – підрозділи теми певного блоку «Розвиток голосу» і «Музика, ритм, рух» – полягає в узагальненні, систематизації знань, закріпленні набутих умінь і навичок, тренувальних вправ, роботі над репертуаром.

Теоретичний етап – «Артистична грамота» – включає засвоєння нових знань і способів дії, первинна перевірка розуміння.

Творчо-корекційний етап – підрозділ теми певного блоку «Творчі експромти» – є підведенням підсумків заняття як рефлексивно-інформаційний етап, включає психологічне розвантаження.

Наступною формою позаурочної музично-творчої діяльності за значимістю після занять, як підсумок реалізації програми, є концертна діяльність та участь у конкурсах, заходах різного рівня. Відбір учасників означених заходів проводить педагог, спираючись на поставлені завдання і тематику даних заходів, а також на психофізіологічну готовність учнів, відповідність репертуару, їх рівень освіченості як виконавців. Окрім того, з метою самореалізації учнів, їх зацікавленості до більш успішного навчання, слід включати виступ цих дітей у програму шкільних дискотек, вечорів відпочинку, виступів на традиційних заходах колективу: «День матері» (травень), «Тиждень родини» (квітень), «День відкритих дверей» (січень), в

яких беруть участь всі учні творчого колективу та інших масових заходів.

У кінці року робиться підсумок діяльності колективу здебільшого у формі загальношкільного звітнього концерту. Проводиться нагородження учасників листами- подяками та грамотами.

2.4. Співробітництво з загальноосвітньою школою

В результаті перетворення сучасної позаурочної діяльності та удосконалення форм роботи дитячих творчих колективів одним з важливих компонентів навчання і виховання в колективі є зв'язок з навчальними дисциплінами.

Для здійснення наступності при вивченні теоретичного матеріалу в курсі «Музика» в програму включені додаткові, більш глибокі поняття курсу з елементарної теорії музики, які діти проходять протягом усього часу навчання. Окрім того, на заняттях періодично використовуються для прослуховування та аналізу вокальні твори у виконанні відомих співаків, інструментальні твори для розвитку пластики та імпровізації, в програму включені корекційні вправи з елементами образотворчого мистецтва, художньої літератури.

Традиційною формою музично-творчої роботи дитячого колективу є участь у предметних тижнях, які проводять вчителі-предметники: «Тиждень рідної мови», «Тиждень іноземної мови», «Тиждень образотворчого мистецтва», «Тиждень музики» та ін.

2.5. Взаємодія з батьками

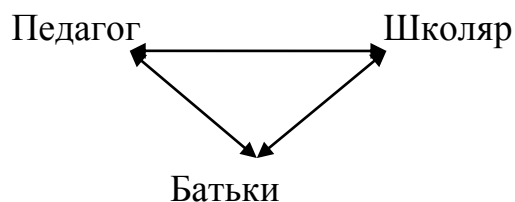
Успіх дитини залежить і від відносин, які встановлюються між педагогом і батьками. Дитина має можливість отримати похвалу від батьків, якщо педагог доводить до відома батьків кожен творчий і особистісний успіх підлітка, що для нього дуже важливо.

Взаємодія з батьками може носити і колективний характер - концерти, вечори відпочинку, показ дитячих мюзиклів, батьківські збори (бажано не в

Продовження додатку Е. 1

офіційній обстановці, а у вигляді «вогників», «вечорів відпочинку» та ін..) У роботі з батьками не слід порівнювати дітей один з одним; необхідно бачити в кожній дитині щось добре і хвалити його від душі.

Педагогу необхідно вміти встановлювати гнучкі, довірливі, доброзичливі відносини з батьками, враховувати рекомендації батьків, залучати їх до творчого процесу (як оператора відеозйомки занять, помічника у виготовленні костюмів, необхідних атрибутів, наочності та ін.) Для того, щоб створити дітям умови саморозкриття, тобто домогтися успіхів, необхідно здійснювати зв'язок

З метою підвищення естетичного досвіду батьків, педагог регулярно проводить зустрічі з батьками, під час яких націлює їх на створення у сім'ї доброзичливої атмосфери, яка необхідна не тільки для виховання позитивних моральних якостей у дитини, а й для збереження слуху, якому дуже шкодить голосна розмова, напружені голоси.

Одним із важливих питань, які стоять перед батьками та педагогом є виховання естетичного смаку у дитини. Позитивний вплив у цьому питанні, особливо на дітей старшого шкільного віку, має відвідування театру всією сім'єю.

Не менш важливим фактором у формуванні у школярів естетичного ставлення до дійсності відіграє домашній перегляд з наступним обговорюванням телевізійних передач дітей з батьками. У цьому випадку батькам потрібно принципово підходити до вибору програм телепередач, до сімейного перегляду включати лише позитивно естетичні програми.

III. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Особливий контингент – діти з вадами здоров'я

Програма передбачає роботу з особливою групою школярів – диференційованою групою, де навчаються діти з вадами здоров'я. Вік учнів цієї групи може бути різним. Труднощі в роботі з такими дітьми для педагога виражаються в тому, що основний напрям у навчанні полягає не стільки в навчанні специфічним умінням і знанням, скільки в їх вихованні. В основі педагогічної мети, реалізованої по відношенню до учнів даної категорії, лежить надання їм допомоги в становленні як повноцінного члена суспільства, в реалізації їх індивідуального потенціалу через музичне мистецтво.

Навчання дітей в означеній групі проводиться за загальною програмою, з посиленням використання психолого-корекційних вправ, ігор, релаксаційних та арт-терапевтичних методик.

3.2. Індивідуально-навчальні напрями

З метою індивідуального розвитку творчих здібностей школярів, програма передбачає виділення і формування трьох індивідуально-освітніх напрямів за принципом особистісно-зорієнтованого підходу:

I ступінь труднощів – для дітей особливої психолого-педагогічної підтримки й турботи, тобто з труднощами в психологічному розвитку. Головне завдання педагога в роботі з такими дітьми - створення сприятливої психологічної атмосфери на заняттях, встановлення довірчих відносин «Учень – педагог», добір спеціальних корекційних вправ і психотерапевтичних ігор, які сприяють формуванню естетичного ставлення до дійсності, психологічному розвитку та росту дитини даної групи ризику. На заняттях педагог постійно повинен створювати ситуацію успіху школяра, давати йому можливість вільно висловлювати свої думки і почуття.

Продовження додатку Е. 1

Постійна увага і допомога з боку педагога, усмішка, ласкаве слово сприяє адаптації дитини, вірі у свої сили і волі самовираження. Завдання, поставлене перед школярами на таких заняттях, повинно бути посильним, нехай навіть і відмінним від завдання, поставленого перед іншими дітьми. Ефективніше буде, якщо дитина виконає менше, але самостійно і з почуттям. Похвала таких дітей перед іншими приносить розкутість, свободу і впевненість у своїх силах, діях.

II ступінь труднощів – для дітей з нормальним психологічним розвитком, але середніми здібностями. Робота з такими дітьми здійснюється переважно на групових заняттях, де підлітки навчаються аналізу мистецьких творів, що забезпечує успішне формування естетичного світогляду, добре працюють, отримують свої результати, оволодівають навичками вокальної техніки, набираються досвіду для свого особистісного зростання. Якщо таку дитину зацікавить процес навчання, то при грамотній взаємодії педагога з учнями навчально-виховний процес дасть хороший результат.

III ступінь труднощів – для обдарованих дітей, які володіють високим інтелектом і креативністю, а також унікальними здібностями. Заняття з такими дітьми проводяться в індивідуальній та індивідуально-груповій формі, і носять розвиваючий характер. Спеціально підібрані навчальний матеріал, вправи і репертуар допомагають їм сформувати потенційно виражений естетичний світогляд, отримати навички комунікації з однолітками, вирішити деякі особистісні проблеми та зміцнити психологічне здоров'я. На таких заняттях педагог повинен створювати умови для розвитку і реалізації потенційних здібностей обдарованих дітей. У першу чергу це створення творчої атмосфери, в якій відбувається саморозвиток вільної і активної особистості.

На індивідуально-групових заняттях діти отримують додаткові, більш глибокі знання і вміння естетичного аналізу творів мистецтва, вокально-виконавської діяльності, набувають можливості необмеженої творчої

Продовження додатку Е. 1

діяльності, самостійного пошуку для правильного вирішення тих чи інших співочих завдань. У процесі формування освітніх груп, перш за все, враховується рівень фізичного та психічного здоров'я дитини, її можливості, здібності; згода батьків, їх підтримка, зацікавленість у відвідуванні дитиною творчого колективу.

Програмний музично-теоретичний матеріал може змінюватися педагогом. Це пояснюється рівнем розвитку школярів, методичним багажем педагога, вимогами сучасності, технічним оснащенням дитячого колективу та ін..

ІУ. РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАСОБИ ЇХ ПЕРЕВІРКИ

Багатогранний характер усього арсеналу необхідних умінь і навичок для юного виконавця вимагає від школярів багатьох знань і навичок у сфері вокального, хореографічного та театрального мистецтва, без яких неможливо відбутися юному артистові. Тому зростання майстерності співаків є об'єктивною закономірністю формування у них естетичного світогляду, розвитку їх творчого потенціалу та тих теоретичних знань і вмінь, набутих під час навчання в творчому колективі. Виходячи з поставлених навчальних завдань програми, виділено такі критерії знань і вмінь:

- вміння давати естетичну оцінку явищам дійсності;
- здатність до акумуляції естетичних цінностей мистецьких творів в особистісних уявленнях; наявність потреб до музично-творчої діяльності та досягнень;
- вміння у буденному вбачати незвичне, у потворному – прекрасне та ін..;
- володіння розвиненим естетичним смаком у процесі спілкування, вибору охарактеризування явищам і предметам дійсності;

Продовження додатку Е. 1

- знати найважливіші естетичні, музичні поняття, які мають певне значення для розуміння сутності процесу естетичного відображення дійсності;

- знати засоби музичної виразності, художньо-виконавські елементи співу: прийоми співочого звуковедення (легато, стаккато, нон легато), метроритмічну і темпових організацію співу, темброву забарвлення голосу, динамічні відтінки, фразування, музичні форми;

- володіти технічними навичками вокального виконання;

- виконувати вокальні твори різних стилів і жанрів: академічні, народні, естрадні пісні з використанням набутих умінь і навичок виконавської майстерності (співоче дихання, артикуляція, дикція, хореографія та акторська майстерність);

- виконувати вокальні твори у супроводі фортепіано, під фонограму «мінус» і «а capella»;

- вміти виконувати вокальні твори, як з мікрофоном, так і без;

- вміти імпровізувати на заданий текст і музику;

- вміти виконувати танцювальні рухи з різною швидкістю і в різних темпах;

- вміти побачити, запам'ятати – відтворити;

- вміти швидко вловлювати мелодію і передавати її ритм рухом;

- органічно поєднувати рух і слово в точно організованому, рисунку, який динамічно розвивається.

Оскільки позаурочна музично-творча діяльність в дитячому колективі відрізняється від професійних шкіл музичної освіти не тільки обсягом і змістом предметів, але і комплексним характером навчання, всі необхідні знання даються у програмі паралельно і систематизовані за принципом «від простого - до складного». При цьому мається на увазі тісне «сплетіння» необхідних видів мистецтв: вокальне, хореографічне і театральне.

Продовження додатку Е. 1

Ступінь переплетення видів діяльності безпосередньо залежить від навчально-творчих завдань і диктується на кожному етапі навчання окремо.

4.1. «Велика муза великих часів» (180 год.)

Програма блоку «Велика муза великих часів» розрахована на школярів 1 – 4 класів і передбачає вирішення таких завдань:

- залучення до світу вокально-естрадного мистецтва
- розвиток загальних вокальних даних, вивчення танцювальних елементів українських народних танців;
- розвиток музикальності, почуття ритму, артистичності та емоційної виразності;
- виховання працьовитості, терпіння, навичок спілкування в колективі.

Програма блоку передбачає введення дітей у світ естрадного мистецтва через хоровий спів та музично-ритмічну діяльність, образні поняття, асоціації фактів, подій, вдаючись до їхнього життєвого досвіду, знань у сфері інших мистецтв. На кінець періоду школярі повинні знати й вміти:

- розрізняти музичні твори за характером, інтонацією, окраскою;
- розрізняти динамічні відтінки: голосно, тихо, дуже голосно, дуже тихо й характеризувати естетичними категоріями: лагідно, жорстоко, прекрасно, огидно, піднесено, трагічно і т.д.;
- вміти відображати в русі образи навколишнього середовища;
- знати визначення таких понять як «дисонанс» і «консонанс», «гармонія» і «дисгармонія», вміти визначати означеними термінами літературні твори, засоби виразності художніх творів;
- вміти вживатися в роль під час виконання музичного спектаклю.

4.2. «Магія слів» (198 год.)

Блок «Магія слів» розрахований на школярів 5 – 6 класів. При збереженні завдань естетичного виховання, які реалізуються в блоці «Велика муза великих часів», заняття блоку «Магія слів» набувають більш навчально-

Продовження додатку Е. 1

виховну спрямованість на естетичний розвиток особистості школяра. На новий рівень піднімається спілкування педагога й учнів з приводу виконуваних творів. Діти разом з вчителем шукають шляхи вирішення навчально-творчих проблем, з огляду на власні смаки, інтереси та потреби.

Формування виконавських умінь учнів відбувається в опорі на придбаний раніше ними музичний досвід, а також на сукупність нових навчальних завдань. Розвиток індивідуальної співочої культури на даному етапі спрямована на реалізацію однієї з головних завдань – створення у школярів бази, яка необхідна для формування у них естетичного ставлення до дійсності, самореалізації у виконавській діяльності.

Саме тому набуває значення навчально-виховна лінія – повідомлення дітям спеціальних знань і способів естетично спрямованого аналізу та відтворення музичних творів під час виконавської діяльності.

На початковому етапі навчання, раніше вивчені поняття заглиблюються у своїх визначеннях і додаються нові:

- музичний акцент, характер виконання;
- будова музичної мови, тривалість, фраза, речення;
- емоційна і виконавська виразність.

На кінець періоду школярі повинні вміти:

- складати нескладні мелодії на заданий текст;
- розрізняти різножанрові твори за сюжетом;
- давати естетично значиму характеристику творам мистецтва;
- знаходити пластичне та художнє вирішення знайомих пісень;
- самостійно створювати музично-танцювальні імпровізації на заданий матеріал.

знати:

- характерологічні ознаки таких естетичних категорій як «добро - зло», «красиве - потворне», «ніжний - жорстокий», «гармонічний – дисгармонічний» та ін.;

- будову голосового апарату;
- що таке «співочий звук»;
- залежність форми твору мистецтва від змісту;
- роль дихання і робота гортані в утворенні звуків, а також ті відмінні функції їх роботи під час виконання вокальних творів та розмовної мови.

4.3. «Містицизм звуків» (216 год.)

Програма блоку «Містицизм звуків» розрахована на школярів 7 – 8 класів і передбачає більш глибоке теоретичне навчання дітей основам вокальної майстерності та практичного аналізу творів мистецтва, предметів і явищ оточуючого середовища з естетично значимим аналізом.

До вже відомих понять про естетичні категорії, особливості естетичного аналізу творів мистецтва, засоби виразності та вокальної майстерності, додаються нові теоретичні знання і вміння. Так, до кінця навчання за програмою блоку діти повинні знати й вміти:

- штрихи (стаккато, маркато, ліга) в музиці, живопису, літературі, знаходити їх відображення в дійсності;
- вміти регулювати свої емоційні стани;
вести діалог, моделювати життєві ситуації;
- вміти знаходити засоби виразності у творах мистецтва, предметах та явищах оточуючого світу;
- роботу артикуляційного апарату в співі;
- механізм опори співочого голосу;
- головний і грудний резонатори голосового апарату у співаків;
- співати канонам, двоголосні пісні, вибудовувати тризвуки і септакорди з розрішенням;
- виконувати твори у різній манері (*legato*, кантилена, філіровка);

Продовження додатку Е. 1

Музично-ритмічне навчання передбачає розширення і вдосконалення раніше набутих навичок, а також включення елементів сучасних танців і вправ на розвиток пластичної виразності. Важливо навчити дітей переходу з одної хореографічної побудови до іншої. Школярі повинні знати й вміти:

- виконувати елементи історико-побутового та бального танцю;
- відображати явища дійсності в рухах;
- чітко передавати образ, характер у русі;
- емоційно відгукуватися на твір мистецтва.

Навчання акторської майстерності до кінця блоку передбачає:

- вміння самостійно побудувати мізансцену;
- вміння відобразити мімікою, рухами рольові завдання;
- вміти перетворюватися в того чи іншого героя.

4.4. «Господа для чудових перетворень» (216 год.)

Програма блоку передбачає спеціалізовані індивідуально-групові заняття для школярів 9–11 класів в обраному жанрі вокального мистецтва, які спрямовані на поповнення естетичного досвіду школярів, вивчення нового репертуару і вдосконалення виконавської майстерності.

Основною задачею педагога на даному етапі є створення умов для виховання у школярів естетично творчого мислення, яке відрізняється більшою самостійністю, спрямоване на пошук нового, на боротьбу з невідомим, на подолання незнання і невміння.

На даному етапі закріплюються і вдосконалюються набуті вокальні та хореографічні навички, йде інтенсивне поповнення теоретичних знань з використанням їх на практиці. Так, до кінця року школярі на додаток до вивчених термінів повинні вміти:

- повноцінно сприймати ідейно-образний зміст творів мистецтва з художньої точки зору;
- створювати задум майбутньої інтерпретації;
- активізувати і аргументувати власний творчий дизайн твору;

Продовження додатку Е. 1

- визначати власний погляд на твір, який буде виконуватися чи створюватися;
 - розуміти інтонаційно-виражальні значення окремих епізодів виконання з наступною відповідною естетичною оцінкою;
 - емоційно відгукуватися на твори мистецтва;
 - вживатися в образ і проживати його під час відтворення;
- знати:
- вібрато, мелізми, portamento;
 - розрізняти й давати поняття тональностям мажор і мінор, пентатоніка;
 - виконувати твори в різних стилях (джаз, рок, поп, диско, свінг і ін.);
 - самостійно підбирати другий голос у творах;
 - виконувати твори assapella, у супроводі одного інструмента, під фонограму;
 - вибудовувати загальну картину твору на сцені згідно характеру й змісту.

Хореографічний блок програми передбачає вивчення сучасних танцювальних рухів і поєднання їх з виконуваними вокальними творами. Так, діти повинні вміти виконувати:

- елементи танцю «Самба»: віскі, Бото-Фого, корту-Джака;
- елементи танцю «Джайв»: маятник, шасе;
- елементи танцю «Кубинська румба», танцю «Ча-ча-ча»: кукарача, віяло, алемана, чек;
- елементи сучасних і джазових танців: спіраль, хвиля, куточки, ступеневе розслаблення, бамп, мім, піраміда, battement, ковзання з відскоком, ребус.

Продовження додатку Е. 1

Кожен педагог може використовувати методику, принципи побудови занять програми на основі власного досвіду і знань. Виходячи з творчих прагнень та інтересів, керівник дитячого колективу може організувати процес занять, їх насиченість, підібрати музичний і танцювальний матеріал за своїм розсудом, враховуючи можливості дітей, зміст репертуару.

Важливо усвідомити, що всі музичні терміни дітям необхідно знати, розуміти їх значимість у виконавській діяльності і вміти ними користуватися в самостійному творчому процесі, при цьому використовується прийом багаторазового пояснення і повторення значення терміна педагогом, закріплення отриманих знань школярами.

Окрім того, у процесі реалізації програми педагог змінює репертуар залежно від бажання, здібностей і можливостей учнів, поповнює, змінює основні тренувальні комплекси в міру накопичення власного досвіду, новинок вокальної педагогіки та ін.

4.5. Етап моніторингу

Рівень сформованості у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності оцінюється під час діагностичного обстеження, залікових та підсумкових занять, концертної діяльності, а також аудіо-відео запису творчої та навчальної діяльності.

Перша група діагностичного відстеження передбачає дослідження з метою вибору найбільш оптимального режиму навчальної діяльності для школярів, які вперше прийшли до творчого колективу і включає мовні завдання, музично-ритмічне і вокальне тестування і проводиться в кінці кожного півріччя 1-го і 2-го блоків програми. Кожен вид діагностичного завдання оцінюється по 10-ти бальній шкалі і заноситься в спеціальні таблиці (дод. Ж). Тут же прогнозуються результати діяльності дітей, які вони можуть досягти до закінчення навчання на даному етапі. Дані заносяться в загальну таблицю і оцінюються в кінці навчального року (дод. Ж, табл. 1).

Продовження додатку Е. 1

Друга група діагностичного відстеження становить розгорнуту картину різнобічного загального та специфічного розвитку дітей в процесі занять (дод. Ж, табл. 2).

Ефективність використання методичних систем навчання виконавській майстерності відображає зіставлення даних оцінок за результатами діагностики і заноситься в «Індивідуальну карту учня» (Таблиця 3).

Паралельно з діагностикою, яка необхідна для виявлення творчого потенціалу дітей, проводиться індивідуальне тестування з метою:

- виявлення особливостей естетичної сфери дітей;
- виявлення рівня інтелектуального розвитку підлітка;
- вивчення здібностей до самоконтролю;
- вивчення уваги і пам'яті;
- визначення впливу слова сприйняття на відтворення образу;
- вивчення особливостей особистісного розвитку.

З метою вивчення ціннісних орієнтацій учнів, використовується опитувальний лист, в якому їм пропонується пояснити, як вони розуміють художню цінність музичних творів, в чому полягає дієвість впливу музичного образу на особистість, назвати основні засоби музичної виразності.

Отримані відповіді класифікуються на три групи: неправильні, неповні формальні й відносно самостійні. Першу групу складають найбільш примітивні висловлювання про музику, в яких заперечується її значення у розвитку духовної культури людини або акцентується тільки розважальна, еволюційна чи прикладна функції цього виду мистецтва. Неповні формальні відповіді характеризуються правильними, але загальними й односторонніми судженнями, позбавленими будь-яких проявів особистісного ставлення до музики. Відносно самостійні відповіді відображають прихильність опитуваних висловлювати власну точку зору, передавати ті відчуття і думки,

Продовження додатку Е. 1

які викликає у них прослуховування музичних творів, аналізувати процес їх особистісного естетичного переживання й усвідомлення.

Наприкінці блоку «Містицизм звуків» з метою вивчення інтересу учнів до конкретних жанрів і видів мистецтва проводиться оцінювання за десятибальною системою жанрів народної, класичної (інструментальної, вокальної, хорової, оперної та балетної), масової популярної музики, літературного та видовищних видів мистецтва і розподіл їх за рангами значущості для себе. Дане дослідження проводиться з метою аналізу ціннісних орієнтацій тих опитуваних, в яких немає музичної підготовки. Вибіркове ставлення до мистецтва визначає не тільки знання опитуваних (когнітивний компонент ціннісних орієнтацій), а й індивідуальні захоплення та інтереси (емоційний компонент), що є винятково важливим для педагогічних досліджень у процесі формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

У. МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ

5.1. Навчально-методичний план

№ п/п	Тема	к-сть годин	теорія	практична робота	самостійна робота
Блок «Велика муза великих часів» 1 – 4 кл					
1 рік навчання (88 год.)					
1	Подорож у світ звуків	14	4	8	2
2	Чарівний хоровод	16	4	8	4
3	Музичні іграшки	20	4	12	4
4	Україна співоча	20	4	12	4
5	Королівство Гармонія	18	6	10	2
2 рік навчання (92 год.)					
6	Музична скринька	22	6	12	4
7	Нова казка про музику	22	6	12	4
8	Музична веселка	20	4	12	4
9	Наш театр	28	6	14	8
Блок «Магія слів» 5 – 6 кл					
1 рік (102 год.)					
1	Компас виконавця	28	4	16	8
2	Шкатулка секретів	24	4	12	8
3	Уроки музичного етикету	24	4	14	6
4	Живописна музика	26	6	12	8
2 рік (96 год.)					
5	Маска	24	4	14	6
6	Секрети старого Міма	26	4	16	6
7	Ми - фантазери	22	4	12	6
8	Загадки королеви Емоції	24	4	14	6

Продовження додатку Е. 1

Блок «Містицизм звуку» 7 – 8 класи					
1 рік (108 год.)					
1	Музика і театр. Уроки за кулісами	28	4	14	10
2	Джерела краси	28	4	16	8
3	Поетична мелодія	26	4	14	8
4	Симфонія сцени	26	4	12	10
2 рік (108 год.)					
5	Пісенний віночок (пісні народів світу)	30	2	16	12
6	Чарівна палітра	32	6	16	10
7	Ритм у природі, в музиці і в нас	26	6	12	8
8	Звуки і шум	20	4	10	6
Блок «Господа для чудових перетворень» 9 – 11 класи					
1-й рік (108 год.)					
1	Таємниця звуку і кольору	24	4	12	8
2	Магнетизм голосу	36	6	18	12
3	Натхнення	28	2	16	10
4	Музика сфер	20	4	10	6
2-й рік (108 год.)					
5	Стародавня музика	24	6	10	8
6	Моя Фантазія	34	2	18	10
7	Творча майстерня	50	6	30	18

5.2. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Блок «Велика муза великих часів»

Перше знайомство дітей з такими поняттями як естетичний світогляд та його категоріями, вокальне мистецтво, виконавська майстерність, засоби музичної виразності. Педагог формує в дітей уявлення про естетичну значимість музики у повсякденному житті як засобу вираження почуттів, думок і настрою людини, виховує музично-естетичні смаки і інтереси учнів, розвиває музично-творчі здібності дітей. В аспекті виконавської освіти у дітей виробляються вміння й навички співати легко, вільно, не напружуючись, природнім голосом, уважно слухати музичний супровід, старатися точно відтворювати мелодію творів.

Виконання пісень і музично-ритмічних рухів у школярів розвивають пластичність, почуття ритму, пульсації музики, здатність відчути й передати різні засоби музичної виразності: характер твору, його естетичну окраску, темп (прискорення й уповільнення), динамічний рух, регістрове звучання, сюжетну побудову пісень.

Звуковисотність засвоюється за допомогою інтонації як основи музичної мови. У процесі позаурочної музично-творчої діяльності використовуються вокальні, ритмічні, танцювальні імпровізації; знайомство з доробками світового сценічного мистецтва, зустрічі-концерти та ін.

Мета блоку:

формування у школярів здатності до реального оцінювання навколишнього світу естетичними категоріями, яке відбувається в результаті входження школяра у творчу атмосферу, сприйняття і розуміння музичного твору, проживання музично-рольового образу усвідомленням ідеї твору залучення учнів до музичного мистецтва, позаурочної музично-творчої діяльності, виховання працелюбності, терпіння, почуття колективізму.

Продовження додатку Е. 1

Завдання блоку: знайомство школярів з естетичними категоріями «прекрасне–потворне», «чуйне–жорстоке» та ін., прищеплення навичок естетичного зовнішнього вигляду; розвиток емоційної інтуїції, спрямованої усвідомлення школярами відношень у соціумі; формування оцінно-понятійного апарату на матеріалі народного фольклору; розвиток загальних вокальних даних, ритмослуху, артистичності, емоційної виразності; розвиток музично-естетичної пластики рухів, вчити самостійно визначати напрямок мелодії на прикладах знайомих музичних творів.

Тема 1. Подорож у світ звуківПсихологічне входження в заняття

Бесіда «Як стати артистом?», бесіда-диспут «Що таке добро, а що таке зло?».

Розвиток голосу

Ігрові пісні на формування ритмічного і вокального слуху.
Рекомендований матеріал: О. Поплянова «Слова на долонях», укр.. нар. пісня «Журавель», «Ой, у полі жито».

Ігри-вправи на розвиток слухової уваги.

Музика, ритм, рух.

Ігрові етюди на створення предметного образу. Пластичне рішення літературних мініатюр, які описують природні явища.

Артистична грамота

Ігрові вправи на визначення емоційно-інтонаційного та сюжетного характеру та музичних інструментальних творів.

Творчі експромти.

Вправ на створення фантастичного образу. Релаксація.

Тема 2. Чарівний хороводПсихологічне входження в заняття

Арт-терапевтичний блок на розвиток комунікативної сфери.

Розвиток голосу

Виконання ігрових пісень на розвиток асоціативного мислення, артикуляції. Примірна тематика пісенного репертуару: муз. Т. Попатенко, сл. Н. Берендгофа «Хто про що говорить?», муз. Т. Попатенко, сл. Є. Авдієнко «Два зайчика», муз. Є. Поплянової, сл. Н. Пікулевої «Веселі ведмежата».

Музика, ритм, слух

Ігрові етюди на створення образу тварин. Вправи на слуховий аналіз знайомих пісень за схемою: ритм – рух мелодії – характер.

Артистична грамота

Ігри-вправи на визначення змісту музичного твору та поєднання його з творами образотворчого мистецтва.

Творчі експромти

Вправи на релаксацію та створення образу «Квітка».

Тема 3. Музичні іграшкиПсихологічне входження в заняття

Цикл бесід «Як стати артистом», «Наші правила».

Розвиток голосу

Ігрові пісні на формування ритмічного і вокального слуху. Робота над кантиленним звуковеденням з аналізом характерологічних ознак виконання.

Музика, ритм, слух

Танцювально-ритмічні експромти на відображення героїв мультиплікаційних фільмів.

Артистична грамота

Виконання пісень КАРАОКЕ. Гра-подорож «Іграшки які оживають» за мотивами казок з використанням творів відомих композиторів П. Чайковського, Г. Струвве, В. Шаїнського та ін..

Творчі експромти

Музично-творчий проект «Магазин іграшок». Комплексне заняття «Відгадай і заспівай пісню».

Тема 4. Україна співочаПсихологічне входження в заняття

Практична бесіда «Музика легка – музика серйозна». Цикл індивідуально-групових бесід «Пісні українського народу»

Розвиток голосу

Активізація артикуляційного апарату за методикою В. Ємельянова. Пісенно-ігрова творчість на розвиток ритмічного і музичного слуху, образного мислення.

Музика, ритм, рух

Елементи українських народних танців. Творчий проект «Веселий калейдоскоп» (створення міні-концерту на пісні-юморини). Музично-ритмічні ігри.

Артистична грамота

Знайомство з різними стилями у сучасному мистецтві. Робота над мізансценами у спектаклі.

Творчі експромти

Вправи на сприймання з використанням слухових аналізаторів «Музичні фантазії». Вправа на асоціативне мислення «Знайди картинку». Медитація Д. Росман «Океан» [8; 20].

Тема 5. Королівство ГармоніяПсихологічне входження в заняття

Подорож-казка «Королівство Гармонія» з ознайомленням таких понять як співзвучність, консонанс, дисонанс, гармонічне звучання.

Розвиток голосу

Вправи на розвиток артикуляційного апарату. Ігрові поспівки на визначення ладовисотність мелодичних зворотів, прояв музичних смислових зв'язків.

Музика, ритм, слух

Пісні -хороводи. Ігрова вправа «Плескаєм - тупочемо».

Артистична грамота

Музично-дидактичні ігри на визначення регістрів.

Творчі експромти

Релаксація. Творчий проект на відображення пір року «Чотири фарби» з включенням музично-поетичного матеріалу та образотворчого мистецтва.

Тема 6. Музична скринькаПсихологічне входження в заняття

Знайомство з музичними інструментами симфонічного оркестру.
Брейн-ринг «Симфонічна музика».

Розвиток голосу

Ігрові пісні на розвиток асоціативного мислення, артикуляції.

Музика, ритм, слух

Трійні повороти голови у поєднанні з боковим переступанням з використанням фольклорного матеріалу народів країн СНГ.

Артистична грамотаТворчі експромти

Вправи на асоціативне мислення «Знайди картинку». Вправа-медитація Д. Росман «Океан».

Тема 7. Нова казка про музикуПсихологічне входження в заняття

Цикл занять-експедицій «Класика та сучасність»

Розвиток голосу

Пісні на визначення різнохарактерності: сумно, жваво, трагічно, зле тощо.

Музика, ритм, слух

Передача мімікою різнохарактерність образів: Баба-Яга, іноземець, страус, риболов тощо з підбором музично-поетичного матеріалу.

Артистична грамота

Виконання пісень різнозмістового напрямку, імпровізації на заданий текстовий матеріал. Знайомство з поняттям «Пауза».

Творчі експромти

Театралізація вивчених пісень. Гра на увагу «Натюрморт». Вправа-медитація В. Оклендера «Куля».

Тема 8. Музична веселкаПсихологічне входження в заняття

Лекторій «Кольори і музика».

Розвиток голосу

Ігрові завдання на розвиток креативності «Намалюй і придумай сам»: «Курча», «Мураха», «Пісня горобчика», «Синичка».

Музика, ритм, слух

Танцювально-ігрова творчість на розміри 3/4 і 2/4 з різнохарактерним супроводом.

Артистична грамота

Індивідуально-групова робота над музичним спектаклем: створення образу у різних інтерпретаціях

Творчі експромти

Вправа на релаксацію «Подорож». Фантазія «Кущ троянд», розроблена Д. Стівенсоном.

Тема 9. Наш театрПсихологічне входження в заняття

Цикл бесід «Краса і потворність у казці» (на матеріалі казок Г. Андерсена)

Розвиток голосу

Ігрові пісні на розвиток артикуляції та уваги. Виконання народних пісень каноном. Темпова, мелодійна, словесна імпровізації укр. нар. пісень.

Пісенно-ігрова творчість «Маленький клоун» муз. Е. Поплянової.

Музика, ритм, рух.

Ігрові пісні-вправи на розвиток почуття ритму, основні танцювальні рухи українських народних танців. Ігрові етюди на передачу змісту поетичного твору. Музично-ритмічна гра на розвиток музичного слуху і пластики «Гин».

Артистична грамота

Музично-дидактичні ігри на визначення регістрів. Вправи на відображення внутрішнього стану мімікою «Мої почуття», пластичне рішення пісень, які розучуються.

Творчі експромти

Позаурочний захід «Артистичний балаган». Диспут «Чи цікаво ти живеш?»

2. Блок «Магія слів»**Тема 1. Компас виконавця**Психологічне входження в заняття

Зустрічі з митцями. Підготовка до тематичних вечорів.

Розвиток голосу

Пісенно-ігрова творчість на розвиток ритмічного слуху, образного мислення, асоціативного мислення.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука. Танцювально-ритмічні імпровізації «Тварини». Музично-ритмічні ігри «Зміни пару», «Пінгвіни».

Артистична грамота

Знайомство з засобами виразності у мистецтві: акцент, характер, фраза, динаміка, темп. Формування умінь на яскраву передачу образів на основі пісенного, поетичного і танцювального матеріалу.

Творчі експромти

Вправи на сприйняття «Опиши, що лежить у мішечку». Ігрові вправи на розвиток звукових асоціацій.

Тема 2. Шкатулка секретівПсихологічне входження в заняття

Творчий проект «Вокальна майстерність» з метою вирішення проблем процесу постановки музичного спектаклю.

Розвиток голосу

Індивідуально-групова робота: робота над музичним спектаклем; виконання пісень КАРАОКЕ.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука. Рухливі музично-образні ігри «Вальс дружби», «Лавата», «Подорож по світу» тощо.

Артистична грамота

Вправи «Емоційна атмосфера», «Куда тікає злість?»; знайомство з роботою м'язів лица для відображення емоційного стану.

Творчі експромти

Читання образних поетичних творів з різних позицій. Вправи на сприймання через музику (три різнохарактерних твори). Мозковий штурм «Дерево рішень». Релаксація.

Тема 3. Уроки музичного етикетуПсихологічне входження в заняття

Підготовка та проведення креатив-форуму «Етика та естетика мистецтва».

Розвиток голосу

Фонопедичний метод розвитку голосу за В. Ємельяновим. Дихальна гімнастика О. Стрельнікової. Вправи для розвитку дихання.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука з використанням пластичного рішення на матеріалі латино-американських танців. Вправа на перехід від темпо-ритму до дій А. Немеровського «Помста».

Артистична грамота

Регістри. Обмеження під час виконання творів. Етюди «Добридень, театр!», «Я – повітряна кулька», «Скульптура».

Творчі експромти

Вправи на розвиток уяви і концентрацію внутрішніх резервів організму В. Оклендера «Кошеня», «Тане сніг».

Тема 4. Живописна музикаПсихологічне входження в заняття

Підготовка та проведення диспуту «Обговорюємо героїв» (обговорення літературного твору, спектаклю, кінофільму).

Розвиток голосу

Артикуляційна гімнастика. Інтенаційно-фонетичні вправи. Голосові сигнали домовної комунікації. Вокальні вправи для вирівнювання голосних і на розвиток артикуляції.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука на матеріалі європейських старовинних танців. Вправа на перехід від темпо-ритму до дії А. Немеровського «Дуель».

Артистична грамота

Регістри. Співоче дихання. Поняття р, f, pp, ff. Тризвук. Знайомство з виконавцями різних вокальних шкіл і часів, аналіз їх манери виконання.

Творчі експромти

Виконання поетичних творів хокку, образних віршів з різних позицій. Контакт зі світом через зір «Розкажи побачене».

Тема 5. МаскаПсихологічне входження в заняття

Підготовка і проведення круглого столу «Маски оживають». Лекторій «Амплуа актора».

*Продовження додатку Е. 1*Розвиток голосу

Інтонаційно-фонетичні вправи. Вкальні вправи на філіровку. Виконання канонів. Спів двоголосих по співок, тризвуку. Виконання пісень під фонограму індивідуально і групою дихальна релаксаційна гімнастика на відчуття м'язів тіла.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука на матеріалі українських народних танців. Вправа на перехід від темпо-ритму до дії А. Немеровського «Мислитель».

Артистична грамота

Регістри. Співоче дихання. Закріплення понять *mp*, *mf*, *pp*, *ff*. Музичний акцент, емоційна і виконавча виразність.

Творчі експромти

Музично-танцювальні імпровізації на заданий текст, музику. Передача віршів у стилі хокку рухами, мімікою.

Тема 6. Секрети старого МімаПсихологічне входження в заняття

Заняття-експедиція «Мова жестів».

Розвиток голосу

Артикуляційна гімнастика. Вправи за В. Поповим «Живіт», «Гортань». Вправи для роботи над *staccato*, на *portamento*.

Музика, ритм, рух

Виконання нескладних танцювальних композиції на темпо-ритм. Використання знайомих рухів та втілення їх під час виконання вокального твору.

Артистична грамота

Динамічні відтінки, основні поняття. Жіночі та чоловічі голоси.

Творчі експромти

Пластичне рішення знайомих пісень. Релаксація «Океан».

Тема 7. Ми – фантазериПсихологічне входження в заняття

Фантазійний проект «Живописна музика».

Розвиток голосу

Дихальна гімнастика по О. Стрельніковій. Вправи для роботи над legato. Побудова мажорного і мінорного тризвуків.

Музика, ритм, рух

Вправи на темпо-ритм «Музей», «Встати – сісти», «Лягти - встати». Полонез.

Артистична грамота

Вправи на розвиток творчих можливостей за допомогою імпровізацій: ходьба босими ногами по битому склу, по снігу, по канату тощо. Етюди «Ростимо сад», «Парк відпочинку» (діти самостійно придумують сюжет і героїв етюдів, підбирають собі відповідні ролі).

Творчі експромти

Використання сенсорних систем: смак, слух, нюх, зір.

Тема 8. Загадки королеви ЕмоціїПсихологічне входження в заняття

Цикл бесід «Емоції: позитив і негатив».

Розвиток голосу

Виконання нескінчених канонів на три голоси. Індивідуальне виконання пісень з супроводом, а'capella. Концертна діяльність.

Музика, ритм, рух

Вправи на ритмічність рухів під музику «М'яч», «М'яч і пісня». Вправи «З зав'язаними очима», «Він і вона», «Голоси джунглів». Вправа на темпо-ритм «У лісі».

Артистична грамота

Атака звуку. Основні вимоги до вокаліста під час виконання музичних творів.

Творчі експромти

Вигадування історій, казок за допомогою різноманітних предметів з використанням музичного матеріалу.

3. Блок «Містицизм звуку»**Тема 1. Музика і театр. Уроки за кулісами**Психологічне входження в заняття

Дискусія на тему : «Для чого людям мистецтво?»

Розвиток голосу

Розвиток артикуляційного апарату за допомогою фонетичного методу розвитку голосу, ігрові вправи на розвиток асоціативного мислення «Хто про що розкажує?» з використанням аудіо-запису музичних творів, в яких звучать звуки природи.

Музика, ритм, рух

Хореографічна азбука. Класичний екзерсис.

Артистична грамота

Ігрові вправи на динамічні відтінки, темп.

Обговорення спектаклю В. Гірич «Чарівна Пеппі» (по мотивам повісті А. Ліндгрена).

Творчі експромти

Фантазія «Павук», «Я - тварина» [25].

Тема 2. Джерела красиПсихологічне входження в заняття

Диспут «В чому сенс і краса життя»

Розвиток голосу

Виконання багатоголосих творів, спів джазових та пісень у стилі рок, диско та ін..

Музика, ритм, рух.

Вивчення елементарних рухів латино-американських танців: «Самбо», «Джайв» та ін..

Артистична грамота

Вправа «Виразний мотив» (знайти виразний мотив, який характеризує певний музичний образ).

Творчі експромти

Складання літературного твору з використанням музичного супроводу про замок, який зробили раніше. Релаксація.

Тема 3. Поетична мелодіяПсихологічне входження в заняття

Обговорення музичного спектаклю К. Драгунської «Догоридригом»

Розвиток голосу

Спів терцових інтонацій (ЗО – ВИ, ВИ - ЙО). Пісні-луна.

Музика, ритм, рух.

Ігрові етюди: «Жести вдячності»; «Розмалюй мене веселкою».

Артистична грамота

Написання власних мелодій на заданий текст; ускладнення ритмічного акомпанементу пісень, які вивчаються.

Творчі експромти

«Музична скринька» на самостійність, ініціативність, власне творче відкриття. Релаксація.

Тема 4. Симфонія сцениПсихологічне входження в заняттяРозвиток голосу

Артикуляційна гімнастика. Вправи на вирівнювання чоловічих і жіночих голосів. Виконання багатоголосих народних пісень а'capella.

Музика, ритм, рух

Конкурс-імпровізація «Відпочинок на морі», «Антарктида», «Політ на Марс». Елементи сучасних танців у різноманітних стилях.

Артистична грамота

Типи співочого дихання. Дихання у мові і під час співу. Етюди «Купівля білету у театр», «За кулісами». Розбивка твору на голоси на вибір.

Творчі експромти

Музично-творчі дизайн-проекти «Сновидіння», «Я і моя душа». Творчий експромт «Малюємо музику».

Тема 5. Пісенний віночок (на матеріалі світового фольклору)Психологічне входження в заняття

Повідомлення «Космічні голоси» [61]; обговорення спектаклю К. Драгунська «Догоридригом».

Розвиток голосу

Робота над сольними номерами спектаклю, спів каноном; ігрові вправи (питання – відповідь).

Музика, ритм, рух.

Танцювально-ігрова творчість: «Гопак», «Страшак»

Артистична грамота

Гра-подорож «Музичний фестиваль» на повторення й перевірку отриманих вмій, навичок за минулий період.

Творчі експромти

Вправи на релаксацію «Подорож». Фантазія «Куш троянд».

Тема 6. Чарівна палітраПсихологічне входження в заняття

Арт-терапевтичний блок «Малювання» (дод. Д 2)

Розвиток голосу

Індивідуально-групова робота над естетичним оформленням спектаклю, рольовими атрибутами.

Музика, ритм, рух.

Елементи народного танцю: перемінний хід назад, гармошка, припадання, дрібний хід. Танцювально-ігрові етюди.

Артистична грамота

Диспут «Обговорюємо героїв» (рок-опера «Юнона і Авось»)

Творчі експромти

Заняття «Маски, які оживають» (дод. Д 2)

Тема 7. Ритм в природі, в музиці і в насПсихологічне входження в заняття

Перегляд і обговорення спектаклю Г. Чеховські «Король Дроздобород»

Розвиток голосу

Розвиток ладослухового апарату, виконання пісень під фонограму індивідуально й групою. Робота над постановкою спектаклю.

Музика, ритм, рух.

Поняття двудольності й тридольності через рухливі відчуття. Рухові вправи, диференційовані метром і жанром. Визначення ритму віршів.

Артистична грамота

Розучування партій спектаклю та їх поєднання з рухами.

Творчі експромти

Вправа «Історія з шарфом» (Стів Харві); інсталяційний проект «Я і моя душа» (додаток Е. 2).

Тема 8. Звуки і шумПсихологічне входження в заняття

Вправа «Звукова машинка» (аналог «Музичної скриньки», різниця у використанні предметів: замість музичних інструментів – предмети, які можуть відтворювати звук).

Розвиток голосу

Дихальна гімнастика по Стрельніковій. Використання чотириступеневих по співок.

Музика, ритм, рух.

Виконання «повітряних» диктантів, «мандрування» пальцями рук відповідно до ритмічного малюнка.

Артистична грамота

Порівняння зміненого варіанта музики з оригіналом (зміни у ритмі, темпі, динаміці тощо)

Творчі експромти

Інсталяційний проект «У похід за Синім птахом». Релаксація.

4. Блок «Господа для чудових перетворень»**Тема 1. Таємниця звуку і кольору**Психологічне входження в заняття

Прослуховування різних музичних фрагментів і спроба побачити в музиці колір (якого кольору музика); нюхання різних запахів і спроба побачити у запаху колір.

Розвиток голосу

Проспівування мелодії зі словесним текстом, відтворення пальцями ритмічного малюнка. Діафрагмальне дихання.

Музика, ритм, рух.

Моторно-пластична обробка музичного матеріалу. Гра-вправа з карточками: наречений, наречена, фата, бокал, шампанське, гостинець, торт, свічка.

Артистична грамота

Диспут «Звуки Всесвіту»

Творчі експромти

Релаксація, гра «Придумуємо казку» (підбір музичного супроводу, придумування сюжету, розподіл по ролям, показ).

Тема 2. Магнетизм голосуПсихологічне входження в заняття

Гра «Весільні почуття» (діти спочатку по черзі, а потім всі разом своїм тілом і мімікою показують почуття, які бувають на весіллі). Вправа «Вірші, написані фарбами» (завдання: відчувати настрій поетичного твору і його атмосферу, підбравши під нього одну чи декілька фарб).

Розвиток голосу

Формування вокально-хорових навичок: співацька постава, співацьке дихання, звукоутворення, інтонація, дикція, артикуляція. Розучування багатоголосних пісень, спів а саррелла.

Музика, ритм, рух.

Формування уявлень про темп і агогіку (крокування, біг, інсценування, «диригування», імпровізація рухів, уповільнення та прискорення темпу).

Артистична грамота

Порівняльний конструктивно-творчий аналіз творів мистецтва картина Т. Шевченка «Місячна ніч» і відеоролик до укр. нар. пісні «Ніч яка місячна».

Творчі експромти

Заняття «Протилежні кольори»: зображення закритими очима рисунку «симпатичним» і «несимпатичним» кольором та розповідь дітей про відчуття, асоціації, які викликані цим рисунком. Релаксація.

Тема 3. НатхненняПсихологічне входження в заняття

Медитація на незвичайну (наприклад, східну) музику. Гра «Замок нечистої сили» (дод. Д 2).

Розвиток голосу

Створення вокальних імпровізацій, нескладних мотивів на заданий текст, ритм. Виконання пісень з елементами власної інтерпретації.

Музика, ритм, рух.

Музичний синтаксис: зміна рухів на кожному музичному фразі з використанням предметів, вибрати схему на графічних зображеннях музичних фрагментів твору, що виконується, створити танцювальну імпровізацію.

Артистична грамота

Імітування звукових сигналів природного середовища на ступенях ладу (V,III; V,I; V,VIII); в грі «Якби ми були композиторами» вибрати музичні інструменти для п'єс «Пташина полька», «Хода ведмедів», «Танок зайців».

Творчі експромти

Розігрування казки Б. Грінченка «Риб'ячі танці», скласти музичну ілюстрацію до казки. Релаксація.

Тема 4. Музика сферПсихологічне входження в заняття

Дискусія на тему «Містицизм звуків»

Гра «Пізнай по голосу» (ведучий із закритими очима відгадує голос того, хто проспівав фразу пісні).

Розвиток голосу

Розвиток здібності до асоціативних аналогій між образами дійсності та співацькими.

Музика, ритм, рух.

Передати ритмічний мотив загадки на ударних інструментах і скласти до неї відповідь. Придумати слова, фрази в даному ритмі.

Артистична грамота

Значення емоційно-виразних словесних характеристик співацького звуку. Зорові уявлення під час співу.

Творчі експромти

Етюд «Я – повітряна кулька» на емоційність, розвиток творчих можливостей. Текст етюду використовується різний: кульки різних кольорів попадають у різні ситуації (наприклад, вітерець подув і кулька полетіла, а хлопчик вистрелив у неї з рогатки, кулька здулася і померла; один учень – «насос», інший – «кулька». Насос надуває кульку, кулька летить, зачепилася за тин і т.д.). Релаксація.

Тема 5. Стародавня музикаПсихологічне входження в заняття

Цикл музично-літературних есе «Музика від Баха до Клайдермана»

Розвиток голосу

Формування художньої оцінки і самооцінки як основи творчого процесу на матеріалі знайомих творів.

Музика, ритм, рух.

Динаміка в рухах: рухи під музику на піано, меццо форте, форте, крещендо, димінундо, танцювальні імпровізації з використанням асоціацій.

Артистична грамота

Практикум «Засоби музичної виразності»

Творчі експромти

Релаксації, вправа «Я – повітряна кулька».

Тема 6. Моя ФантазіяПсихологічне входження в заняття

Із заготовлених геометричних фігур діти складають королівський замок, підбираючи по кольору і формі фігури, який наклеюють на аркуш паперу.

Розвиток голосу

Вправи на вокально-хорову творчість, фантазування під музику.

Музика, ритм, рух

Драматизації фольклорно-пісенного матеріалу.

Артистична грамота

Імпровізація кінцівок музичних фраз; складання на чергуванні знайомих ладових інтонацій загадки типу «Що я чув у лісі?».

Творчі експромти

Розігрування казки Б. Грінченко «Могутній комар». Релаксація.

Тема 7. Творча майстерняПсихологічне входження в заняття

Обговорення к/ф «Крапка, крапка, кома», «Ох, вже ця Настя!» та ін..

Розвиток голосу

Вечір сучасної музики «Ми - артисти» (звітний концерт)

Музика, ритм, рух

Створення музичних образів за ритмом, жанром, характером і т.д.

Артистична грамота

Імпровізації на знайомі і незнайомі музичні твори.

Творчі експромти

Музична феєрія «Майстерня почуттів».

ПРИМІТКИ:

Етапи програмного змісту передбачають формування у школярів уявлення про значимість мистецтва, зокрема музичного, у повсякденному житті, як засобі відображення почуттів, думок і настрою людини, виховуючи естетичні смаки, інтереси учнів, розвиваючи музично-творчі здібності дітей. У сфері виконавського навчання у школярів виробляються вміння і навички співати легко, вільно, не напружуючись, природнім голосом, уважно слухаючи акомпанемент, намагатися достовірно відобразити мелодію, аранжувати у відповідності до тональності та характеру твору.

Виконання пісень, музично-ритмічний супровід творів розвивають в учнів відчуття ритму, пульсації, здатність відчувати і передавати різноманітні засоби музичної виразності: темп, його прискорення й уповільнення; динаміку (тихо, голосно, поступово тихо, поступово голосно тощо); регістр; характер твору; побудову пісні. Звуковисотність засвоюється за допомогою інтонації як основи музичної мови. Як підсумок творчого навчання школярів, в кінці кожного року використовуються вокальні, ритмічні, танцювальні імпровізації під час показових виступів на заходах різного рівня.

Продовження додатку Е. 1

З метою здоров'язбереження школярів, під час навчальних занять дітям даються знання про:

- будову голосового апарату, його функціональні властивості при вокальному виконанні музично-поетичних творів;
- необхідні заходи для збереження голосу: охорона співоного апарату, зокрема голосових зв'язок у холодну пору року, профілактичні методи оздоровлення дихальних шляхів; методи зняття навантаження на голос та організм уцілому тощо;
- необхідність дотримання правил гігієни, поведінки під час виступів на сцені та ін.

Одним із важливих педагогічних завдань, що стоять перед керівниками дитячих колективів є виховання естетичного смаку, яке неможливе без активної участі батьків. Тому, роботу дитячого творчого колективу слід планувати з ухилом на участь дорослих у житті школярів: сумісне відвідування театру, перегляд усією сім'єю естетично значимих телепередач, підготовка та проведення сімейних свят та ін..

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абдуллин Э. Б.* Музыкально-педагогические технологии: учебное пособие. – М. : Прометей, 2005. – 232 с.
2. *Апраксина О. А.* Методика музыкального воспитания в школе: учебное пособие. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. *Асафьев Б. В.* Речевая интонация. – М. : Музыка, 1965. – 83 с.
4. *Белобородова В.К., Ригина Г. С.* Музыкальное воспитание школьников. – М. : Педагогика, 1975. – 160 с.
5. *Беляева Л.С., А.М. Трудков.* Музыкально-педагогическая диагностика в общеобразовательной школе: учебно-методическое пособие. – Мурманск : МГПИ, 2000. – 83 с.
6. *Бердяев Н.И.* Философия творчества : В 2 т. – М., 1994. – Т.1. – С. 485- 499 с.

7. *Бонфельд М.* Музыка. Язык. Речь. Мышление. Опыт системного исследования музыкального мышления. – Вологда., 1999. – 300 с.
8. *Бурно М. Е.* Терапия творческим самовыражением. – М., 1989
9. *Волков Н. Н.* Восприятие картины: Пособие для учителя. – М. : Просвещение, 1976. – 32 с.
10. *Восприятие музыки: Сб.ст./ Ред.-сост. В.М.Максимов.* – М. : Музыка, 1980. - 256 с.
11. *Выготский Л.С.* Психология искусства /Под ред. М.Ярошевского. - М.: Педагогика, 1987. - 344 с.
12. *Гродзенская Н. Л.* Школьники слушают музыку. – М.: Просвещение, 1969. - 77 с.
13. *Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н.М.* Методика музыкального воспитания в школе. –М.: Просвещение, 1989.-207 с.
14. *Кабалевський Д.Б.* Про трьох китів та про інші цікаві речі. – К. : Муз.Україна, 1973. – 190 с.
15. *Кабалевський Д.Б.* Як розповідати дітям про музику? – К. : Муз.Україна, 1982. – 320 с.
16. *Каган М.С.* Морфология искусств: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств: Ч. 1-3. – Л. : Искусство, 1972. – 440 с.
17. *Колесса Ф.* Музикознавчі праці / Ф.М. Колесса; ред. М.М. Гордійчук, О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1970. – 592 с.
18. *Коменский Я. А.* Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Русо; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 413 с. – (Б-ка учителя).
19. *Кон И. С.* Открытие „Я”. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
20. *Костюк А. Г.* Восприятие мелодии: Мелодические параметры процесса восприятия музыки. - К.: Наукова думка, 1986. - 192 с.
21. *Костюк А. Г.* Эстетические аспекты восприятия музыки // Проблемы музыкальной культуры. / К. : Муз.Украина, 1989. – С.143-156.

22. *Курішев Є.В., Л.К. Курішева.* Теорія та практика музично-естетичного виховання за системою К. Орфа: навч. посіб. для студ. муз.- пед. фак. вузів. – К. : Муз. Україна, 1986. – 72 с.
23. *Кучерявий І.Т., Клепіков О.І.* Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: навч. посіб. – К. : Вища шк., 2000. – 288 с.
24. *Кэдьюсон Х., Шефер Ч.* Практикум по игровой психотерапии. – СПб., 2000
25. *Лебедева А. В.* Виховання національної свідомості через сприйняття самобутньої культури українців / А. В. Лебедева Українознавство – наука самопізнання українського народу: мат. X щорічної міжн. наук.-практ. конф. 18-20 жовтня 2001 р. – . НДІУ, 2001. – С. 167-169.
26. *Лебедева А. В.* Застосування комплексного підходу до розвитку творчого потенціалу особистості дитини / А. В. Лебедева // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : Збірник наукових праць / ред. кол. : О. Г. Мороз, Н. В. Гузій (відп. ред.) та ін. – Вип. 3 (13). – К. : НПУ, 2005. – С. 246-249.
27. *Лебедева А. В.* Історико-теоретичні засади проблеми використання освітньо-виховного потенціалу музичного мистецтва у творчому розвитку особистості А. В. Лебедева // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. УІІ. – С. 115-134.
28. *Лебедева А. В.* Комплексний підхід до розвитку творчого потенціалу особистості / А. В. Лебедева Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня- 1 квітня 2005 р.). – К. : НПУ, 2005. – С. 117-120.

29. *Лебедева А. В.* Особливості емоційної сфери дітей / А. В. Лебедева Традиції родинного виховання в Україні та сучасність: Матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. 6 лютого 2004 р. / Укл.-наук. ред. Т.І.Люріна, заг. ред. В. О. Кудін.– К. : Екмо, 2004. – С. 18-19.
30. *Лебедева А. В.* Талант як елітарне явище / А. В. Лебедева // Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140-річчя від дня народження Б.Д.Грінченка) : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. / редкол. Н. М. Бібік та ін. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2004. – С. 66-68.
31. *Лебедева А. В.* Творчий розвиток особистості в музичній діяльності А. В. Лебедева // Теоретичні та практичні питання культурології: Зб. наук. статей. Вип. XXII. – Мелітополь : вид-во «Сана», 2006. – С. 57-62.
32. *Лендрет Г.Л.* Игровая терапия: искусство отношений. – М., 1994
33. *Леонтович М.Д.* Практичний курс навчання співу у середніх школах України (з педагогічної спадщини композитора). – К.: Муз. Україна, 1989. – 134 с.
34. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
35. *Медушевский В.В.* О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В.В. Медушевский. – М. : Музыка, 1976. – 254 с.
36. *Мелик-Пашаев А.А.* Педагогика искусства и творческие способности. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
37. *Менабени А.Г.* Методика обучения сольному пению. – М. : Просвещение, 1987. – 95 с.
38. *Миропольська Н. Є.* Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика: [монографія]. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.
39. *Моляко В. А.* Психологические проблемы творческой одаренности. – К.: Знание, 1995. – 52 с.

40. *Монтескье Ш.* Опыт о вкусе в произведениях природы и искусства / Ш. Монтескье // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: в 5 т. / гл. ред. М. Ф. Овсянников. – М.: Искусство, 1964. – Т. 2: Эстетические учения XVII-XVIII веков. – С. 274-283.
41. *Музыкальное* восприятие как предмет комплексного исследования: Сб.ст./Сост. А.Г.Костюк. - К.: Муз.Украина, 1986. - 160 с.
42. *Назарова Л. Д.* Фольклорная арттерапия. – СПб., 2002
43. *Неменский Б. М.* Мудрость красоты: О проблеме эстетического воспитания. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
44. *Педагогіка* духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. / О.Олексюк, М.Ткач – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
45. *Проблемы* методов обучения в современной общеобразовательной школе / [под ред. Ю.К. Бабанского, Т.Д. Зверева, Э.И. Моносзона]. – М.: Педагогика, 1980. – 268 с
46. *Психологический* словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика-пресс, 1998. – 560 с.
47. *Психологія* здібностей: навч. посібник / Г.І. Кагальняк, Г.О. Шулдик, Б.А. Якимчук, Л.А. Данилевич. – К.: Науковий світ, 2001. – 75 с.
48. *Ростовський О. Я.* Методика викладання музики в основній школі. – К. : ІЗМН, 2000. - 272 с.
49. *Ростовський О. Я.* Педагогіка музичного сприймання. – К. : ІЗМН, 1997. – 248 с.
50. *Рудницька О. П.* Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. – К. : ІЗМН, 1998. – 248 с.
51. *Рудницька О. П.* Інтерактивні зв'язки у викладанні предметів художньо-естетичного циклу // Початкова школа. – 2001. – №5. – С. 40-43.
52. *Рудницька О. П.* Педагогіка: загальна і мистецька: [навч. посіб.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

53. Самоукина Н. В. Игры в школе и дома: психотехнические упражнения и коррекционные программы. – М., 1995
54. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / Валентина Анатоліївна. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
55. Смолина Е. А. Современный урок музыки. – Ярославль: Академия развития, 2007
56. Сохор А. Н. Вопросы социологии и эстетики музыки: В 3-х т., Т.2. - М.: Сов. композитор, 1982. - 296 с.
57. Столович Л. Н. Жизнь - творчество - человек: Функции художественной деятельности. - М.: Политиздат, 1985. - 415 с.
58. Тевлина В. К. Вокально-хоровая работа // Музыкальное воспитание в школе. - Вып. 15. М.; Музыка, 1982. - С.43-77.
59. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей // Избранные труды: В 2-х г. Т.1. - М.: Педагогика, 1985. - С.42-222.
60. Хазрат Инайят Хан. Мистицизм звука. – М.: «Сфера», 2004
61. Хлебникова Л.О. Створюємо музику // Почат. школа. – 2002. – №10. – С. 11-23.
62. Художня освіта і проблеми виховання молоді: Зб.наук. ст. – К.: ІЗМН, 1997. – 164 с.
63. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. - М.: Педагогика, 1975. - 197 с.
64. Шляхова Н.М. Емоції і художня творчість. – К.: Мистецтво, 1981. – 103 с.
65. Юсов Б.П., В.И. Ильченко, О.А. Левченко. Личность и творчество: проблемы, идеи, возможности / Б.П. Юсов, – Луганск: Пресса, 1997. – 157 с.
66. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия. – М.: Искусство, 1964. – 88 с.

67. Саундтрек к к/ф Реквием по мечте - Winter: Lux Aeterna (главная тема) <http://www.zaycev.net/pages/733/73350.shtml?miniplayer=true>
68. <http://www.mediaarhiv.net/77726-zhivaya-voda-naturalnye-zvuki-prirody-i-muzyka.html>
69. http://www.youtube.com/watch?v=YwV4p6mFZ_M

Додаток Е. 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ МУЗИЧНО-РИТМІЧНІ ТА МУЗИЧНО-МОВНІ ІГРИ-ВПРАВИ

Рівні розвитку школяра:

I (*) рівень – низький. Дитина неемоційно та не завжди адекватно реагує на музику. Часто відмовляється від участі у музично-творчій діяльності. Не впізнає знайомі пісні. Без задоволення слухає музику, не може адекватно передати характер музичного твору. Робота з дітьми даного рівня передбачає індивідуальну роботу по розвитку емоційного відгуку на музику.

II (**) рівень – середній. Дитина емоційно, але не завжди адекватно реагує на музичне звучання. За допомогою дорослого передає різний характер музичного звучання в русі. Впізнає знайому мелодію, пісню. Не може правильно відтворити ударами найпростіший ритмічний малюнок мелодії з 2-3 звуків після неодноразового її прослуховування. Неправильно інтонує мелодію, неточно розрізняє тиху і гучну музику, темброві властивості звуків. Музична і рухова пам'ять співочі і рухові навички сформовані недостатньо.

III (***) рівень – вище середнього. Дитина емоційно і адекватно реагує на музичне звучання різного характеру. Впізнає знайомі мелодії за допомогою дорослого. Розрізняє двочастинну форму музичної п'єси (за допомогою дорослого). Відтворює ударами найпростіший ритмічний малюнок мелодії з 2-3 звуків після неодноразового її прослуховування. Чисто інтонує мелодію, підспівуючи дорослому. Розрізняє з підказкою тиху і гучну музику, темброві властивості музичних звуків. Музична і рухова пам'ять, співочі навички сформовані недостатньо.

Музичні ігри можна використовувати з дітьми різного рівня музичного розвитку, вибираючи ті варіанти, які підходять індивідуально певній групі дітей, окремій дитині.

МУЗИЧНО-РИТМІЧНІ ІГРИ, ВПРАВИ

Для різновікових груп

«ХЕЙ, ПРИВІТ»

(гра для використання на спільних заходах)

Американський фольклор, укр.. варіант тексту А. Лебедєва

Мета:

естетично-виховний напрям:

- розвиток доброзичливого відношення один до одного;
- активізація тактильної чуттєвості;
- навчання музично-ритмічним рухам по асоціативним уявленням;
- формування навичок сумісної діяльності;
- формування навичок спілкування, добротності;

навчально-виховний напрям:

- корекція координацій рухів, дрібної моторики рук;
- розвиток слухової уваги, відчуття ритму;
- навчання рухам у парі молодших школярів зі старшими школярами, батьками, з однолітками;
- формування навичок сумісної узгодженої діяльності;
- спонукання до підспівування звукосполучень, які повторюються.

Методичні вказівки:

Дітям пропонується стати в пари по колу чи вільно по залу і відповідно до тексту пісні виконують рухи:

- здороваються, подаючи руки один одному по черзі;
- доторкаються до щоки партнера;
- доторкаються до вух один одного;
- доторкаються до носа один одного;
- обнімають один одного.

Продовження додатку Е. 2

Зміст:

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Приспів:

Приспів:

Хлоп, хлоп, хлоп, хлоп, хлоп...

Кач, кач, качи, кач...

Твоїм вушкам шлю привіт,

Носику прийми привіт,

І твоїм я шлю привіт,

І твоєму теж привіт,

Сонячний привіт, привіт (разом).

Лагідний від нас привіт (разом).

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Хей, хей – привіт тобі!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Привіт, тобі привіт!

Приспів:

Приспів:

Топ, топ, топ, топ, топ...

Хей, хей, хали-хей...

Твоїм щічкам шлю привіт,

Плечикам твоїм привіт.

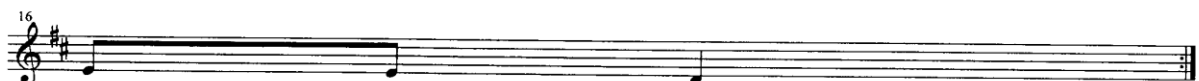
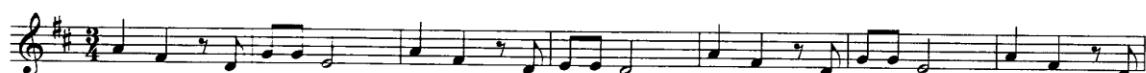
І твоїм привіт, привіт.

І твоїм є шлю привіт.

Лагідний привіт, привіт (разом).

Нашим друзям всім привіт

(разом).

МУЗИЧНО-РИТМІЧНІ ІГРИ-ВПРАВИ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ігрова вправа «Паровозик»

сл. і муз. Я. Жабко, пер. з рос. А. Лебедева

Мета:

естетично-виховний напрям:

- розвиток емоційно-асоціативного уявлення;
- розвиток доброзичливого відношення один до одного;
- активізація емоційної чуттєвості;
- навчання обігруванню пісні (виконувати музично-ритмічні рухи по тексту пісні) за асоціативним уявленням;
- формування навичок сумісної діяльності;
- формування навичок спілкування, добротності;
- розвиток комунікативних навичок;
- розвиток почуття взаємодопомоги, навчання узгодженим діям у колективі;

навчально-виховний напрям:

- корекція уваги та координацій рухів;
- навчання орієнтації у просторі і співвідношенню своїх рухів зі словами у тексті;
- навчання рухам, не заважаючи один одному, допомогати іншим, чекати і бути уважним;
- розвиток слухової уваги;
- розвиток почуття ритму;
- формування навичок сумісної діяльності.

Методичні вказівки:

- сидячи на стільчиках, школярі виконують рухи зігнутими у ліктях руками (1 куплет);

Продовження додатку Е. 2

- педагог співає низьким голосом приспів. Учні підспівують: «Ту».

- на другий куплет встають, ідуть спокійним кроком по залу, збирають квіточки, вистроюються «паровозиком» і на приспів «їдуть» по приміщенню;

Підготовча робота:

Педагог, використовуючи для обігрування маленький паровозик з вагончиками, які «виконують» рухи по тексту. Слід звернути увагу дітей про те, як іграшки себе ведуть, і тому паровозик спокійно їде.

Методика проведення:

- діти слухають і підспівують;
- діти співають, проспівуючи усі слова пісні;
- школярі співають пісню і виконують рухи самостійно чи за допомогою дорослого, які відповідають тексту.

Паровозик мимо ганку:

«Пих-пих-пих». Нам дуже жарко.

Він за вітерцем біжить,

І гуркоче, і кричить.

Приспів:

Тах, тах, тах-тах-ту,

Я біжу, біжу, біжу.

Я найкращих пасажирів

По дорозі повезу.

Ось зупинка – погуляєм,

І троянди позбираєм,

Знову кличе голосок –

Паровозика гудок.

МУЗИЧНІ ІГРИ-ВПРАВИ ДЛЯ ШКОЛЯРІВ 5-8 КЛАСІВ**Ігрова вправа «Човник»**

муз. і сл. О. Макшанцевої, пер. з рос. А. Лебедевої

Мета:

естетично-виховний напрям:

- розвиток емоційно-асоціативного уявлення;
- розвиток доброзичливого відношення один до одного;
- активізація емоційної чуттєвості;
- навчання музично-ритмічним рухам за асоціативним уявленням;
- формування навичок сумісної діяльності;
- формування навичок спілкування, добротності;

Продовження додатку Е. 2

навчально-виховний напрям:

- корекція координацій рухів, дрібної моторики рук;
- розвиток слухової уваги, відчуття ритму;
- навчання рухам у парі;
- формування навичок сумісної узгодженої діяльності.

Методичні вказівки:

Дітям пропонується сісти парами на килим і відповідно до тексту пісні виконують рухи. Завдання педагога – слідкувати за синхронністю рухів дітей:

- тримаючи гімнастичні палки в руках, розхитуються у такт з музикою (ситуація: усі в одному човні);
- діти стоять, витягнувши руки в сторони, виконують похитування зі сторони в сторону (ситуація: кожен у своєму човні);
- діти в парах, витягнувши руки, виконують покачування під ритм музики (ситуація: вдвох у човні. Для того, щоб човен не перевернувся, необхідно рухатися узгоджено).

Зміст:

Як на човнику, на човні

Я пливу, пливу, пливу. Я пливу.

Я про човник, я про човник

Заспіваю пісню цю, пісню цю.

МУЗИЧНІ ІГРИ-ВПРАВИ ДЛЯ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ**Мета:**

естетично-виховний напрям:

- навчання узгодженості у сумісній музично-творчій діяльності;
- розвиток емоційно-асоціативного уявлення;
- розвиток доброзичливого відношення один до одного;
- активізація емоційної чуттєвості;
- формування навичок сумісної діяльності;
- формування навичок спілкування, доброчинності;
- формування навичок скоординованості дій;

навчально-виховний напрям:

- корекція координацій рухів;
- розвиток слухової уваги;
- розвиток відчуття ритму;
- навчання рухам у колективі;
- активізація мисленневих процесів.

Методичні вказівки:

- учасники встають у круг (не менше 4-х), один з яких - ведучий;
- ведучий проплескує у долоні певний ритм, інші його запам'ятовують;
- учасники по черзі відтворюють ритм;
- ускладнення завдання: необхідно відтворити заданий ритм усім разом, при цьому кожен учасник виконує лише один плеск руками, коли підходить його черга.

Завдання гри можна ускладнювати заданими музичним матеріалом, але з умовою, коли школярі навчилися відтворювати простий шумовий ритмічний рисунок з показу ведучого.

Вправа – гра на розвиток слухової уваги «Хор»

Умови вправи-гри: для виконання вправи вимагається велика концентрація уваги. Будь-який вірш розподіляється між гравцями так, щоб кожний говорив лише одне слово.

Ведучий при цьому не бере участі, але при його появі всі учасники одночасно проговорюють своє слово. Ведучий відгадує вірш. Уривки з відомих для дітей віршів зарані підготовляє педагог.

Умови вправи-гри: кожному учаснику необхідно вибрати одну пісню для виконання вголос. Коли ведучий хлопне в долоні один раз і піднімає руки догори, пісню необхідно співати про себе. По другому хлопку ведучого – всі разом співають вголос.

Примітки: як показує практика, для контролю над дітьми слід вибирати й співати одну пісню на всіх, щоб чути, хто збився з ритму.

Ритмічна побудова «Мишка»

Ритмічна побудова «Мишка»: вправа-гра на розвиток уваги, музично-ритмічного слуху, координацію рухів.

Правила побудови: діти, стоячи по колу, під ритмічну музику по черзі переплигують через уявну мишку, яка пробігає у них між ногами, одночасно виконуючи сплеск руками. Той, хто збивається з ритму – вибуває з кола.

Медитація «Куля»

Вправа «Куля»: вправа запозичена з психотерапевтичної практики В. Оклендер.

Педагог під спокійну музику дає дітям установку на спрямовану уяву: «Встаньте, сядьте чи ляжте – поза не суттєва. Закрийте очі. Зробіть два глибоких вдиху, кожний раз голосно видихаючи повітря. Тепер уявіть собі, що прямо у вас над головою висить куля, яка світиться. Вона не доторкається до вашої голови, а плаває у повітрі над нею. Куля кругла і сяюча, повна світла й енергії. Тепер уявіть, що промені світла спрямовані на ваше тіло. Куля випускає промені постійно. В ній надлишок енергії. Ці промені, ці потоки енергії просякають у ваші органи через вашу голову. Вони просякають легко, без великих зусиль. Уявіть собі, що кожен промінь спрямовується в яку-небудь точку вашого тіла. Уявіть, що один із променів проходить через вашу голову, шию, плече, в ліву руку, знижуючись до пальців, до кінчиків пальців, і випромінюється з них у підлогу. Другий промінь просякає у вашу праву руку і випромінюється з неї. Ще один промінь проходить по спині, другий – по грудях і животу, наступні – по бокам. Один з променів іде у вашу ліву ногу, інший – в праву. Ваші внутрішні органи омиваються променями світла, доки ви не відчуєте, як промені проходять по всім вашим органам, ці промені теплі й приємні. Як тільки ви насититеся ними, повільно відкрийте очі».

ПОЗАКЛАСНИЙ РОЗВАЖАЛЬНИЙ ЗАХІД «АРТШОУ»

Мета заходу: Провести захід за розробленим сценарієм. Формувати у школярів естетичний смак, розвивати артистичні здібності, увагу, естетичну пам'ять під час змагань. Вчити дітей розкривати зміст пісні за допомогою

Продовження додатку Е. 2

інсценування. Виховувати в учнів любов до музики, мистецтва та танців. Закріплювати знання школярів з різних видів та жанрів мистецтва. Вчити дітей за допомогою міміки та жестів передавати зміст та настрій картин відомих живописців. Вчити учнів розпізнавати відомі дитячі пісні за допомогою перших почутих нот. Та пояснень до них. Виховувати у дітей естетичний смак та естетичні почуття.

Обладнання: Репродукції картини: І. Шишкін «Ранок у сосновому бору», М. Реріх «Похід Ігоря», Ф. Решетніков «Знову двійка»; аудіо-збірка дитячих пісень «Пісні з мультиплікаційних фільмів»; для конкурсу «Малюємо з заплющеними очима»: дві дошки, два листи ватмани, два маркери, дві хустки; касета із записами танців «Полька», «Вальс», «Гопак»; для естафети «Хто швидше»: атрибути для музиканта: «метелик», фрак, скрипка, смичок, пюпітр; атрибути для художника: берет, бант, пензлик, палітра, аркуш; атрибути для танцюриста: сорочка, шаровари, капелюх, чоботи.

Тип заходу: Інтегрований позакласний захід, в якому органічно переплітаються різні види мистецтва:

музика, образотворче мистецтво, хореографія.

Хід заходу

Ведуча: Дорогі діти!

Сьогодні ми з вами беремо участь у естрадному шоу планети Мистецтв «Артшоу». Чи знаєте ви, що в перекладі з латинської мови слово «арт» позначає мистецтво, а «шоу» – зібрання великої кількості людей, які веселяться. Танцюють, співають та розважаються. Від латинського слова «арт» пішли такі слова, як «артист», «артистичний». І сьогодні ви, на цьому шоу, уявіть себе артистами, і ви знаходитесь на сцені, на вас дивляться багато глядачів. Я вважаю, що багато хто з вас виявить у себе талант артиста. Тож успіхів вам! Сьогодні на нашому «Артшоу» свої артистичні здібності нам покажуть найкращі артисти нашої планети Мистецтв.

Продовження додатку Е. 2

А наше шановне журі визначить сьогодні найкращих в таких номінаціях: 1. Найкращі музиканти. 2. Найкращі художники. 3. Найкращі танцюристи.

К о н к у р с № 1**ІНСЦЕНУВАННЯ ПІСНІ**

Ведучий: Вам було надано право обрати українську народну пісню, вивчити її слова, підготувати костюми і проінсценувати. А що вийшло з цього – ми зараз побачимо.

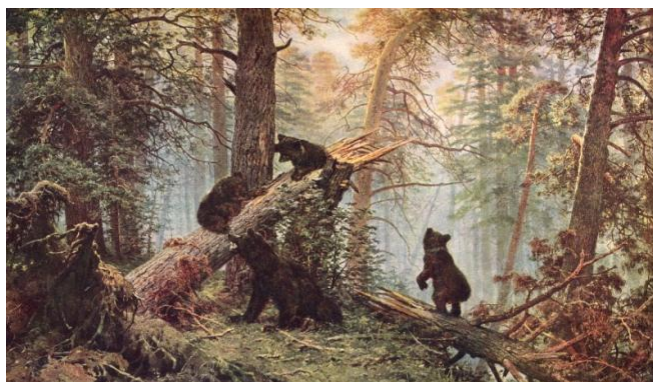
Команда №1 інсценує українську народну пісню «Галя по садочку ходила».

Команда №2 інсценує українську народну пісню «Ой, єсть в лісі калина».

Команда №3 інсценує українську народну пісню «Вийди, вийди, сонечко».

К о н к у р с № 2 .**АРТ-ОБСТРІЛ**

Ведучий: За допомогою невеликих аркушів паперу, які пронумеровані, за принципом шахової дошки, «захована» картина відомого художника. Кожна із команд робить один «постріл» – відкриваючи один фрагмент цієї картини. Бали додаються тій команді, яка правильно дасть назву картини і прізвище художника.

І. ШИШКІН «Ранок у сосновому бору»

Конкурс №3

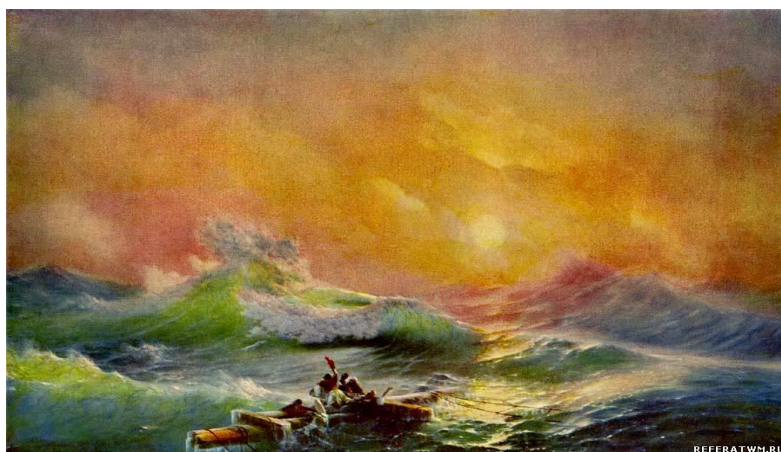
ЖИВА КАРТИНА

Ведуча: Зараз кожна із команд отримує репродукцію картини відомого живописця. Завдання конкурсу – через 15 хвилин продемонструвати цю картину.

Команда №1 – М. Реріх «Похід Ігоря»

Продовження додатку Е. 2

Команда №2 – І. Айвазовський «Дев'ятий вал».

Команда №3 – Ф. Решетніков «Знову двійка».

Під час підготовки команд до третього конкурсу, я оголошую конкурс капітанів.

Конкурс №4

КОНКУРС КАПІТАНІВ

Умови конкурсу: зараз прозвучить декілька нот з відомої дитячої пісні і жартівливе пояснення до кожної з них.

Запитання для капітана команди №1: 1) пісня бродячих музикантів, які подорожували і лякали розбійників («Пісня бродячих музикантів» з мультфільму «Бременські музиканти»); 2) пісенька про дружбу, яка витримала багато іспитів («Пісенька про дружбу» з мультфільму «Про Тимку та Дімку»); 3) пісенька про засіб пересування блакитного кольору («Голубий вагон» з мультфільму «Про Чебурашку та Крокодила Гену»).

Запитання для капітана команди №2: 1) нічна пісенька, яку співає дорослий житель крайньої Півночі маленькому жителю крайньої Півночі («Колискова» з мультфільму «Умка»); 2) пісня про двох друзів, які відпочивали та вигадували пісеньку про свій відпочинок («Пісенька Левенятка та Черепахи» з мультфільму «Про Левенятка та Черепаху»); 3) пісенька, яку виконує зубаста рептилія з чоловічим іменем («Пісенька Крокодила Гени» з мультфільму «Про Чебурашку та Крокодила Гену»).

Продовження додатку Е. 2

Запитання для капітана команди №3: 1) пісенька тварини, яка полюбляє мед, і у якої голова набита тирсою («Пісенька Вінні-Пуха» з мультфільму «Вінні-Пух і всі-всі-всі»); 2) пісенька африканських дітей, які живуть на чудовому острові («Чунга-Чанга» з мультфільму «Катерок»); 3) пісенька про ледачого хлопчика, який не любив копати картоплю («Антошка» з мультфільму «Весела карусель»).

Перегляд конкурсу «Жива картина».

Конкурс №5

МАЛЮЄМО ІЗ ЗАПЛЮЩЕНИМИ ОЧИМА

Команди шикуються в колони по сім чоловік. Учасникам пояснюється завдання на дошці, яка стоїть на відстані, прикріплено чистий аркуш паперу. Треба намалювати будинок, який складається з таких частин: 1) фундамент; стіни; дах; вікно; двері; димар; димок.

Учасникам команди зав'язують очі. Вони по черзі підходять до малюнків і кожний домальовує задану частину будинку.

Конкурс №6

ТАНЦЮВАЛЬНА ІМПРОВІЗАЦІЯ

Кожна із команд отримує картку з назвою танцю. Звучить музика, під яку учасники команди виконують відповідні танцювальні рухи.

Команда №1 – «Гопак».

Команда №2 – «Полька».

Команда №3 – «Вальс».

Конкурс №7.

ЕСТАФЕТА «ХТО ШВИДШЕ»

Умови конкурсу: шикуються три команди. Перед кожною командою стоять стільці з атрибутами для музиканта, художника, танцюриста. Кожен із учасників команди бере по одному атрибуту і оформляє свого персонажа.

Команда №1 – музикант.

Команда №2 – художник.

Команда №3 – танцюрист.

Підведення підсумків конкурсу. Нагородження переможців.

ПРАКТИЧНА БЕСІДА «МУЗИКА ЛЕГКА – МУЗИКА СЕРЙОЗНА»

Мета: розкрити зміст поняття «музика легка – музика серйозна».

Завдання:

- дати поняття «легка» і «серйозна» музика;
- показати різницю між ними;
- залучити дітей до спадщини українського народу;
- розвивати емоційно-ціннісну оцінку музичних творів;
- формувати естетичне ставлення до музичного мистецтва;
- знайомство з народними піснями;
- вивчення пісні «На березку ножки мила» (укр. нар. пісня).

МАТЕРІАЛ ДО БЕСІДИ

Вступне слово:

Тут зібрані пісні, немов душа народу,

Відкрий котрусь і серцем доторкнись.

У світлу пору і в часи незгоди

Вони й сьогодні зазвучать, як і колись.

Народна пісня – це велике диво.

У ній душа дитинна в світ летить.

Вона весела, світла, пустотлива,

То щирим сумом раптом зазвучить.

Народна пісня. Найдорожча, мила.

Вона в душі щоденно й уві сні.

Над цілим світом розпускає крила...

Там, де людина, там її пісні.

Надія Красотіна

В океан світової культури своїми незчисленими джерелами впадає пісенна культура українського. Колискова пісня і весільна, козацька і лірична супроводжує нас від народження до останньої хвилини життя. Вона ріднить нас тремтливими своїми звуками, живе в душі кожної людини і, як вічне світло, осяває нам життя. Як сказав поет Іван Драч:

А пісня – це душа. З усіх потреб потреба.

Лиш пісня в серці ширить межі неба.

На крилах сонце сяйво їй лиша –

Чим глибша пісня, тим ясніш душа.

З давньої давнини, від покоління до покоління, від діда до онуків, від матері до дитини линуть до душі пісні від рідної землі, сонця, неба, води, вітру дивні звуки мелодій, неповторну магію слова, що ведуть нас по стежках рідного краю. В широкий шлях високого творчого генію народу збігаються ті пісенні стежини, переплітаються й несуть світлу мить спілкування з ними. І якщо цей геній живе й сьогодні, не погас, то тільки тому, що живе пісня. Вона - в образах калини, сонця, жита й пшениці, дивних птахів. «Пожену я сірі гуси від броду до броду, ой летіте, сірі гуси, до мого роду... » Творить і береже ці дорогоцінні перлини наш народ. Він співає в радості й зажурі. Пісня — його величний храм любові до людини, до рідної землі, до батька й матері.

На бережку ножки мила,

Тонкий фартух замочила.

- Ножки ж мої білейкії,

Кому ж ви те милейкії?

- Ножки ж мої білейкії,

Кому ж ви те милейкії?

Чи попові, чи дякові,

А чи тому мужикові,

А чи тому козаку

Що шабелька при боку?

А чи тому козаку,

Що шабелька при боку?

НА БЕРЕЖКУ НОЖКИ МИЛА

Allegretto

На ба_ реж_ ку нож_ ки ми_ ла,
 тон_ кий сра_ тух за_ му_ чи_ ла. — Нож_ ки ж ма_ ї
 бі_ лей_ ні_ ї, ко_ муж ви_ те ми_ лей_ кі_ ї?

Методичні рекомендації до бесіди.

Питання співвідношення народної і сучасної поп-музики – це гостре питання, особливо серед школярів, що пояснюється негативним впливом сучасної масової культури: важко розрізнити низькопробну легку музику від музики високої якості, що між ними відсутня чітка межа, хоча є суттєва ознака – розважальність.

Сучасна легка музика по змісту та сприйманню, це досить важливо, тому як серйозні, глибокі по змісту народні твори не цілком доступні. Школярі повинні задуматися над проблемою в поп-музиці – не піддаватися її гіпнозу, педагог повинен оцінювати її разом з дітьми з духовно-людських позицій, щоб діти спиралися на запас знань і інтонаційно-слуховий досвід.

Необхідно розглядати зі школярами проблему обробки народних пісень сучасними композиторами, пояснювати, що це композиторське розуміння народної музики. Звичайно, що це залежить від талану, від майстерності й бережного звернення до народної музики.

Також необхідно показати дітям, що народна й сучасна поп-музика взаємопов'язані між собою. Однак, необхідно привести їх до висновку, що сучасна поп-музика, яка несе в собі розважальний характер, не тільки впроваджується в серйозну, народну музику, а й грає важливу драматургічну

Продовження додатку Е. 2

роль; що і у фольклорі поєднані легка поп-музика й класична музика, і вони відображають різні сторони народного життя, і що вони нероздільні.

Отже, необхідно підвести дітей до висновку, що легка музика повинна відповідати вимогам художнього смаку, і трудність її в тому, що відсутня чітка й розмежена лінія в такій музиці. Тому школярам важливо знати, яку музику слухають, як вона впливає на розвиток особистості.

Необхідно звернути увагу дітей на народні пісні як істинну народну культуру, про яку школярі підліткового віку в основному забувають, як на самий масовий і популярний жанр фольклору. Пісня – душа народу, її співають від малого до дорослого. Одвічні прагнення народу до добра й краси знайшли в ній глибоко емоціональний і художній вираз. Пісні духовно об'єднують людей, виховують у дусі народних морально-етичних ідеалів цілі покоління. Завдяки своїй винятковій задушевності й щирості, народна пісенна творчість чинить безпосередню і глибоку дію на емоційний світ школярів.

Протягом століть у народі склалися спеціальні пісні для дітей: колискові, ігрові, танцювальні і т. д. Педагогічне чуття їх безіменним творцям підказувало, що потрібно дітям, чим можна зацікавити, порадувати їх.

Здавна народ надає своїй пісенній творчості велике виховне значення. Пісні не лише розважають, а й збагачують новими враженнями, дають їм яскраві образи навколишньої дійсності, вчать добру, співчувати чужій біді, виховують чуйне ставлення до всього живого і збагачують таким чином духовний світ дітей. Образно-поетичне мислення народу близьке дітям і відповідає їх уявленням про життя природи і людини.

У кожного народу є своя народна музика, особлива, національна. І вона має свої риси: лад, інтонації, костюми, звичаї, від природи залежить особливість музичних інструментів. В одного народу більше пісенності, у іншого танцювальності, ще в інших – маршовості.

Продовження додатку Е. 2

Головним завданням, яке стоїть перед педагогом – навчити любити дітей музику своєї країни. Дуже важливо, щоб школярі знали історію свого краю. Через знайомство з народними піснями у школярів виховується любов до Батьківщини, природи, рідного краю. Діти знайомляться з піснями про Батьківщину, рідний край, рідну природу, про козаків і козацтво.

Тематика пісень:

- українські народні пісні: балада «Ой, заїхав козак та й з Україноньки», весільна пісня «Гей, диво чи не диво», жартівлива пісня «Задумала вража баба та й забагатіти» та ін..;
- російські народні пісні «Ах, вы, сени мои сени», «Во поле береза стояла», «Вдоль по Питерской», «Ой, понад Волгой» та ін..;
- білоруські, грузинські народні пісні, пісні народів Прибалтики та інших країн.

За допомогою народних пісень у школярів розвиваються вокальні навички: правильне звуковедення і плавне виконання мелодії. Цьому сприяють різні мелодичні розспіви, які завжди присутні в народних піснях.

ОЙ ЗАЇХАВ КОЗАК ТА Й З УКРАЇНОНЬКИ

Moderato

Ой за_ ї_ хав ко_ зак
та й з У_ кра_ ї_ нонь_ ки. Од_ мо_ вив дів_ чи_ ну
та й од ро_ ди_ нонь_ ки, од_ мо_ вив дів_ чи_ ну
та й од ро_ ди_ нонь_ ки.

Продовження додатку Е. 2

Ой заїхав козак та й з Україноньки,
Одмовив дівчину та й од родиноньки.
(Двічі)

- Ой поїдь, дівчино, ой поїдь із нами,
Ліпше ж тобі буде, як у твеї мами.
(Двічі)

У мами ходила в подраній свитині,
В нас будеш ходити в чорній
кармазині. (Двічі)

Ой дурна дівчина, дурна послухала,
Сіла з козаченьком, сіла, поїхала.
(Двічі)

Ой завіз дівчину під густий лісочок:
- Ой скидай, дівчино, з голови
віночок! (Двічі)

Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
З головки віночок, з головки скидає.
(Двічі)

Ой завіз дівчину на жовті пісочки.
- Ой скидай, дівко, з головки
биндочки! (Двічі)

Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
З головки биндочки, з головки
скидає. (Двічі)

Ой узяв дівчину під білії боки
Та й кинув дівчину у Дунай
глибокий. (Двічі)

Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
За берег ручками, за берег хватас.
(Двічі)

Ой то козаченько шабельку
виймає

Та й по лікоть ручки дівчині
втинає. (Двічі)

Як забачив братик з високого
муру,

Спустився до сестри на шовковім
шнуру. (Двічі)

Ой десь ти, сестро, розкоші не
мала,

Що ти гайдамаці на підмогу стала!
(Двічі)

- Ой мала ж бо я розкоші доволі,
Тільки ж я не знала, що то в світі
горе! (Двічі)

ГЕЙ, ДИВО ЧИ НЕ ДИВО

Гей, диво чи не диво – Ідуть дівки на войну.	Гей, диво чи не диво Сидять дівки за столом.	Гей, диво чи не диво – Їдять дівки калачі.
Гей, диво чи не диво – Молодиці за ними.	Гей, диво чи не диво – Молодиці перед столом.	Гей, диво чи не диво – Молодиці паляниці.
Гей, диво чи не диво – А парубки наглядці.	Гей, диво чи не диво – А парубки під столом.	Гей, диво чи не диво – А парубки сухарці.
Гей, диво чи не диво – Звоювали дівки три города.	Гей, диво чи не диво – їдять дівки курятину.	Гей, диво чи не диво – П'ють дівчата мед-вино.
Гей, диво чи не диво – Молодиці три селі.	Гей, диво чи не диво – Молодиці гусятину.	Гей, диво чи не диво – Молодиці горілку.
Гей, диво чи не диво – А парубки три шпиталі.	Гей, диво чи не диво – А парубки кісточки.	Гей, диво чи не диво – А парубки шевський квас.

ЗАДУМАЛА ВРАЖА БАБА ТА Й ЗАБАГАТИТИ

В

Продовження додатку Е. 2

Задумала вража баба та й
забагатіти:

Підсипала куріпочку, щоб
вивела діти. (Двічі)

Як пішлося вражій бабі на біду,
на горе:

Вилупила куріпочка усіх тільки
троє. (Двічі)

Як погнала бабусенька
куріпочку пасти,

Сама сіла під тиночком
кужелицю прясти. (Двічі)

Ой хмариться, туманиться, став
дощ накрапати,

Стара баба куріп'яток в хату
заганяти. (Двічі)

А ще в хату не загнала – вже двоє
стоптала,

Назад трішки повернулась – на третє
спіткнулась. (Двічі)

Як приїхав дід із лісу, став баби
питати:

- Що се наших, бабусенько, курчат не
видати? (Двічі)

- Ой не видно, дідусеньку, вже й не
видно буде;

Як погнала я їх пасти, наврочили
люди. (Двічі)

Як вихватив старий дід із воза
притику,

Побив бабі, помолов і спину, і пику.
(Двічі)

- Бодай тобі, вражий діду, голова
облізла,

Як ти мене понівечив, що й на піч не
злізла. (Двічі)

- Бодай тобі, вражий діду, права рука
всохла,

Як ти мене понівечив, що трохи не
здохла. (Двічі)

Інсталяційний проект «Я і моя душа»

Техніка проекту: предмет чи об'єкт розміщується у просторовому середовищі, де він набуває естетичні якості і характеристики. Об'єкт зберігає й носить провокаційний характер, що сприяє можливості здивувати аудиторію.

Арт-терапевтичний блок «Малювання»

Арт-терапевтичні прийоми - методи групової роботи, що дозволяють працювати з думками й почуттями, які учасник не усвідомлює по тим чи іншим причинам. Малювання розвиває або підсилює увагу до почуттів.

Вільне малювання – кожний малює те, що прагне.

Тематичне малювання – школярі малюють на тему, обрану групою чи запропоновану ведучим.

Додаткове малювання - малюнок посилається по колу, один починає малювати, інші продовжують.

Спільне малювання - кілька школярів або вся група малюють на одному аркуші паперу.

Розмовне малювання - члени групи працюють із обраним партнером у парі. У кожної пари один аркуш паперу, і вони спілкуються на ньому за допомогою образів, ліній і фарб.

Музична Скринька

Вправа виконується по групам. Взявши по декілька музичних інструментів, учасники повинні створити музичну скриньку, в якій органічно б поєднувалися рух чи танок учасників, ритмічний малюнок, обрана музична фраза. Школярі самостійно розподіляють функції, придумують ритм, рух.

Гра «Замок нечистої сили»

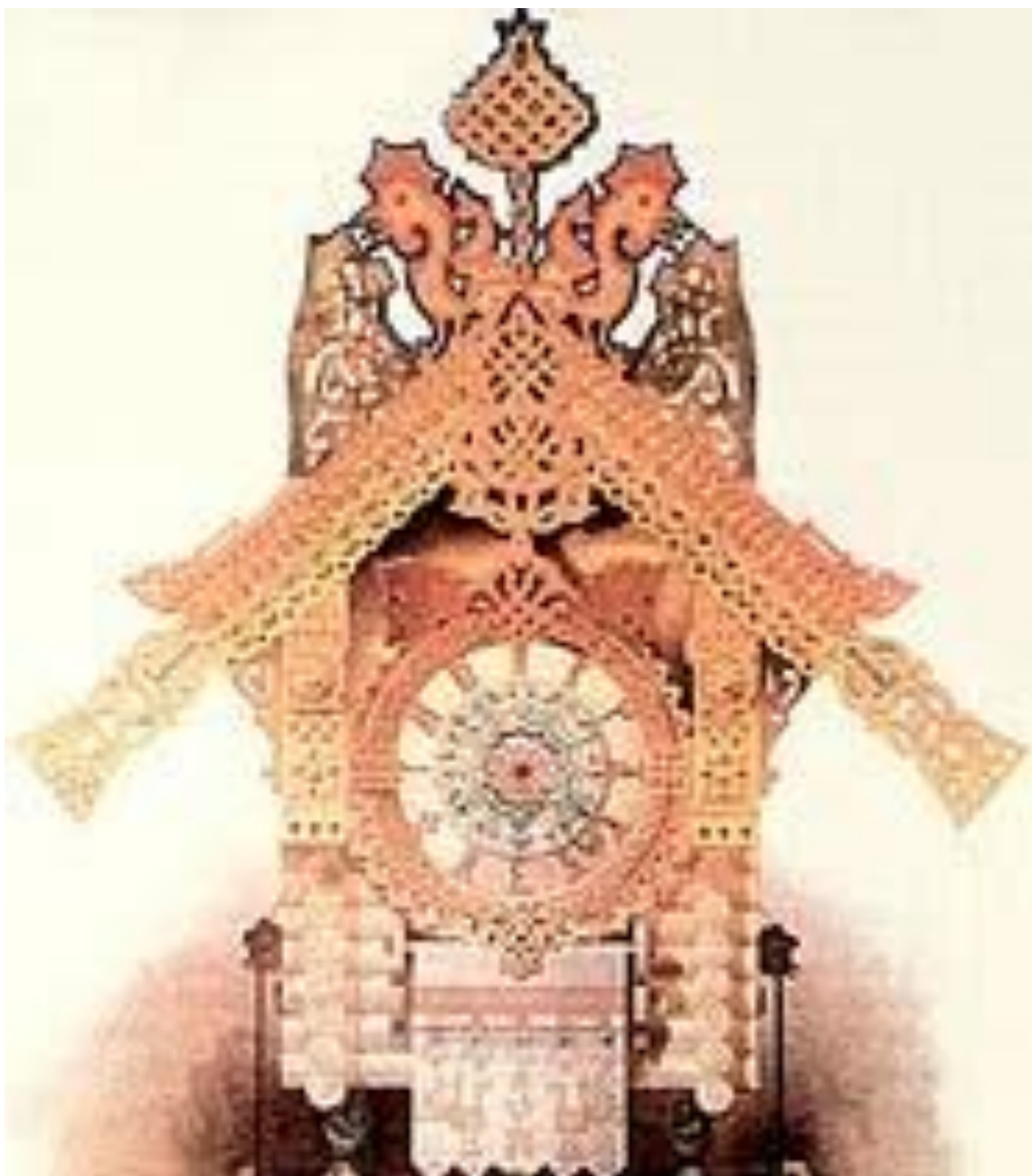
В грі використовується драбина, яка приставлена до декількох столів, на столах – задрапіровані стільці; діти повинні подолати перешкоди; виконати танок нечистої сили (з шифоновою тканиною); кожний гримується під казковий персонаж, який утілює нечисту силу.

Загальний план аналізу музичного твору:

визначити у вокальній музиці зміст тексту, в інструментальній – риси програмності; виявити загальний характер музики, жанрові, стилістичні риси, форму твору в цілому, кульмінацію, засоби виразності, процес їх розвитку у зв'язку зі змістом тексту, програмністю.

Методика проведення семінару:

вступне слово ведучого, де він повідомляє про мету семінару; бесіда з учасниками семінару (музика звучить чи в механічному запису, чи у живому виконанні); заключне слово.

Матеріал до порівняльного конструктивно-творчого аналізу творів мистецтва

В. Гартман «Хатинка Баби-Яги на курячих ніжках».

Годинник у російському стилі

В. Борисов-Мусатов. Реквієм

Музичний матеріал: суандтрек до к/ф «Реквієм по мрії» - Winter: Lux Aeterna (головна тема) [68]

Шевченко Т.Г. «Місячна ніч»

Відеоматеріал [70]

Заняття «Музика нам малює»

Для заняття готується 4 музичні фрагменти: літні звуки природи; дощу і грому; снігової заметілі, завивань вітру; води, яка ллється.

1 етап – діти лежачи на килимі 5 хвилин слухають музику.

2 етап (практичний) – встають і 10 хвилин малюють картину, яка виникла у них в уяві.

3 етап – озвучують намальовану картину, діляться враженнями [68]

Постановка спектаклів

Орієнтовний репертуар для дитячого творчого колективу: муз. В. Назарова, сл. І. Рибалко «Золоте курча», Н. Єрмоленко «Водяник-невдаха», Т. Крайнікова «Муха-цокотуха» (по мотивах казки К. Чуковського), Е. Хагагортян «Шапка с ушами», Л. Десятніков «Вітамін росту».

Підготовча робота: глибоке й всебічне вивчення матеріалу, який лежить в основі вибраної п'єси; ознайомлення з текстом і його обговорення, в процесі якого школярі вивчають музично-драматичний матеріал, характери і вчинки героїв, аналізуючи п'єсу.

Таким чином розвиваються активність і самостійність мислення, навички критичного оцінювання, поглибленого аналізу твору. Під час навчальних репетицій «за столом» учасники спектаклю вивчають обставини, які їм пропонуються у п'єсі: час і місце дії, характери дійових осіб, намічають «наскрізну лінію дії», розкривають цілеспрямовану дію кожного епізоду, кожної сцени п'єси, навчаються виконувати певні наміри, розкривати почуття героїв, їх потреби. Виконавці вчаться аналізувати текст, вивчають мову п'єси, знаходять її підтекст, набувають навичок аналізу композиційної і жанрової побудови твору в процесі пошуку найбільш яскравого живого звучання музично-літературного тексту.

Продовження додатку Е. 2

Педагог спрямовує увагу виконавців на прагнення діяти творчо, уникаючи простого виконання, на розширення свого естетично-інтелектуального світогляду. Школярі звикають спостерігати людей, які їх оточують, спів ставляти внутрішні якості з вчинками героїв. Від періоду репетицій «за столом» школярі переходять до відтворення мізансцен, спочатку в умовній обстановці, де позначаються місця входу і виходу, майбутня декорація. Коли виконавці звикають діяти в умовних обставинах, відбувається завершальний етап оформлення спектаклю. Останній етап постановки спектаклю – показ його на сцені глядачам: учням школи, батькам, вчителям.

Дискусія на тему «Містицизм звуків»

Вимоги до дискусії: відповідність проблеми віку й досвіду школярів; володіння школярами темою, яка ґрунтується на знаннях, досвіді; розвиток дискусії по основним питанням; дискусія повинна нести в собі суть. Завдання дискусії: знайомство школярів з містичною наукою вібрацій, яка лежить в основі всіх мов, всієї музики і всіх творінь людства; усвідомлення дітьми роль звуків у розкритті суті предметів, явищ дійсності; виховувати інтерес до звуків музики, літератури, творів образотворчого мистецтва, навколишнього світу, зокрема природи (шелест листя, спів солов'я, шум моря та ін.); розвивати естетичні якості з огляду на звукову інформацію дійсності.

Практикум «Засоби музичної виразності»Завдання практикуму:

1) визначити взаємозв'язок тексту й музичних засобів на матеріалі музичних творів: М. Лисенко, «Пісня Наталки» з опери «Наталка-Полтавка»; П. Чайковський, романс «Забути так скоро...»; Т. Петриненко, Т. Горобець, «Пісня про пісню»;

2) визначити взаємозв'язок програми з виразними засобами й формою в творах П. Чайковський «Трійка» («Пори року»), О. Бородін «У монастирі» (з маленької фортепіанної сюїти);

Продовження додатку Е. 2

3) визначити жанрові риси творів: Я. Мендельсон, «Пісня без слів» № 12, № 27; Е. Гріг, «Фортепіанна соната»; М. Жиганов, «Вальс»; О. Ключарев, Танець з балету «Гірська старовина»;

4) визначити риси стилю: Р. Шуман, «Арабески», Е. Гарнер «Танцюй зі мною».

Питання для самостійної підготовки до практикуму:

- 1) значення й можливості засобів музичної виразності;
- 2) будова музичної мови (риса схожості й відмінності з розмовною мовою; елементи музичної форми);
- 3) поняття про основні музичні жанри й класифікація жанрів;
- 4) принципи формоутворення в музиці (коротка характеристика найважливіших музичних форм);
- 5) програмність в музиці.

**Моделі художньо-педагогічної організації змісту
інтегративного заняття, заходу**

Оригінальні моделі художньо-педагогічної організації змісту інтегративного заняття, заходу ґрунтуються на синтезі словесної, музичної і візуальної творчості та побудовані переважно за хронологічним (циклічним, цивілізаційним) принципом.

В основу більшості програм інтегрованих занять, заходів покладено взаємозв'язок «слово – звук – колір – рух», а також ідею «художніх подій» – творчих колективних занять - «фантазій».

Найбільш ефективними для школярів є синкретичні форми музикування, які об'єднують танець, гру, спів. Такий підхід до інтеграції суміжних з музикою видів діяльності є усталеним і звичним для них. На рівні самодіяльної творчості учні частіше і природніше можуть виражати свої емоції і почуття засобами мистецтва. Важливо створити такі педагогічні умови, завдяки яким природна дитяча творчість з образотворчого мистецтва поступово б трансформувалася у творчість музичну, більш абстраговану за

Продовження додатку Е. 2

своїм характером. Тобто спочатку має забезпечуватися синтез малюнка та музики, і лише після цього створювати ситуації синтезу танцю, інсценізованих ігор, співу. Бажано використовувати метод трансформації візуальних пластичних образів в образи аудіальні (синтез першого порядку у синтез другого порядку).

Синтез першого порядку, більш конкретний і візуальний, можна назвати музично-пластичним, оскільки пластика ліній, кольорів, предметно-пластичних форм асоціюється з музикою, трансформується у музику.

Ознайомлення з кольорами фарб може супроводжуватися звуками музичної гами у напрямку від червоного до фіолетового. Наприклад, на папері утворити кольоровий «звукоряд» із крапелькою «клавіш». Нехай падіння на папір краплі червоного кольору супроводжується звучанням ноти «до», а падіння краплі оранжевого – звучанням ноти «ре» тощо.

Можна під гаму утворити два «звукоряди» (висхідний і нисхідний): від найнижчого звука гами і до найвищого (до – сі) і навпаки від найвищого звука до найнижчого (сі – до). Після цього можна розпочинати образотворчо-музичні ігри способом «пальчикових відбитків». Діти по сигналу педагога можуть «натискати» одну із кольорових крапель, а вчитель – відповідний звук супроводитиме грою на музичному інструменті.

Цікавим є вид роботи, коли «кольоромузика» асоціюється іншими способами синтезу, не у відповідності до порядку розміщення звуків, як у «кольорових гамах». Тоді колірно-музичні ігри можуть продовжуватися за допомогою кольорових відбитків пальців і створювати ритми колискових пісень, ритми вальсу, польки, маршу.

Поєднання кольорів у мелодії може супроводжуватися акордами в акомпанементі (оранжевими, фіолетовими, зеленими). Асоціації образотворчо-музичного характеру можуть урізноманітнюватися іграми з калейдоскопом.

Продовження додатку Е. 2

Вважаємо, що аудіально-візуальний вплив на учнів може забезпечити зміни у таких домінантах сприймання, а саме: візуальний тип («емоційні») стануть більш наближеними до типу аудіального («абстрактного»), і, навпаки.

Після ігор із кольоровими плямами-відбитками можна запропонувати дітям пластику більш абстрактнішу – пластику графічних ліній, яка асоціюється з музикою. Пластикою ліній можна передавати тривалість звучання нот. Найдовша лінія проводиться для позначення тривалості цілої ноти, удвічі коротша – половинної і т.д. Хвилястою лінією позначається висотність звучання. Наприклад, школярі малюють хвилясту лінію і пробують її «проспівати»: до – ре – мі – ре – до (зростаюча і спадна хвиля) або озвучування ліній іншими інструментами. Хвиляста лінія утворює основу орнаменту і відображається голосами інструментів або вокального. Школярам можна запропонувати додати звучання голосів (високого і низького) і позначити їх орнаментальними візерунками (вгорі над хвилею і внизу під хвилею). Після цього під керівництвом педагога школярі можуть творити свої власні ритмічні малюнки.

Важливою умовою є хорове виконання ритмівок-примовок і віршованих текстів. У ході хорового декламування можна запропонувати без підготовки перейти на спів, що учні спільно з педагогом роблять без труднощів.

Можна використати прийоми локалізованого мовлення в ході предметно-пластичних дій. Так, вокалізації можуть підлягати римовані рядки. Наприклад, «Є у мене на руці жваві пальчики-митці». Це можна проспівана таким чином:

Продовження додатку Е. 2

Поступово, учні звикнуть до локалізованого мовлення. і з задоволенням вокалізуватимуть словесні фрази.

Так, звертання «Дай мені паперу» можна виконати з інтонацією прохання.

Не відразу, але все-таки можна вокалізувати фрази у формі запитань.

Потім варто поступово дітей підводити до самостійного виконання творчих завдань. Усі способи доцільно застосовувати у поєднанні, і питома вага індивідуальної роботи поступово зростатиме. Після набуття певного досвіду вокальної імпровізації дуетні функції вже повністю можуть взяти на себе учні.

Слід підкреслити, що просування школярів по «етапах активності» багато в чому залежатиме від педагогічної майстерності педагога.

Зміні активної розумової діяльності школярів та формам роботи на заняттях сприяють релаксації, медитації, ігрові вправи, які знімають розумову та емоційну напругу. На заняттях цей розділ ми можемо назвати «психологічне розвантаження», «хвилинка-веселинка», «музична хвилинка» тощо, і використовувати для дітей будь-якого віку. Включення ігрових елементів під час занять, позаурочних заходів активізує у школярів процес пізнання, формує моральні та естетичні якості особистості, тренує розум, увагу, волю, вносить необхідну різноманітність у напружену музично-творчу роботу.

Продовження додатку Е. 2

Граючись, школярі начебто включаються в життя суспільства, пізнають для себе нові явища і факти, розвивають свої творчі здібності і творчу активність. Елементи змагання, несподіванки, що містяться в іграх, підпорядковані прагненню допомогти учням у цікавій формі почути, диференціювати, порівняти особливості музики, розвинути їхню музичну пам'ять, слух почуття ритму, вдосконалення знання музичної грамоти.

У роботі з молодшими школярами можна більше часу відводити для відгадування загадок. Для закріплення і перевірки знань використовуються також ребуси, головоломки, кросворди, вікторини. Розв'язуючи ребуси, головоломки, кросворди, діти поступово починають складати власні головоломки, що, безумно, сприяє розвитку пам'яті, уваги, кмітливості учнів.

Слід відмітити, що окрім хорового співу, використання фізкультхвилинок, важливим етапом заняття (заходу) як складової розвивальної технології формування у школярів естетичного ставлення до дійсності є слухання та аналіз музичних творів. Означений вид музично-творчої діяльності передбачає ознайомлення дітей з життєписом та творчими доробками композиторів, вироблення у них вміння визначати характер музичних творів, розпізнавати звучання окремих музичних інструментів.

Ознайомлення з музичною творчістю композиторів різних епох, з народним фольклором та уміння одночасно слухати твори і визначати елементарні засоби музичної виразності закріплює уміння концентрувати увагу, що є основним елементом у розвитку мислення дітей. Відповідно до вікових особливостей підбирається музичний матеріал для слухання та слухового аналізу.

Кожний проаналізований і сприйнятий музичний твір – ще один крок у музично-естетичному розвитку дітей, який наближає їх до оволодіння естетичною культурою. Аналізувати твір так, щоб поглибити його емоційне сприйняття – завдання досить складне і вимагає педагогічної майстерності.

Продовження додатку Е. 2

Педагогу потрібно чітко уявити кінцеву мету аналізу – допомогти учню ближче і глибше сприйняти твір, естетично його пережити, оцінити.

Перш, ніж аналізувати музичний твір, потрібно, щоб у дітей створилося загальне враження від нього. Якщо музика не сприйнята учнями, не слід проводити її аналіз. Шлях аналізу творів йде від розкриття його змісту, задуму, від загальної характеристики музики – до деталей і окремих виразних засобів.

На першому етапі сприйняття музичного твору необхідно спрямовувати увагу дітей на сам процес руху музики, його організацію і динаміку.

При поясненні творів слід особливо потурбуватися про те, щоб у дітей не виникли спрощені уявлення про музику, як про мистецтво, завданням якого є лише «описувати» і ілюструвати. Необхідно розвивати у дітей здатність до глибокого аналізу творів мистецтва, формувати у них особистісний погляд на засоби музичної виразності і їх втілення у твір, спроможність автором передати композиційний сюжет твору мистецтва.

Завдання пояснень – поглибити, закріпити і зробити осмисленим музичні враження дітей. Художня характеристика твору, яку дає педагог, повинна повністю підтверджуватися музичним текстом.

Враховуючи властиві початківцю природні здатності сприйняття, твори мистецтва спеціально добираються і вибудовуються у послідовні ряди за принципом поступового ускладнення, розширення сфери інтересів школярів. Увесь посильний учням аналіз творів мистецтва слід органічно пов'язувати з ідейною суттю твору, а також з оцінкою тієї дійсності, яка в ньому відображена.

Доцільно починати аналіз твору відразу після прослуховування, поки його звучання ще свіже у пам'яті школярів. Повторюючи той чи інший твір, слід звертати увагу дітей на ще не засвоєне раніше, не почуте або не зрозуміле. Повторення і тим самим закріплення музичних вражень є одним з

найважливіших методів формування у школярів естетичного ставлення до дійсності.

Учитель, який любить мистецтво, завжди знайде прості щирі слова, що допоможуть учням почути прекрасне і неповторне в музичному творі, уможливить поліхудожнє виховання школярів, що загалом сприяє формуванню естетичної культури особистості.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ОРГАНІЗАЦІЇ ІГРОВИХ ЗАНЯТЬ-ТРЕНІНГІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ, УЯВИ І ПАМ'ЯТІ ШКОЛЯРІВ

Ігровий тренінг пізнавальних процесів школярів (мислення, уяви і пам'яті) отримує в останні роки все більшого поширення. Багато психологів і вчителі прийшли до висновку, що робити ставку в розвитку пізнавальних процесів тільки на навчальний процес (включаючи логіко-змістовну побудову курсу, створення проблемних ситуацій, дотримання принципу діалогічності та ін.) явно недостатньо, необхідна ще і організація спеціальних занять з удосконалення, корекції і шліфування процесів мислення, прийомів уяви і способів запам'ятовування.

Основні принципи побудови ігрових занять-тренінгів:

- використання на заняттях добре знайомого, звичного для школярів матеріалу. Це обумовлено тим, що на звичайних навчальних заняттях учень часто одночасно відчуває труднощі двоякого роду: з одного боку, для нього складний сам досліджуваний матеріал (незнайомий, незвичний, громіздкий), а з іншого боку, для нього становлять труднощі ті способи опрацювання та засвоєння матеріалу, які він намагається застосувати для його розуміння (вони недосконалі, протікають повільно, нестійкі). В результаті матеріал не засвоюється. Для того, щоб уникнути ефект незасвоєності матеріалу, на ігрових заняттях використовується лише знайомий і звичний матеріал, що уможлиблює появу і вдосконалення естетично нових способів мислення школярів.

Продовження додатку Е. 2

При цьому вони виявляються спеціальним об'єктом формування, розвиваються, так би мовити, в чистому вигляді, не мутне і не ускладнені вмістом засвоюваного матеріалу. Лише потім, будучи сформованими, вони можуть застосовуватися і по відношенню до складнішого - навчального - матеріалу, забезпечуючи його ефективне засвоєння.

- взаємообмін між школярами різними підходами до виконання завдань і тим самим значне розширення діапазону пізнавальних процесів кожного з учнів. Зазвичай дитина застосовує свій звичний стихійно складений у неї набір інтелектуальних засобів, який часто-густо виявляється обмеженим, однобічним, неефективним, а інколи і просто примітивним. Елементарне ж знайомство з іншими інтелектуальними підходами і тактиками, що забезпечується в ході тренінгу їх відкритістю і очищеністю від труднощів матеріалу, а також їх акцентування ведучим і загальний змагальний характер заняття спонукає школярів постійно використовувати ці напрацювання інших дітей у своїй власній інтелектуальній практиці, постійно приміряти їх на себе. Це призводить до оволодіння дитиною новими інтелектуальними засобами, такими, які вона не засвоїла б взагалі (або засвоїла повільно і з труднощами) поза колективом однолітків. Ось чому ігрові заняття вимагають тільки колективної форми роботи, що неефективно при роботі один на один.

- інтелектуально-творча розкутість дітей і загальний позитивний емоційний фон занять-тренінгів. Ситуація тренінгів повинна якомога менше нагадувати школярам про заняття як про навчальний процес: інше приміщення, можна сідати по-іншому, можна голосно сміятися, розмовляти з однолітками при обговоренні результатів, всіляко проявляти дотепність і т.п.

- педагог-ведучий всіляко підбадьорює, хвалить дітей і стимулює їх змагальну активність. Така нова, позаурочна обстановка, на наш погляд, обов'язкова. Спроби ж будувати заняття-тренінги з застосуванням інтелектуальних ігор і мнемічних вправ менш ефективні.

Критерії ефективності проведених занять-тренінгів:

- динаміка успіху дитини у виконанні самих ігрових завдань;
- динаміка успіхів у виконанні традиційних інтелектуальних і мнемічних тестів;
- динаміка загальної успішності школярів та підвищення їхньої активності на уроках; застосовуються аналіз поточної успішності, спостереження на уроках, бесіди з учителями, батьками;
- забезпечення активного перенесення дітьми придбаних у тренінгу навичок на навчальну діяльність. У даному випадку доцільно на заключних заняттях ввести в гру різні поняття, ситуації та тексти з досліджуваного ними матеріалу і показати, що загальні вихідні принципи аналізу і засвоєння будь-якого досвіду (музичного, літературного, ігрового, побутового, наукового) в цілому подібні.

Послідовність проведення ігрових занять-тренінгів

Для більшості школярів оптимальною є така послідовність: розвиток мислення, уяви, пам'яті. Це пов'язано з тим, що багато прийомів естетичної уяви в тій чи іншій мірі спираються на операції мислення і емоційні реакції, а способи запам'ятовування, у свою чергу, – і на перше, і на друге. Однак з метою підвищення мотивації участі у тренінгу можна пропонувати дітям ігри з розвитку естетичного мислення та уяви упереміж. Якщо ж група характеризується нерівномірним розвитком пізнавальних процесів, то слід починати з найбільш сильної ланки. Наприклад, якщо діти відчують порівняно невеликі труднощі із аналізом, запам'ятовуванням і відтворенням матеріалу, але виявляються безпорадними в задачах на творче мислення і уяву, то тренінг краще почати з мнемічних вправ і лише після них перейти до розвиваючих музично-інтерпретаційних ігор. Кожний комплекс ігрових вправ повинен мати задану послідовність ігор, і дуже важливо, щоб кожна з них була «прокручена» на різному матеріалі не менше 5-6 разів. Ігри, які найбільш сподобалися школярам, проводити і до 20-25 раз.

Вікові категорії школярів

Спрямованість тренінгів і їх зміст розраховані на учнів середніх і старших класів (від IV-V до XI класів, тобто від 11 до 17 років). Саме в цих вікових групах заняття-тренінги проходять найбільш жваво і дають найбільш помітні результати. Спроби застосування окремих елементів тренінгів на заняттях з учнями I-III класів показали, що в цьому випадку виникає ряд специфічних труднощів їх проведення, однак деякі позитивні результати виявляються й у даній категорії. Для молодших школярів необхідне створення більш простого, полегшеного варіанту тренінгів. Окрім того, заняття-тренінги з формування естетичного мислення і уяви можна проводити як з учителями, так і з батьками. Суттєво зауважити, що всередині тренінгової групи бажано збирати гравців одного віку; заняття в різновікових групах менш ефективні.

Рівень розвитку школярів на заняттях-тренінгах

Заняття можуть проводитися зі школярами будь-якого рівня розвитку (низького, середнього, високого). Початкова і основна задача тренінгів полягає в тому, щоб допомогти школярам, які недостатньо встигають засвоювати естетичні поняття, включитися в формувальний процес за рахунок корекції їх слабо сформованих пізнавальних процесів, однак, заняття-тренінги, як показує практика, придатні і для вдосконалення інтелектуального розвитку успішних школярів і обдарованих дітей. Справа в тому, що інтелектуальні якості, які розвиваються у ході тренінгу є універсальними і необхідні всім: і невстигаючим тугодумам, і талановитим дітям. Інша справа, що, змінюючи конкретне змістовне наповнення ігор (поняття, пропозиції, тести), ми можемо варіювати їх складність (від простих до надскладних), задаючи тим самим зону найближчого розвитку як для слабких, так і для сильних учнів. Таким чином, можна комплектувати групи з дітей як здібних, так і тих, які відчувають труднощі у музично-творчій діяльності, однак змістовне наповнення завдань в цих випадках буде різним.

Наповненість тренінгових груп за інтелектуальним рівнем

Формування тренінгових груп відбувається не в залежності від інтелектуального рівня школярів. Свої переваги є і в групах з подібним інтелектуальним рівнем, і в групах різного рівня. При подібному інтелектуальному рівні діти краще орієнтуються в відповідях один одного, виявляють більшу ініціативу та прогресують більш-менш рівномірно. При різному ж рівні високоінтелектуальні діти відразу задають високі стандарти відповідей, і в інших гравців є можливість вивчати і запозичувати їхні інтелектуальні стратегії, відразу ж випробовуючи їх при виконанні наступних завдань. Досвід проведення занять-тренінгів свідчить, що переваги виявляються більш істотними в першому випадку, отже, гравці повинні бути подібного інтелектуального рівня.

Визначення вихідного інтелектуального рівня дітей

Формуючи групи, не можна покладатися ні на показники успішності (школяр, який навчається посередньо, може бути інтелектуально більш розвинений, ніж відмінник), ні на дані тестів. Слід поступати таким чином: групі дітей дається 2 – 3 ігрових завдання середньої складності і за результатами їх виконання визначаються у школярів рівні їх розвитку, по них і комплектуються навчально-ігрові групи. З цією метою найбільш вдалим є застосування музично-ігрових вправ застосовувати гри «Виключення зайвої мелодії (слова, картини)» на визначення характеру творів і «Перелік наслідків події».

Кількісний склад тренінгових груп

Найбільш успішно група працює при числі гравців від 7 до 10. Така їх кількість забезпечує кожному гравцеві достатню можливість проявити жвавість та ініціативу, не будучи забитим більш активними однолітками, а з іншого боку, проявити досить широкий діапазон різноманітних творчо-інтелектуальних стратегій.

У разі пасивності деяких школярів, рекомендується дотримуватися тактики, коли педагог спочатку декілька раз (ненав'язливо і надзвичайно обережно!) запрошує дитину до виконання завдання і обговорення його результатів. У деяких випадках такого зовнішнього поштовху виявляється достатньо. В іншому випадку застосовується тактика вичікування: досвід показує, що дитина може на перших заняттях мовчати, але потім (іноді на 5 - 6 занятті!) сама по собі або у відповідь на прохання ведучого і інших гравців включається в обговорення.

Кількість занять-тренінгів

Фіксованої кількості занять не існує, їх число залежить від багатьох факторів (рівень розвитку і вік дітей, очікуваний ефект, можливості керівника творчого колективу та ін.) Проте зазначимо мінімальне число занять, при якому можна очікувати розвиваючого ефекту (за умови, що всі ігрові завдання виконані не менше 2 – 3 рази).

У тренінгу естетичного мислення це 12 – 14 занять, естетично-емоційної уяви – 16 – 18, пам'яті – 8 – 10. Оптимальна кількість вважається відповідно 22 – 25, 32 – 35 і 20 – 22.

Заняття-тренінги проводяться під час загальних занять колективу, але не частіше 2 раз на тиждень. Найбільш зручною в усіх відношеннях вважаємо частоту 2 рази на тиждень. При цьому школярі, з одного боку, не перевантажені і не відчують браку часу на інші справи, а з іншого боку - придбані ними естетично-творчі навички не встигають забутися і інтерес до музично-творчої діяльності не згасає. Однак, слід враховувати, що багато дітей не обмежуються виконанням ігрових завдань тільки під час тренінгу, вони і вдома і навіть іноді під час навчання в основній школі придумують самі і виконують самостійно деякі ігрові завдання, які їм найбільш сподобалися, що теж дає відчутний ефект у формуванні у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності.

Додаток З

Типовий варіант портфоліо учня дитячого творчого колективу (об'єднання, гуртка, студії та ін.)

1. Титульна сторінка:

Повна назва навчального закладу

ПОРТФОЛІО

Прізвище, ім'я

Повна назва колективу, його напрямок діяльності

П.І.Б. керівника

Населений пункт, рік

2. Сторінка

Фотографія

Назва портфоліо («Моє хобі», «Мій світ» та ін..)

Прізвище _____

Ім'я _____

По-батькові _____

Клас _____

Період, за який подані документи і матеріали:

з _____ 20__ р. по _____ 20__ р.

Контактна інформація

(телефон)

(e-mail)

(веб-сторінка)

3. ВМІСТ «ПОРТФОЛІО»

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ОФІЦІАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ

Коментар до 1 розділу

Даний розділ складається з поданих у портфоліо офіційних сертифікованих документів чи їх копій, які підтверджують індивідуальні досягнення у різних сферах діяльності:

Продовження додатку 3

- дипломи про участь у конкурсах, фестивалях;
- грамоти;
- сертифікати про проходження курсів;
- результати тестування і т.д.

Кожний документ цього розділу оцінюється балом у відповідності з прийнятою у навчальному закладі сітки шкали оцінок.

Критерії оцінювання документів

Перелік документів

№	Назва документа і його основа отримання	Бал

Розділ II. «МОЯ ТВОРЧИСТЬ»

Творчі роботи, фотографії та ін..

Коментар до 2 розділу

У другий розділ включаються оригінали різни творчих робіт, а також само відгуки школяра про заходи, в якому він брав участь, документальні підтвердження про участь у заходах різного напрямку.

Критерії оцінювання робіт

2.1. Перелік поданих у портфоліо творчих робіт

	Назва творчої роботи, її вигляд	Об'єм роботи	Час і місце роботи	Бал	Наявність відгуку

Продовження додатку 3

2.2. Перелік самовідгуків про заходи різного напрямку

Вид заходу	Обов'язки, які виконував учень	Час і місце заходу	Бал	Наявність відгуку

Розділ III. ВІДГУКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ**Коментар до 3 розділу**

Даний розділ включає в себе характеристики відношення школяра до людей, різних видів діяльності, подій. Вони можуть бути подані у вигляді рекомендацій, висновки про якість виконаних робіт, рецензій на творчу роботу; лист подяки та ін.. Докладається перелік поданих відгуків і оригінали документів.

Перелік поданих відгуків і рекомендацій

№	зміст відгуку і рекомендації	ким написаний

Розділ IV. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ**РЕЗЮМЕ**

Резюме необхідне для надання у навчальні заклади у разі продовження навчання учнем за обраним профілем.

П. І. Б.

Дата народження _____ Місце народження _____

Продовження додатку 3

Повна домашня адреса (з поштовим індексом): _____

Домашній телефон (з кодом): _____

Паспорт (серія, номер, коли і ким виданий) _____

Місце навчання (повна назва і точна поштова адреса з індексом): _____

Контактний телефон (з кодом): _____

E-mail: _____

Мета складання резюме: _____

Додаткова інформація:

(володіння іноземними мовами, ПК, музичним інструментом і т.д.)

Інтереси, переваги, хобі і т.д.:

Найбільш успішні види діяльності

Дата складання резюме «__» _____ 20__ р

Особистий підпис _____

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, _____

Дата заповнення «__» _____ 20__ р

Особистий підпис _____

МОЇ ЖИТТЄВІ ПЛАНИ

№	чого я хочу досягнути	терміни	що для цього потрібно зробити

Розділ V. ПІДСУМКОВА ВІДОМІСТЬ

Підсумковий документ по портфолію школяра

ПРОФІЛЬ (ПРОФІЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ)

№	назва	напрямок діяльності	рівень	результат	дата

ФЕСТИВАЛІ, КОНКУРСИ

№	назва фестивалю, конкурсу	рівень	результат	дата

ТВОРЧІ ПРОЕКТИ ТА САМОСТІЙНІ РОБОТИ

№	назва	зміст діяльності	результат	дата

Лист складений на основі оригіналів офіційних документів, поданих у портфолію _____

(прізвище, ім'я, по-батькові учня)

Резюме, звіти, аудіо-відео записи, практичні та інші матеріали подані у додатках до підсумкового документу.

ПІДСУМКОВИЙ БАЛ ПО ПОРТФОЛІЮ _____

Дата _____

Підпис керівника _____

Примірна схема оцінювання портфолію за конкурсами:

Міжнародний рівень (переможець чи призер) 10 балів; Всеукраїнський рівень (переможець чи призер) 8-9 балів; обласний рівень (переможець чи призер) 6-7 балів; міський рівень (переможець чи призер) 5-6 балів; шкільний рівень (переможець) 5 балів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аболина Т. Г.* Эстетическое воспитание в школе / Т. Г. Аболина, Н. Е. Миропольская. – К. : Высш. шк., 1987. – 137 с.
2. *Адорно Т. В.* Эстетическая теория / *Адорно Т. В.* ; пер. с нем. А. В. Дранова. – М. : Республика, 2001. – 527 с. – (Серия «Философия искусства»).
3. *Акімова О. В.* Деякі фактори розвитку креативності / О. В. Акімова // Наукові записки : зб. наук. статей / МОН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – К., 2007. – Вип. НПУД 67. – С. 34–44. – (Серія «Педагогічні та історичні науки»).
4. *Аліксійчук О. С.* Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики: дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Олена Станіславівна Аліксійчук. – К., 2000. – 271 с.
5. *Амонашвілі Ш. О.* Школа життя : [пер. з рос.] / Шалва Олександрович Амонашвілі. – Хмельницький : Поділ. культ.-просвіт. центр ім. М. К. Реріха, 2002. – 172 с.
6. *Ананьев Б. Г.* Индивидуальное развитие человека и константность восприятия / Б. Г. Ананьев. – М. : Просвещение, 1986. – 334 с.
7. *Андрущенко В. П.* Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей / Віктор Петрович Андрущенко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні. 1992–2002 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія пед. наук України. – Х. : Вид-во «ОВС», 2002. – Ч. 2. – С. 3–16.
8. *Антощак О.* Розуміння, розум, творчість / О. Антощак, І. Ганжала, Н. Ніколаєнко. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ»; вид. Л. Галіцина, 2006. – 123 с.
9. *Ануфриев Е. А.* Социальная роль и активность личности / Е. А. Ануфриев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 152 с.

10. *Анцыферова Л. К.*. Некоторые теоретические проблемы психологии личности / *Л. К. Анцыферова* // Психология личности : сборник статей / сост. А. Б. Орлов [2-е изд., доп.]. – М. : ООО «Вопросы психологии», 2003. – С. 66–70.
11. *Апресян Г. З.* Эстетическое созерцание / Грант Захарович Апресян // Эстетическая деятельность. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 280 с.
12. *Аристова Л.* С.Формування у старшокласників естетичного ставлення до мистецтва в процесі вивчення художньої культури: автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Людмила Сергіївна Аристова. – К., 2008. – 21 с.
13. *Аристотель.* Метафизика. Серия: Богословие. Духовность. Наука / Аристотель. – М. : Изд-во Института философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. – 232 с.
14. *Аристофан.* Комедії / Аристофан ; перекл. Б. Тена. – Х. : Фоліо, 2003. – Т. 5 - 512 с. - (Бібліотека світової літератури).
15. *Асафьев Б.В.* О музыкально-творческих навыках у детей / Б. В Асафьев // Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. – Л. : Музыка, 1973. – 144 с.
16. *Асмолов А. Г.* Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2007. – 528 с.
17. *Аснин В. И.* Об условиях надежности психологического эксперимента. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / В. И. Аснин ; под. ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 292 с. – С. 220–228.
18. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация учебно-воспитательного процесса: методические основы / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
19. *Балл Г. О.* Гуманізація освіти у контексті сучасності: психолого-педагогічний орієнтир / Г. О. Балл // Освіта і управління. – 1999. – Т. 3, чис. 4. – С. 13–24.

20. *Баренбойм Л.* Система детского музыкального воспитания Карла Орфа / Лев Баренбойм, Вильгельм Келлер. – Л. : Изд-во «Музыка», 1970. – 160 с.
21. *Барна М.* Шкільний моніторинг як засіб якісних змін в освіті / М Барна // Управління освітою. – 2001. – № 13. – С. 6–7.
22. *Барышева Т. А.* Диагностика эстетического развития личности: [учеб.-метод. пособие] / Т. А. Барышева. – СПб : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. – 140 с.
23. *Басина Н. Э.* Введение в язык искусства [программа курса по предметам гуманитарного и художественно-эстетического цикла] / Н. Э. Басина, О. А. Сулова. – Екатеринбург : Изд-во «Гуманитарный центр «Театр», 2001. – 23 с.
24. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
25. *Безпалько О. В.* Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Безпалько. – К., 1998. – 17 с.
26. *Белобородова В. К.* Музыкальное воспитание школьников / В. К. Белобородова, Г. С. Ригина. – М. : Педагогика, 1975. – 160 с.
27. *Беляева Л. С.* Музыкально-педагогическая диагностика в общеобразовательной школе : [учеб.-метод. пособие] / Л. С. Беляева, А. М. Трудков. – Мурманск : МГПИ, 2000. – 83 с.
28. *Бердяев Н. А.* Смысл творчества / Николай Александрович Бердяев. – М. : Хранитель, 2007. – 668 с.
29. *Бетенски М.* Что ты видишь? Новые методы арт-терапии / Мала Бетенски. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 256 с.
30. *Бех И. Д.* Виховання особистості: Сходження до духовності. / Иван Дмитриевич Бех. – К. : Либідь, 2006. — 272 с.

31. *Бех І.Д.* Виховання особистості : У 2 кн.. . / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
32. *Бехтерев В. М.* Психика и жизнь. Избранные труды по психологии личности / В. М. Бехтерев. – Алатая, 1999. – 255 с. – (Серия «Российские психологи»).
33. *Библер В. С.* Мышление как творчество / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
34. *Бирюков П. И.* Греческий мудрец Диоген / Павел Иванович Бирюков [Электронный ресурс] / Павел Иванович Бирюков : Репринтное воспроизведение издания «Посредника», М., тип. Вильде, 1910. – М. : «Бук Чембэр Интернэшнл», 1991. – Режим доступа : http://www.azlib.ru/b/birjukow_p_i/text_0030.shtml. – (Серия «Жизнь и учения мудрецов»).
35. *Білецька І. О.* Виховання цінності іншої людини у молодших підлітків у процесі рішення моральних завдань : автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ірина Олександрівна Білецька ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2004. – 20 с.
36. *Богоявленская Д. Б.* Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с.
37. *Бодина Е. А.* История музыкально-эстетического воспитания школьников : учеб. пособие [к спецкурсу для студентов III-IV курсов муз.-пед. фак. и II-III курсов фак. подгот. учителей нач. кл.] / Елена Андреевна Бодина ; Куйбышев. гос. пед. ин-т им. В. В. Куйбышева, Моск. гос. заоч. пед. ин-т. – М. : МГЗПИ, 1990. – 81 с.
38. *Божович Л. И.* Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Психология личности : сборник статей / Сост. А. Б. Орлов. – М. : Вопросы психологии, 2003. – С. 87–118.

39. *Бонфельд М. Ш.* Музыка. Язык. Речь. Мышление. Опыт системного исследования музыкального мышления / М. Ш. Бонфельд. – Вологда, 1999. – 300 с.
40. *Борев Ю. Б.* Эстетика.– 4-е изд., доп. / Ю. Б. Борев. – М. : Политиздат, 1988. – 490 с.
41. *Борова Т.* Концепція учнівського моніторингу / Т. Борова // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 65–67.
42. *Братусь Б. С.* Психология. Нравственность. Культура / Б. С. Братусь. – М. : Менеджер; Роспедагентство, 1994. – 60 с.
43. *Брилін Б. А.* Організація музичного дозвілля учнівської молоді як виховна проблема: монографія / Борис Андрійович Брилін. – К. : Вид-во «Освіта України», 2010. – 235 с.
44. *Брушлинский А. Б.* Субъект: мышление, учение, воображение / А. Б. Брушлинский. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : Модэк, 1996. – С. 34–57.
45. *Брылин Б. А.* Вокально-инструментальные ансамбли школьников : Кн. для учителя / Брылин Борис Андреевич. – М. : Просвещение, 1990. – 109 с.
46. *Бурдьё Пьер.* Исторический генезис чистой эстетики / *Пьер Бурдьё* ; пер. с фр. Ю. В. Марковой [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://bourdieu.name/content/istoricheskij-genezis-chistoj-jestetiki>.
47. *Буров А. И.* Эстетика: проблемы и споры / Александр Иванович Буров. – М. : Искусство, 1975. – 328 с.
48. *Бутенко В. Г.* Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді / В. Г. Бутенко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 томах. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 267–277.
49. *Ванслов В. В.* Искусство и красота. / Виктор Владимирович Ванслов – М. : Знание, 2006. – 288 с.

50. *Василев С.* Теория отражения и художественное творчество. / Стефан Василев ; перевод с болг. О. И. Попова. – М. : Прогресс, 1970. – 496 с.
51. *Василюк Ф. Е.* Методологический анализ в психологии / Федор Ефимович Василюк. – М. : Смысл, МГППУ, 2003. – 240 с.
52. *Ващенко Г. Г.* Виховна роль мистецтва / Григорій Ващенко // Твори. – К. : «Школяр»-«Фада» ЛТД, 2000. – Т. 4 : Праці з педагогіки та психології. – С. 196–256
53. *Вербець В. В.* Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді : дис... док. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Владислав Володимирович Вербець. – Рівне, 2005. – 485 с.
54. *Ветлугина Н. А.* Воспитание эстетического отношения ребенка к окружающему / Н. А. Ветлугина ; под ред. А. В. Запорожца, Т. Д. Марковой // Основы дошкольной педагогіки. – М. : Педагогика, 1980. – С. 193–200.
55. *Витковская Н. С.* Формирование эстетической культуры младших школьников / Н. С. Витковская, А. Б. Щербо, Д. Н. Джола. – К. : Рад. школа, 1980. – 151 с. – (Библиотека учителя начальных классов)
56. *Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб.* / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.
57. *Вишнякова Н. Ф.* Специфіка засвоєння музичних знань молодшими школярами в процесі творчої діяльності / Н. Ф. Вишнякова // Музика в школі : збірник. – К. : Муз. Україна, 1984. – Вип. 10. – С. 24–30.
58. *Вунд В.* Фантазия как основа искусства / В. Вунд ; пер. с нем. [изд. 2]. – М. : Изд. группа URSS, 2010. – 152 с. (Серия «Из наследия мировой психологии»).
59. *Выготский Л. С.* Психология искусства / Л. С. Выготский. – СПб : Азбука, 2000. – 416 с.

60. *Гаврилова Т. П.* Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 107–114.
61. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер ; пер. с нем. – М. : Искусство, 1991. – 368 с. – (Серия «История эстетики в памятниках и документах»).
62. *Гальперин П. Я.* Актуальные проблемы возрастной психологии / П. Я. Гальперин. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 83 с.
63. *Гармаш С. А.* Включення старшокласників у позакласну виховну роботу з метою їх самореалізації / С. А. Гармаш // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. – Слов'янськ : Видавничий центр СДП, 2004. – Вип. XII. – С. 284–287.
64. *Гегель Г.* Эстетика / Георг Вильгельм Фридрих Гегель // Соч. /. – М. : Политиздат, 1968. – С. 301–303.
65. *Глузман А. В.* Формирование системы обобщенных приемов учебной работы (на материале музыкальной подготовки учителей начальных классов) : дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / Александр Владимирович Глузман. – М., 1987. – 236 с.
66. *Говорун Д. І.* Творча уява та естетичні почуття / Дмитро Іванович Говорун. – К. : Вища школа, 1990. – 143 с.
67. *Гольдентрихт С. С.* Творчество как философская проблема / С. С. Гольдентрихт // Творчество и социальное познание : сб. ст. ; под ред. А. М. Коршунова, С. С. Гольдентрихта. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 39–56.
68. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
69. *Горемичкін А. І.* Основи музичної мови (підруч.-дослідж. з методики викладання муз.-теорет. дисциплін в системі муз.-пед. освіти) : навч. посіб. [для підготовки магістрів] / А. І. Горемичкін. – Мелітополь : Вид-во «Будинок Мелітопол. друк.», 2005. – 248 с.

70. *Горобець Н. М.* Формування естетичних почуттів у молодших школярів засобами мистецтва / Н. М. Горобець // Рідна шк. – 1999. – № 11. – С. 46–49.
71. *Гриценко І. В.* Формування естетичного досвіду молодших школярів у процесі художнього діалогу : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / І. В. Гриценко ; Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2002. – 247 с.
72. *Гулыга А. В.* Принципы эстетики / Арсений Владимирович Гулыга. – М. : Политиздат, 1987. – 286 с.
73. *Давыдов В. В.* Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
74. *Даниэль С. М.* Искусство видеть : О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и о восприятии зрителя / Сергей Михайлович Даниэль. – Л. : Искусство, 1990. – 223 с.
75. *Дем'янчук О. Н.* Педагогічні основи формування художньо-естетичних інтересів школярів : навч.-метод. посіб. / Олександр Никанорович Дем'янчук. – К. : ІЗМН, 1997. – 64 с.
76. *Дем'янюк Т. Д.* Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : науково-методичний посібник / Т. Д. Дем'янюк. – Суми : Антей, 2006. – 384 с.
77. *Демьяненко Н.* Педагогічні ідеї В. М. Верховинця у сучасній початковій школі / Наталія Демьяненко // Почат. школа. – 2000. – № 2 – С. 56–57.
78. *Державна національна програма „Освіта” („Україна ХХІ століття”)*. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
79. *Державні стандарти початкової загальної освіти : кн. вчителя почат. шк. : довід.-метод. вид. / упоряд. : Г. Ф. Древаль, А. М. Заїка.* – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 432 с.
80. *Дживилегов А.* Леонардо да Винчи. / Алексей Дживилегов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.rus.ec/b/185283/read>

81. *Джола Д. М.* Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посібник / Д. М Джола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 390 с.
82. *Джола Д. Н.* Эстетическое отношение человека к действительности как предмет эстетического воспитания / Д. Н. Джола. – Киев, 1974. – 28 с.
83. *Діденко В. Ф.* Людина і світ : навчальний посібник [для ліцеїстів, гімназистів, вступників до вищих навч. закладів] / В. Ф. Діденко, Л. В. Діденко, В. І. Кондрашова-Діденко. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 229 с.
84. *Дмитриева Н. А.* Вопросы эстетического воспитания./ Нина Александровна Дмитриева. – М. : Искусство, 1956. – 208 с.
85. *Добсаи Л.* Метод Кодая и его музыкальные основы / Л. Добсаи // Музыкальное воспитание в Венгрии. – М. : Сов. композитор, 1983. – С. 41–63.
86. *Довгалецький Митрофан.* Поетика. (Сад поетичний) / Митрофан Довгалецький. Пер., прим. та словник імен і назв В. П. Маслюка. – К. : Мистецтво, 1973. – 433 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/dovg/dovg.htm>.
87. *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – Т. II. Статті, розвідки, дописи / Микола Петрович Драгоманов. – К. : Наукова думка, 1970. – 595 с.
88. *Дряпіка В. І.* Розкриваючи світ джазу, рок і поп-музики : книга для вчителя / В.І.Дряпіка ; АПН України; Інститут педагогіки; Управління освіти Кіровоградської облдержадміністрації; Обласний ін-т удосконалення вчителів [Кіровоград]. — К. : ТРЕЛАКС, 1997. – 184 с.
89. *Дубасенюк О. А.* Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : [монографія] / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 192 с

90. *Дьюи Дж.* Обладание опытом : современная книга по эстетике : антология / Джон Дьюи ; общ. ред. А. Егорова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1957. – 603 с.
91. *Елизаров В. П.* Республика Ученых : Лейбниц и Мерсенн / В. П. Елизаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://krotov.info/history/17/1670/elizarov.htm>.
92. *Жак-Далькроз Э.* Ритм / Емил Жак-Далькроз. – СПб : Изд-во «Классика – XXI», 2006. – 248 с
93. *Жизнь как творчество* / Под ред. А. В. Сохань, В. А. Тихонович. – К. : Наукова думка, 1985. – 304 с.
94. *Жмудь Л. Я.* Наука, философия и религия в раннем пифагореизме / Л. Я. Жмудь. – СПб. : ВГК-Алетейя, 1994. – 385 с.
95. *Жулинський М.* Традиція і проблема ідейно-естетичних пошуків в українській літературі кінця ХІХ–початку ХХ століття / Микола Жулинський // Записки наук. товариства імені Т. Шевченка. Праці філолог. секції. – Львів, 1992. – С. 141–153.
96. *Загальна середня освіта* : зб. нормат.-прав. док. – Ч. І. – К. : ЗАТ „Нічлава”, 2003. – 436 с
97. *Заїка Є. В.* Тренінг внутрішнього плану дій як шлях розвитку креативності школяра / Є. В. Заїка, М. В. Саврасов // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2009. – Вип. 32 – 212 с. (Серія «Психологія»).
98. *Замашна С. М.* Виховання естетичного ставлення старшокласників до творів мистецтва української діаспори : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Світлана Миколаївна Замашна ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 16 с.
99. *Замбровский Б. Я.* Становление социально-целесообразного процесса: (Генезис человеческой деятельности) / Борис Яковлевич Замбровский. – Воронеж, 1987. – 269 с.

100. *Занков Л. В.* Развивающее обучение: идеи, практика, опыт, творчество / Леонид Владимирович Занков // Занковское пространство : материалы педагогических форумов «Развитие. Уверенность. Успех». – М. : Издательский дом «Федоров». – 320 с.
101. *Запорожец А. В.* Избранные психологические труды / Александр Владимирович Запорожец ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко [в 2-х т.]. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 1. Психическое развитие ребенка. – 318 с.
102. *Зацепіна Н. О.* Формування естетичних смаків старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Олександрівна Зацепіна. ; Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2008. – 20 с.
103. *Збірник програм для гуртків художньо-естетичного, декоративно-прикладного та технічного напрямів [для позашкіл. та загальноосвіт. навч. закл.] /* Управління освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації ; Хмельницький обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти ; Хмельницький обласний центр естетичного виховання ; уклад. П. В. Загаровський. – Хмельницький : Видавець Мошак М. І., 2004. – 255 с.
104. *Зеленов Л. А.* Система эстетики : учебное пособие / Лев Александрович Зеленов. – Нижний Новгород ; Москва : Издательство ГХИ ННГАСУ, Российская академия образования, 2004. – 418 с.
105. *Зельцер Л. З.* Выразительный мир художественного произведения / Леонид Зиновьевич Зельцер. – М. : ЭРА, 2001. – 452 с.
106. *Зинченко П. И.* Непроизвольное запоминание / П. И. Зинченко ; под ред. В. П. Зинченко и Б. Г. Мещерякова. – М. : Изд-во «Институт практической психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – С. 207–216.
107. *Зись А. Я.* Искусство и эстетика. Введение в искусствоведение. Изд. 2-е, испр. и доп. / Авнер Яковлевич Зись. – М.: Искусство, 1974. – 447 с.

108. *Зязюн І. А.* Естетичний досвід особи / І. А. Зязюн. – К. : Вища школа при КДУ, 1976. – 174 с.
109. *Зязюн І. А.* Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – С. 11–57.
110. *Исаев В.Д.* Человек в пространстве цивилизации и культуры / В. Д. Исаев / – Луганск : Світлиця, 2003. – 188 с.
111. *Исследования эстетического восприятия // Семиотика и искусствоведение. Современные зарубежные исследования / Сост. и ред. Ю. М. Лотман.* – М. : Мир, 1972. – С. 250–298.
112. *Истратова О. Н.* Психодиагностика: коллекция лучших тестов / Оксана Николаевна Истратова, Татьяна Валентиновна Эксакусто. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 375 с. – (Психологический практикум).
113. *Иваньо И. В.* Очерк развития эстетической мысли Украины / И. В. Иваньо. – М. : Искусство, 1981. – 423 с.
114. *Ільченко О. О.* Музична наука і музична освіта / О. О. Ільченко // Вісник КНУКіМ : зб.наук.праць. – Вип 4. - К., 2001. – С. 75–83.
115. *Інтеграція дисциплін художньо-естетичного циклу : метод. реком. до спецкурсу / упоряд. О. В. Плотницька.* – Житомир, ЖДУ, 2003. – 75 с
116. *Кабалевский Д.Б.* Воспитание ума и сердца / Д.Б. Кабалевский. – М. : Просвещение, 1997. – 206 с.
117. *Каган М. С.* Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / Моисей Самойлович Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
118. *Канарский А. С.* Диалектика эстетического процесса. Философия и культура / Анатолий Станиславович Канарский. – Киев ; Митрополька : Изд-во ЗАО «Митропольская типография», 2008. – 377 с.
119. *Канішевська Л. В.* Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності /

- Л. В. Канішевська; Інститут проблем виховання АПН України. – К. : Стилос, 2001. – 342 с.
120. *Кант И.* Критика способности суждения [пер. с нем.] / Иммануил Кант. – СПб. : Искусство, 1994. – 367 с.
121. *Капица С. П.* Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 288 с.
122. *Каптерев П. Ф.* Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев ; под ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.
123. *Каррьера М.* Искусство в связи с общим развитием культуры и идеалы человечества / М. Каррьера ; пер. Т. Б. Корша. – М., 1875. – 548 с.
124. *Кибальченко И. А.* Теория и практика воспитательной деятельности : учеб. пособие / Ирина Александровна Кибальченко. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – 381 с. – (Среднее профессиональное образование)
125. *Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В.* Философия / Г. Г. Кириленко, Е. В. Шевцов. – М. : СЛОВО; ЭКСМО, 2003. – 672 с.
126. *Кириленко Т. С.* Виховання почуттів / Т. С Кириленко. – К. : Політвидав України, 1989. – 93 с.
127. *Киселева М. В.* Арт-терапия в работе с детьми [руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми] / М. В. Киселева. – СПб : Речь, 2006. – С. 7–48.
128. *Киященко Н. И.* Эстетика – философская наука / Николай Иванович Киященко. – Изд-во Вильямс, 2005. – 592 с.
129. *Киященко Н. И.* Эстетика – философская наука. Культура [Текст].– М. , 1996. – 201 с. – (Научное издание).
130. *Кірсанов В.* Комплексна модель дослідження дозвілля: сутність і шляхи побудови // Вісник книжкової палати / Володимир Кірсанов. – 2006. – № 7. – С. 40–43.
131. *Кічук Н. В.* Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кічук. – К. : Либідь, 1991. – 96 с.

132. *Коберник О. М.* Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в сучасній школі : навчально-методичний посібник / Олександр Миколайович Коберник. – К. : Науковий світ, 2001. – 182 с.
133. *Кобзарь Б. С.* Внеурочная воспитательная работа в школах продленного дня / Б. С. Кобзарь. – К. : Рад. школа, 1991. – 223 с.
134. *Коваль Л. Г.* Виховання почуття прекрасного / Л. Г. Коваль. – К. : Рад. школа, 1983. – 224 с.
135. *Коваль П. М.* Педагогічні засади розвитку особистісних якостей молодших школярів засобами ритміки і хореографії : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / П. М. Коваль. – Івано-Франківськ, 1998. – 18 с.
136. *Козак Л. В.* Формування в майбутніх вчителів готовності до розуміння і врахування особливостей емоційних станів молодших школярів : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. В. Козак . – К., 1996. – 168 с.
137. *Колесса Ф.* Музикознавчі праці / Ф. М. Колесса ; ред. : М. М. Гордійчук, О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1970. – 592 с.
138. *Комарова Т. С.* Школа эстетического воспитания / Тамара Семеновна Комарова. – М. : ИД «Зимородок», 2006. – 416 с.
139. *Комаровська О. А.* Естетичне виховання молодших школярів засобами музично-театрального мистецтва : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. А. Комаровська. – К, 1992. – 23 с.
140. *Коменский Я. А.* Великая дидактика / Я. А. Коменский // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. А. И. Пискунов [2-е изд., перераб.]. – М. : Педагогика, 1981. – 354 с.
141. *Комісаров В.О.* Формування соціально-культурного простору середнього навчально-виховного закладу : автореф. дис. ... канд. пед.

- наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Вадим Олексійович Комісаров. – К., 2003 – 20 с.
142. *Кондаков И. В.* Современная эстетика: от «философии жизни» до постмодернизма / Игорь Вадимович Кондаков // Вестник Московского университета. – 2007. – № 1. – С. 114–119. – (Сер. 7. «Философия»).
143. *Кон И. С.* Открытие «Я» / Кон Игорь Сергеевич. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
144. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції.* – К. : Школяр, 1997. – 149 с.
145. *Концепція національного виховання* // Освіта. – 1996. – 26 жовт. – С. 4–5.
146. *Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи* // Рад. школа. – 1991. – № 6. – С. 48–55.
147. *Концепція позашкільної освіти та виховання* // Освіта. – 1997. – 5 берез. – С. 3–4.
148. *Концепція формування світогляду громадянина України* // Освіта. – 1996. – 20 лист. – С. 7–9.
149. *Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах* / уклад. Л. Масол // Пед. газета. – 2001. – груд. (№ 17). – С. 6–7.
150. *Коняхин Г. П.* Искусство и человек / Г. П. Коняхин // Эстетика [под общ. ред. М. Ф. Овсянникова]. – М. : Политиздат, 1966. – 256 с.
151. *Корній Л. П.* Історія української музики : підручник для вищих муз. навч. закл. / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського ; Лідія Пилипівна Корній. – К. ; Х., 1997. – ч. 2 : Друга половина XIII ст.. – 387 с.; ч. 3 XIX ст. – 477 ст.
152. *Костюк Г. С.* Про психологію розуміння. / Г. С. Костюк // Наукові записки НДІ психології УССР. – Т. 1. – К., 1950. – С. 7–57.
153. *Костюк О.Г.* Сприйняття музики і художня культура слухача / О. Г. Костюк. – К. : Наукова думка, 1973. – 123 с.

154. *Краткий психологический словарь* / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. : А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
155. *Краткий словарь по эстетике* : кн. для учителя / под ред. М. Ф. Овсянникова. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
156. *Кремень В. Г.* Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2 (51). – С. 17–30.
157. *Крицька І. В.* Розвиток естетичних суджень учнів молодшого шкільного віку (на матеріалі музичного мистецтва) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. В. Крицька. – К., 1993. – 24 с.
158. *Крупник Е. П.* Психологическое воздействие искусства / Ефим Пинхусович Крупник. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 1999. – 240 с.
159. *Кудін В. О.* Мистецтво і духовний світ молоді / В'ячеслав Олександрович Кудін. – К. : Рад. школа, 1983 – 97 с.
160. *Кузин В. С.* Психология живописи / Владимир Сергеевич Кузин. – М. : Изд-во «Оникс 21 век», 2005. – 304 с.
161. *Кузь В.* Українська козацька педагогіка і духовність / В. Г. Кузь [та ін.]; ред. Ю. Д. Руденко. – Умань, 1995. – 116 с.
162. *Курішев Є. В.* Теорія та практика музично-естетичного виховання за системою К. Орфа : навч. посіб. [для студ. муз.-пед. фак. вузів] / Є. В. Курішев, Л. К. Курішева. – К. : Муз. Україна, 1986. – 72 с.
163. *Лавриш І. М.* Методика формування естетичних орієнтацій підлітків засобами дитячого музичного театру-студії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ірина Михайлівна Лавриш ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 17 с.
164. *Лазурский А. Ф.* Психология общая и экспериментальная. Избранные психологические труды. / Александр Федорович Лазурский. – СПб, 2001.–290 с.

165. *Лактіонов О. М.* Суб'єктивне шкалування досвіду особистості / О. М. Лактіонов // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки : матер. всеукр. наук.-практ. конф. «Тенденції розв. психології в Україні: історія та сучасність» [до 80-річчя від дня народж. фундатора вітчизн. іст.-психол. науки акад. АПН України В. А. Роменця]. – К., 2006. – С. 72.
166. *Лебедева А. В.* Взаємодія в системі «Учитель-учень» у процесі розвитку творчого потенціалу особистості / А. В. Лебедева // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Випуск 6 (166). – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 114–117. – (Сер. «Педагогіка, психологія і соціологія»).
167. *Лебедева А. В.* Виховання національної свідомості через сприйняття самобутньої культури українців / А. В. Лебедева // Українознавство – наука самопізнання українського народу : мат. X щорічної міжн. наук.-практ. конф. 18-20 жовтня 2001 р. – . НДІУ, 2001. – С. 167–169.
168. *Лебедева А. В.* Естетичний розвиток творчої особистості в соціокультурному середовищі / А. В. Лебедева // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наукових праць. – Вип. 3 у двох част. – К. : Вид-во ВД «ЕКМО», 2010. – Ч. 1. – С. 28–36.
169. *Лебедева А. В.* Значення музичного мистецтва як засобу формування в учнів естетичного ставлення до дійсності в позаурочній діяльності / А. В. Лебедева // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. — Випуск V. – Мелітополь : Видавничий центр МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – С. 123–129. – (Сер. «Педагогіка»).
170. *Лебедева А. В.* Історико-теоретичні засади проблеми використання освітньо-виховного потенціалу музичного мистецтва у творчому розвитку особистості / А. В. Лебедева // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. УІІ. – С. 115–134.

171. *Лебедева А. В.* Комплексний підхід до розвитку творчого потенціалу особистості / А. В. Лебедева // Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача : мат. всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня-1 квітня 2005 р.). – К. : НПУ, 2005. – С. 117–120.
172. *Лебедева А. В.* Особливості емоційної сфери дітей / А. В. Лебедева // Традиції родинного виховання в Україні та сучасність : матер. міжвуз. наук.-практ. конф. 6 лютого 2004 р. / укл.-наук. ред. Т. І. Люріна, заг. ред. В. О. Кудін.– К. : Екмо, 2004. – С. 18–19.
173. *Лебедева А. В.* Родинні традиції морально-естетичного виховання / А. В. Лебедева // Українська родина: наук.-метод. посібник. – К.: КМІУВ ім. Б. Д. Грінченка, 1998. – С. 232–233.
174. *Лебедева А. В.* Розвиток творчого потенціалу особистості в навчально-виховному середовищі / А. В. Лебедева // Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації : матер. наук.-практ. конф. 15 лют. 2005 р. – К. : ЕКМО, 2005. – С. 40–44.
175. *Лебедева А. В.* Розвиток творчої особистості в умовах національно орієнтованої естетичної діяльності / А. В. Лебедева // Наукові праці. Донецького національного технічного університету. – Випуск 7 (167) – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. – С. 60–64. (Сер. «Педагогіка, психологія і соціологія»).
176. *Лебедева А. В.* Специфіка процесу розвитку художньо-творчого потенціалу молодших школярів засобами синтезу мистецтв / А. В. Лебедева // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць. – К. : Університет, 2009. – № 11 (част. 1) – С. 52–56.
177. *Лебедева А. В.* Становлення в молодших школярів механізму активно-перетворювального ставлення до буття засобами синтезу мистецтв / А. В. Лебедева // Проблеми формування духовних і професійних потреб

- особистості в умовах змін освітньо-культурного середовища : матер. всеукр. наук.-практ. конф. 15-16 квіт. 2009 р. – К. : КІСКЗ. – С. 203–205.
178. *Лебедева А. В.* Талант як елітарне явище / А. В. Лебедева // Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка) : матер. всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. Н. М. Бібік та ін. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2004. – С. 66–68.
179. *Лебедева А. В.* Творчий розвиток особистості в музичній діяльності / А. В. Лебедева // Теоретичні та практичні питання культурології : зб. наук. статей. – Вип. XXII. – Мелітополь : вид-во „Сана”, 2006. – С. 57–62.
180. *Лебедева А. В.* Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності / А. В. Лебедева // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – Вип. IV. – Мелітополь : Вид. центр МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – С. 238–242. – (Сер. «Педагогіка»).
181. *Лебедева А. В.* Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у різних видах музично-творчої діяльності / А. В. Лебедева // Наукові праці. – Випуск 8 (168). – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. – С. 151–155. – Сер. «Педагогіка, психологія і соціологія»).
182. *Левчук Л. Т.* Естетика : підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк ; за заг. ред. Л. Т. Левчук [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Вища шк., 2005. – 431 с.
183. *Леонтьев А. Н.* Философия психологии (из научного наследия) / А. Н. Леонтьев ; под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 228 с.
184. *Лещенко М. П.* Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі (до проблеми педагогічної майстерності) : навч.-метод. посібник / Марія Петрівна Лещенко. – Полтава; К. : АСМІ, 2003. – Ч.1. – 304 с.
185. *Липский Б. И.* Основы теории познания : учеб. пособие / Б. И. Липский ; под ред. Б. И. Липского. – СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000 – 336 с.

186. *Лисенко О. М.* Виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка у позаурочний час : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Оксана Миколаївна Лисенко ; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2008. — 20 с.
187. *Лифшиц М. А.* Собрание починений : [в 3-х т.] // Эстетика Гегеля и диалектический материализм / Михаил Александрович Лифшиц. — М. : «Изобразительное искусство», 1986. — Том II. — 448 с.
188. *Лихачев Б. Т.* Теория эстетического воспитания школьников : учебник для студентов пед. ин-тов / Б. Т. Лихачев. — М. : Просвещение, 1985. — 175 с.
189. *Лихвар В. Д.* Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Володимир Дмитрович Лихвар. — Х., 2003. — 204 с.
190. *Личность* в едином образовательном пространстве : I Международный образовательный форум [«Философия образования личности»]. — Запоріжжя, 2010. — Ч. 1. — 240 с.
191. *Лобова О. В.* Формування творчої активності молодших школярів у процесі музично-естетичного виховання : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Ольга Володимирівна Лобова ; Інститут педагогіки АПН України. — К., 1998. — 20 с.
192. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики : в 8-ми т. — Т. 1. Ч. 2. Ранняя классика / Алексей Федорович Лосев. — М. : Фолио; АСТ, 2000. — 624 с. — (Сер. «Вершины человеческой мысли»).
193. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики : [в 8-ми т.] / Алексей Федорович Лосев // Последние века. Кн. первая. — Ч. 2. Сирийский неоплатонизм/ — М. : Фолио; АСТ, 2000. — Т. 7. — 512 с. (Сер. «Вершины человеческой мысли»).

194. *Лукач Дьёрдь*. Своеобразие эстетического : в 4-х т. [пер. с нем.] / Дьёрдь Лукач ; общ. ред. и послесл. К. М. Долгова.. – М. :Прогресс, 1985. – Т. 1. Своеобразие эстетического. – 335 с.
195. *Макаренко А. С.* О воспитании [2-е изд., перераб. и доп.] / Антон Семенович Макаренко ; сост. и авт. вступ. статьи В. С. Хелемендик. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
196. *Максимчук Ю. В.* Естетичне виховання студентської молоді у процесі клубної роботи : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Юлія Володимирівна Максимчук ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2004. – 20 с.
197. *Мальшев И.* Гносеология эстетического / И. Мальшев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2010/03/07/874>
198. *Малюков А. Н.* Психология переживания и художественное развитие личности / Александр Николаевич Малюков. – Дубна : Изд. центр "Феникс"+, 1999. – 256 с.
199. *Мамардашвили М. К.* Эстетика мышления / М. К. Мамардашвили. – М. : Моск. шк. полит. исслед., 2000. – 205 с.
200. *Маноха І. П.* Психологія потаємного «Я». / Ірина Петрівна Маноха. – К. : Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
201. *Маркова А. К.* Формирование мотивации учения / Аэлита Капитоновна Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 192 с.
202. *Мартиненко С. М.* Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи : навчально-методичний посібник / С. М. Мартиненко. – К. : Сім кольорів, 2010. – 262 с.
203. *Маслоу А. Г.* Самоактуализация личности и образование / Абрахам Гарольд Маслоу. – К. : Пед. думка, 1994. – 49 с/
204. *Маслоу А. Г.* Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу [пер.с англ. А. М. Татлыбаевой]. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
205. *Масол Л. М.* Школа культури виховує людину, яка мислить і прагне творити / Л. М. Масол // Поч. школа. – 2001. – № 4. – С. 42–44.

206. *Масол Л. М.* Загальна мистецька освіта: теорія і практика : [монографія] / Л. М. Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.
207. *Матонис В. П.* Музыка в системе эстетического воспитания : автореф. дис. ... на соискание науч. степени доктора филос. наук : спец. 09.00.04 „Философская антропология, философия культуры” / В. П. Матонис. – М., 1990. – 41 с.
208. *Медушевский В. В.* О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В. В. Медушевский. – М. : Музыка, 1976. – 254 с.
209. *Мелик-Пашаев А. А.* Из опыта изучения эстетического отношения к действительности / А. А. Мелик-Пашаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vww.v.voppsy.i4i/issues/1990/905/905022.htm>.
210. *Мерлин В. С.* Связь социально-типичного и индивидуального в личности В. С. Мерлин // Психология личности : сборник статей / Сост. А. Б. Орлов [2-е изд., доп.] / – М. : ООО «Вопросы психологии», 2003. – С. 51–53.
211. *Милль Д.* Огюст Конт и позитивизм / Д. Милль ; пер. с англ. И. И. Спиридонова. – Изд. 4-е. – М. : ЛКИ, 2011. – 176 с. — (Из наследия мировой философской мысли: история философии).
212. *Миропольська Н. Є.* Виміри сформованості художньої культури школярів / Наталія Миропольська // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3. – С. 20–25.
213. *Миропольська Н. Є.* Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика : [монографія] / Наталія Євгенівна Миропольська. – К. : Парлам. вид-во, 2002. – 204 с.
214. *Мистецтво* : навч. програма для 4-річної почат. школи // Почат. школа. – 2001. – № 7. – С. 29–35 ; № 8. – С. 45–49 ; № 9. – С. 16–20.
215. *Мистецтво* у розвитку особистості : [монографія] / за ред. Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
216. *Михалев В. П.* Видовая специфика и синтез искусств : автореф. дис. ... на соискание науч. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.04 «Философская антропология, философия культуры» / В. П. Михалев. – К., 1986. – 32 с

217. *Молодиченко Н. А.* Використання народних виховних традицій в загальноосвітньому навчальному закладі : посібник / Наталія Алімджанівна Молодиченко. – Мелітополь : Вид-во «Мелітополь», 2004. – 102 с.
218. *Молодиченко Н. А.* До питання виховання морального ідеалу / Н. А. Молодиченко // Українська родина : наук.-метод. посібник. – К. : КМПУВ ім. Б. Д. Грінченка, 1998. – С. 751–754.
219. *Моляко В. О.* Концепція виховання творчої особистості / В. О. Моляко // Рад. школа. – 1991. – № 5. – С. 47–51.
220. *Моль А.* Социодинамика культуры : [пер. с фр.] / Абрахаам Моль – М. : Прогресс, 1973. – 405 с.
221. *Монтескье Ш.* Опыт о вкусе в произведениях природы и искусства / Ш. Монтескье // История эстетики : В5 т. / гл. ред. М. Ф. Овсянников. – М. : Искусство, 1964. – Т. 2 : Эстетические учения XVII-XVIII веков. – С. 274–283. – (Сер. «Памятники мировой эстетической мысли»).
222. *Москальова А. С.* Засоби діагностики і корекції емоційного розвитку дітей : метод. рекомендації для вчителів і практичних психологів / Алла Степанівна Москальова. – К. : Знання, 2003. – 51 с.
223. *Мудрик А. В.* Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик. – М. : Педагогика, 1984. – 111 с.
224. *Мялкин А. В.* Способности и потребности личности. Диалектика формирования / Алексей Васильевич Мялкин. – М. : Мысль, 1983. – 260 с.
225. *Мясищев В. Н.* Психология отношений / Владимир Николаевич Мясищев ; под ред. А. А. Бодалева ; вступ. статья А. А. Бодалева. – М. : Изд-во «Институт практической психологии» ; Воронеж: НПО «МОД ЭК», 1995. – 356 с.
226. *Назайкинский Е. В.* О психологии музыкального восприятия / Е. В. Назайкинский. – М. : Музыка, 1972. – 383 с.

227. *Назарук О. М.* Вікові особливості розуміння власного досвіду : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. М. Назарук ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 22 с.
228. *Найдорф М. И.* Как различаются музыкальные культуры? / Марк Исаакович *Найдорф* // Вопросы культурологии. – 2005. – № 10. – М. – С. 102–105.
229. *Найдорф М. И.* Введение в теорию культуры. Основные понятия культурологии / Марк Исаакович *Найдорф*. – Одесса : Друк, 2005. – 192 с.
230. *Науменко Г. М.* Фольклорная азбука / Г. М. Науменко. – М. : Академия, 1996. – 133 с.
231. *Науменко С.І.* Дитина і світ музики: Програма і методичні рекомендації. – К.: ІСД, 1993. – 112 с.
232. *Національна державна комплексна програма естетичного виховання* / уклад. : І. А. Зязюн, О. М. Семашко // Рідна шк. – 1995. – № 12. – С. 29–52.
233. *Національна доктрина розвитку освіти* // Освіта України. – 2002. – 23 квіт. (№ 33). – С. 4–6.
234. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді* // Освіта України. – 2004. – № 94. – 3 груд. – С. 6–10.
235. *Неменский Б. М.* Мудрость красоты. О проблемах эстетического воспитания : [кн. для учителя] / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.
236. *Немов Р. С.* Психология. Кн. 1: Общие основы психологии [4-е изд.] / Р. С. Немов. – М. : Изд-во «ВЛАДОС», 2003. – 692 с.
237. *Нестерович Б. І.* Музично-виховна робота в початковій школі : реалії та перспективи оновлення / Б. І. Нестерович // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2005. – С. 91–94.

238. *Николаева Е. И.* Психология детского творчества [2-е изд.] / Е. И. Николаева. – СПб. : Питер, 2010. – 240 с. – (Сер. «Детскому психологу»).
239. *Ницше Фридрих.* Рождение трагедии из духа музыки / Фридрих Ницше ; пер. с нем. Г. А. Рачинского. – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 208 с.
240. *Новий тлумачний словник української мови : [у трьох томах] / укл. : Василь Яременко, Оксана Сліпушко.* – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2001. – Т. 2. – 928 с.
241. *Овчаренко Л. В.* Роль психологічної готовності дітей до музичної діяльності / Л. В. Овчаренко, О. В. Туркіна // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2009. – Вип. 28. – 212 с. – (Сер. «Психологія»).
242. *Оганов А. А.* Эстетическое в системе духовных ценностей / А. А. Оганов // Вестник Московского университета. – 2002. – № 6. – С. 59–85. – (Сер.: «Философия»).
243. *Огнев'юк В.* Людина. Культура. Історія : [монографія]/ В. Огнев'юк, П. Кравченко. – К. : Генеза, 1999. – 156 с.
244. *Олексюк О. М.* Музична педагогіка : навч. посіб. / Ольга Миколаївна Олексюк. – К. : КНУКіМ, 2006. – 188 с.
245. *Орф К.* Музыка для детей: Русская версия. Т. 1. Музыка и музыковедение : учебники и учеб. пособ. д/прочих видов обучения / Карл Орф. ; пер. с нем. Г. Хохряковой. – Из-во: Music Production international, 2008. – 79 с. – (Сер. «Орф-Шульверк»)..
246. *Орлов В. Ф.* Професійне становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін : теорія і технологія : монографія / В. Ф. Орлов ; за заг. ред. І. А. Зязюна. – К. : Наук. думка, 2003. – 262 с.
247. *Основи викладання мистецьких дисциплін : [навч. посіб.] / за ред. О. П. Рудницької.* – К. : Вища шк., 1998. – 267 с.

248. *Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма.* – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 80 с.
249. *Остроменский В. Д.* Формирование музыкального познания / *В. Д. Остроменский.* – Кишинев : Штиинца, 1988. – 154 с.
250. *Отич О. М.* Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти : [монографія] / Олена Миколаївна Отич. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.
251. *Павлова О. В.* Педагогічне керівництво формуванням ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності : дис..... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Олена Вікторівна Павлова. – К., 2005. – 255 с.
252. *Падалка Г. М.* Учитель, музика, діти / Галина Микитівна Падалка. – К. : Муз. Україна, 1982. – 144 с.
253. *Пархоменко И. Т.* Культурология в вопросах и ответах / И. Т. Пархоменко, А. А. Радугин. – М., 2001 с.
254. *Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва* : навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач [та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – 264 с.
255. *Петровский В. А.* Индивидуальность, саморегуляция, гармония / В. А. Петровский // Московский психотерапевтический журнал. – 2008. – № 1 – С. 120–345.
256. *Петров-Стромский В. Ф.* Эстетика нормы, эстетика идеала, эстетика виртуальности / В. Ф. Петров-Стромский // Вопросы философии : научно-теоретический журнал. – 2005. – № 5. – С. 68–81.
257. *Печко Л. П.* Эстетическая резонансность как состояние и центральное качество педагогической среды урока искусства / Л. П. Печко // Гуманитарно-художественное образование: проблемы и подходы : сб. науч. трудов. – М. : Арзамас, 2002. – С. 53–63.

258. *Пиличяускас А. А.* Познание музыки как воспитательная проблема : пособие для учителя / А. А. Пиличяускас. – М. : МИРОС, 1992. – 40 с.
259. *Підласий І. П.* Діагностика та експертиза педагогічних проєктів / І. П. Підласий. – К. : Україна, 1998. – 343 с.
260. *Піча В. М.* Культура вільного часу: філософсько-соціологічний аналіз / В. М. Піча. – Львів : Світ, 1990. – 149 с.
261. *Платон.* Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. Т.3 – 654 с.
262. *Платон.* Собрание сочинений в 4 т.:/ Платон ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1993.– Т. 2. – 528 с.
263. *Платонов К. К.* Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
264. *Погодин Г. Б.* Эстетика поведения / Г. Б. Погодин ; под общ. ред. М. Ф. Овсянникова. – М. : Политиздат, 1966. – 256 с. – (Сер «Эстетика»).
265. *Полуянов Ю. А.* Воображение и способность / Ю. А. Полуянов. – М. : Знание, 1982. – 96 с.
266. *Пономарев Я. А.* Психология творчества и педагогика. / Яков Александрович Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
267. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
268. *Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие.* – Самара : Издательский дом «БАХРАХ - М», 2005. – 672 с.
269. *Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільногромадського та художньо-естетичного напрямку / Інститут змісту та методів навчання / Луїза Іванівна Ковбасенко (ред.), Людмила Михайлівна Павлова (ред.).* – К., 1996. – 400 с.

270. *Програми* для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. Мистецтво / авт. кол. : Л. Масол, Е. Белкіна, Л. Бзовська та ін. – К. : Почат. школа, 2001. – С. 201–233.
271. *Програми* для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. Музика / уклад. : О. Ростовський, Л. Хлебнікова, Р. Марченко // Мистецтво та освіта. – 2007. – № 1. – С. 2–6.
272. *Прокопович Феофан*. «О поэтическом искусстве» [Трактат] / Феофан Прокопович ; пер. Г. А. Стратановского. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 330 с
273. *Пропп В. Я.* Фольклор и действительность. / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Наука, 1976. – 25 с.
274. *Процюк В. М.* Використання потенціалу української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні школярів / В. М. Процюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2002. – Вип. 24. – С. 132–134.
275. *Психологические тесты* / сост. Э. Р. Ахмедженов. – М. : Лист, 1997. – 320 с
276. *Психологический словарь* / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика-пресс, 1998. – 560 с.
277. *Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная* : сб.ст. / отв. ред. Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1990. – 222 с.
278. *Психологія здібностей* : [навч. посіб.] / Г. І. Кагальняк, Г. О. Шульдик, Б. А. Якимчук, Л. А. Данилевич. – К. : Наук. світ, 2001. – 75 с.
279. *Пути и средства эстетического воспитания* / АН СССР, Ин-т философии / отв. ред. Н. И. Киященко. – М. : Наука, 1989. – 190 с.
280. *Рагозіна В. В.* Формування творчих здібностей молодших школярів у процесі музичної діяльності : автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Вікторія Валентинівна Рагозіна. – К., 1999. – 24 с.

281. *Радциг С. И.* История древнегреческой литературы : [учебник.] / Сергей Иванович Радциг. – 5-е изд. – М. : Высш. школа, 1998. – 487 с.
282. *Ражников В. Г.* Дневник творческого развития : [пособие для учащихся дет. музык. шк., шк. искусств, творч. студий и эстетич. классов] / Владимир Григорьевич Ражников. – М. : Акад. МЕЗАППИ и шк. "Наследник", 2000. – 125 с.
283. *Развитие* и диагностика способностей / Л. Г. Алексеева, А. Н. Воронин, Т. В. Галкина и др. ; отв. ред. : В. М. Дружинин, В. Д. Шариков. – М. : Наука, 1991. – 181 с.
284. *Развитие* эстетического отношения к миру как основа педагогики искусства : метод. рекомендации [для преподавателей детских школ искусства] / Сост.: А. А. Мелик-Пашаев, З. Н. Новлянская. – М. : Просвещение, 1988. – 19 с.
285. *Разумный В. А.* Эстетическое воспитание. Сущность. Формы. Методы / В. А. Разумный. – М. : Просвещение, 1969. – 62 с.
286. *Раппопорт С. Х.* Искусство и эмоции. / Семён Хаскевич Раппопорт. – М. : Музыка, 1972. – 168 с.
287. *Рибалка В. В.* Психологія розвитку творчої особистості : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
288. *Рогова Р. М.* Воспитательный мировоззренческий потенциал учебного процесса и внеурочной познавательной деятельности учащихся / Р. М. Рогова // Научные труды научно-исследовательского института семьи и воспитания. – М. : Гос. НИИ семьи и воспитания, 2004. – С. 76–83.
289. *Родари Дж.* Грамматика фантазии : Введение в искусство придумывания историй / Дж. Родари ; пер. с итал. Ю. А. Добровольской. – М. : Прогресс, 1978. – 212 с.
290. *Роменец В. А.* Психологія творчості : навч. посіб. [для ун-тів] / В. А. Роменец – К. : Вища шк., 2004. – 247 с.

291. *Ростовський О. Я.* Педагогіка музичного сприймання. / Олександр Якович Ростовський. – К. : ІЗМН, 1997. – 248 с.
292. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб : Питер Ком, 1999. – 720 с.
293. *Руденко Л. С.* Формування творчих здібностей учнів 5-9 класів у позаурочній роботі засобами музичного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Людмила Степанівна Руденко. – К., 2004. – 268 с.
294. *Рудницька О. П.* Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Начальна книга–Богдан, 2005. – 360 с.
295. *Румер М. А.* Активизация мышления на уроке музыки / М. А. Румер // Музыкальное воспитание в школе. – Вып. 8. / сост. О. Апраксина. – М. : Музыка, 1972. – 124 с.
296. *Русова С.* Вибрані педагогічні твори: навчальне видання / Софія Федорівна Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
297. *Савич В. В.* Попытка уяснения процесса творчества с точки зрения рефлексорного акта / В. В. Савич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/sovlit/j/320.html>
298. *Савченко О. Я.* Виховний потенціал початкової освіти / Олександра Яківна Савченко. – К. : СПД «Цудзинович Т. І.», 2007. – 204 с.
299. *Саїк Г. Ф.* Музично-виконавська майстерність як педагогічна проблема / Г. Ф. Саїк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.knukim.edu.ua/articles_sayik.htm.
300. *Сапожник О. В.* Музично-естетичне виховання старшокласників (на матеріалі сучасної популярної естрадної музики) : дис. ... канд. пед. наук спец. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання музики і музичного виховання» / Ольга Василівна Сапожник. – К., 2001. – 236 с.
301. *Серих Л. В.* Формування естетичної культури молодших школярів у процесі театралізованої діяльності : [монографія] / Лариса Володимирівна Серих. – Суми : СОІППО, 2010. – 200 с.

302. *Синенко В. Я.* Педагогическое проектирование как способ повышения качества образования / В. Я. Синенко // Сибирский учитель, 2004. – № 1 (37). – С. 3.
303. *Сисоєва С. О.* Психологія та педагогіка : підручник [для студ. вищих навч. закл. непед. профілю традиційної та дистанц. форм навч.] / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок ; АПН України, Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих, Кременчуцький ін-т Дніпропетровського ун-ту економіки та права. – 2-ге вид., доп. та випр. – Кременчук : [б. в.], 2008. – 532 с.
304. *Сковорода Г. С.* Розмова про істинне щастя / Г. С. Сковорода ; прим. В. О. Шевчука. – Х. : Прапор, 2002. – 280 с.
305. *Слесик К. М.* Формування вмінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Катерина Митрофанівна Слесик. – Х. : [б. в.], 2003. – 18 с.
306. *Словарь-справочник по психологической диагностике* / уклад. : Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов ; отв. ред. С. Б. Крымский. – К. : Наук. думка, 1989. – 200 с.
307. *Сметанський М. І.* Ціннісні орієнтації сучасних концепцій виховання / М. І. Сметанський // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Вип. 53. – Херсон : ХДУ, 2009. – С. 40–46.
308. *Сморж Л. О.* Естетика: навчальний посібник /Л. О. Сморг. – К. : Кондор, 2005. – 334 с.
309. *Стельмахович М. Г.* Мудрість народної педагогіки / М. Г. Стельмахович. – К. : Знання, 1971. – 48 с.
310. *Столович Л. Н.* Философия красоты / Столович Леонид Наумович. – М. : Политиздат, 1978. – 118 с. – (Сер. «Филос. библиотечка для юношества»).
311. *Страшний В. І.* Виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу : автореф. дис..... канд.

- пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. І. Страшний ; АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2004. – 19 с.
312. *Струве Г. А.* Музыка для всех / Георгий Александрович Струве. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 206 с.
313. *Струков Э. В.* Всестороннее и гармоническое развитие личности / Э. В. Струков. – М. : Политиздат, 1963. – 238 с.
314. *Сузуки Синити.* Возвращенные с любовью. Классический поход к воспитанию талантов. – Минск : ООО «Попурри», 2005. – 192 с.
315. *Суханцева В. К.* Музыка как мир человека. От идеи вселенной – к философии музыки / Виктория Константиновна Суханцева. – К. : Факт, 2000. – 176 с.
316. *Сухомлинский В. А.* Павлышская средняя школа [Обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. сред. школе]. – 2-е изд. / Василий Александрович Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1979. – 393 с.
317. *Сухомлинський В. О.* Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1978. – 263 с.
318. *Сухомлинська О. В.* Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні / Ольга Василівна Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 109–125.
319. *Тарасенко Г. С.* Виховний процес у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти / Г. С. Тарасенко // Сучасні інформаційні технології навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми [редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін.]. – К. ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2010. – Вип. 23. – С. 96–101.
320. *Тарасенко Г. С.* Природа і культура: перспективи взаємодії в умовах глобалізації / Галина Сергіївна Тарасенко : всеукр. наук.-метод. конф. [“Культура, мистецтво та освіта в умовах глобалізації: проблеми і перспективи розвитку”], (Вінниця, 29-31 жовт. 2007 р.). – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – С. 3–10.

321. *Тарасов Г. С.* Психология музыкального восприятия школьников / Г. С. Тарасов // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – М.: НИИТ МГАФК. – С. 107–112.
322. *Татаренко М. Г.* Развитие творческих способностей младших школьников средствами театрального искусства в условиях школы : автореф. дис. ... на зодбуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності» / Марина Геннадіївна Татаренко. – К., 2006. – 21 с.
323. *Татаурова Г. П.* Мотиваційний фактор як структурний компонент розвитку відповідального ставлення // Наукові записки: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2005. - № 5. – С. 20–30.
324. *Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць / редкол. : О. П. Щолокова [та ін.].* – К. : НПУ, 2000. – 181 с.
325. *Теплов Б. М.* Психология и психофизиология индивидуальных различий : избранные труды / Б. М. Теплов. – Воронеж : МОДЭК ; Москва : Институт практической психологии, 1998. – 544 с.
326. *Теплов Б. М.* Избранные труды. В 2 т. Т. 1. : Психология музыкальных способностей / Борис Михайлович Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – 328 с.
327. *Тернопільська В. І.* Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження: монографія / В. І. Тернопільська. – Житомир : Вид-во ПП «Рута», 2008. – 300 с.
328. *Тихонравов Ю.В.* Философия : Учебное пособие / Ю. В. Тихонравов – М.: Инфра-М, 2000. - 269 с.
329. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории. Ч. 5. Цивилизация как регресс. Возможность духовного роста / Арнольд Дж. Тойнби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kulichki.com/~gumilev/Toynbee/>.
330. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории. – Ч. 1. Стимул ущемления. Природа стимула / Арнольд Дж. Тойнби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kulichki.com/~gumilev/Toynbee/>.

331. *Торшилова Е. М.* Интеллектуальное и эстетическое развитие: история, теория, диагностика. / Елена Михайловна Торшилова. – Дубна : Феникс, 2008. – 239 с.
332. *Троцко Г. В.* Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі / Ганна Володимирівна Троцко. – Харків : ХДПУ, 1995. – 241 с.
333. *Тушева В. В.* Формування активності учнів молодших класів у процесі виконання завдань художньо-естетичної спрямованості : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Вікторія Володимирівна Тушева. – Суми, 2001. – 19 с.
334. *Узнадзе Д. Н.* Психологические исследования / Дмитрий Николаевич Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 451 с.
335. *Ушинский К. Д.* Воспитание человека / К. Д. Ушинский ; сост. и вступ. ст. Ф. Егорова. – М. : Карапуз-дидактика, 2001. – 256 с.
336. *Фоломєєва Н. А.* Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Аркадіївна Фоломєєва. – Суми, 2001. – 26 с.
337. *Фрейд З.* Художник и фантазирование. / Зигмунд Фрейд. – М. : Республика, 1995. – 400 с.
338. *Хазрат Инайят Хан.* Мистицизм звука / Хазрат Инайят Хан. – М. : Сфера, 2004. – 352 с. – (Сер. «Суфийское послание»).
339. *Харькова Н. М.* Полікультурне виховання молодших школярів у позакласній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Луганськ, 2010. – 20 с.
340. *Хижная О. П.* Формирование художественно-творческой самостоятельности младших школьников в процессе музыкально-сценической деятельности : автореф. дис. ... на соискание науч. степени

- канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Ольга Петровна Хижная. – К., 1993. – 20 с.
341. *Хлебникова Л. О.* Створюємо музику / Л. О. Хлебникова // Почат. школа. – 2002. – № 10. – С. 11–23.
342. *Холоденко В. О.* Розвиток творчої активності молодших школярів у процесі інтеграції різних видів музичної діяльності : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання музики і музичного виховання» / Вікторія Олександрівна Холоденко. – К., 2004. – 20 с.
343. *Чаплигін О. К.* Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії : дис. ... доктора філософських наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Олександр Костянтинович Чаплигін. – Харків, 2001. – 391 с.
344. *Чернышевский Н. Г.* Эстетические отношения искусства к действительности / Николай Гаврилович Чернышевский. – СПб : Своё изд-во, 2010. – 120 с.
345. *Шахов В. І.* Психологічні засади методів виховання / В. І. Шахов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – Вип. 27. – С. 459-463. – (Сер. «Педагогіка і психологія»).
346. *Шахрай В. М.* Формування ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячого театру : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Валентина Михайлівна Шахрай // Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 22 с.
347. *Шацкая В. Н.* Эстетическое воспитание в начальной школе / В. Н. Шацкая. – М. : Политиздат, 1959. – 216 с.
348. *Шевченко Г. П.* Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков : автореф. дис...д-ра пед. наук / КГПИ / Галина Павловна Шевченко – К., 1986. –48 с.

349. *Шевченко Г. П.* Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособие / Галина Павловна Шевченко. – К. : Рад. школа, 1985. – 87 с.
350. *Шеллинг Ф. В.* Философия искусства / Фридрих Вильгельм Йозеф фон Шеллинг. – М. : Директ Медиа, 2007. – 713 с.
351. *Шеремет Л. П.* Формування особистості засобами музики / Леонід Петрович Шеремет. – Суми : МКВВП «Мрія», 1992. – 240 с.
352. *Шестопалюк О. В.* Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти : [монографія] / О. В. Шестопалюк. – Вінниця : Консоль, 2008. – 260 с.
353. *Шиллер Ф.* Письма об эстетическом воспитании человека. Статьи об эстетике / Фридрих Шиллер. – М. [б. в.], ; Л. [б. в.], 1935. – 165 с.
354. *Шимунок Еуген.* Эстетика и всеобщая теория искусств / Еуген Шимунок ; пер. со словац. В. А. Каменской ; послесл. А. С. Доценко. – М. : Прогресс, 1980. – 248 с.
355. *Школяр Л. В.* Теория и методика музыкального образования детей / Людмила Валентиновна Школяр. – М.: Флинта–Наука, 1998. – 360 с.
356. *Шляхова Н. М.* Емоції і художня творчість / Н. М. Шляхова. – К. : Мистецтво, 1981. – 103 с.
357. *Шмельова Т. В.* Підготовка майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів : дис..... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тетяна Всеволодівна Шмельова ; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. — Житомир, 2008. — 190 с.
358. *Штифурак В. С.* Теорія і практика соціально-психологічного навчання : навч.-метод. посіб. / В. С. Штифурак. – 2009. – 82 с.
359. *Щербо А. Б.* Красота воспитывает человека : методический материал / А. Б. Щербо, Д. Н. Джола. – К. : Радянська школа, 1977. – 104 с.
360. *Щолокова О. П.* Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя : [монографія] / О. П. Щолокова. – К. : Екс Об, 1996. – 172 с.

361. *Эйнштейн А.* Собрание научных трудов. – М. : «Наука», 1967, Т. IV, ст. 40, с. 130 / А. Эйнштейн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.regels.org/Einstein-Tagor.htm>
362. *Эльконин Д. Б.* Психическое развитие в детских возрастах : [избр. психол. тр.] / Д. Б. Эльконин ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Ин-т практ. психологии МОДЭК, 1995. – 416 с.
363. *Эстетическое* мировосприятие детей разных возрастных групп : сборник научных статей. – М. : ИХО РАО, 2007. – 152 с.
364. *Яворский Б. Л.* Избранные труды / Болеслав Леопольдович Яворский ; общ. ред. Д. Д. Шостаковича. – М. : Сов. композитор, 1987. – Т. 2. – Ч. 1. – 366 с.
365. *Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования: Описание, объяснение, понимание социальной реальности / Владимир Александрович Ядов. – М. : Добросвет, 1998. – 596 с.
366. *Якобсон П. М.* Психология чувств и мотивации. / Павел Максимович Якобсон. – М., Воронеж : Модэк, 1998г. – 304 с.
367. *Яковлева Е. Л.* Развитие творческого потенциала личности школьника / Е. Л. Яковлева // *Вопр. психологии.* – 1996. – № 3. – С. 28–34.
368. *Якубова Л. А.* Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Людмила Анатоліївна Якубова. – Миколаїв, 2010. — 20 с.
369. *Epstein A. S.* Thinking about art. Encouraging art appreciation in early childhood settings / A. S. Epstein // *Young Children.* – 2001, V. 56, № 3, P. 38–43.
370. *Hagen M. A.* There is no development in art / M. A Hagen // N. H. Freeman & M. V. Cox (Eds.), *Visual order : The nature and development of pictorial representation.* – Cambridge : CUP, 1985. – P. 59–77.
371. *Fiske J.* *Understanding Popular Culture* / J. Fiske. – London : Unwin Hyman, 1989. – 206 p.

372. *Joseph Z., Southcott J.* Multiculturalism in arts education: engaging schools in effective and authentic // Jeffrey P. (ed.) AARE Conference Papers. Melbourne: AARE, 2007. – P. 1–6.
373. *Torrance E.* Assessing the Future Reaches of Creative Potential / *E. Torrance, L. Hall* // *Journal of Creative Behaviour*. – 1980. v. 14 (1). – P. 1–19.
374. *Wolf F.* On why adolescent formal operators may not be creative thinkers / *F. Wolf., S. Larson* // *Adolescence*. – 1981. – V. 16 (62). – P. 345–348.
375. <http://resort.wewillrich.com/tag/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F/>
376. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BA%D0%BC%D0%B5>.
377. http://student.km.ru/ref_show_frame.asp?id=4E60E48B70E14A84AA2D9EE065AE11EC.
378. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>.
379. <http://video.bigmir.net/show/137317/>
380. <http://vpn.int.ru/files-best-321.html>, c. 16.
381. <http://www.hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=7271>.
382. <http://www.obretenie.info/txt/stahov/harmoni1.htm>
383. <http://www.youtube.com/watch?v=L2OjOCj2TtU>.